I Beca Josep Reig

Les Muntanyes de Prades, poblament i territori entre el segles V i XIII d.C. Història, arqueologia i patrimoni des d'època romana fins a la consolidació del sistema feudal.

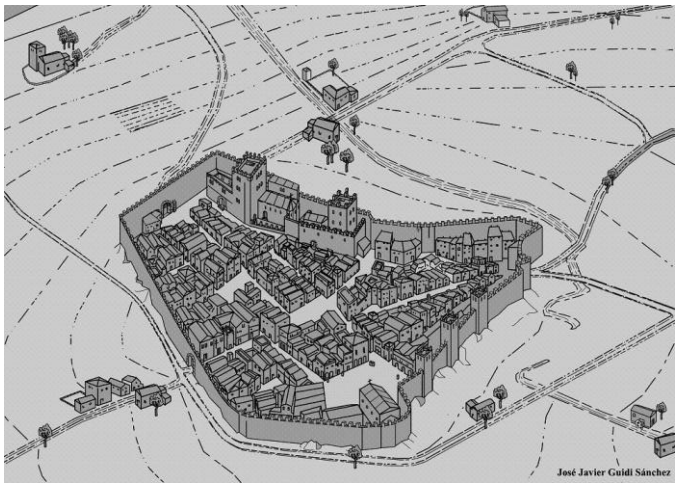

José Javier Guidi Sánchez

Tarragona- 2013

Generalitat de Catalunya
Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural

Fundació Lluís Carulla

MUSEU VIDA RURAL
L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ

Paratge Natural d'Interès Nacional de Poblet

Índex.

1.L'espai i marc geogràfic i natural.

1.1. Delimitacions territorials actuals i territori objecte d'estudi.

1.2. L'antropització del paisatge.

1.3. L'anomenada "Conca de Poblet": el Paratge Natural de Poblet i el sud de la Conca de Barberà.

1.4. El sistema muntanyenc de Prades.

1.5. Trets característics del territori objecte d'estudi.

2. El marc natural i els precedents romans.

2.1. El marc natural i els precedents romans.

2.2.1. L'espai geofísic: el relleu i recursos hídrics.

2.2.2. El paisatge vegetal i forestal.

2.2.3. Mineria i recursos petris.

2.2.4. Trets característics del marc natural en relació als precedents romans.

2.2. Caracterització i definició del poblament romà, segles I-V d.C..

2.2.1. Tradició historiogràfica, paradigmes i nous plantejaments.

2.2.2. La *Mansio* de *Septimum Decimum* i la xarxa de vil·les i establiments rurals romans.

2.2..2.1. La *Mansio* de *Septimum Decimum*.

2.2..2.2. La xarxa de vil·les i establiments rurals.

2.2.3. La *Via* romana de *Tarraco* a *Ilerda* i la xarxa de camins.

2.2.4. Trets característics del poblament romà al sud de la Conca de Barberà i les Muntanyes de Prades.

3. El poblament en época tardoantiga, segles V-VIII.

3.1. Els problemes de la recerca a l'antiguitat tardana.

3.2. Ruptura, continuitat i transformació del sistema de vil·les romanes, la cona als segles V-VIII.

3.3. La documentació arqueològica en época visigòtica, segles V-VIII.

3.4. Els nous espais i patrons d'hàbitat.

3.5. Hipòtesi sobre el poblament tardoantic a les Muntanyes de Prades.

3.6. Evolució i formes de poblament en época visigòtica.

3.7. Els canvis en el paisatge natural.

4. El poblament altmedieval: islàmic i "de frontera", segles VIII-primera meitat del segle XII.

4.1. La invasió musulmana i la fi del regne visigòtic.

4.2. El domini islàmic a les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà.

4.3. El registre arqueològic altmedieval, islàmic i "de frontera".

4.3.1. La torre de castellfollit.

4.3.2. L'assentament de Castellfollit.

4.3.3. La necròpoli del Tossal de les Forques o de Nerola.

4.3.4. La Roca de Miravet.

4.3.5. Assentament i fortificació de Siurana.

4.3.5. Altres i indicis.

4.4. Definició i caracterització El poblament altmedieval islàmic, segles IX-primera meitat del segle XII.

5.La segona meitat del segle XII: conquesta i transformació del territori. Del valiat islàmic al *territoria* feudals.

5.1. Els intents d'ocupació i la conquesta militar.

5.1.1. Els intents d'ocupació.

5.1.2. La conquesta militar definitiva.

5.2. Les transformacions poblacionals al territori: del valiat islàmic al sistema feudal cristià.

5.2.1. De la Xiurana islàmica a la Siurana cristiana: manteniment i caigua d'un rellevant núcli poblacional.

5.2.2. De la Prades islàmica a la cristiana: l'ascens d'un nucli poblacional.

5.2.3. La concentració poblacional de l'interior del sistema muntanyenc de Prades.

5.2.3.1 L'Albiol.

5.2.3.2. Capafonts.

5.2.3.3. La Febró.

5.2.3.4. Vilaplana.

5.2.3.5. La Mussara.

5.2.3.6. Mont-ral.

5.2.3.7. La Farena.

5.2.4. El sud de la Conca de Barberà i les transformacions de la segona meitat del segle XII.

5.2.5. Característiques de les estratègies i formes d'hàbitat.

6.El monestir de Poblet i la seva xarxa de granjes.

6.1.La construcció i expansió del monestir de Poblet.

.6.1.1.Fons d'art romànic del Museu del Monestir de Poblet.

6.2.El sistema o xarxa de granjes de Poblet.

6.3.El monestir de Poblet, la xarxa de granjes i la transformació del territori.

7. Conclusions.

8. Bibliografia.

1. L'espai i marc geogràfic i natural.

El marc geogràfic objecte del present estudi abasta l'espai físic de les Muntanyes de Prades[1] i part de la vall de la Conca de Barberà (l'anomenada Conca de Poblet). Prestarem una atenció especial a l'espai en què s'emmarca el monestir de Poblet i les poblacions d'origen medieval de Vimbodí, l'Espluga de Francolí, Montblanc i la Riba, i a les de l'interior del sistema muntanyenc. A partir de les característiques del relleu, vegetació i l'acció antròpica que ha patit la nostra àrea d'estudi l'hem dividit en dos sectors, diferenciats però íntimament relacionats: la Conca de Poblet, en la plana, abastant les vessants nord i nord-est i resseguint el riu Francolí, on es localitzen les grans poblacions actuals. En segon terme tenim la zona del sistema muntanyenc de Prades, molt poc antropitzada i actualment molt despoblada[2].

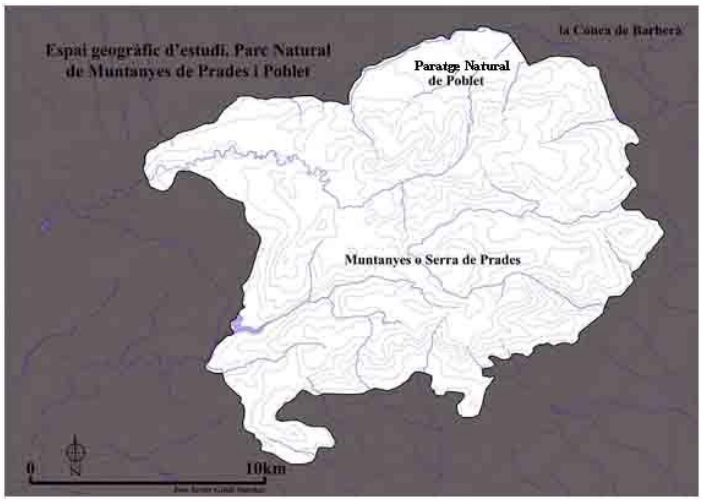

Àrea objecte d'estudi: sistema de les Muntanyes de Prades, Paratge Natural de Poblet i el sud de la Conca de Barberà.

1.1.Delimitacions territorials actuals i territori objecte d'estudi.

Nostra àrea objecte d'estudi se situa a la província de Tarragona, abastant de forma parcial les actuals comarques del Priorat, La Conca de Barberà, l'Alt Camp i el Baix Camp. Dins la Conca de Barberà s'inclouen els termes municipals de l'Espluga de Francolí, Montblanc, Vallclara, Vilanova de Prades, Vilavert i Vimbodí i Poblet. Dins El Priorat aporta el terme muncipal de Cornudella de Montsant, a l'antic terme independent de Siurana de Prades (1940)[3]. De la comarca del Baix Camp formen part

[1] Gairebé tot l'espai de les muntanyes de Prades està inclòs en un espai PEIN amb el mateix nom. Només el sector d'altiplans de Prades en resta fora. Complementàriament, la Xarxa Natura 2000 permet la connexió amb la serra de la Llena (l'altre espai que forma part del PEIN) a través de l'oest de Vilanova de Prades. A més, el bosc de Poblet, una extensa zona forestal que l'any 1855 ja va ser exclosa de la venda de boscos públics, tot incloent-se l'any 1859 en la Clasificación General de los Montes Públicos, està protegit per la figura legal de paratge natural d'interès nacional. Dos espais més estan preservats: la Reserva Natural Parcial del Barranc del Titllar (654 ha) que s'estén des del Tossal de la Baltasana per la serra Alta fins a l'obaga del Titllar; i la Reserva Natural Parcial del Barranc de la Trinitat (262) que comprèn des de Sant Miquel fins el Comellar de les Cent Fonts.

[2] L'economia basada en les activitats tradicionals (la ramaderia, l'agricultura i l'explotació forestal), és la que ha caracteritzat el paisatge d'aquesta zona fins les primeres dècades del segle XX, quan s'inicià el despoblament. Així doncs, la població de Prades era un centre ramader important, on es desplaçaven ramats transhumants, i on tenia lloc una de les fires de bestiar més concorregudes de Catalunya.

[3] El cas de Siurana és excepcional. Si actualment és depenent de Cornudella del Montsant en el passat alt medieval, era sense cap dubte el nucli poblacional més rellevant no només del sistema muntanyenc, sinó

del nostre estudi els termes municipals de l'Albiol, Capafonts, La Febró i Prades. La nostra àrea subjecte d'estudi limita al sud amb la comarca del Baix Camp, que comuniquen amb el litoral i el Camp de Tarragona. A la banda oriental amb El Priorat, al nord amb la Conca de Barbèra i la plana de l'interior. Al nor-est limita amb la plana de la Conca de Barberà i la seva prolongació de l'Anoia.

Com hem apuntant anteriorment podem dividir en dos zones la nostra àrea d'estudi: la plana de la Conca de Poblet i el sistema muntanyós de Prades. A la Conca de Poblet, situada a la Conca de Barbèra, a les vessants del sistema muntanyós, hi trobem els rellevants nuclis actuals de l'Espluga de Francolí, Monblanc i Vimbodí i Poblet. També es localitzen Vallclara, La Riba i Vilavert, amb menys densitat poblacional. Fixarem la nostra atenció a l'espai comprés entre Vimbodi i Poblet, l'Espluga de Francolí i Montblanc. Els nuclis de població actualment a les Muntanyes de Prades són són sis: Prades, Vilanova de Prades, Rojals, el Pinetell, la Farena i el llogarret de la Bartra. Els nuclis poblacionals principals i a la vegada capitals de municipis són Prades i Vilanova de Prades[4]. En l'actualitat Prades té una població estable d'uns 600 habitants, però aquesta augmenta els caps de setmana i els períodes de vacances, consequència de la segona residència establerta per molts habitants. Vilanova de Prades te una poblacio de 150 habitnts, mantenint la tradicional vida del poble. Aquestes poblacions mantenen els traços, fossilitzats, els tramats urbans medievals fossilitzats en la configuració de carrers i illes d'edificis. Aquesta pervivència de trets medievals en les poblacions del sistema muntanyenc són encara més evidents en Rojals, el Pinetell i la Farena, pobles que no han patit l'impacte de les urbanitzacions de la segona meitat del segle XX.

Al sistema muntanyenc de Prades es localitzen cinc carreteres locals, la T-700 de Poblet a Prades, la TV-7041 de la Riba a Capafonts, passant pel Pinetell i Farena, la TV-7042 de Montblanc a Rojals, i la TV-7004 i la TV-7005 d'Ulldemolins i Vilanova de Prades a Prades. Aquestes cinc carreteres fossilitzen en gran part dels seus recorreguts alguns passos i vies naturals, articulant el territori. No obstant això existeix una segona xarxa de pistes i camins de muntanya que són utilitzats pel turisme natural. Aquestes carreteres i pistes constitueixen, al costat de la xarxa d'alta tensió, les principals infraestructures de la Serra de Prades.

Com veurem a continuació, les característiques del desenvolupament històric tant de la Conca de Poblet com del sistema muntanyenc de Prades permeten definir un paisatge natural excepcional en el qual l'acció de l'home ha intervingut de forma puntual. Aquest fet propicia a la nostra àrea d'estudi l'anàlisi del poblament humà des de la prehistòria fins al segle XX sense transformacions rellevants com les quals sí han patit gran part del Baix Camp, l'Alt Camp o el Camp de Tarragona en els últims 50 anys.

---

del àmpli espai geogràfic entre la Tortosa islàmica i la Tarragona en vies de ser conquistada pel poder comtal. És per aquesta raó que tant Siurana com l'Albiol (un altre exemple paradigmàtic de *nucleo poblacional rellevant en l'edat mitjana gairebé deshabitat en l'actualitat) han merescut una anàlisi més profunda del que es podria extreure a partir de l'actual configuració polític-administrativa. Els casos de Siurana i l'Albiol posen en relleu la necessitat d'adaptar els estudis dels paisatges del passat a les realitats històriques del passat respectant però no prenent com puntals metodològics absoluts, les delimitacions municipals actuals.

[4] Tradicionalment el poble de Prades ha estat el principal nucli de població seguit de Rojals i els seus agregats de La Bartra, el Pinetell i els Cogullons. El despoblament del segle XX ha et que sigui Vilanova de Prades l'actual segon nucli més habitat.

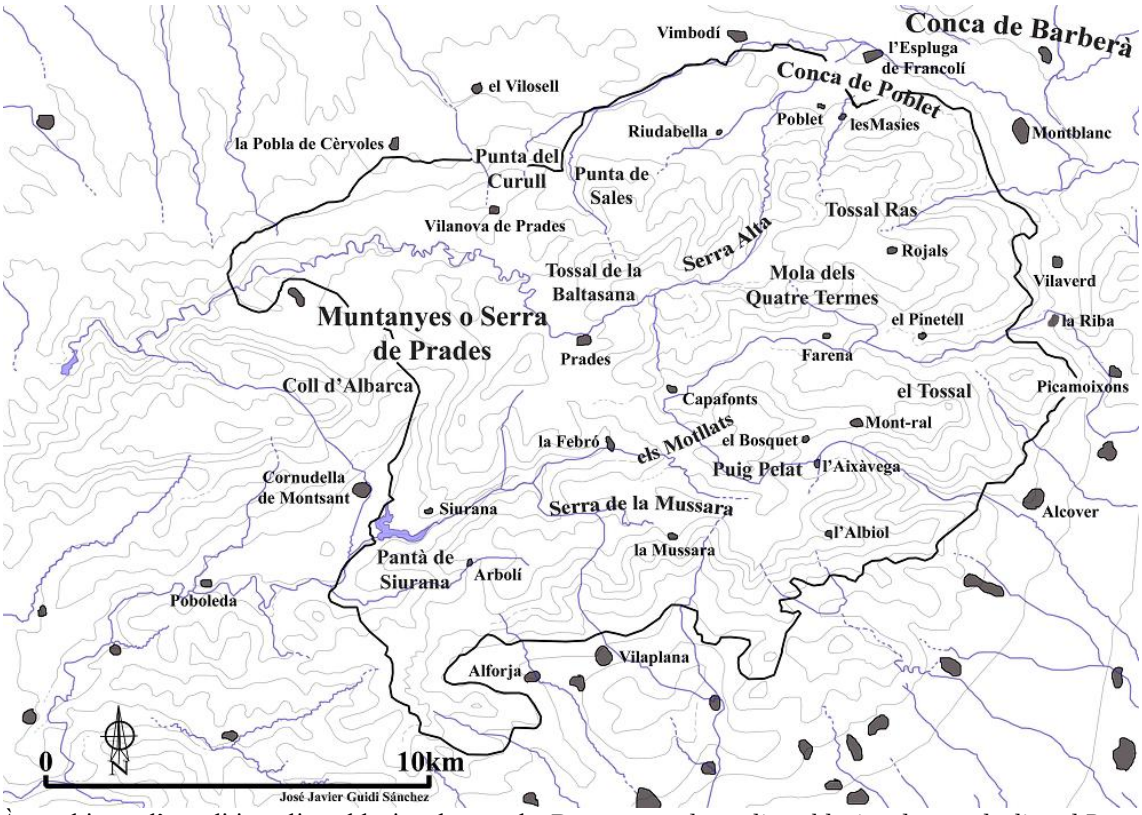

Àrea objecte d'estudi i nuclis poblacionals actuals. Destaquem els nuclis poblacionals actuals dins el Parc Natural de les Muntanyes de Prades.

1.2. L'antropitzacio del paisatge.

La característica més rellevant de l'actual paisatge natural de les Muntanyes de Prades és la seva poca antropització; és a dir, les poques transformacions que ha sofert al llarg dels segles per les diferents comunitats humanes. No obstant això aquest paisatge s'ha vist alterat per les activitats ramaderes que es desenvolupaven als principals altiplans, l'explotació forestal tradicional (el carboneig i l'extracció de llenyes a les rouredes i alzinars) i l'existència de nuclis poblacionals moderns. Els procesos de deforestació moderns van tenir lloc a partir de la desamortització de l'any 1835 del monestir de Poblet; no obstant això a les primeres dècades del segle XX es va recuperar les zones boscoses perdudes.

Una segona característica del poblament actual de les Muntanyes de Prades és el despoblament consequent a l'abandó que va patir a les primeres dècades del segle XX amb la desaparicio de masos, llogarets i conreus. Aquest despoblament ha propiciat l'existència d'un extens paisatge natural poc humanitzat encara que el seu passat històric és rellevant (des de la prehistòria fins el segle XX). En l'actualitat el turisme de natura i lleure constitueix la principal font econòmica del sistema muntanyós. En els últims anys s'està posant en relleu la revaloració d'un "paisatge històric i cultural"[5],

[5] Conseqüència d'aquest interès per part d'institucions públiques i privades ho constitueix el present treball de recerca.

intimament relacionat amb el paisatgístic. En l'actualitat els incendis forestals constitueixen la principal amenaça a l'espai geogràfic que engloba l'espai protegit de les Muntanyes de Prades.

La rica i heterogènia xarxa boscosa que cobreix el sistema muntanyenc és la principal característica de l'àmbit d'estudi en aquest espai geogràfic. Als peus de la Serra de Plena, a l'àrea de ponent, el paisatge natural té característiques més agrícoles que forestals, aquest constituiria l'excepció que confirma la regla general que podem aplicar a l'a definició del sistema muntanyenc de Prades. Cas que contrasta amb la zona nord, en el Paratge Natural de Poblet, on la massa forestal cobreix les parts baixes i altes del relleu, poc propici per a l'agricultura malgrat la riquesa del sòl.

Com anirem veient al llarg del present treball, el relleu muntanyenc es caracteritza per la presència de barrancs que culminen en altiplans i tossals com el de la Baltasana. No obstant això dins de l'espai del massís podem trobar subzones que són les que exerceixen d'àrees microregionales en les quals s'han format els principals nuclis poblacionals històrics moderns i contemporanis. Base sobre la qual s'han establert les divisions polític-administratives actuals. Per exemple, a la zona oriental trobem la població de Rojals, on es documenten brolles, claps d'alzinar i pinedes de pi roig i pinassa; no obstant aixo aquestes zones boscoses corresponen a les repoblacions forestals de la dècada de 1960, esteses en l'altiplà en el qual s'emmarca Rojals. Aquesta zona, despoblada, ofereix nombroses masies i camps de cultiu abandonats que formen clarianes enmig de la xarxa boscosa. Casos anàlegs el trobem a les petites poblacions de el Pinetell i la Farena, on els petits conreus estven dedicats als cereals i avellaners.

En relació als barrancs, a la zona oriental es localitza el de la Vall amb varietats vegetals i faunistiques molt ben conservades. No obstant això sí trobem zones desforestades i colonitzades per comunitats arbustives com les Garrigues de Vilaverd[6]. El Barranc de la Vall i el seu altiplà limiten amb el riu Brugent, que articula les poblacions de Farena i el Pinetell. Als entorns de Capafonts i Prades es localitzen boscos de roure reboll, valencià i pinedes secundàries, mentre que entre els nuclis de Prades i Vilanova de Prades es documenten extensions de cultius d'avellaners i patates, incorporats recentment a la massa vegetal.

En definitiva, podem afirmar que l'àrea objecto d'anàlisi és un espai singular que propicia l'estudi dels denominats "paisatges del passat" per part de la moderna arqueologia. Les característiques del relleu, la massa forestal i la poca rellevància de l'acció antròpica han propiciat la conservació del paisatge natural, fet que afavoreix l'estudi de les formes històriques passades (romanes, tardoantigues, alt i ple medievals) a partir de l'anàlisi de la documentació arqueològica, les troballes puntuals i les fonts documentals.

[6] En aquest indret el sòl és molt poblre i pedregós. També ha sigut afectat per incendis com el de l'any 1986.

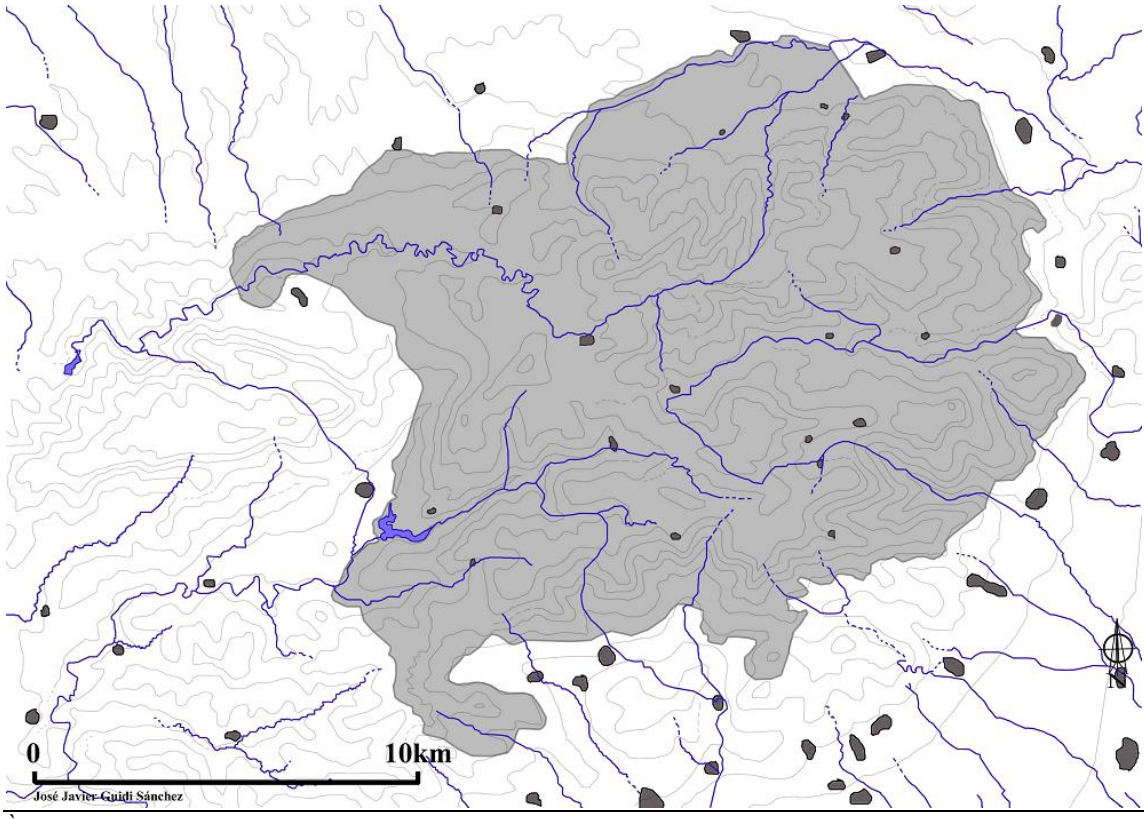

Àrea objecte d'estudi i nuclis poblacionals actuals: sectors i espais densaments antropitzats.

1.3. L'anomenada "Conca de Poblet": el Paratge Natural de Poblet i el sud de la Conca de Barberà.

En relació al monestir de Poblet ens interessa l'espai que en l'actualitat abasta l'espai que emmarca les Reserves Naturals Parcials del Titllar i de la Trinitat, el Paratge Natural de Poblet, que ocupa una part rellevant de la vessant nord de les Muntanyes de Prades i la plana de la Conca de Barberà que voreja aquest sistema muntanyenc resseguint el curs del riu Francolí[7]. Espai muntanyenc (Serra de Prades) i plana (Conca de Barberà) constitueixen dos espais íntimament relacionats però ben diferenciats que han condicionat des de la prehistòria fins a l'actualitat el poblament humà. Sense entrar en els detalls sobre el relleu i la geomorfología que estructuren aquesta àrea, aquesta engloba els termes municipals de Vallclara, l'Espluga de Francolí, Vimbodí i Poblet, Montblanc (amb Rojals i El Pinetell com nuclis subsidiaris) i Vilavert.

L'estructura tectònica més rellevant a aquesta àrea i el Paratge Natural de Poblét és la falla de Poblet[8], que separa els materials paleozoics-mesozoics de les muntanyes de Prades, dels materials terciaris de la depressió de l'Ebre. Es tracta d'una flexió-falla que

[7] El PNIN de Poblet definit per la Llei 22/84 tenia una superfície total de 2.450 ha., dins dels termes municipals de Vimbodí i l'Espluga de Francolí. Amb la inclusió de les dues reserves natural parcials, la superfície estimada total de l'espai del Paratge Natural de Poblet, passa a ser de 3.515 ha., de les quals 2.763 ha. són de titularitat pública i les 752 ha. restants de titularitat privada. Cartanyà Martí, Puig Roura 2004: 8.

[8] "El petit sector corresponent a la Depressió Central Catalana, situat a la part baixa del Paratge, al voltant del monestir de Poblet, està constituït en la seva pràctica totalitat per materials quaternaris corresponents a les terrasses del Riu Sec"; CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 13.

presenta diferents característiques depenent del sector. En primer lloc d'oest a est, la flexió augmenta de proporcions. Mentre que, en segon, terme l'àrea de Vilanova de Prades (ja fora del Paratge pero dins les Muntanyes de Prades) la flexió és suau. En tercer lloc trobem l'àrea central, als límits del Paratge, on l'estructura es complica[9]. L'estudi de J. Cartanyà Martí i J. Puig Roura va possar de relleu com la litologia del Paratge Natural de Poblet està condicionada per la seva pertinença a la Serralada Prelitoral i a la Depressió Central Catalana, de les quals es troba a cavall[10]. Amdues unitats estan separades per la falla de Poblet de direcció aproximada NE-SW[11]. Ja fora del Paratge de Poblet però seguint dins de la nostra àrea d'estudi, entre l'Espluga de Francolí i Montblanc, aquesta flexió-falla discorre perfilant els límits de les Muntanyes de Prades de les planes de la Conca de Barberà, conservant el flanc NE amb un cabussament entre 70 i 80º[12]. Com veiem els límits polític administratius actuals no es corresponen ni s'adapten a la realitat del relleu, la morfologia geofisica, la xarxa hidràulica i les masses vegetals. Per aquesta raó hem tingut en compte aquests límits actuals però sempre supeditats a les característiques del marc natural i les pròpies dinàmiques històriques de les cronologia que aquí ens ocupa.

Com s'ha assenyalat anteriorment la litologia del Paratge Natural està condicionada per la seva pertinença a la Serralada Prelitoral i a la Depressió Central Catalana. Una gran extensió del Paratge forma part de la Serralada Prelitoral de Prades, un un sòcol hercinià, format durant el Paleozoic, a base de pissarres grises i negres, gresos quarsífers, horitzonts de sulfurs i conglomerats[13]. Aquest espai està travessat per intrusions de materials granítics i diorítics aixi com d'aureoles metamòrfiques. Com veurem endavant els materials triàsics se situen per damunt del sòcol en algunes zones del Paratge Natural de Poblet. Aquests elements conformen l'anomenada coberta alpina, d'edat mesozoica, que cobreix el sòcol hercinià[14] que trobarem en quasi tota l'extensió de les Muntanyes de Prades.

El petit sector corresponent a la Depressió Central Catalana, situat a la part baixa del Paratge, al voltant del monestir de Poblet, està constituït en la seva pràctica totalitat per materials quaternaris corresponents a les terrasses del Riu Sec. "Tot aquest conjunt fa que els processos geològics que s'esdevenen al Paratge tenen una importància que en alguns casos s'acosta a la singularitat"[15]. Les terrasses i dipòsits sedimentaris formats per la xarxa hídrica suposa també un dels factors definitoris més rellevants del Paratge i la vessant nord de les Muntanyes en la seva connexió amb la plana de la Conca de Barberà. Es documenten nombroses fonts repartides al llarg de l'actual espai del Paratge Natural de Poblet (que s'extén fins a l'Espluga de Francolí) constitueixen una rica xarxa de recurssos hídrics. És en el punt de Poblet-L'Espluga de Francolí ón amb més

[9] "Es passa lateralment de la simple flexió a la desaparició del flanc flexionat. En aquest cas, els materials carbonífers encavalguen damunt els materials eocens, que es troben subverticals o lleugeramernt invertits", CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 27.
[10] CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 28.
[11] CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 13.
[12] "El Triàsic, dibuixa la flexió amb el flanc vertical on s'hi pot distingir el Buntsandstein i el Muschelkalk. En aquest sector, l'estructura queda tallada per l'est per una falla de direcció aproximada NO-SE que disloca l'estructura i la separa uns 8 km", CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 28.
[13] CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 10.
[14] "Es tracta, a grans trets, de conglomerats i gresos vermells, dolomies massives, calcàries dolomítiques, argiles vermelles amb guix, dolomies estratificades i margues calcàries"; CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 10.
[15] CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 10.

intenssitt l'aigua brolla de l'interior del massís. En el cas concret del Paratge Natural s'han establert dos sectors diferenciats, íntimament vinculades a les característiques geomorfològiques de la vessant nord de la Serralada de Prades.

El primer grup de sortidors hídrics, i ménys rellevants, el constitueixen les fonts del Deport, dels Boixets, del Galàpat, del Mosquit, del Corb, de les tres Virtuds o de l'Angel[16]. El segon grup de fonts naturals el constitueixen la font del Blau, la font de Nerola, la font de la Teula, o la font del Picarol i la Cova Major. Aquestes fonts neixen de l'accident frontal que separa els materials terciaris dels paleozoics on les capes terciaries en disposició subvertical; en aquest línea o inflexió de la falla que coneixem com la falla de Poblet i que arriba gairebé fins a Montblanc, es on es retén laigua infiltrada. Per altra banda els aluvions del plà permeten l'emmagatzematge de l'aigua provinent de les Muntanyes de Prades a través de rierols i torrents. Sense cap dubte aquest segon grup de fonts d'aigua naturals és el més rellevant de la regió. En aquest sector es situa la Font Major, a l'Espluga de Francolí, on neix el riu Francolí amb 17 brolladors amb uns cabdals aproximats al centenr de litres per minut cada un[17]. Des del punt de vista minerològic s'ha de destacar les de Ferro o Magnèsia, que es localitzen en les zones de contacte entre el Silúric i el Terciari, a les immediacions del monestir de Poblet i la carretera de les Masies. El material calcari que es documenta als nivells més superficials suposen el principal obstacle als cursos d'aigua. Per altra banda els diferents barrancs que neixen a peu dels cingles triàsics constitueixen el marc geològic en el qual discorren rierols i torrents de forma intermitent al llarg de l'any[18].

El Paratge Natural de Poblet presenta una gran diversitat vegetal tant al present com al passat. Des del punt de vista de la riquessa forestal i vegetal hem de subratllar com a excepció de la pineda primària de pi roig (*Arctostaphylo – Pinetum catalaunicae*) totes les altres comunitats vegetals de caràcter forestal que es documenten a les Muntanyes de Prades es localitzen al Paratge Natural de Poblet. Aquesta dada és fonamental per entendre l'elecció del lloc en el qual s'instal·laria la comunitat monàstica al segle XII. Les espècies boscoses més rellevants del Paratge són l´alzinar litoral o amb marfull (*Quercetum ilicis galloprovinciale*), l´alzinar muntanyenc (*Quercetum mediterraneo-montanum*), la roureda de roure de fulla petita (*Violo-Quercetum fagineae*) , la roureda de roure martinenc (*Buxo- Quercetumpubescentis*) i la roureda de roure reboll (*Cephalantero – Quercetum pyrenaicae*). Recordem que el paisatge actual no es correspon amb el passat, ja sigui d'època romana, tardoantiga o altmedieval, ja que és el resultat de les diferents tales, repoblacions i èpoques d´inactivitat, és a dir, a l'acció antròpica. Per altra banda en l'actuaitat es documenten nombroses espècies foràanies com el cedre de l´Atles (*Cedrus atlantica*)[19].

Com han apuntant J. Cartanyà Martí i J. Puig Roura "la singularitat biològica de les muntanyes de Prades rau en el seu caràcter de transició climàtica, amb la confluència a la zona d'elements típicament mediterranis amb d'altres més septentrionals i alguns de nord-africans"[20] única a les comarques tarragonines i de les més destacables de

[16] Entre els nivells calcaris del Muschelkalk i els nivells argilosos del Buntsandstein.
[17] CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 32.
[18] "L'encaixament és més evident aigües avall que a les parts altes, on els materials s'aprofiten del frè a la incisió que originen les calcàries"; CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 32.
[19] "La inactivitat silvícola els darrers anys ha permès que les comunitats típiques de la zona comencin a destacar-se i sigui possible diferenciar-les", CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 11.
[20] CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004: 11 i 12.

Catalunya. Aquesta carasterística excepcional de riquessa faunística de les Muntanyes de Prades es documenta igualment al Paratge Natural de Poblet, amb espècies típicament septentrionals. Destaquem la presència del tord (*Turdus philomelos*), el picot garser gros (*Picoides major)*, el mosquiter comú (*Phylloscopus collybita*), l'astor (*Accipiter gentilis*) i el gall carboner o gamarús (*Strix aluco*) al medi forestal, on també es troba l'àguila marcenca (*Circaetus gallicus*) i el mussol banyut (*Asio otus*). Als penya-segats es localitzen l'àguila daurada (*Aquila crhysaetos*), l'àguila cuabarrada (*Hieraetus fasciatus*), el falcó peregrí (*Falco peregrinus*) i el duc (*Bubo bubo*). Els mamífers més representatius són el toixó (*Meles meles*), la fagina (*Martes foina*), la guineu (*Vulpes vulpes*), el turó (*Mustela putorius*), l'esquirol (*Sciurus vulgaris*), la rata cellarda (*Elyomis quercinus*), el ratolí de bosc (*Apodemus sylvaticus*) i la geneta (*Genetta genetta*). S'ha de destacar la presència del porc senglar (*Sus scrofa*) i el cabirol (*Capreolus capreolus*).

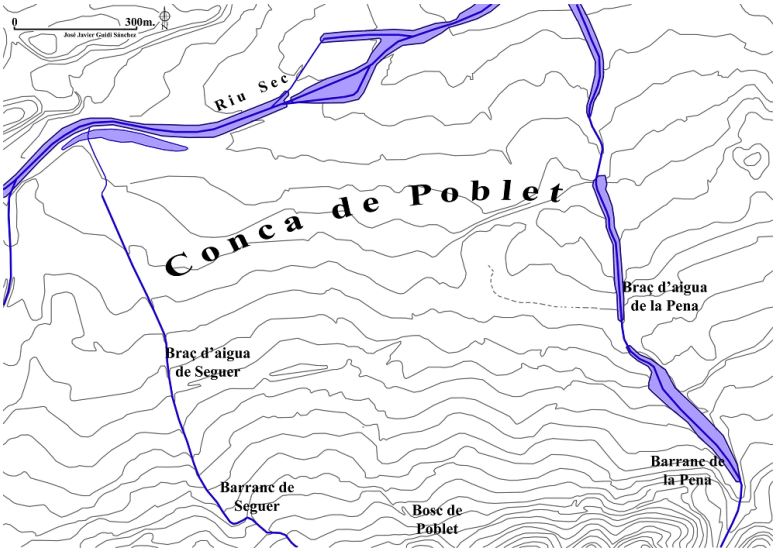

Àrea de la Conca de Poblet on es situa la falla de Poblet (Conca de Barberà), on es va bastir el monestir de Poblet i la Granja Mitjana.

1.4. El sistema muntanyenc de Prades.

El sistema muntanyós de Prades estava recobert per les formacions forestals que trobem al Paratge Natural de Poblet, fins els 1200 metres d'altitud sobre el nivell del mar. Des del punt de vista geològic hi predominen els materials silicis com les pissarres i els granits del Paleozoic amb un paisatge vegetal mediterrani que cubreix el 90 % de la superficie que conviu amb espècies típiques eurosiberianes pròpies de l'alta muntanya con són les pinedes de pi blanc, alzinars, carrascars, rouredes de roure de fulla petita i pinedes de pi roig . La geomorfologia del sistema muntanyenc dificulta el cultiu del sòl, no obstant això hi ha zones propícies per a l'explotació agrícola a l'entorn dels assentaments de de Prades i Vilanova de Prades (de secà: avellaners i oliveres).

El conjunt orogràfic de la Serralada de Prades s'erigeix sobre les terres del la plana de la Conca de Barberà. Aquesta plana envolta les muntanyes en els seus límits nord i est. La màxima altitud que aconsegueix el sistema muntanyenc se situa al Tossal de la Baltasana, on s'arriba fins als 1203 m.s.n.m., sent aquest el punt més alt del Camp de Tarragona. Podem definir dues àrees en el sistema muntanyenc de Prades. La primera correspon a la franja oriental del massís, on es documenten un conjunt de serres individualitzades imbricades en una densa xarxa hidràulica de rierols i torrents. El segon

sector es localitza en l'espai central, on es localitzen altiplans i relleus de perfils arrodonits que s'alcen a 1000 m.s.n.m., la localitat de Prades se situa en aquest espai.

El relleu està constituït per un sòcol paleozoic de gresos, pissarres motejades i pissarres argiloses del Carbonífer. Aquestes característiques són similars a les que trobem al centre de la Comarca del Priorat. En realitat es tracta d'un tipus de relleu similar perque es tracten de la mateixa realitat geomorfològica. Les roques metamòrfiques queden interrumpudes per dues intrusions granítiques. Aquests afloraments granítics tenen lloc a l'àrea del nucli poblacional de Prades i al torrent de Castellfollit. Per sobre del sòcol del paleozoic es disposen les roques sedimentàries del Triàsic, sobretot en l'espai oriental del sector muntanyenc. Aquest tipus de relleu s'estén des dels plans de la Vila fins Rojals, els Garrigues i la Riba; també es localitza al sud del riu Brugent. El sector central i occidental del sistema esta cobert per roques triàsiques escombrades per l'erosió. Aquesta erosió va modelar l'entorn, resultat d'aquesta acció sorgeixen tossals com el de la Baltassana. Aquest conjunt de gresos també es localitzen a espais com el nucli de Prades. Aquest material ha sigut d'on han estret els blocs de pedra de color rogent característic de molts dels edificis moderns i contemporànis del poble.

A l'extrem nord-occidental del sistema muntanyenc es situa la Serra de la Llena, formada i modelada per materials sedimentaris constituits per conglomerats, gresos, margues i lutites, datades a l'Eocè i Oligocè. Aquest materials formen part de la Depresssió Central Catalana des del punt de vista geològic. En aquest sector del sistema les capes sedimentaries estan dipositades de manera subhoritzontal, assolint els 1.021 m d'altitud a la Punta del Curull[21].

Les Muntanyes de Prades es poden dividir en tres sectors o geozones. En primer lloc tenim el sector de modelat granític de la vall del barranc de Castellfollit situat al vessant nord del sistema muntanyós. En segon terme es localitza l'àrea de la Mola de la Roquerola, ubicat al nord del nucli actual de Farena; aquesta zona esta vinculada amb l'extrem nord d'una geozona extensa de cingleres mesozoiques anomenada Pedra d'Alcover. En tercer lloc es documetna la geozona de la Riba, situada al sector de ponent i amb extensió fins a les Garrigues.

El règim de precipitacions no permeteix que els cabals dels corrents d'aigua circulin de forma permanent. No obstnt això aquests cursos són part de la base de la xarxa hídrica de l'espai, originant-se al nucli del massís muntanyós. En aquest punt neix el riu de Prades que es dirigeix cap a la Vall del Silenci per unir-se al riu de Montsant. Un altre riu rellevant és el Brugent, que circula en direcció est per desguassar al riu Francolí a l'alçada de la Riba, marcant el límit entre els materials paleozoics del nucli de les muntanyes de Prades i el Triàsic dels Motllats i la Mussara.

Com hem apuntat anteriorment el clima mediterrani amb els condicionants continentals condiciona l'heterogeneitat de boscos a les Muntanyes de Prades[22]. La vessant septentrionals del sistema muntanyós, més humida, fa disminuir la capa boscosa. A les àrees orientals del sistema hi predominen les pinedes de pi banc amb sotabosc de brolla

[21] El modelat dels conglomerats calcaris ha donat lloc a formes de relleu arrodonides de tipus «montserratí»

[22] En l'actualitat hi ha 4.050 ha d'espai forestal sotmès a gestió pública o consorciada. La major part és propietat de la Generalitat (3.740 ha) o de l'Ajuntament de l'Espluga de Francolí (230 ha), mentre que només 80 ha són de titularitat privada.

o d'alzinar joven. Al sector nord, a la base, l'alzinar litoral es progressivament substituït per l'alzinar muntanyenc. L'espai on més rellevància te l'influència climàtica continental es localitza a les contrades del nucli de Prades, ons es localitzen carrascars ls altiplans freds, secs i ventosos. La varietat i riquesa de la massa forestal del sistema muntanyenc de Prades queda de manifest amb la presència de varietats com el roure martinenc (*Quercus humilis*) a la Pena, lel pi roig (*Pinus sylvestris*) a les elevacions del Tossal de la Baltasana, o la presència de roure Reboll, única a Catalunya, per ressenyar exemples significatius. Des del punt de vista de les terres susceptibles a ser conreades, aquestes es localitzen de forma genèrica en els entorns de les majors poblacions situades en el sistema muntanyenc: Prades i Vilanova de Prades[23]. El propi emplaçament, com veurem en capítols posteriors, d'aquestes dues poblacions va íntimament relacionat a les condicions per al cultiu, rellevants en el context del marc geogràfic del sistema muntanyenc, on es documenten castanyers. Per altra banda tmbé hi ha presència de silicícoles amb tamborino (*Lavandula stoechas* ssp. *pedunculata*) i estepa de muntanya (*Cistus laurifolius*). A aquestes espècies rellevants hem d'unir unes altres que es troben reunides en l'espai del Paratge Natural de Poblet. Al costat de la rica massa forestal hem posat en relleu amb anterioritat l'existència d'una rica gamma faunística. Als principals animals citats en relació al Paratge Natural de Poblet hem d'afegir uns altres, localitzats segons les zones geogràfiques, la xarxa hidràulica, la formació de micro-climes i afavorits per l'entorn vegetal. Cal destacar l'astor (Accipiter gentilis), l'esparver (*Accipiter nisus*),l'àliga cuabarrada (*Hieraetus fasciatus*), el falcó pelegrí (*Falco peregrinus*) i el xoriguer (*Falco tinunculus*) entre els aus. Ja dins del grup dels mamífers cal destacar el turó (*Mustela putorius*) i el gat salvatge (*Felis silvestris*)[24].

[23] En l'actualitat els conreus ocupen molt poca superfície. Només un escàs 6%. Al sector oriental de les Muntanyes de Prades aflora la sèrie de materials mesozoics del Triàsic. Destaquen les cingleres modelades en les calcàries dolomítiques característiques d'aquest territori es dedica als usos agrícoles amb un marcat predomini dels fruiters de secà, bàsicament avellaners i oliveres, localitzats a les àrees més planeres o sobre els pendents poc inclinats dels termes municipals de Prades i Vilanova de Prades. L'agricultura mai ha estat gaire extensa i s'ha caracteritzat pels cereals, la vinya durant la febre d'or, i el voltant de la població de Prades pel cultiu de la patata, les castanyes i les avellanes.

[24] Darrerament s'han introduït exemplars de cabirol (*Caprolus capreolus*).

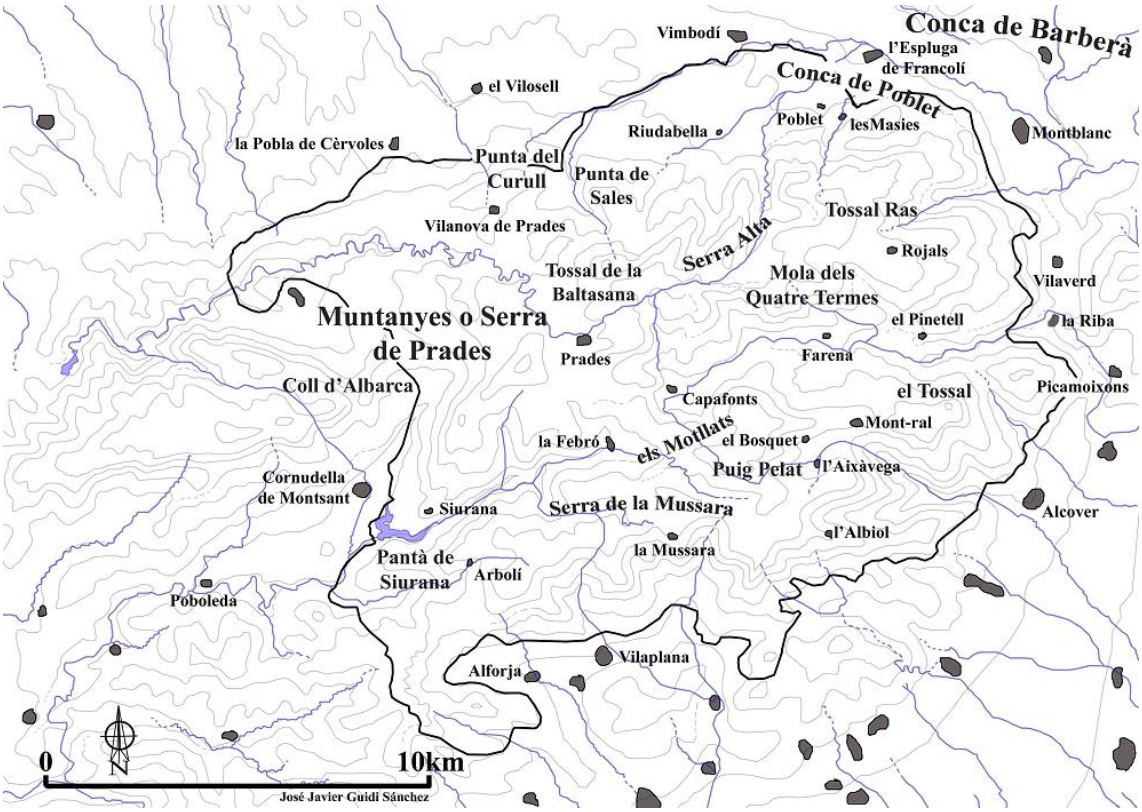

Pricipals trets del paisatge de l'àrea objecte d'estudi.

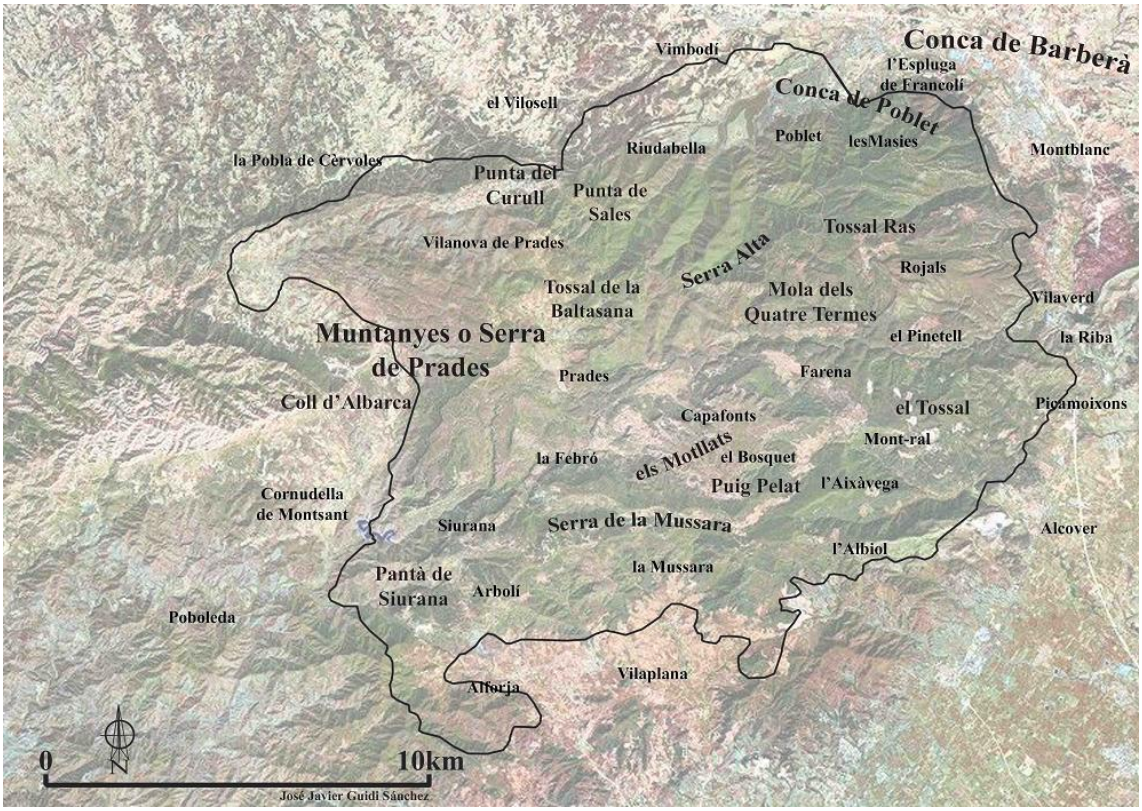

Pricipals trets del paisatge de l'àrea objecte d'estudi. Base: fotografia aèria de l'Institut Cartogràfic Català.

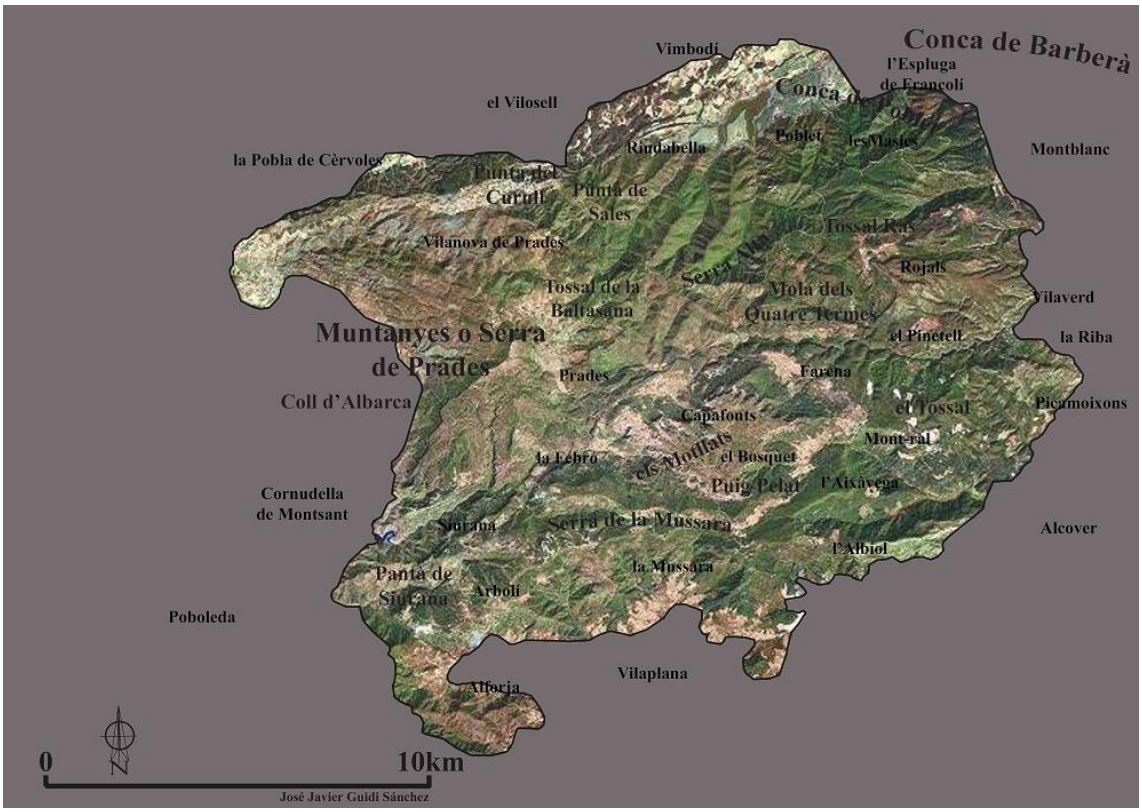

Sistema de les Muntanyes de Prades. Pricipals trets del paisatge de l'àrea objecte d'estudi. Base: fotografia aèria de l'Institut Cartogràfic Català.

1.5. Trets característics del territori objecte d'estudi.

En el present capítol hem definit el marc geogràfic que defineix i delimita el nostre treball de recerca. No hem volgut incidir en característiques com la xarxa hídrica o la presència i rellevància de l'activitat minera, aspectes relacionats amb el marc natural però que hem considerat més útil posar-ho directament en relació amb el poblament romà. D'aquesta forma en el següent capítol veurem com aquest marc natural que engloba la Conca de Poblet i el sistema muntanyenc de Prades va tenir un poblament romà que creiem poder definir amb relativa exactitud. És fonamental conèixer el poblament romà i la seva relació amb el marc natural perquè aquests dos factors seran la base històrica i poblacional a partir de la qual es constituiran les societats postclàssiques i medievals.

Alzinar (bosc de Poblet). Arxiu PNIN Poblet

En primer terme els nivells corresponents al sostre del Buntsandstein i al fons els penyasegats calcaris del Muschelkalk. El contacte entre els dos nivells suposa una zona de circulació preferent d'aigua. Foto:Joan Puig.

Vista de la Torre del Moro o de Castellfollit des del camí d'entrada al sistema muntanyenc. Foto:Joan Puig.

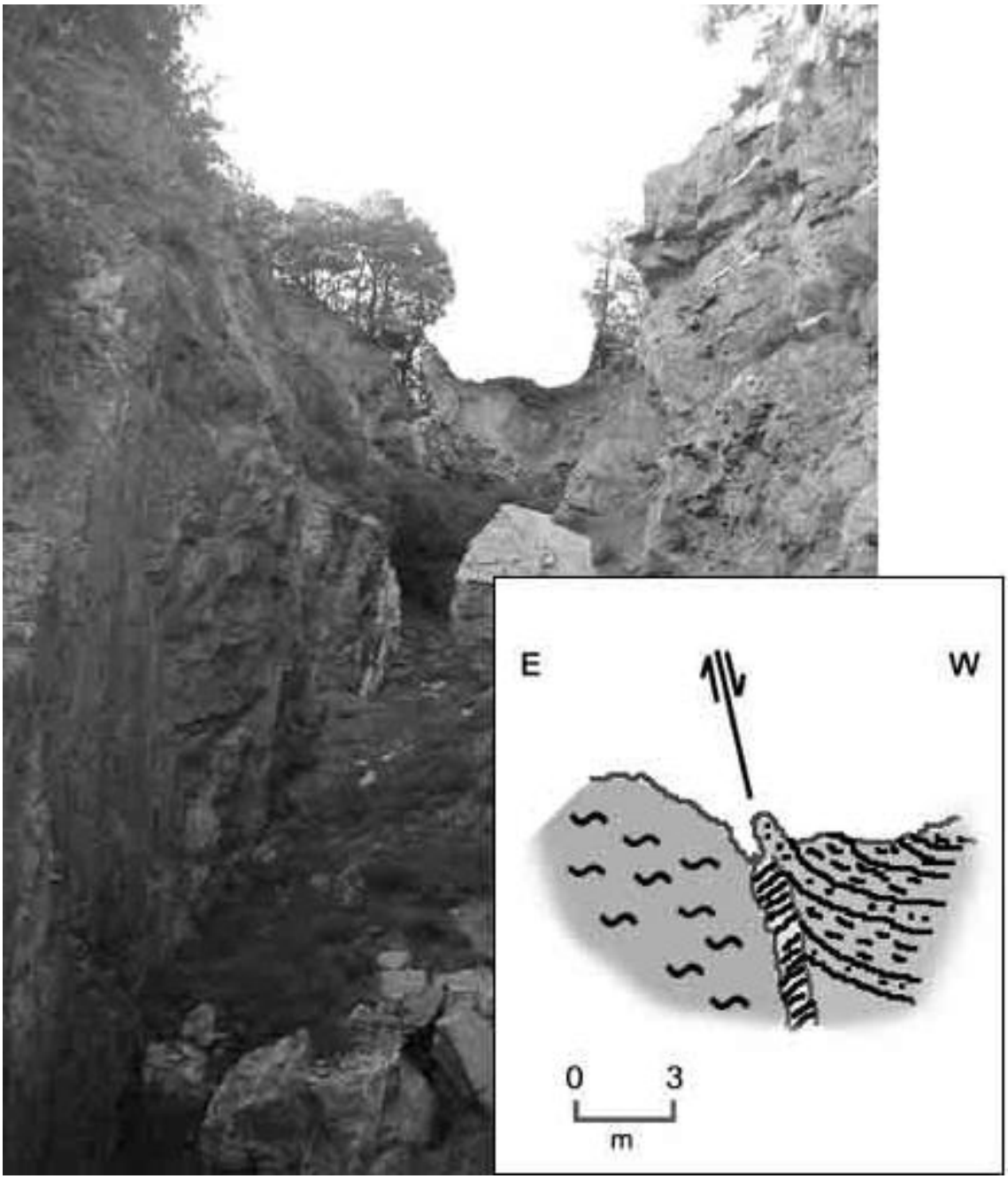

Detall de l'estructura que es pot observar a la part alta de la imatge corresponent al sector nord de la geozona. Els estrats de gres presenten una flexió fruit del moviment relatiu dels blocs. Fotomuntatge: Joan Cartanyà.

2. El marc natural i els precedents romans, segles I-V d.C.

Al capitol precedent hem definit els límits territorials i el paisatge natural del nostre estudi, que evidentment no encaixen o respeten les comarques i els municipis actuals, però que sí integra dues zones geomorfològiques íntimament relacionades: les muntanyes de Prades i el sud-oest de la Conca de Barberà (la coneguda com Conca de Poblet). En el present capítol continuarem examinant la realitat del marc natural que és la base geofísica en la qual tindran lloc el poblament postclàssic i medieval. No obstant això la base històrica i poblacional de la qual ha de partir la nostra anàlisi és la corresponent al període romà i tardorromà, segles II a.C. - V d.C. Analitzarem les formes de poblament romà en relació a l'espai físic: el relleu, sistemes hídrics, la caracterització dels sòls, la presència de recursos forestals, faunístics, minerològics, etc.

No hem volgut incidir en característiques com la xarxa hídrica o la presència i rellevància de l'activitat minera, aspectes relacionats amb el marc natural però que hem considerat més útil posar-ho directament en relació amb el poblament romà. D'aquesta forma en el següent capítol veurem com aquest marc natural que engloba la Conca de Poblet i el sistema muntanyenc de Prades va tenir un poblament romà que creiem poder definir amb relativa exactitud. És fonamental conèixer el poblament romà i la seva relació amb el marc natural perquè aquests dos factors seran la base històrica i poblacional a partir de la qual es constituiran les societats postclàssiques i medievals. Però aquesta anàlisi es posarà en relació al marc geogràfic, al marc natural. És per això que en certa forma el present capítol no deixa de ser una extensió de l'anterior. Aquí analitzarem les formes de poblament romà en relació a l'espai físic: el relleu, sistemes hídrics, la caracterització dels sòls, la presència de recursos forestals, faunístics, minerològics, etc.

2.1. El marc natural i els precedents romans.

La rellevància del poblament romà a l'àrea de la Província de Tarragona ve donada per l'existència de dues ciutats, Tarragona i Tortosa i una extensa xarxa de viles i vies de comunicació. És fonamental subratllar la importància cabdal de Tarraco, capital de la província més extensa de la Península i l'Imperi. Sense valorar aquesta rellevància de Tarragona i el seu *ager* o *territorium* (territori directament adscrit a la ciutat) en època romana seria impossible entendre les pautes que defineixen i caracteritzen el poblament romà a l'àrea objecte del present estudi.

En pàgines successives definirem aquest poblament en relació al seu marc natural; aquesta caracterització, com hem apuntat anteriorment, és la base o punt de partida de la nostra anàlisi. Hem exposat plantejaments i hipòtesis formulats per la investigació precedent, no obstant això en alguns punts hem fet una crítica a aquests plantejaments formulant alternatives que segons el nostre criteri són més vàlides. Dit d'una altra forma, sense pretendre-ho el nostre treball de recerca ha hagut de retrocedir a les cronologies romanes en un intent per sistematitzar i buscar una coherència científica a aquest poblament. Aquesta part del procés d'investigació ha requerit una visió crítica que ens ha fet replantejar certs paradigmes historiogràfics que inicialment no formaven part del nostre objecte d'estudi.

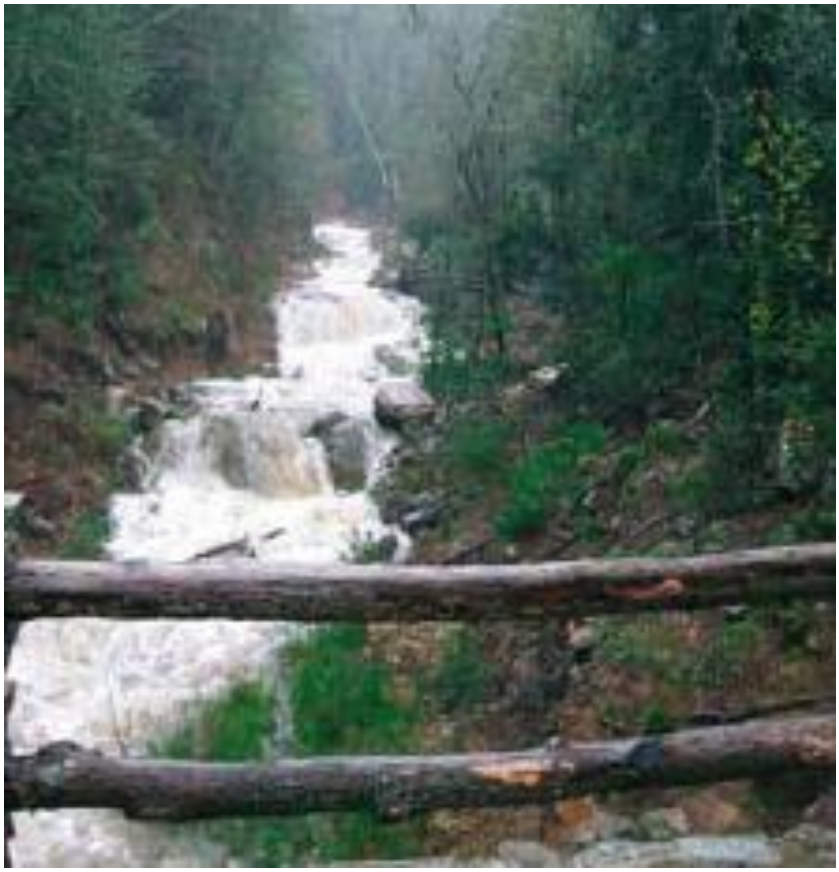

Barranc de Castellfollit. Arxiu PNIN Poblet

Gravat del segle XVIII de l'antic terme de Poblet, original de l'arxiu del monestir de Poblet.
Es pot apreciar el contrast entre el sistema muntanyenc i el pla.

2.2.1. L'espai geofísic: el relleu i recursos hídrics.

En el present apartat examinarem com els condicionants geofísics han fet que el plantejament historiogràfic tradicional i imperant hagi estat l'excloure el sistema muntanyenc de Prades i els seus vessants nord i oriental de l'*ager tarraconensis*, del territori directament adscrit a la ciutat i capital romana de *Tarraco*. No obstant això, i com anirem desgranant en pàgines successives, la qual cosa fins a l'actualitat s'ha vist com una "frontera natural" al *territorium* de *Tarraco*, segons els nostres plantejaments són tot el contrari, una parteix integrant de relativa rellevància d'aquest territori.

Des del punt de vista de l'anàlisi geofísic del paisatge s'ha plantejat que el relleu del que es considera l'*Ager Tarraconensis* esta modulat per tres fators: el riu Francolí a l'est, les Muntanyes de Prades al nord-oest i la costa situda al nord-est i sud-oest. Aquest criteris morfològics del territori fan, en el cas de la costa i de les Muntanyes de Prades, de "límits naturals" del *territorium* de *Tarraco* segons l'interpretació dels investigadors de l'ICAC (Institut Català d'Arqueologia Clàssica)[25]. Seguint l'anàlisi dels principals trets definidors de l'*Ager* realitzat per A. Álvarez Pérez, R. Daza Brunet el riu Francolí (conegut a l'antiguitat amb el nom de *Tulcis*) ha dipossitat a ambdos costats un conjunt de materials que formen terrasses fluvials amb el rebliment ocasional d'algunes valls torrencials que s'articulen de forma perpendicular al curs del riu, exercint d'agent modelador del relleu[26].

En relació a la Serra o Muntanyes de Prades, situades al nord-oest del *territorium tarraconense*, segons A. Álvarez Pérez i R. Daza Brunet, aquest sistema muntanyós es defineix com una "font proximal", es a dir, que suministra la major part de materials que constitueixen el peu del sistema amb còdols i argiles, originant una xarxa de torrents que que discorreixen en direcció nord-sud. Molts d'aquests torrents són subsidiaris del riu Francolí; altres discorreixen en paral·lel en direcció al litoral[27].

En aquesta anàlisi de la rellevància de la Serra de Prades i el Francolí en la constitució de l'*Ager Tarraconensis* creim rellevant un fet: les muntanyes i el riu estan estretament relacionades, condicionant condicionant ambdues el poblament humà a l'àrea de forma indissoluble. El riu Francolí neix a la població de l'Espluga de Francolí, a l'anomenada Font Major. Per altra banda els seus dos principls afluents, els rius Brugent i Glorieta, neixen a les poblacions de Capafonts i Mont-ral, ubicades a l'interior del sistema muntanyós de la Serralada de Prades. D'altra banda nombrosos torrents (molts d'ells sense cabal en l'actualitat)jalonen els vessants del sistema muntanyenc, modelant-ho i aportant sediments, fins a la plana fèrtil, desembocant o no en el Francolí. Aquesta estreta relació morfogeològica entre la Serra de Prades i el Francolí (al costat de la xarxa de rius i torrents secundaris) va ser decisiva en les formes i estratègies de poblament preindustriales al llarg de tota la història.

---

[25] L'obra *Ager Tarraconensis* neix del projecte del mateix nom de l'ICAC i l'Institut d'Estudis Catalans, amb el finançament d'Acesa-Abertis, i compta am la col·laboració de la Diputació de Tarragona i l'Ajuntament de Tarragona. Els directors científics són Marta Prevosti i Josep Guitart, i hi participen uns 40 investigadors que fan les seves aportacions a la recerca. Informació: Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

[26] ÁLVAREZ PÉREZ, A.; DAZA BRUNET, R. 2010: 155.

[27] ÁLVAREZ PÉREZ, A.; DAZA BRUNET, R. 2010: 155.

Com és ben sabut, el riu Francolí neix a la Cova Major, a l'Espluga de Francolí, amb un recorregut de 60 kilòmetres fins arribar al mar Mediterrani. La conca hidràuliac del riu és de 838 Km^2, sense tenir en compte l'aportació que hauríem de sumar dels nombrosos rius, rierols i torrents dels quals es nodriria en el passat. En el seu recorregut s'han d'establir tres conques ben diferenciades (l'alta, la mitjana i la baixa) que corresponen a tres espais geogràfics íntimament relacionats però que les seves característiques i diferents ecosistemes plantegen aquesta divisió. Ens interessa especialment la conca alta i part de la mitjana, sent aquestes les que formen part de les àrees que constitueixen la base geogràfica del nostre treball.

L'anomenada conca alta del Francolí es caracteritza per les grans formacions de bosc mixt on predominen les pinedes (*pinus halepensis, pinus sylvestris* i *Quercus ilex ssp. rotundifolia*); també es localitzen zones de boscos d'alzines. En aquesta vessant nord sorgeixen diferents rius, rierols i torrents que constitueixen la xarxa hídrica amb un paisatge format per substrats heterogenis: roques calcàries, zones de pissarra (a la vessant nord) i granítiques (molt erosionades). Es en aquesta conca alta on el riu Brugent, que neix a Capafonts, desemboca i aporta el seu cabal al riu Francolí en el punt on es localitza la població de la Riba. El riu Brugent, en el seu descéns, subterrani o en superfície, segons els espais, discorre per la Conca de Barberá constituïnt la base hídrica de gran part de la plana. Una vegada superada l'estret congost de la Riba el seu recorregut arriba a l'Alt Camp. Aquesta àrea destaca per la gran humitat i sedimentació de materilals que fan d'aquest espai extraordinariament fèrtil. La inequívoca vinculació de l'espai muntanyenc i del recorregut del riu Francolí són els dos agents (que en realitat actuen com un) en la conformació d'aquest espai extraordinàriament fèrtil que va ser explotat pel poblament humà des de la prehistòria.

En relació a la conca mitjana, aquesta es defineix per la desparició de zones abruptes on el riu Francolí discorre pel pla de l'actual Comarca del Camp de Tarragona. En aquest espai trobem el riu Glorieta, que neix a Mont-ral, que en el seu recorregut incorpora a població d'Alcover i el Morell. Aquest reduït pero significatiu espai, s'enmarca en el nostre treball, guardant analogies amb l'anteriorment descrit del Brugent en la configuració d'un espai especialment fèrtil. La conca baixa del Francolí, en l'actualitat parcialment canalitzada a causa de les avinguides de aigua, discorre entre camps de cultiu i extensos complexos industrials i petroquímics fins arribar a la ciutat de Tarragona, on desemboca al mar. Es tracta també d'una àrea molt humida ideal pel cultiu. Aquesta conca baixa i gran part de la mitjana del curs del Francolí queden marginades del nostre estudi, encara que hem de tenir-les en comte com elements materials definitius de l'espai geogràfic i el poblament humà des de la prehistòria fins l'adecuació del territori en la segona meitat del segle XX.

2.2.2. El paisatge vegetal i forestal.

En el capítol anterior corresponent al marc físic i natural del nostre espai objecto d'anàlisi hem apuntat a la presència d'una rica i heterogènia gamma de massa forestal. Boscos que, d'altra banda, cobreixen i cobrien en l'antiguitat romana més d'un 90% del sistema muntanyenc, sent la plana l'espai cultivable des d'època prerromana. En relació als recursos forestals aquests van deure ser rics i en conseqüència objecte de l'explotació en cronologies romanes. D'altra banda la plana s'hauria cobert d'un mantell de vil·les i estructures dedicades a l'explotació agrícola, sobretot de la vinya i l'oli.

L'estudi de les cendres, carbons i altres restes orgàniques que poden localitzar-se en alguns jaciments arqueològics pot proporcionar-nos informació sobre el paisatge del passat[28]. Aquesta tasca no sempre resulta fàcil i requereix d'anàlisis concretes que han de dur-se a terme en laboratoris especialitzats. D'altra banda no sempre i no en tots els jaciments arqueològics poden localitzar-se i recollir-se aquest tipus de mostres. Manquem d'aquestes anàlisis i estudis per als períodes que ens ocupen (segles V-XII d. de C.) en l'àmbit geogràfic objecte d'estudi. No obstant això podem aproximar-nos a paisatge passat a partir de dos jaciments concrets situats als peus de les Muntanyes de Prades: la Selva del Camp[29] i l'Espluga de Francolí[30]; si ben el primer se centra en cronologies purament romanes i el segon el la prehistòria. No obstant aquestes limitacions podem extreure dades que poden extrapolar-se relativament als segles romans, postclàssics i medievals.

En primer lloc tenim els estudis realitzats a partir d'una sitja romana excavada a la Selva del Camp, situada a la plana junt als primers contraforts del massis de la Serralada de Prades, a l'espai nord-oriental de l'actual Comarca del Baix Camp. A partir de l'anàlisi palinològica sabem del predomini de taxons arbustius (brucs) que indiquen un paisatge obert, juntament a la presència de l'alzinar. En segon lloc el estudi antracològic mostra la presència d'alzines/coscolls, arboços, aladerns i brucs. En tota aquesta vessant sud de les Muntanyes de Prades, de forma general però no absoluta, es pot plantejar l'existència de camps de conreus i la conseqüent deradació de l'alzinar, si més no en les zones més muntanyoses de la Serralada l'alzinar i les pinedes (especialment el pi roig, el *Pinus* del tipus *Sylvestris*) serien predominants. A partir de l'anàlisi realitzat en la Selva del Camp sabem que en època romana aquestes pinedes serien explotades, si bé no de forma massiva. Una altra dada que es desprèn és l'explotació en època romana i tardorromana de la figuera, l'arboç, l'olivera o els cereals, sent aquest últim el predominant en el consum dels pobladors dels segles I-IVd.C.[31]. No tenim dades absolutes en relació a l'explotació dels recursos forestals i combustibles[32].

L'estudi d'A.Ballesteros Ferrandis realitzat amb materials recollits a la Cova Major de l'Espluga de Francoli ens aporta més dades sobre el paleo-paisatje a l'àrea geogràfica i les cronologies que ens ocupa[33], en aquest cas en l'espai nord del sistema muntanyenc, ja en el punt d'inflexió del pla de la Conca de Barberà. Com a l'estudi de la Selva del Camp, en el cas de l'Espluga s'ha demostrat com en el passat el paisatge era molt més boscós, caracteritzat per la presència de roures, alzines i pins, amb una tendència cap al retrocés de la massa forestal[34]. L'estudi va possar de manifest la presència, a més, de tres tipus d'ambients: el de ribera, el d'alzinars mixtos i el de rouredes de roure reboll (*Quercus pyrenaica*) documentat a les zones de major altitud. També es contrastava l'alt

[28] Vull agrair a A. Ballesteros Ferrandis (IPHES) les seves matisacions i indicacions en relació a aquest tipus d'estudis.
[29] ALLUÉ, E.; OLLÉ, A.; OTIÑA, P.; VALLVERDÚ, J.; VERGÈS, J.M. 2010: 175-176.
[30] BALLESTEROS FERRANDIS 2009: 71-80.
[31] "L'olivera ha estat nomes enregistrada per la palinologia, fet que suggereix que el seu possible cultiu es trobaria en zones allunyades de l'emplacament del jaciment", ALLUÉ, E.; OLLÉ, A.; OTIÑA, P.; VALLVERDÚ, J.; VERGÈS, J.M. 2010: 177.
[32] Les dades fan referència de forma general al primer mil·leni a.C., sense especificacions d'època romana o postclàssica. Tampoc tenim dades en reació a l'expotació de la fusta, la produccio de ferro o la construccio. ALLUÉ, E.; OLLÉ, A.; OTIÑA, P.; VALLVERDÚ, J.; VERGÈS, J.M. 2010: 178.
[33] BALLESTEROS FERRANDIS 2009.
[34] La màxima extensió del bosc es data en el neolític. Per altra banda l'estudi realitzat dels materials recollits a la Cova Major estaven dirigits a aclarar la prehistòria, no el món clàssic i romà.

grau d'humitat en el passat, més elevada que la d'avui dia. Un aspecte clau que s'ha pogut albirar a partir de l'anàlisi de les restes de la Cova Major és el fet que en el passat el grau de massa forestal era molt més extens que en la l'actualitat en espais com el torrent d'El Titllar[35], dada que pot extrapolar-se a tot el nostre àmbit geogràfic. De nou les limitacions metodològiques i l'objecte de l'estudi no es va centrar en les èpoques romana o els segles postclàssics, però no podem obviar que aquestes dades apunten al fet que en el passat molta més humitat i massa forestal de la qual podem percebre en l'actualitat[36].

Segons els plantejaments d'A. Carreras Casanovas "la implantació del sistema romà de vil·la durant el període romà Republicà suposà una intensificació i extensificació dels conreus i, per tant, un augment del paisatge humanitzat en detriment del bosc"[37]. Diversos treballs realitzats a la província de Barcelona i El Garraf han posat en relleu aquest tipus de transformacions en i paisatge en època romana; la reducció de les zones boscoses en favor d'espais cultivables i/o antropitzats. Creiem que aquests treballs, si bé s'han realitzat en espais relativament allunyats de la nostra àrea d'estudi, sí poden servir de models a partir dels quals plantejar una hipòtesi de treball que, d'altra banda, es veu reafirmada amb altres espais boscosos de la geografia de l'Imperi Romà. Així doncs plantegem que en època romana va haver d'haver-hi una substancial disminució de la massa boscosa en favor dels cultius[38] conseqüents a la implantació d'un sistema de *villae* que com veurem posteriorment està contrastat arqueològicament.

El sistema muntanyenc de la Serralada de Prades i sobretot el seu vessant nord i nord-est, en contacte amb la Conca de Barberà, oferia a la societat romana un conjunt de recursos naturals que, com està contrastat en tota la geografia de l'Imperi, serien explotats de forma massiva. En primer lloc els propis recursos hídrics, la xarxa de rius, rierols i torrents entre els quals destaca el Francolí, que té el seu lloc de origen just en l'Espluga de Francoli. En segon lloc la tala i ús de la fusta, principal recurs dels boscos que cobrien el sistema muntanyenc i els seus vessants. En tercer lloc la caça; si ben aquesta es devia reduir a animals de mitjà i petita grandària cal plantejar que la pròpia dinàmica de colonització del sòl per part del sistema romà relegava a aquests espais muntanyencs les zones de caça. En quart lloc, i creiem que un dels més rellevants i menys coneguts, la mineria.

2.2.3. Mineria i recursos petris.

Com hem apuntat en referència al marc físic, el sistema muntanyenc de Prades i la vessant oest de la Conca de Barberà aquesta caracteritzat, entre altres raons, per l'abundància de recursos miners. Existeix una bibliografia extensa sobre els recursos miners de la Serra de Prades, no obstant això tan sols en estudis molt puntuals es tracta el tema de l'explotació per part de l'home amb anterioritat a l'edat mitjana. De forma generalitzada les monografies que han tractat el tema de l'explotació minera a la nostra àrea d'estudi han estat complementàries als quals sí s'han realitzat per a la comarca del

[35] En concret a l'Alzinar de la Mata.
[36] Les dades que ens aporta A. Ballesteros són significatives: "Els resultats han estat clau, i apunten la pèrdua de gairebé la meitat de les hectàrees forestals enfront de l'ocupació actual d'aquesta zona per altres tipus d'usos. En aquest sentit, la pèrdua més important ha estat la de la vegetació de ribera, que ha perdut el 90% de la seva extensió potencial"; BALLESTEROS FERRANDIS 2009: 79.
[37] CARRERAS CASANOVAS 2006: 52.
[38] Teoria defensada per CARRERAS CASANOVAS 2006: 52 i 53.

Priorat, denominada per la historiografia "la Califòrnia catalana", fet que mostra la rellevància de la seva riquesa minerològica. Sabem que les mines de la nostra àrea d'estudi han estat explotades des de la prehistòria, però tan sol en casos puntuals podem establir datacions d'aquestes explotacions. Per al període que ens ocupa amb prou feines sí comptem amb documentació arqueològica i per descomptat un total buit documental. No obstant això segons els nostres plantejaments resultaria sorprenent que a l'aparell estatal romà se li escapés o prescindís de la possibilitat d'explotar els recursos miners.

En definitiva: els romans van explotar les mines de la nostra zona d'estudi. Coneixem relativament bé les mines de la pista que discorreix del barranc de la Pena cap a Rojals, a uns 1,5 kilòmetres i que es situen sota un revolt pronunciat, dins l'actul terme de Vimbodí[39]. Un segon conjunt de mines el trobem a tocar el coll de la Mina, a la capçalera de la vall de l'Argentada i altres més avall d'aqueseta barrancada on es localitzen restes romans d'un possible establiment romà a Castellfollit. Es documenten mines de barita a Rojals, per damunt del llogret de Batra. Les argiles també eren objecte d'explotació, com les localitzades prop de Rojals, per sota de Rojalons[40]. A la mina Atrevida, situada dins el terme de Vimbodí, es coneix l'extracció d'argent durant la baixa edat mitjana, del Co i del Ni al segle XVIII, del plom durant la Guerra del Francès (principis del segle XIX) i de baritina fins la segona meitat del segle XX. Es tracta d'un espai significatiu tant per l'extracció de materials al llarg del temps com per l'heterogeneïtat d'aquests materials. Com veiem la pròpia toponímia dels espais naturals (barranc de l'Argentada, coll de la Mina...) indica la presència de materials miners de primer ordre. Sabem que aquestes mines han estat objecte d'explotacions humanes des de l'edat de bronze fins a l'actualitat, amb nombrosa documentació medieval[41], moderna i contemporània[42] que testimonien la seva rellevància[43].

Creiem que seria anòmal que Roma no participés d'aquesta dinàmica estesa diacrònicament al llarg de la història. D'altra banda, a partir d'altres exemples, sabem que Roma tenia un gran interès en aquest tipus de materials i recursos naturals. Per exemple, a la mina Atrevida (Vimbodí) es localitzen aquest llistat de materials: *annabergita, tirolita, niquelina, skutterudita, bravoitavaesita, tioespineles, millerita, farmacolita, rammelsbergita, acantita, polibasita, tetraedrita-tennantita, argent nadiu, pirita, calcopirita, bismutinita, bornita, calcosina, covel·lina, galena, cerussita, anglesita, marcassita, britina, calcita, quars, fluorita, eritrina, esfalerita, ankerita, gersdorfita, maucherita* i *piromorfita* com les més significatives[44]. Amb aquest llistat de materials no pretenem apuntar a una extracció generalitzada en època romana, però si assenyalar la gran riquesa que aporten les mines de l'espai geogràfic objecte d'estudi. Sense cap dubte els minerals més rellevants són l'argent i el cu. Si el primer abunda a la mina Atrevida, el segon el trobem a un aflorament prop de Vilanova de Prades, a Can Xagre. Aquest espai miner es localitza molt a prop del Kilòmetre 2 de la carretera de

[39] LLORENS 1994: 32. INSA MONTAVA 2003: 30.
[40] INSA MONTAVA 2003: 30.
[41] Especialment rellevant per la baixa edadt mitjana els estudis: MARTÍNEZ 2004: 357-363; MARTÍNEZ 2006: 423-433.
[42] Per època moderna i contemporànea contem amb molta més documentació que en períodes precedents, MONTAVA 2003.
[43] Les mines del mas del Besso, situades a Ulldemolins, a Vilanova de Prades, per exemple, han sigut explotades des de l'edat del coure, podent-se extreure galena, esfalerita, calcopirita, pirita, scheelita i magnetita.
[44] LLORENS 1994: 32.

porta cap a Prades, es a dir, prop d'una via natural, encaixat en les pisarres carboníferes on trobem *atzurita, malaquita* i *calcopirita*[45].

En aquest punt hem de plantejar-nos dues preguntes: És possible que uns recursos miners explotats des de l'edat de bronze fins a la segona meitat del segle XX siguin obviades per Roma? I en segon lloc, és possible que a un dia de camí de la capital provincial de la *Tarraconensis* aquestes mines anessin obviades o marginades per la maquinària imperial? La nostra resposta és rotunda: no. Ni cronològica ni geogràficament creiem que el període romà va suposar una ruptura en relació a l'explotació minera de la Serralada de Prades.

Si bé a partir de les nostres hipòtesis i plantejaments s'intueix l'extracció i ús dels recursos miners a l'entorn de les Muntanyes de Prades i la Conca de Barberà, menys dades i indicis apunten a l'ús en època romana de pedreres. Evidentment les comunitats humanes al llarg de la història van deure fer ús dels recursos petris propers, pertanyents a l'entorn o marc natural. No obstant això no s'ha documentat ni una sola pedrera a l'àrea geogràfica que ens ocupa que pogués estar en funcionament en època romana. Anna Gutiérrez García Moreno ha publicat recentment la seva tesi doctoral sobre l'explotació de pedreres a Catalunya en època romana. Del seu estudi es desprèn la total absència de pedreres en època romana en les Muntanyes de Prades i la Conca de Barberà, sent la pedrera del Pla de La Lloera (Alcover i Mont-ral) la més propera a la nostra àrea d'estudi[46].

A què es deu aquesta total absència de pedreres romanes? Podem adduir dues raons estretament vinculades. En primer lloc el fet contrastat per A. Gutierrez de la presència de pedreres properes als nuclis urbans (*Tarraco, Dertosa*) i enclavaments principals (les vil·les/palaus rurals de Centcelles a Constantí o els Munts a Altafulla, per citar dos exemples significatius)[47]. Aquest fet marginava la pedra dels interessos de Roma. El segon terme la qualitat dels materials: les pedreres documentades ofereixen una major qualitat dels diferents tipus de pedra, exercint així l'atracció de la maquinària explotadora de Roma. Així doncs té la seva lògica que les dificultats del transport i la presència d'altres pedreres fessin passar per alt l'ús de la pedra de la Serra de Prades en època romana. No obstant això hem de plantejar un ús de la pedra de nivell microregional. Posem un exemple: la pedra de les Muntanyes de Prades i el seu entorn no s'usaria en la construcció dels edificis públics romans com són el *forum coloniae* o l'amfiteatre de Tarragona, però sí en la construcció de les nombroses vil·les i establiments rurals de la Conca de Barberà. Així doncs no podem descartar un ús de la pedra en construccions romanes, però aquest va deure estar limitat a les vil·les i establiments rurals que coneixem en la Conca de Barberà i els puntuals assentaments de les Muntanyes de Prades.

[45] LLORENS 1994: 32.
[46] GUTIÉRREZ 2009*:* 223 I 224.
[47] GUTIÉRREZ 2009.

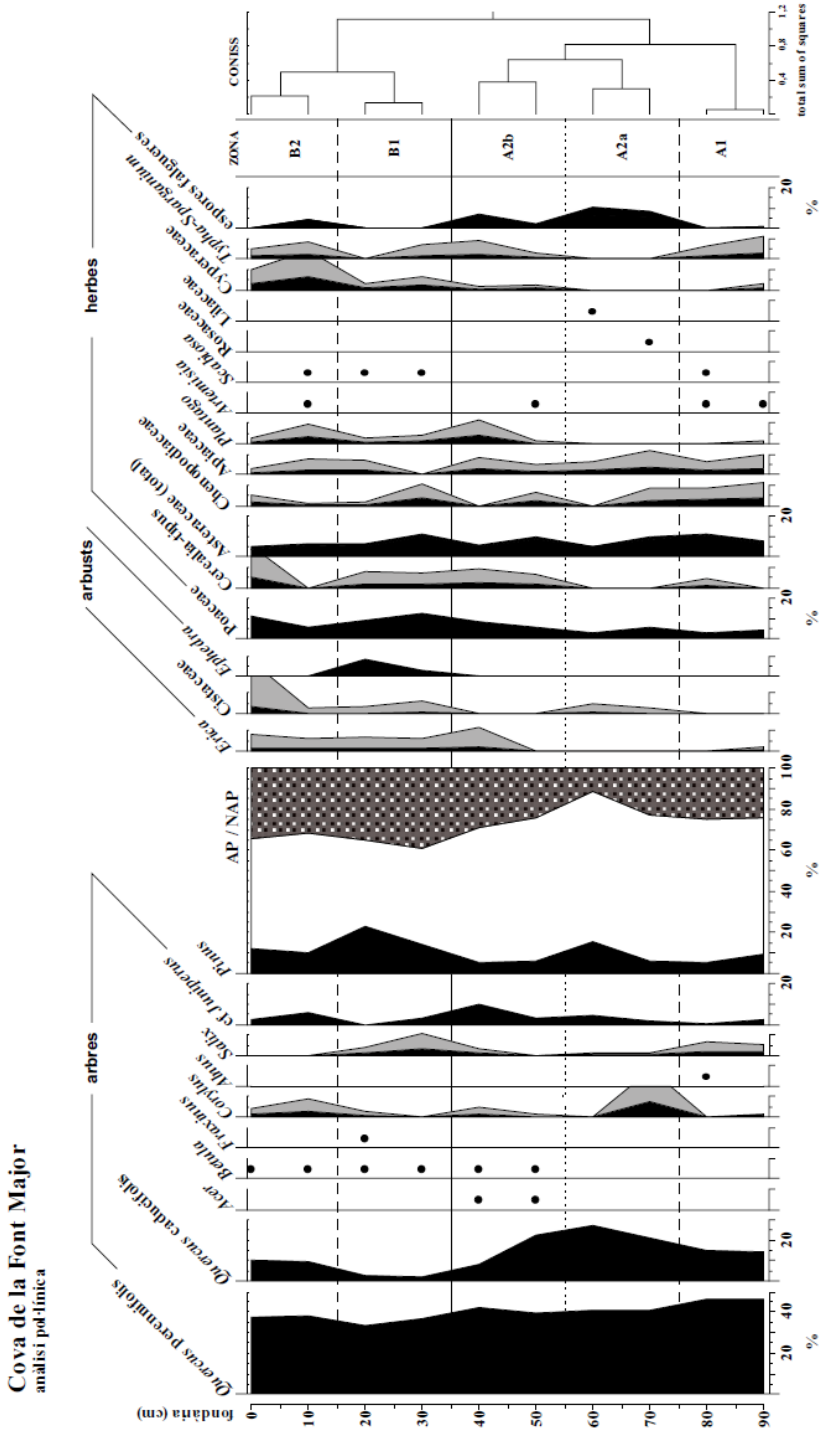

Diagrama pol·línic de les mostres arqueològiques de la cova de la Font Major, tractat amb el programa Tilia. Segons A. Ballesteros Ferrandis.

Vista lateral del Roc Ponent. Panoràmica que s'obté pujant pel barranc de l'Argentada.

2.2.4. Trets característics del marc natural en relació als precedents romans.

Enfront del paradigma historiogràfic tradicional mantingut fins a l'actualitat segons el qual les Muntanyes de Prades fan de "frontera natural" o límit del territori de la Tarragona romana (*Ager Tarraconensis*) nostra hipòtesi de treballs subratlla totalment el contrari: el sistema muntanyenc i una extensa part de la Conca de Barberà (almenys la que correspon a la nostra àrea d'estudi), estaven plenament integrats en el *Ager Tarraconensis*. Almenys aquesta és la nostra deducció a partir de l'anàlisi diacrònica (al llarg de tota la història) dels recursos naturals del nostre marc físic.

En altres termes, plantegem el problema des del punt de vista que la riquesa forestal, faunística i mineral ha estat explotada per l'home des de la prehistòria fins al segle XX. D'altra banda sabem que en la baixa edat mitjana, moderna i contemporània aquests recursos han significat un puntal econòmic de primer ordre. Partint d'aquest plantejament és difícil de resoldre el fet que la capital de la província més extensa de l'Imperi Romà (*Tarraco*) i un dels principals ports del Mediterrani occidental, no explotés aquesta riquesa de recursos. D'altra banda tenim la riquesa hidràulica, la presència de rius, rierols i torrents, entre els quals cal destacar el propi *Tulcis* (l'actual Francolí), que neix directament d'un sector de la nostra àrea d'estudi, i que constitueix un dels principals agents modeladors del paisatge.

Segons la nostra hipòtesi de treball la riquesa de recursos en general pròpia de la nostra àrea d'estudi, unida a la relativa proximitat amb l'espai urbà de Tarraco, fan que aquest territori no pugui o no hagi de ser definit com una "frontera natural", sinó tot el contrari: havia d'estar integrat a l'*ager tarraconensis* en major o menor mesura.

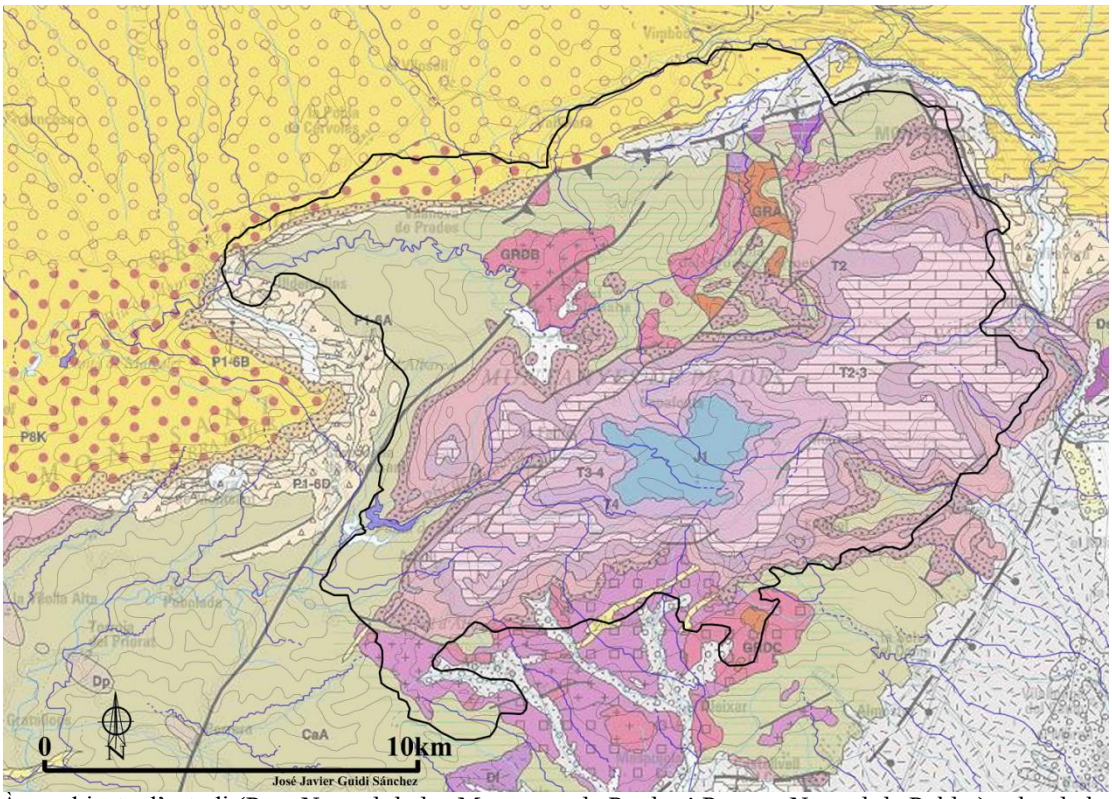

Àrea objecte d'estudi (Parc Natural de les Munanyes de Prades i Paratge Natural de Poblet) sobre la base dels agents del relleu. Institut Cartogràfic Català.

La Vall del Barranc de l'Argentada des del Pic de l'Aliga.

Els castanyers de Castellfollit

El Camí de l'Argentada

2.2. Caracterització i definició del poblament romà, segles I-V d.C.

A l'hora d'afrontar la història i evolució del poblament en època tardoantiga i altmedieval és imprescindible partir d'una base del coneixement relativament rigorosa i profunda de l'ocupació i gestió del territori en època romana. Aquest ha estat el plantejament del que han partit els nostres treballs en relació al Camp i ciutat de Tarragona[48], el Penedès[49] o l'entorn immediat a Granollers[50]. Els nostres treballs, seguint una línia de la investigació que s'està desenvolupant en tota la Península Ibèrica i Catalunya, té com a punt de partida el poblament romà, consolidat després de més de sis segles de presència al territori, i la seva evolució en les centúries postclàssiques i altmedievales.

2.2.1. Tradició historiogràfica, paradigmes i nous plantejaments.

Per desgràcia i com hem apuntat anteriorment no existeixen estudis monogràfics de l'ocupació romana a la nostra àrea d'estudi. Aquest buit bibliogràfic ens ha obligat a replantejar-nos paradigmes historiogràfics tradicionals que s'han anat repetint sistematicamente en la bibliografia i que s'han anat donant per segures en els cercles científics. Un exemple significatiu d'aquesta repetició sistemàtica de paradigmes preestablerts que no han estat objecte d'una crítica constructiva i l'aportació de noves hipòtesis i interpretacions ho trobem en l'obra col·lectiva *Ager Tarraconensis*, fruit d'un laboriós i complex estudi sobre el territori de Tarragona en època romana[51]. Segons els plantejaments dels autors de l'*Ager Tarraconensis* el territori romà de Tarragona s'extenia per les actuals comarques del Baix Camp, l'Alt Camp, el Tarragonès, l'Alt Penedès, el Baix Penedès i el Garraf, limitant amb el Baix Llobregat i incloent una part no ben definida de la Conca de Barberà i prenent com "límits naturals"[52] les Muntanyes de Prades i les Serres de l'Arentera i de Llaberia[53].

Com hem apuntat les Muntanyes de Prades es constitueixen segons aquests autors com una "frontera natural". No obstant això la nostra interpretació, a partir de l'anàlisi realitzat entorn del paisatge, i sumant la documentació arqueològica romana i les fonts documentals altmedievals, és diferent. La nostra hipòtesi de treball planteja que les Muntanyes de Prades i gran part de la Conca de Barberà formaven part del *Ager Tarraconensis*.

El desenvolupament urbanístic de la ciutat de *Tarraco* en època tardorepublicana i altimperial va sintetitzar i emular les grans estructures arquitectòniques de Roma (*Simulacra Romae,* a imitació de Roma), servint d'exemple (*exemplum*) a les restants ciutats (*civitates* i *poleis*) de tota la geografia de l'Imperi. En un llarg procés d'evolució urbanística entre els segles II a. de C.-III d. de C., la capital de la *Tarraconense* es va dotar de muralles, fòrums, temples, places, vies monumentals porticades, edificis d'espectacles (com el teatre, circ i l'amfiteatre), fonts monumentals i

[48] GUIDI SÁNCHEZ 2010A.
[49] GUIDI SÁNCHEZ 2010B.
[50] GUIDI SÁNCHEZ 2012.
[51] GUITART I DURAN, J.; PREVOSTI, M., (coord.) 2010. Obra publicada en tres volums.
[52] Termonologia emprada a PREVOSTI 2010: 25-112; PREVOSTI, PÈLACHS 2010: 113-120; ORENGO, PALET 2010: 121-154. ÁLVAREZ PÉREZ, DAZA BRUNET 2010: 155-162.
[53] Prevosti 2010: 25-112; Prevosti, Pèlachs 2010: 113-120; Orengo, Palet 2010: 121-154. Álvarez Pérez, Daza Brunet 2010: 155-162.

riques cases amb un paisatge suburbà que alternava espais productius i residencials[54]. Durant les centúries tardorromanes (IV-V d. de C.) la ciutat va mantenir la capitalitat de la província *Tarraconensis* malgrat les reformes de Dioclecià i l'escissió de la *Gallaecia* i la *Carthaginensis* a finals del segle III i principis del IV. Especialment significati és el fet que fos la seu escollida com a capital per part de l'usurpador hispà Màxim i el seu general Geronci (410/411 d. de C.), originari de *Britannia*. Durant tot el segle V d.C., fins a la desaparició de la part occidental (*Pars Occidentalis*) de l'Imperi, *Tarraco* es va convertir en la base militar de *Ravenna* en el seu darrer i fallit intent per mantenir la Península Ibèrica a l'Imperi Romà davant les invasions. En definitiva, *Tarraco* va ser la darrera capital provincial d'Hispània. Del 473 al 714 d. de C. la ciutat va continuar sent capital, ara de la província *tarraconensis* del regne dels visigots (*Regnum Gothorum*), primer de Tolosa i després de Toledo[55].El territori objecto del present estudi formaria part del territori rural adscrit a la capital visigòtica. Les característiques que defineixen el poblament visigòtico són anàlogues a les que es documenten en altres espais rurals del *ager tarraconensis* postclàssic com els espais muntanyencs del Garraf i el Penedès o les planes litorals. Així doncs lluny d'interpretar el sud de la Conca de Barberà i la Serra de XX com un espai marginal o "diferent" a uns altres, creiem que les dinàmiques històriques i de poblament que es van desenvolupar entre els segles V-VIII d. C. són les mateixes que en altres espais rurals de la província[56].

En l'actualitat sabem que en època romana el nostre espai objecte d'estudi era travessat per vàries vies (d'origen protohistòric) entre les quals destaca la *Via Aurelia,* que comunicava Tarragona amb Saragossa. Fins ara la tradició historiogràfica ha considerat aquesta àrea de la Conca de Barberà "marginal"[57]. Aquests plantejaments són conseqüència de la manca d'excavacions i d'estudis monogràfics. Per exemple, sabem que en l'actualitat no és possible identificar les traces d'un cadastre o centuriació (*centuriae*) en base a mòduls determinats: manquen dades. Com van exposar fa anys J. Piris Fernández, M. Poblet i Romeu i M. Querol i Foix, l'ocupació romana del territori comprès per la banda sud de la Conca de Barberà i les Muntanyes de Prades podria haver-se realitzat seguint pautes diferents a les centuriacions del Camp de Tarragona i el Penedès[58]. Aquests mateixos autors van subratllar que els límits de les *perticae*[59] coinideixen sempre amb espais geogràfics que no es poden centuriar, és a dir, amb muntanyes, rius, boscos i en general el tipus de elements que que impedeixen la parcel·lació sistemàtica pròpia de la gestió de l'espai rural en època romana[60]. Aquest és el cas de les Muntanyes de Prades, que segons els nostres plantejaments hem d'identificar com un *saltus*[61] o *silva*[62] i que no podrien formar part el sistema de centuriacions o sistema de *villae* de la plana de la Conca de Barberà, encara que la seva relació estava intimament lligada a aquesta.

---

[54] Gran part del text corresponent a aquest capítol ha estat adaptat de GUIDI, J.J.; MAR, R. 2011.
[55] GUIDI, J.J.; MAR, R. 2011.
[56] GUIDI, J.J. 2010a; GUIDI, J.J. 2010b.
[57] Sobretot si comparem amb el Camp de Tarragona, una comarca amb una abundància de dades arqueològiques extraordinària vinculada sense cap dubte a la presència de la capital provincial romana. GUITART I DURAN, J.; PREVOSTI, M., (coord.) 2010: vol. II.
[58] QUEROL, PIRIS, POBLET 1989: 151-168.
[59] Es denomina "pertica" al conjunt de terres afectades per una centuriació. QUEROL, PIRIS, POBLET 1989: 167.
[60] Amb funcionalitat igualitària o proporcional de les formes de la vida política i estructura de propietat de grandària petita o mitjana, QUEROL, PIRIS, POBLET 1989: 167.
[61] El *saltus* romà es defineix com aquell territori en el que no es pot cultivar.
[62] La silva romana es defineix com zones boscoses en las que no es pot cultivar.

Les trames centuriades romanes més properes a l'àrea objecte d'estudi són les denominades com a Trama II i Trama III, sent aquestes les més allunyades de la ciutat de Tarragona, ben documentades i estudiades pels investigadors experts en el paisatge passat. Sabem que la Trama II s'extenia entre la *Via Augusta* paral·lela a la costa i les elevacions de la Serrala de Prades, als actuals termes de Reus, Vila-Seca, Cambrils, Montbrió del Camp, Vinyols i els Arcs i Mont-roig del Camp. Aquesta centuriació s'ha fixat en un mòdul de 20 x 20 *actus*, adaptant-se al pendent i el drenatge del sistema hídric de la plana. Aquesta Trama III té un módul de 20 x 15 *actus*, molt condicionada per la topografia i el drenatge natural. Les centuriacions abastarien l'espai comprés entre el riu Glorieta al nord i el barranc de Mas Blanc al sur del Morell; més al sud es localitzaria la Trama I. Es just al terme de Reus i la Selva del Camp, als peus de les Muntanyes de Prades, on la Trama II entra en contacte amb la Trama III, èssent el camí que discorreix de Reus a Valls la línea divisoria entre ambdues. Segons H.Orengo i J.M.Palet la Trama III s'adapta a la Trama II, indicant la possibilitat de que la III sigui posterior a la II. Per altra banda la reticula deduïda és la més rellevant a l' *Ager Tarraconensi*s, superior a l'anomenada Trama I que envolta les proximitats de Tarragona[63].

En primer lloc cal subratllar que el fet que no es coneguin en l'actualitat trames centuriades en la Conca de Barberà no significa que aquestes no existissin, almenys adaptades a les pròpies condicions geofísiques de l'espai natural. En segon terme cal apuntar que els més rellevants investigadors experts en la matèria no s'han dedicat a rastretjar aquestes trames, raó per la qual el nostre coneixement, ara com ara, de les pautes i sistemes de poblament romà a l'àrea objecto d'estudi roman als llimbs científic. No és el nostre objectiu identificar el sistema de centuriacions o la caracterització del tipus de poblament romà en l'àmbit geogràfic objecte del nostre treball. No obstant això és ineludible apuntar les manques metodològiques i la falta d'interès generalitzat en un àmpli sector de la historiografia[64]. Esperem que en el futur s'afronti el problema i es pugui verificar a partir del registre material i la seva fossilització en el paisatge l'existència o no de centuriacions així com una caracterització rigorosa del poblament romà i el seu impacte a la regió.

No obstant això, els darrers anys aquesta visió ha canviat substancialment. En primer lloc s'han multiplicat les troballes superficials, sobretot de ceràmica campaniana (*terra sigillata) tegulae*, fragments de *doliae* i d'àmfores. Aquestes troballes no han sigut objecte d'estudis monogràfics però la presència d'aquests materials posen de relleu la romanització en la regió. En segon terme l'actual estat en la investigació ens permeten redefinir aquesta àrea com un *ager romanorum* (territori romà) rural articulat en torn a la presència de vil·les agropecuàries. Aquestes vil·les estarien ubicades en el pla de la Comarca del Barberà, amb una especial densificació a banda i banda dels rius Angera i Francolí, recursos hídrics imprescindibles per a l'activitat agricultora. Al marge dels cursos d'aigua la *Via* romana es constitueix com el principal eix vertebrador d'aquest sistema de *villae*[65].

[63] ORENGO, PALET 2010: 136.
[64] GUIDI, J.J. 2010B.
[65] Per altra banda no coneixem bé el nombre de petites vil·les o instal·lacions agropecuàries que estarien distribuïdes per tot el territori.

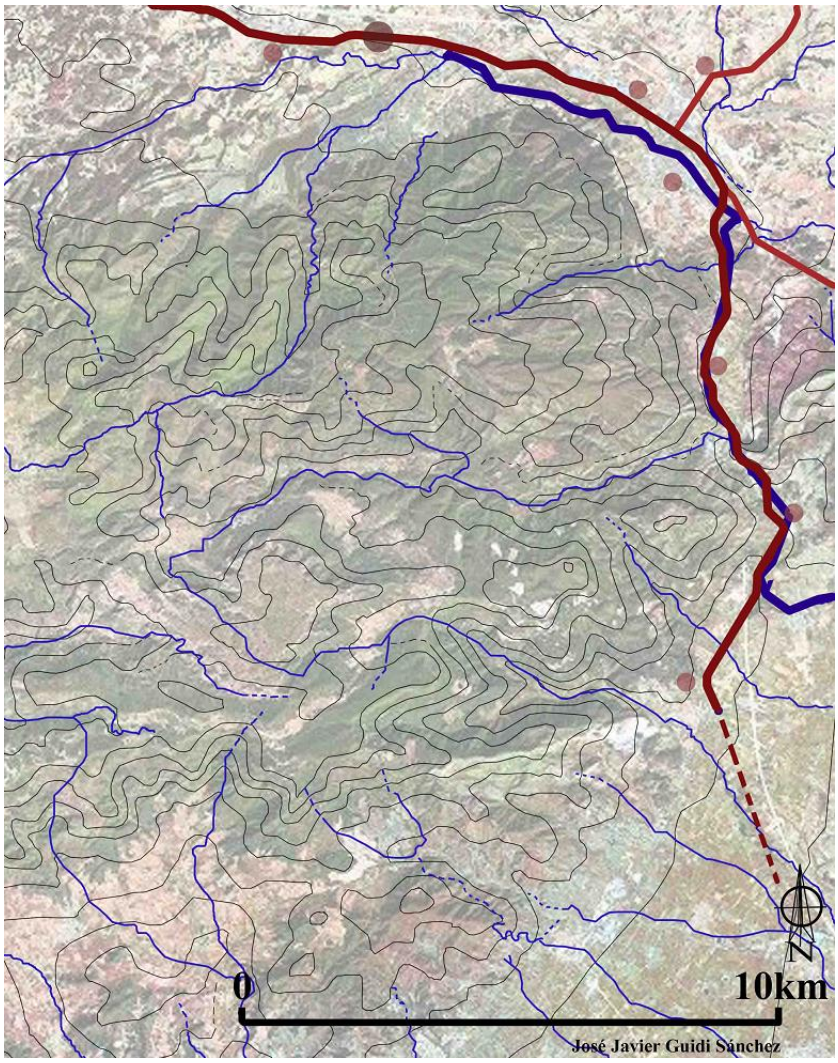

Trets principals del poblament romà al sud de la Conca de Barberà i nord de les Muntanyes de Prades: Via romana, possible ubicació de la *mansio* i xarxa de vil·les principals. Fotografia base: Institut Cartogràfic Català, dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

2.2.2. La *Mansio* de *Septimum Decimum* i la xarxa de vil·les i establiments rurals romans.

El poblament romà de la nostra àrea d'estudi s'inscriu en els paisatges de tipus rural característics d'aquestes cronologies, segles II a.C.-IV (com a molt fins al V d.C.). A partir de la documentació arqueològica i de les dinàmiques que coneixem bé per tota Hispània i la resta de la geografia de l'imperi, sabem que el territori, en el sector corresponent a la Conca de Poblet (Conca de Barberà), estava estructurat entorn d'un conjunt d'establiments rurals denominats *villae* (les vil·les). En pàgines successives anirem identificant, definint i caracteritzant aquesta xarxa de vil·les. En pàgines successives anirem identificant, definint i caracteritzant aquesta xarxa de vil·les. No obstant això hi ha un aspecte rellevant del territori romà que ens ocupa que malgrat tenir-se en compte, moltes vegades no ha merescut l'atenció necessària. Es tracta de la presència de la *mansio* de *Septimum Decimum*. A continuació fixarem la nostra atenció en aquests dos agents definidors del poblament romà: la *mansio* i la xarxa de vil·les o establiments de caràcter rural i productiu.

2.2..2.1. La *Mansio* de *Septimum Decimum.*

En relació a la *mansio* de *Septimum Decimum* sabem que aquesta es situaria en algun indret proper a la *Via* romana que lligaba *Tarraco* amb *Ilerda* i *Caesaraugusta,* la primera *statio* d'aturada després de T*arraco*. Una de les característiques d'aquest tipus d'establiments (*mansiones*) és la proximitat i bona situació respecte a la xarxa de vies i camins que articulaven el territori. Així doncs és dedueix que aquest establiment estigues situt en algun punt al costat de la Via romana. Es pot plantejar una primera ubicació, situada en algun punt de la via que partia de la Riba fins al poble de Vilaverd. Així docs aquesta primera hipòtesi planteja l'ubicació de la *mansio* de *Septimum Decimum* en les contrades de Vilaverd. Hernàndez Sanahuja[66], Carreras Candi[67], Pallí[68] i Roig[69] són els autors que han hipotetitzat amb l'ubicació d'aquest nucli a Vilaverd. Aquesta hipòtesi tradicional ha sigut rebatuda, plantejant-se que la seva situació seria més avançada. El mateix Hernàndez Sanahuja i amb posterioritat Carrillo Murcia han plantejat que que la *mansio* es tindria que situar en algun lloc més enllà de Vilaverd, segurament dins del terme municipal de Montblanc; sent el més probable que la seva ubicació estigués adscrita o en les proximitats de la *Via* romana, que seguiria l'actual carretera C-240a. En realitat no tenim arguments sòlids per situar la *mansio*[70]. Segons el nostre plantejament aquesta podria estar en qualsevol lloc entre La Riba, Montblanc, l'Espluga de Francolí i Vimbodí, això sí, al costat de la *via* romana, fossilitzada a la xarxa de carreteres actual.

Qué sabem de la *mansio Septimum Decimum*? Aquesta apareix citada a l'*Itinerari d'Antoni XXXII*, un document en el que es cita les diferents estacions romanes a la via

[66] HERNÀNDEZ SANAHUJA 1892.
[67] CARRERAS CANDI 1950.
[68] PALLÍ 1985.
[69] ROIG 2005.
[70] En primer lloc la *mansio* no ha estat documentada arqueològicament. En segon terme les troballes de caràcter dispers, fragmentari i en moltes ocasions basat en elements localitzats en superfície, no permeten plantejar una ubicació a partir del registre. En tercer lloc a partir del nostre coneixement sobre l'existència d'aquesta *mansio* no es pot plantejar la seva ubicació exacta si no és a partir del registre arqueològic, que com hem apuntat anteriorment, és massa escàs. Tan sols futures intervencions arqueològiques podrien localitzar amb exactitud la seva posició geogràfica.

que va des dels Pirineus cap a Caesaraugusta i cap al nord peninsular al seu tram a partir de Tarraco[71]. L'anomenat tradicionalment com l'Itinerari d'Antoní (*Itinerarium Antonini*) va ser redactat a principis del segle III d.C. durant el regne de Caracalla, no obstant això les còpies que s'han conservat daten d'època de l'emperador Dioclecià, a principis el segle IV[72]. Partint d'aquesta premissa hem de donar crèdit a la hipòtesi que la *mansio* estava plenament en ús a principis del segle IV d.C., és a dir, en època ja tardorromana. En conseqüència podem deduir que la *mansio Septimum Decimum* va estar en ús durant tot el període d'ocupació romana del territori, alt i baix imperial[73].

Es tracta d'un valuós document pero que no aporta informació complementària sobre la configuració i ubicació d'aquests establiments. Com ja hem apuntat nombrosos investigadors la situen a l'entorn de Vilaverd, mentre que uns altres l'avancen cap a Montblanc-L'Espluga de Francolí-Vimbodí. En realitat aquests treballs s'han basat en l'aplicació de ritmes documentats en la situació d'aquestes *mansiones* al llarg d'altres romanes. No obstant això, malgrat l'aplicació d'aquests models teòrics, cal assenyalar que moltes vegades l'adaptació al propi espai geogràfic, els condicionants i la voluntat de l'aparell administratiu romà no feien d'aquests mòduls o ritmes "veritats absolutes". Així doncs plantejar la situació exacta de la *mansio* resulta, ara com ara, una tasca impossible de realitzar si no és a partir del registre arqueològic.

Malgrat aquestes mancances, del que la investigació està totalment segura és de la situació d'aquesta *mansio* al territori objecte d'estudi, en algun lloc indeterminat entre Vilaverd i Vimbodí i al costat de la *via* romana que unia Tarragona amb Lleida. Per a nosaltres aquesta dada és extraordinàriament rellevant. De nou no podem oblidar que es tracta de la primera *mansio* o *statio* (estació) en l'entorn proper de la capital de la província més extensa de l'Imperi, Tarragona. No volem entrar en el que ja hem deixat explicitat que es tracta d'un debat estèril: efectivament la *mansio* havia d'estar en un punt incert entre Vilaverd i Vimbodí, resseguint l'eix marcat per la *Via* romana. Com seria aquesta *mansio* des del punt de vista arquitectònic? Com s'organitzaria i quines funcions assimilaria? Tan sol un examen dels jaciments ben documentats d'aquest tipus d'estructures poden facilitar-nos un millor coneixement de com seria la Conca de Barberà en època romana. En primer lloc cal ressenyar que com és ben sabut en la història, societat i arquitectura romanes rares vegades queda marge per a la improvisació o les rareses. En realitat l'arquitectura romana, ja sigui religiosa, pública o privada, part d'una base ben definida i coneguda de formes i tipologies arquitectòniques. Si alguna cosa caracteritza l'arquitectura romana és la uniformitat i la difusió de tipologies preestablertes, reproduïdes gairebé sistemàticament al llarg de tot l'Imperi. Així doncs ens sembla lògic i raonable plantejar la mansio a partir de paral·lels significatius a l'espera que noves troballes i intervencions arqueològiques ens facilitin un millor coneixement en relació a l'estructura que aquí ens ocupa.

[71] CARRILLO MURCIA 1951; SOTO 2010 amb bibliografia actualitzada.

[72] En aquest document s'assenyalen 372 rutes, dels quals 34 corresponen a les Províncies d'Hispània. no és una recopilació completa de les calçades romanes encara que sí comprèn algunes de les principals, identificant-se les de les províncies d'Hispània del nº I al nº XXXIV. La *mansio Septimum Decimum* apareix citada a la nº XXXII. Existeix una bibliografia ingent sobre aquest tema.

[73] Naturalment no és possible atribuir cronologies absolutes, tan sol genèriques a partir de les dades que ens proporciona el document.

És un tema ben estudiat el que defineix que la *mansio*[74] com una parada oficial en una *via* romana amb rellevància. Aquesta estructura arquitectòniac esta mantinguda per l'aparat administratiu romà central, és a dir, gestiont per del·legats del govern a les capitals provincials. Així doncs no estem parlant d'una estructura privada com podrien èsser les vil·les, sino d'una estructura pública amb la funcionalitat de donar soport a oficials i comerciants vinculats a la gestió del territori per part de Roma. Buscant paral·lels assimilables a l'actualitat s'ha plantejat que una *mansio* exercia les mateixes funcions que una gasolinera, si bé oferia les funcions d'allotjament, similars als dels actuals hotels[75]. Des del punt de vista arquitectònic es documenten estances de recepció, termes, habitacions o habitacles, graners i magatzems, estables, etc. Aquest tipus d'estructura arquitectòniques s'articulaven entorn d'un pati obert ben delimitat i tancat a l'exterior. Aquest pati solia estar total o parcialment porticat, generant dos espais: la plaça oberta (quadrangular generalment) i els espais coberts del sol i protegits de les inclemències del temps. Al costat de les *mansiones* podien situar-se un altre tipus d'estructures que també formaven part de les *mansiones*. És el cas de les *cauponae*[76], *tabernae*[77] i les *mutationes*[78]. Nuestra *mansio* seria similar a la documentada arqueològicament a Vilanova d'Alcolea (la Plana Alta de Castelló, València)[79] o en altres espais de l'imperi la de Godmanchester (Cambridgeshire, Inglaterra).

La *via* i la *mansio* formaven part d'un sistema o engranatge de comunicacions fonamental per a l'Imperi Romà. Moltes vegades s'ha citat el fet que l'Imperi és abans de res un conjunt de ciutats (*civitates*), un Imperi de ciutats: el món urbà regula i capitalitza les activitats polítiques, econòmiques i religioses. En conseqüència l'articulació i relació d'aquestes ciutats se sustentava tant en les seves vies de comunicació com en les infraestructures que, com les *mansiones* i *stationes*, permetien l'activitat del transport, el comerç, els viatges, el desplaçament d'exèrcits, persones, béns... Gràcies a l' *Itinerari d'Antoní XXXII* sabem de l'existència de dues *mansiones* entre Tarragona i Lleida; la primera és la *mansio Septimum Decimum*, la segona es situaria en Vinaixa (Les Garrigues, just al límit amb la comarca de la Conca de Barberà): la *Mansio Ad Novas*[80]. D'aquí la seva rellevància. Però a aquest aspecte de caràcter general hem d'afegir una segona possible funció: el sosteniment de les activitats de transport que necessàriament hauria tingut l'explotació de recursos forestals i miners del sistema muntanyenc de Prades i la Conca de Barberà durant els segles II a.C.-V d.C.

---

[74] El terme prové del llatí *mansus* forma verbal derivada de *manere*, que significa "lloc on passar la nit durant un viatge".

[75] Un altre exemple similar al de la *mansio* és el caravansar islàmic, extraordinàriament semblat quant a formes arquitectòniques i amb les mateixes funcionalitats.

[76] Generalment privades, donaven cobertura als sectors més baixos de la societat romana, com són els casos de viatgers pobres, pelegrins religiosos o prostitutes, un paral·lel actual serien els restaurants, ja que aquests espais donaven cobertura física al consum d'aliments frescos o preparats.

[77] Privades, les *tabenae* feien la funció d'hostals. Encara que es documenten associades a les mansions, en l'espai rural, aquest tipus d'element arquitectònic sol vincular-se de forma general als emplaçaments de tipus comercial urbà.

[78] Es tracta d'un tipus de *statio* pública o privada que tenia la funcionalitat de donar coberura al trànsit de vehicles i animals. Feien funcions similars a les *mansiones* però amb una marcada funcinalitat comercial. Estven situades cada 12-18 milles. Com el seu nom indica és el lloc on es feia el canvi d'animals per el transport o es recanviaven rodes per els carros.

[79] GRANGEL NEBOT, ULLOA CHAMORRO 1996: 349-365.

[80] Coneixem bé la presència d'aqueseta *mansio* a Vinaixa gràcies a la presència de mil·liaris i una cita de Titus Livi (XXII, 21, 6), en que es cita amb el nom de *Ad Novam Classem*. L'autor feia esment d'un viatge cap a l'interior de la Peninsula. Citat per SOTO 2010: 124.

Fins que no es trobi i s'excavi la *mansio* és impossible situar-la amb exactitud o plantejar la configuració arquitectònica que integraven les seves estructures. Dit d'una altra forma, no sabem gairebé gens d'aquesta *mansio*, si ben sí podem extrapolar paral·lels tipològics, formals i funcionals. Un problema derivat del nostre desconeixement del complex romà és la seva ocupació en època postclàssica, la possible o no reocupació i la reutilització de les seves estructures arquitectòniques en època visigoda i altmedieval. Malgrat aquestes manques hem intentat aproximar-nos a partir de les dades existents a la *mansio*[81].

2.2.2.2. La xarxa de vil·les i establiments rurals.

La localització i identificació de jaciments del tipus vil·la ha augmentat considerablement en les últimes dècades a l'àrea objecte d'estudi[82]. Malgrat les limitacions d'aquestes troballes o la incapacitat per part d'institucions públiques o empreses privades de realitzar excavacions i estudis rigorosos el nostre estat del coneixement ha avançat notablement. Investigadors com A. Benet i Clara han plantejat la possibilitat que el territori que ens ocupa (la Conca de Barberà) constituïa en època romana un *"municipium"* romà de tipus rural i dispers[83]. Segons el nostre punt de vista l'anàlisi de A. Benet resulta encertat en molts punts, no obstant això en la data en el qual va ser publicat (1984) encara faltaven per documentar-se gran part de les troballes arqueològiques. D'altra banda en aquests més de 25 anys de distància s'han realitzat nous estudis (gairebé tots vinculats al Camp de Tarragona, l'Alt i Baix Camp)que ens han aportat una renovada visió del poblament romà en aquestes comarques. Per poder plantejar l'existència d'un *municipium* seria necessari partir de la informació documental o epigràfica. I ni hi ha fonts documentals que la testimoniïn ni s'ha trobat a data d'avui el text epigràfic en el qual pugui sostenir-se aquest argument. Posem per exemple el *municipium egarensis* (Terrassa, Vallès Occidental), on no s'ha trobat malgrat les nombroses intervencions arqueològiques cap tipus d'estructura arquitectònica romana adscrit a dit conjunt, però del qual sí tenim el document epigràfic[84]. Creiem que aquest no és el cas de la Conca de Barberà; en conseqüència en comptes de parlar de *municipium ruralis* preferim adscriure l'àrea objecte d'estudi a l'*Ager Tarraconensis.*

Una vegada plantejada i argumentada la nostra hipòtesi que l'àrea geogràfica objecte d'estudi formava part de l'*Ager Tarraconensis* procedirem a sustentar aquesta hipòtesi sobre la base del material arqueològic documentat. Les dificultats que es plantegen a l'hora d'examinar el dossier arqueològic són conseqüència del fet que en realitat no s'han dut a terme intervencions arqueològiques rigoroses. Per exemple, l'excavació de la vil·la de Plans d'en Jori (Montblanc) va ser realitzada per una empresa privada subcontratada en el context d'una "intervenció d'urgència". Als problemes que deriven d'aquest tipus d'excavacions dutes a terme ràpid i sota les pressions dels diferents poders fàctics (empreses constructores, promotors, ajuntaments, etc) hem d'afegir el fet que gran part

[81] Un cas similar és el que hem pogut estudiar per la mansio de Granolleres i la seva evolució històrica i arqueològica a l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana, GUIDI, J.J. 2012.
[82] Resulta significatiu com a avançat el nostre coneixement sobre el poblament romà de les comarques que integren l'actual província de Tarragona.
[83] BENET 1984: 61-66.
[84] El *Municipium Flavium Egara.* El tenim documentat gràcies a un epígraf d'un pedestal romà reutilitzat en la construcció de l'església de Santa Maria de Sant Pere de Terrassa.

de les vil·les o establiments documentats es coneixen a partir de troballes en superfície que no ens permeten aproximar-nos amb rigorositat a l'edifici o estructura romana[85].

Segons els darrers estudis realitzats en època romana es defineixen nou patrons d'assentaments en comparació al mon íbèric. Aquest patró consisteix en el despoblament dels assentaments aturonats i l'ubicació al pla de la xarxa de vil·les romanes amb una distribució de les restes romanes a la Conca de Barberà que s'articula en torn als recursos hídrics i a la qualitat d'explotació del sòl. Aquests precedents romans a la plana seran la base sobre la qual s'articularà el poblament en les èpoques republicana i altimperial. El cas de la plana integrada per les terres de la Conca de Poblet i la Conca de Barberà, així doncs, és comparable a altres territoris romans com són els més propers a Tarragona o a les ciutats de Mataró (*Iluro*) i Badalona (*Baetulo*).

Enfront del sector de la plana tenim el sistema muntanyenc de la Serra de Prades. La documentació arqueològica romana és notablement inferior a la documentada en la Conca. Aquesta absència de material arqueològic és conseqüència de la no presencia de vil·les o establiments rurals dedicats a l'explotació agrícola. No obstant això no podem parlar d'una total absència del registre romà a la zona. Si ben no podem parlar d'una explotació agrícola en el sistema muntanyenc, ja hem posat de relleu que serien uns altres els recursos que s'explotarien (forestals, miners, faunístics, etc). Així queda patent en la presència de restes romanes que indiquen la possibilitat de l'existència d'un assentament (*vil·la*? *statio*?) en l'enclavament de Castellfollit, just al costat d'on s'erigiria el poblat visigot o altmedieval[86], que mai ha estat objecte de cap tipus d'intervenció arqueològica, ni d'urgència ni de caràcter científic. Així doncs, malgrat els recents intents per compilar la informació referent a la xarxa de vil·les i establiments rurals en la Conca de Barberà i la Serra de Prades, en l'actualitat el nostre coneixement sobre aquest tipus d'assentaments, tipologies, funcionalitats i patrons són fragmentaris. De nou plantegem la necessitat de realitzar un estudi sistemàtic de les dades que tenim d'època romana en relació als seus precedents.

A continuació examinarem aquests indicis fixant una atenció especial als actuals municipis de Vimbodí, l'Espluga de Francolí, Montblanc i Vilaverd, l'arc geogràfic que integra l'àrea d'estudi en el pla situat als peus del sistema muntanyenc[87]. L'actual municipi de Vimbodí és extraordinàriament rellevant per al nostre estudi: és aquí on al segle XII es construirà Poblet i serà el lloc on es construiran un gran nombre de granges vinculades a la comunitat monàstica. D'altra banda les troballes arqueològiques aporten dades que en relació al poblament alt i ple medieval són fonamentals. A partir d'un primer examen del registre arqueològic podem extreure una primera conclusió que en capítols posteriors tornarem a reprendre amb més detall: en totes les granges medievals de Poblet es documenten antecedents romans del tipus vil·la o establiments rurals, mentre que per al propi monestir no tenim dades sobre aquest precedent romà.

---

[85] GUIDI, J.J. 2010a; GUIDI, J.J. 2010b.

[86] Sabem que els materials romans d'aquesta estructura o espai indeterminat van ser reutilitzats en les construccions visigodes, mossàrabs o islàmiques.

[87] Hem renunciat a integrar les dades de la resta de la Conca de Barberà a causa que aquesta escapa al nostre espai objecto d'anàlisi. No obstant això es precisaria en el futur adjuntar aquest territori aquí estudiat ja que formen part d'una única i indissoluble realitat geogràfica. Les limitacions del nostre treball ens ha impedit, així doncs, examinar aquests jaciments i materials que quedarien en la meitat nord-est de la comarca de la Conca de Barberà.

Com hem apuntat anteriorment, existeix un problema en relació a l'existència o no de precedents romans a l'àrea on a mitjan segle XII es construiria el monestir de Poblet. J. Vives i Miret i G. M. Girbert van publicar l'any 1964 un estudi sobre els precedents romans on posteriorment es bastiria el monestir de Poblet. Segons aquests autors Santa Maria de Poblet es va instal·lar on durant época altoimperial hi havia una vil·la o una *mansio*, articulant la *Via* romana que portava de *Tarraco* (Tarragona) a *Caesaraugusta* (Saragossa) pasant per *Ilerda* (Lleida). Segons aquests autors aquesta vil·la o *mansio* va perduarar posteriorment. La hipòtesi de J. Vives i Miret i G.M. Girbert es basava en un conjunt de materials (*opus testaceum*, *tegulae*, àmfores i *doliae*) així com en l'estudi de la part més antiga del monestir (la capella de Sant Esteve i la Torre d'Armes). No obstant això treballs posteriors han posat de relleu que aquest materials provenen de la Granja Mitjana i no del mateix monestir. L'estudi de J. Vives i Miret i G.M. Girbert, com hem comentat anteriorment, identificava una sèrie d'estructures de la part més antiga del monestir; sobretot la nau de la infermeria coneguda popularment com la sala del "Joc de Pilota"[88] adscrivint-la a època romana o tardorromana (amb una hipotètica continuïtat en època visigòtica i mossàrab). En relació al *opus testaceum* documentat per J. Vives i Miret i G. M. Girbert, posteriors excavacions arqueològiques[89] han canviat la seva atribució: en realitat es tracta d'*opus signinum* datat al segle XII. Per altra banda aquestes noves intervencions no van documentar cap tipus d'evidència romana o visigoda. A partir d'aquestes dades en l'actualitat és impossible a partir del registre arqueològic i material atribuir un origen romà al monestir de Poblet. Així doncs hem de descartar ara com ara la presència d'una vil·la o establiment romà en el solar on encara avui s'estén el monestir, si ben futures intervencions arqueològiques o troballes podrien modificar aquest marc teòric. La vil·la romana més pròxima al monestir de Poblet es situaria a la Granja Mitjana.

Efectivament són les granges de la Granja Mitjana, Riudabella, Milmanda i Castellfollit els emplaçaments on hem de situar la presència o de vil·les romanes o d'infraestructures que donaven cobertura a les activitats pròpies de l'explotació agrícola. Les dades a partir dels quals podem extreure aquestes conclusions són extraordinàriament fragmentaris i parcials. Per exemple, en cap d'aquests quatre emplaçaments s'ha realitzat cap intervenció arqueològica. Les troballes, no obstant això (i malgrat haver-se produït en caràcter superficial) indiquen la presència d'establiments que podem datar entre el segle I i l'III d.C. *grosso modo*[90].

El principal indici de la presència d'un establiment romà a Riudabella[91] (que en època medieval serà una granja de Poblet) és un document epigràfic datat al segle II d.C. Aquesta inscripció ha sigut estudiada per M. Mayer i Poblet als anys 80 del segle XX.

---

[88] Seria part de la suposada vil·la; per "les seves dimensions, el seu aparell constructiu i la gruixària i l'elevació dels murs ens sembla que ho delaten, a banda de la presència de restes de ceràmica típica (fragments de *«tegulae»*, àmfores i *«doliae»)* localitzada per l'exterior".

[89] Intervenció arqueològica portada a terme a la sala "Joc de Pilota" el mes de juny de 1995 per el Servei d'Arqueologia. Es va encarregar l'excavació a l'empresa privada Còdex SCCL-Arqueologia i Patrimoni .

[90] Es tracta d'una variada gamma de restes arqueològiques entre els quals destaca un document epigràfic rellevant pel seu contingut per caracteritzar l'espai que ens ocupa en cronologies altimperials. No obstant això al no haver-hi excavacions no tenim les plantes o la definició arquitectònica de dita conjunta de viles o establiments rurals.

[91] Declarat BCIN. Monument històric. Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español ; Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català ; R.I.-51-0006802. A la partida de Montcortès.

Es defineix com un text jurídic de l'àmbit del dret privat[92]. El document epigràfic està inscrit en un bloc irregular de pedra calcària de color gris amb una superficie molt malament tallada i amb una intensa erosió conseqüència del pas del temps. Les mides són de 55 centímetres a la base inferior, 47 centímetres a la superior, 110 centímetres d'alçada i 30 centímetres de profunditat, amb una forma lleugeramente prismàtica[93]. Segons l'estudi de Mayer i Poblet el text epigràfic diu:

EX (hereda) BENEFI[CI]O LORIANI
EGO S[-c.5-D] ESCRIPSI
VAL[-c.3-]RINAS NOVAS
[-c.6-]RGA TRAS OPOS[I]
[-c.7-]VCA VINDICABER[IS]
PRIVATA

En l'actuaitat es planteja que es tracta d'una senyalació de propietat d'aigua a l'actual terme de Riudabella. A continuació presentem la lectura del text epigràfic:

Ex · be'ne'fi[ci]o <H>adriani · / ego S[-5-? d]escripsi / 'va'l[lis t]rinas a'qu'as. / Su['nt' ad 'te']rga tra<n>s op<p>os[i]/[ta cad]uca. Vi'nd'icaber[is]/ pri'va'tas[94].

La seva traducció, segons les últimes interpretacions (Duta a terme per D. Gorostipi Pi) és: "Per benefici d'Adrià, jo, S... (nom del personatge), he establert des de la vall tres fonts d'aigua. Es troben darrere més enllà i són d'aigua excedent (*caduca*). Es consideraran propietat privada"[95]. Aquest rellevant document epigràfic ha sigut estudiat recentment per D. Gorostipi Pi, qui apunta l'existència d'un *fundus* de rang aristocràtic o imperial. A partir d'aquestes dades s'ha plantejat que possiblement es tractés d'una concesió per part de l'emerador Adrià (l'Estat) a un privat (el propietari o gestor del *fundu*s).

Segons D. Gorostipi Pi "l'orografia de la zona, justament el punt on comença la mitja muntanya, i la proximitat d'aquest indret al Camp de Tarragona justifica la seva inclusió dins del territori de *Tarraco"*[96]. Aquest argument es contradiu amb la resta de treballs realitzats dins del projecte *Ager Tarraconensis,* dut a terme pel ICAC (Institut Català d'Arqueologia Clàssica), que exclou les Muntanyes de Prades i la Conca de Barberà de l'estudi[97]. Nostres hipòtesis i plantejaments s'apropen més a la visió de D. Gorostipi Pi que a la de la resta d'investigadors del ICAC. De nou volem subratllar la necessitat d'incloure en el *Ager Tarraconensis*, el territori administrat i gestionat per la ciutat de *Tarraco*. G. Alföldy[98], M. Mayer i I. Rodà[99] van plantejar que l'hivern de l'any 122-123 d.C., durant l'estada de l'emperador, aquest va realitzar un conjunt d'operacions amb la finalitat de re-estructurar la gestió el territori de *Tarraco*. Es tractaria d'un conjunt de terres de caràcter estatal, imperial o senatorial (terreny públic romà). L'aplicació

[92] MAYER, POBLET 1992: 150. Posteriorment ha sigut estudiada per MAYER, RODÀ 2002: 279
[93] MAYER, POBLET 1992: 147.
[94] GOROSTIPI PI, D.; BERNI, P. 2010: 100; AMB BIBIOGRAFIA PRECEDENT.
[95] GOROSTIPI PI, D.; BERNI, P. 2010: 100.
[96] GOROSTIPI PI, D.; BERNI, P. 2010: 20.
[97] GUITART I DURAN, J.; PREVOSTI, M., (COORD.) 2010, Vols. I i II.
[98] CIL II^2, 14, 2299.
[99] MAYER, RODÀ 2002: 279.

d'aquesta messura esta intimament vinculada a l'aplicació de la *lex Hadriana de rudibus agris*, un conjunt de lleis que es van aplicar a tot l'imperi.

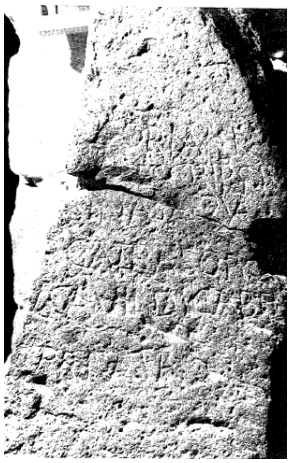

Inscripció romana de Riudabella.

Altres elements i troballes fan plantejar l'existència d'aquesta vil·la romana. En primer lloc molt prop de Riudabella es localitza un poblat ibèric amb antecedentes de l'edat de bronze i paleo-ibèriques. Al nord de l'actual casal de Riudabella, a 500 metres aproximadament, entre l'edifici i una petita elevació el terreny, es van localitzar materials arqueològics ceràmics que fan plantejar la presència d'una altra vil·la o una extensió de la de Riudabella. Es tracta de diferents fragments de sigillates itàliques[100].

La vil·la romana de Milmanda es situaria just sobre una petita elevació d'un dels extrems de la Serra de Milmanda, en el solar on en època medieval es va bastir el castell-granja del mateix nom, en l'actuaitat propietat de la familia Torres[101]. La seva proximitat respecte a l'actual carretera C-240 (fossilització del traçat de la *via* romana) és indicativa de l'excel·lent espai en el qual va ser construïda en relació a les vies de comunicació. També cal assenyalar la posició de control de la xarxa hídrica formada pel riu Francolí i el riu Sec. En aquest espai les troballes arqueològiques indiquen una ocupació humana des de l'edat del bronze final (necròpoli), així com de l'edat del ferro o d'època prerromana. Sabem que en època altimperial hauria de situar-se una vil·la a partir de les restes i troballes recuperades en superfície. No obstant això no podem caracteritzar l'emplaçament romà a causa de la falta d'intervencions arqueològiques.

Problemes similars planteja la vil·la romana de la Granja Mitjana. Als anys 30 del segle XX Eduard Toda va localitar un conjunt de materials arqueològics (*tegulae,* àmfores i *doliae*) d'origen romà altimperial que fa plantejar l'existència d'una vil·la romana on al segle XII es va instal·lar la Granja Mitjana[102]. Entre els materials que apunten a la presència d'una vil·l a trobem pesos de teler i un penjoll en forma de fal·lus. Es tracta de materials significatius, indicadors de la presència ja consolidada de les formes socials plenament romanes. No obstant això no podem definir les característiques arquitectòniques de dit conjunt. Al marge d'aquestes dades tan esbiaixades i parcials sí podem plantejar que aquest establiment romà va deure ser relativament rellevant ja que els monjos van escollir aquest emplaçament com a primera residència durant el procés d'elecció del lloc i construcció del monestir a intervinguts i la segona meitat del segle

[100] MAYER, POBLET 1992: 146.
[101] Declarat BCIN. Dins zona monument històric. Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español ; Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català ; R.I.-51-0006803
[102] MACÍAS, MENCHÓN, MUÑOZ 1995: 93.

XII. Posteriorment la comunitat s'allotjaria a Poblet, sent la Granja Mitjana l'enclavament d'explotació rural més proper al monestir. Aquest fet, testimoniat en les fonts textuals, ens fa plantejar a manera d'hipòtesi de treball que la vil·la de la Granja Mitjana va haver d'haver estat: 1) Una vil·la rellevant amb una continuïtat o freqüència ocupacional que va propiciar una ocupació altmedieval o 2) una vil·la que va patir un procés de degradació menor que el de les altres que es documenten en l'entorn immediat i que es corresponen amb les de Milmanda, Riudabella i Castellfollit. Aquests plantejaments són hipotètics, i tan sol una excavació arqueològica podria resoldre els nostres dubtes.

L'assentament romà de Castellfollit planteja també dificultats de caracterització i definició. Aquest jaciment romà es localitza a l'entrada de la vall i barranc de Castefollit, que dona accés a l'interior del sistema de la Serralada de Prades, comunicant amb les valls del Brugent, Capafonts, i els nuclis de Prades i Siurana i els recursos miners del barranc de l'Argentada. Es tracta així doncs d'un pas natural que comunica el pla de la Conca amb les Muntanyes de Prades i tots els seus recursos miners, hídrics i forestals, comunicant també les poblacions antigues i modernes. Sabem de l'ocupació de sectors propers des de l'edat del bronze, de l'explotació dels recursos miners i forestals i de les excel·lent situació l'emplaçament en relació a les vies de comunicació. L'assenament romà es situa a a la banda de llevant del rierol de Castellfollit (una recurs hidràulic rellevant), al peu de la Serra Llarga per la part de ponent i de la Font de Nèrola per la banda nord[103]. En aquest sector s'ha documentat un extens poblat altmedieval que ha estat objecte d'escassos estudis, tots ells duts a terme de forma heroica per A. Carreras Casanovas[104].

Hem de suposar-la existència d'un establiment romà a causa de l'existència de material en superfície així com reaprofitats en les estructures de l'extens poblat altmedieval. No obstant això no podem definir gens en relació a aquestes estructures: ni extensió, ni caracterització, ni definició, ni cap tipus de planimetria. En definitiva no podem apuntar amb seguretat a la possibilitat que es tractés d'una vil·la, després de tot la seva ubicació correspon més a la d'una estació de control i gestió dels recursos de les muntanyes (forestals i miners) més que a una vil·la explotadora dels recursos agrícoles[105].

Les troballes relacionades amb possibles vil·les o establiments rurals romans situats en les proximitats que les futures granges medievals de Milmanda, Riudabella, Granja Mitjana i Castellfollit són els més significatius. No obstant això comptem amb un dossier de troballes puntuals que poden ser indicatius de la presència romana en el municipi de Vimbodí. Aquests són la Cova de la Mata o Avenc dels Avellaners, on s'ha documentat presència romana altimperial; el Camí de la Font de Nerola, s'han documentat elements romans altimperials i baiximperilals, possiblement relacionats amb l'establiment de Castellfollit; en El Codóç s'han documentat estructures arquitectòniques indeterminades, possiblement del tipus vil·la, de cronoologies altimperials i baiximperials; la Font de Baselles, on es van localitzar estructures

[103] CARRERAS CASANOVAS 2006: 65.

[104] Assenyalem l'heroïcitat del professor A. Carreras Casanovas tenint en compte les circustànciesen les quals l'investigador va poder documentar les restes arqueològiques abans de ser destruïts. En aquest context cap institució pública (ajuntaments, Generalitat, instituts d'investigació com a universitats...) o privada va fer absolutament gens per documentar i estudiar aquest assentament, que coneixem gràcies a la seva voluntat.

[105] Tan sols una intervenció arqueològica podria llançar llum sobre aquesta problemàtica.

arqueològiques de cronologies altimperials i baiximperials, possiblement un establiment rural del tipus vil·la; al Mas de l'Huget, on s'han localitzat estructures indeterminades de cronologies alt i baix imperials, possiblement un establiment rural; a Montcortès II es van documentar estructures indeterminades d'època romana i baximperial; i finalment al Pla de les Carretes es van documentar restes de ceràmica que indiquen una ocupació. No es van detectar estructures arquitectòniques amb cronología alt i baix imperial[106]. Coneixem enterraments d'època romana realitzats amb *tegulae* a la Granja Mitjana, Riudabela (on també es localitza un sarcòfag), Palaus (Vallfogona), etc[107].

A partir de les restes arqueològiques documentades, en superfície i sense associar a estructures arquitectòniques d'entitat és impossible especificar si es tracta d'una vil·la, un simple magatzem o restes i desaprofitaments totalment desconextualitzats[108]. Així doncs poc més pot dir-se d'aquest conjunt de troballes si no és reafirmar que durant els segles I-V d.C. va haver-hi un poblament romà totalment estable, ja consolidat. Anunciem ja aquí que el percentatge de troballes és superior a la d'altres municipis com són l'Espluga de Francolí, Montblanc o Vilaverd. En definitiva es tracta de l'acabo municipal actual amb major concentració de troballes i indicis arqueològics romans dels aquí analitzats[109].

Les troballes romanes al munici de l'Espluga de Francolí són més limitades. S'han documentat restes romans al Barranc del Regué, on s'ha documentat un espai amb estructures que s'ha identificat com un lloc d'habitació; la Cova de la Font Major (Cova de les Aigües, Cova del Quincall, Cova del Francolí) amb precedentes prehistòrics, té una ocupació en època romana i baiximperials; a l'Hostal del Senglar es defineix com un espai d'habitació sense estructures localitades amb presència de ceràmica romana alt i baiximperial; i finalment a la Serreta (I i II), on es va localitzar un conjunt de troballes ceràmiques que indiquen la presència d'un establiment rural o una ocupació en època romana alt i baiximperial. En cap cas tenim troballes d'entitat, ja siguin puntuals com documents epigràfics o estructures arquitectòniques[110]. A partir d'aquest registre és no és possible definir o caracteritzar el poblament romà més enllà de plantejar que aquest va existir, abastant les cronologies que discorren del segle I al IV i en ocasions el V d.C.

Les restes arqueològiques documentades en el municipi de Montblanc són més nombrosos que els recollits a l'Espluga de Francolí, i igual de rellevants que els localitzats a Vimbodí, sobretot si tenim en compte que l'única vil·la ben excavada en extensió se situa aquí (Plans d'En Jori). És evident que a partir d'una única vil·la, documentada molt arrasada i parcialment, no podem extrapolar realitats històriques del passat. Però sí ens serveix com a instrument conceptual i aporta valuoses dades sobre el poblament de la vessant nord i nord-est de les Muntanyes de Prades.

El dossier arqueològic relatiu al municipi de Montblanc està constituït per Els Prats (Montblanc) es va localitzar un conjunt d'estructures indeterminades que hn sigut

[106] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Generalitat de Catalunya.
[107] MENCHON 1998: 8.
[108] GUIDI 2010b.
[109] Aquesta dada no és, per si mateix, una veritat absoluta que pugui adscrivir-se amb seguretat al territori aquí analitzat. No obstant això creiem que és indicativa, almenys en l'estat actual del nostre coneixement, del volum de troballes realitzades a la zona objecto d'estudi.
[110] De nou no comptem amb intervencions arqueològiques científiques (dutes a terme per empreses privades o instituts d'investigació), sinó que el material documentat forma part de troballes realitzades en superfície a excepció de les reste del Barranc del Regué i de l'Hostal del Senglar.

datades entre el segle I a.C. i el III d.C., d'època romana sense continuitat posterior; a la Font de Sant Miquel, es va localitzar un lloc d'habitació amb estructures (un establiment de caràcter rural indeterminat) datt en època alt i baix imperial (segles II-V d.C.); a la Guàrdia del Prats, es va localitzar un jaciment amb origens de l'edat del ferro i l'ibèric final fins època tardorromana (segles I-V d.C.). No es van documenar estructures arquitectòniques però si materials en superficie; al Molí de Vent o Plans d'en Jori es a documentar una vil·la romana amb estructures arquitectòniques. Aquest vil·la s'ha datat entre els segles I a.C. i el II d.C., sense materials que puguin plantejar una ocupació posterior. A el Perdiu (II), a Montblanc, s'ha definit un conjunt d'estructures datades entre el segle II-V d.C., possiblement es tracta d'una vil·la; al Quiòmetre 191 de Montblanc es va localitzar materil en superficie de cronologies altimperials (segles I-IV d.C.). Al Riber es va localitzar ceràmica en supericie datada entre els segles II a.C. i la primera meitat del I a.C. A la Romiguera I, II i III es defineix com un jaciment amb una vil·la d'origens republicans (I a.C.) amb una continuïtat fins el segle III. A la Romiguera III es va localitzar vestigis que fan plantejar una ocupació puntual tardorromana. Finalment a la Mitja Lluna (es va localitzar una vil·la romana, amb estructures arquitectòniques i material ceràmic que daten la seva ocupació des d'època romana (segle II) fins l'edat mitjana.

Com hem apuntat anteriorment l'única vil·la excavada en extensió en les últimes dècades a la nostra àrea d'estudi se situa a Montblanc: Plans d'en Jori. La construcció d'una fàbrica de vidre va condicionar les intervencions arqueològiques. Les restes de la vil·la excavada tenen una cronologia que abasta des d'època d'August ins al segle III d.C. Es van documentar diverses fases. Segons els seus excavadors les restes pertanyen a la pars rustica d'una vil·la on hi destaca l'organització entorn a un pati porticat i a un altre possible pati obert. En torn a l'espai obert porticat s'articularien un conjunt de dependències de reduïdes dimensions. No es va poguer documentar les portes i accessos. El pati porticat és de planta rectangular i es van localitzar les bases de tres de les columnes en tres dels angles i a una distància similar, aquest fet ens fa plantejar l'existència d'uns eixos de simetria i un ritme regular per la col·locació de les columnes d'aquest pati. Al nord d'aquest pati porticat es va localitzar un segon espai obert, un conjunt d'estructures molt arrassades en torn al qual s'obririen un conjunt de petits àmbits. A l'extrem nord-est de l'àrea excavada es van localitzar un conjunt de murs longitudinals molt arrassats que no van permetre als seus excavador estbir cronologies o funcionalitats amb precisió. Tot aquest conjunt d'estructures es van documentar amb un nivell de conservació molt dolent, rao per la qual és difícil plantejar hipòtesis interpretatives. No obstant això tenim dades per establir en una segona fase constructiva (romana) la construcció d'un forn i un àrea destinada a la producció ceràmica, un abocador i una possible àrea d'assecador a l'est. Aquest conjunt d'estructures productives formen un complex de certa entitat ben estructurat i articulat. El forn és de dimensions considerables. Al costat d'aquest forn es va localitzar un abocador amb materials de rebuig procedents del forn (materials constructius de tegulae i imprices), dolia i ceràmica comuna. Un segon forn, de dimensions més reduïdes, es a instal·lar a l'extrem de l'àrea de treball. Aquest petit forn serviria per produïr material ceràmic de petites dimensions. A l'est de l'abocador es va documentar una extensa àrea sense estructures arquitectòniques amb graves i taques de cendres esteses pel seu damunt. Aquesta àrea serviria per assecar les peces d'argila abans de coure-les al forn. Al nord d'aquest sector productiu s'extenien naus longitudinals que s'han conservat molt parcialment i en un estat de conservació pèsim. Els excavadors van plantejar que es

tractaria de zones de treball o emmagatzematge. A partir del material ceràmic s'ha establert de mitjan del segle I d.C. les reformes de la vil·la.

L'ultim moment constructiu documentat a la vi·la es coneix a partir de dos paviments d'opus signinum que amortitzen parcialment un els àmbits (I). Aquest sector estava molt arrassat i amb marques de l'arada dels conrreus contemporanis. El material ceràmic associat a aquesta darrera fase constructiva documentada es data al segle III d.C. Es tracta de ceràmica comuna africana de la forma Ostia III, 332 i Terra Sigillata Africana A de les formes Hayes 14/17 i Lamb. 3a. Els excavadors no van poguer datar amb precisió l'abandó a causa de la destrucció i arrassament de les estructures a causa dels treballs agrícoles de conreu que ha patit la zona en època moderna i contemporànea. Com analitzarem posteriorment tenim indicis i arguments per establir una continuïtat en època tardorromana i una possible freqüenciació del lloc en cronologies visigòtiques.

En relació als municipis de Vilaverd i Vallclara, les dades són extraordinàriament escassos, sense que puguem plantejar gairebé absolutament gens en relació al poblament romà si no és contextualitzant-ho en relació als municipis adjacents de Vimbodí i Poblet, l'Espluga de Francolí i Montblanc. A la Cova de Mata, a Vilaverd, s'han localitzat materials romans dels segles II-V d.C. així com a les Vinyes, on s'han documentat restes de ceràmica romana en superficie sense estructures arquitectòniques; el jaciment, amb origens a l'edat del bronce, ha sigut datat entre els segles I-V d.C. A l'*Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya* no hi ha registre de restes romans a Vallclara. Aquesta dada té una extraordinària rellevància tenint en compte que és allí on es funda i construeix l'important centre monàstic de Vallclara a l'edat mitjana.

Al fragmentari, heterogeni i parcial dossier arqueològic i els escassos estudis monogràficos hem d'adjuntar una problemàtica afegida a l'estudi de la xarxa de *villae* i establiments rurals que devien constituir-se en la Conca. En paraules de A. Chavarría "tant la documentació textual com l'arqueològica ofereixen dades parcials per a l'anàlisi del món rural. Les fonts textuals referents a l'*ager tarraconensis* són escasses i els vestigis arqueològics solen pertànyer a grans estructures (magatzems, edificis dedicats a activitats productives i estructures de caràcter residencial) mentre que la majoria d'elements que segurament conformaven el paisatge (petites granges i llogarets) han desaparegut donada la caducitat dels materials amb que s'havien construït i que les fan poc evidents al registre arqueològic"[111]. Les paraules de A. Chavarría són significatives i ens serveix per projectar un marc conceptual complex en relació a la xarxa de viles i establiments rurals en l'espai objecto d'estudi. Tan sol les estructures documentades en Plans d'en Jori ens permet definir una estructura arquitectònica concreta i ben definida. No obstant això a partir de les troballes realitzades en superfície i donada les condicions morfogeològiques i la riquesa del sòl podem plantejar la inequívoca romanització del territori entre els segles I-IV d.C. Més problemes planteja l'absència de material baix romà (segles IV-V d. de C.) Aquestes manques poden atribuir-se a un procés de transformació que, com veurem en capítols posteriors, culminarà amb la constitució de noves formes de poblament i ocupació al territori entre els segles V-VIII d. de C., ja en època visigòtica.

[111] CHAVARRÍA 2001:56.

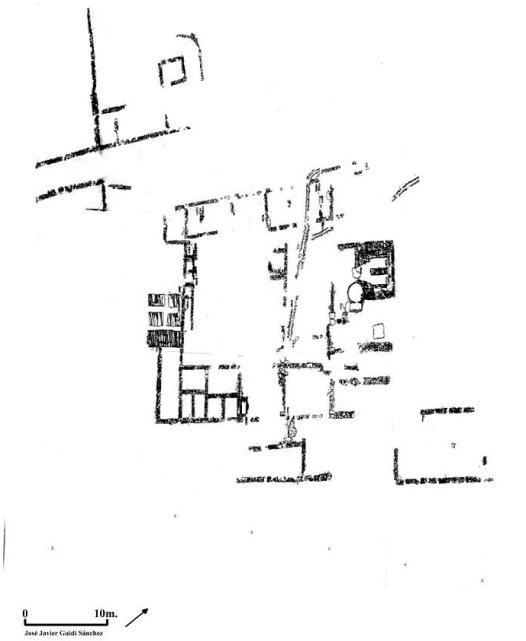

Restes arqueològics documentats a la vil·la romana de Plans d'en Jori (Montblanc). Segons M. Adserias *et alii.*

Restes arqueològics documentats a la vil·la romana de Plans d'en Jori (Montblanc). Autor: José Javier Guidi Sánchez.

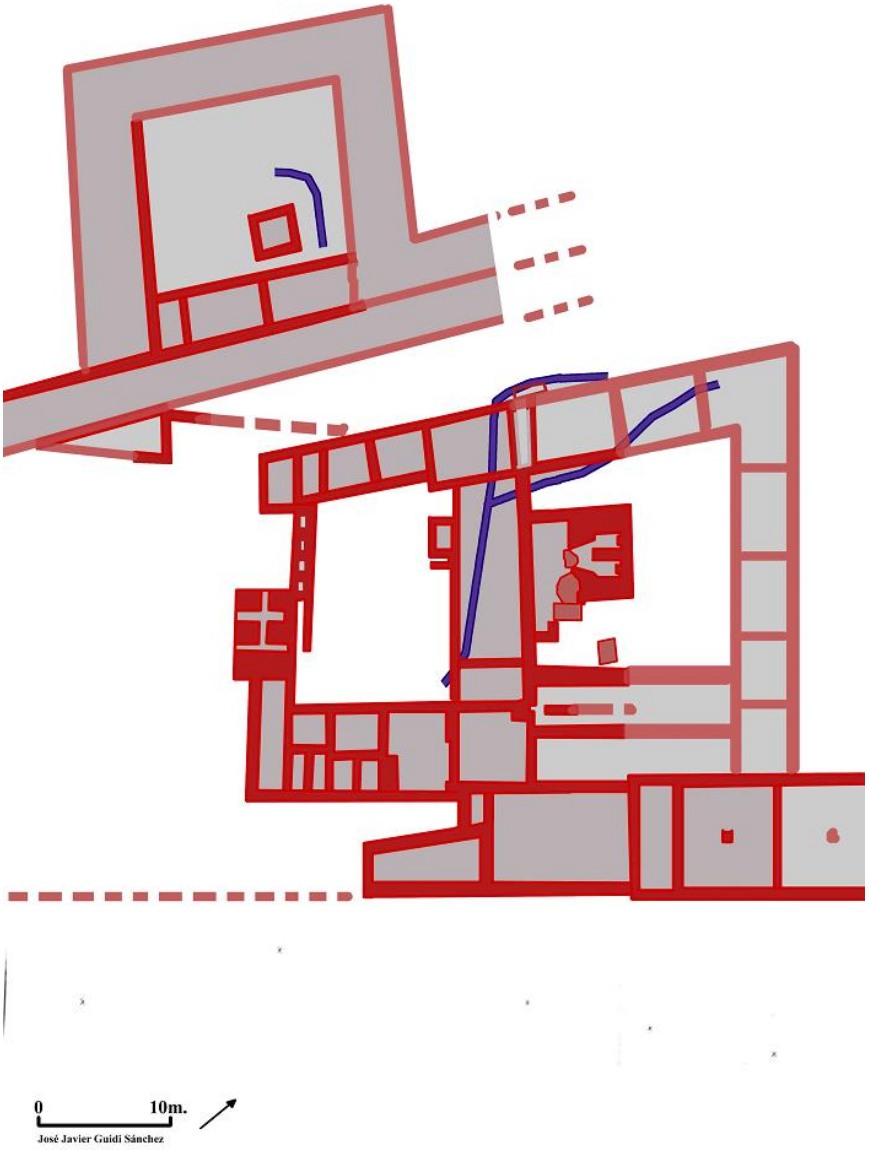

Hipòtesi restitutiva de la vil·la romana de Plans d'en Jori (Montblanc). Autor: José Javier Guidi Sánchez.

2.2.3. La Via romana de *Tarraco* a *Ilerda* i la xarxa de camins.

De l'anàlisi de la morfologia espacial s'extreu que la via romana una vegada pasava per el meandre del riu es dirigia cap a Picaomixons reaprofitant el pas natural –segurament amb origens prehistòrics- del riu Francolí, on es localitza la població de la Riba. A partir de la Riba la Via romana discorria per els Cingles, un espai tancat, on en l'actualitat es situa la Carretera C-240a. De la Riba es dirigia fins al poble de Vilaverd, on tradicionalment s'ha ubicat la *mansio* de *Septimum Decimum*, la primera *statio* d'aturada després de Tarraco. Nombrosos autors han analitzat la xarxa de camins a Catalunya i la nostra àrea d'estudi en època romana. Hernàndez Sanahuja[112], Carreras Candi[113], Pallí[114] i Roig[115] van proposar la situacio de la *mansio* de *Septimum Decimum* en Vilaverd. No obstant això, aquesta hipòtesi tradicional ha sigut rebatuda amb la hipòtesi que aquesta mansio es situaria en un lloc més avançat.

La *Via* romana seguiria a partir de Vilaverd la carretera C-240a. continuaria fins Montblanc. Tant Arias[116] com Soto[117] han plantejat les dificultats per definir les vies i comunicacions romanes en aquest espai. Arias proposa diersos recoreguts, sent el més probable el que pasava pel Coll de la Riba amb una lleugera desviació cap a orient. Aquest recorregut s'hauria fixat o fossilitzat al paisatge en les poblacions medievals amb rellevància de Valls, Fontscaldes, el Coll de Lilla i Montblanc, seguint el riu Francoli a la seva vessant oriental. Segons aquest plantejament el riu Francolí és, a més d'un element hídric de primer ordre, l'eix viari principal d'aquesta àrea. Una segona hipòtesi proposa una via que evitant el Montsant (un possible *saltus* romà) passava per Reus, Castellvell, la Musara, Prades, Ulldemolins i Castelldans, per arribar a *Ilerda* sense pasar per Montblanc. Aqueta segona hipòtesi no és, segons els nostres plantejaments, contraria a la primera. És possible que existissin tots dos recorreguts, si ben nostra hipòtesi de treball subratlla que la primera proposta d'Arias es constituiria com la via més rellevant mentre que la segona formaria part dels camins i vies secundaries de comunicació del territori. Així doncs ambdues hipòtesi són compatibles, si bé hem d'atribuir una rellevància i funcionalitats diferents.

És a Montblanc on es constituiria un rellevant nucli viari que comunica amb la plana de l'Urgell on es localitzen les *civitates* (ciutats) de *Iesso* (Guisona, Segarra) i *Sigarra* (Prats de Rei, Anoia) en un primer ramal. Un segon ramal arribaria fins Vilafranca del Penedès creuant segons P. Soto el Coll de Lilla, a partir del qual es dirigiria fins a Ilerda (Lleida) sense passar per *Tarraco* (Tarragona)[118]. A partir de la població de Montblanc la via romana realitza un gir en direcció a l'oest, sempre en paral·lel al riu Francolí (*Tulcis*), en direcció a l'Espluga de Francolí, que segons P. Soto no travessaria però que passaria per les seves rodalies. Aquest tram de la via, com és regla general, aprofitaria el marc natural de la vall del riu Francolí. En aqueset espai es localitzen jaciments romans com el Plans d'en Jori, Milmanda, la Serreta, la Font de Baselles o la Cova de Font Major.

[112] HERNÀNDEZ SANAHUJA 1892.
[113] CARRERAS CANDI 1950.
[114] PALLÍ 1985.
[115] ROIG 2005.
[116] ARIAS 1987: 417.
[117] SOTO 2010:168.
[118] SOTO 2010: 167 I 168. Amb documentació gràfica.

A partir de l'Espluga del Francolí el traçat de la via parteix en direcció cap a Vimbodí on segurament hi hauria una vil·la o (com hem apuntat anteriorment), es situaria la *mansio Septimum Decimum*. Sigui quina sigui l'assentament romà aquest hi hauria sigut rellevant dins la nostra àrea d'estudi. A partir de Vimbodí la via romana passaria per l'actual població de Vinaixa, on sabem que es localitzava la *mansio* d'*Ad Novas* gràcies a la troballa d'un mil·liari datat durant el govern de l'emperador Nerva[119]. A partir de Vinaixa, la *mansio Ad Novas*, la via romana seguiria per la carretera N-240 el camí fins a *Ilerda* (Lleida) passant per l'Albí i altres poblacions que escapen al espai geogràfic objecte d'estudi[120].

En trets generals aquest seria el quadre geogràfic pel qual discorreria la via romana i els seus brancs secundaris a l'àrea objecto d'estudi. Aquesta xarxa de vies, brancs i camins constitueixen les artèries de comunicació en època romana, no obstant això l'ús d'aquestes vies hem de buscar-ho en el passat prehistòric, ja que les troballes arqueològiques i la pròpia naturalesa del mig físic indiquen el seu ús per part de l'home des de temps remots. En època romana es consoliden, fixant en el paisatge una sèrie d'espais de comunicació que en realitat han perviscut fins a l'actualitat. És a dir: aquestes vies han quedat en gran mesura fossilitzades en les actuals carreteres i camins, sent utilitzades en l'actualitat. Segons el nostre plantejament, el riu Francolí es defineix per si mateix com una via o arteria de comunicació de primer ordre al territori des de temps prehistòrics. El Francolí. Segons P. Soto la morfologia del riu i les descripcions dels historiadors antics fan plantejar que no fos apte per a la navegació, tan sols al seu tram més baix, prop de la ciutat de Tarragona[121]. El riu neix a Font Major, a l'Espluga del Francolí, travessant als seus 60 kilòmetres de recorregut poblacions de major o menor rellevància en època medieval: l'Espluga, Montblanc, la Riba, Picamoixons, etc. El seu cabal mitjà es de 1,18 m^2/s.

[119] HERNÁNDEZ SANAHUJA 1982; ROIG 2005; SOTO 2010: 169.
[120] Fonamental la consulta de SOTO 2010.
[121] SOTO 2010: 266.

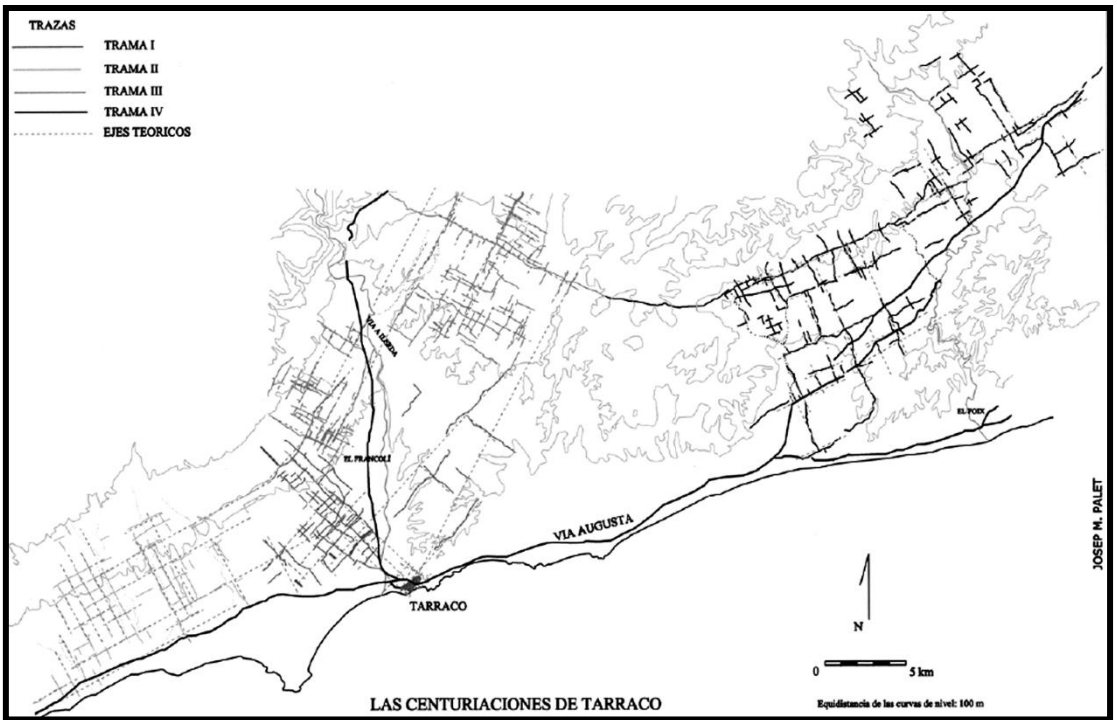

Les centuriacions romanes de l'*ager* inmediat a la *civitas* de *Tarraco*. Segons Palet 2006.

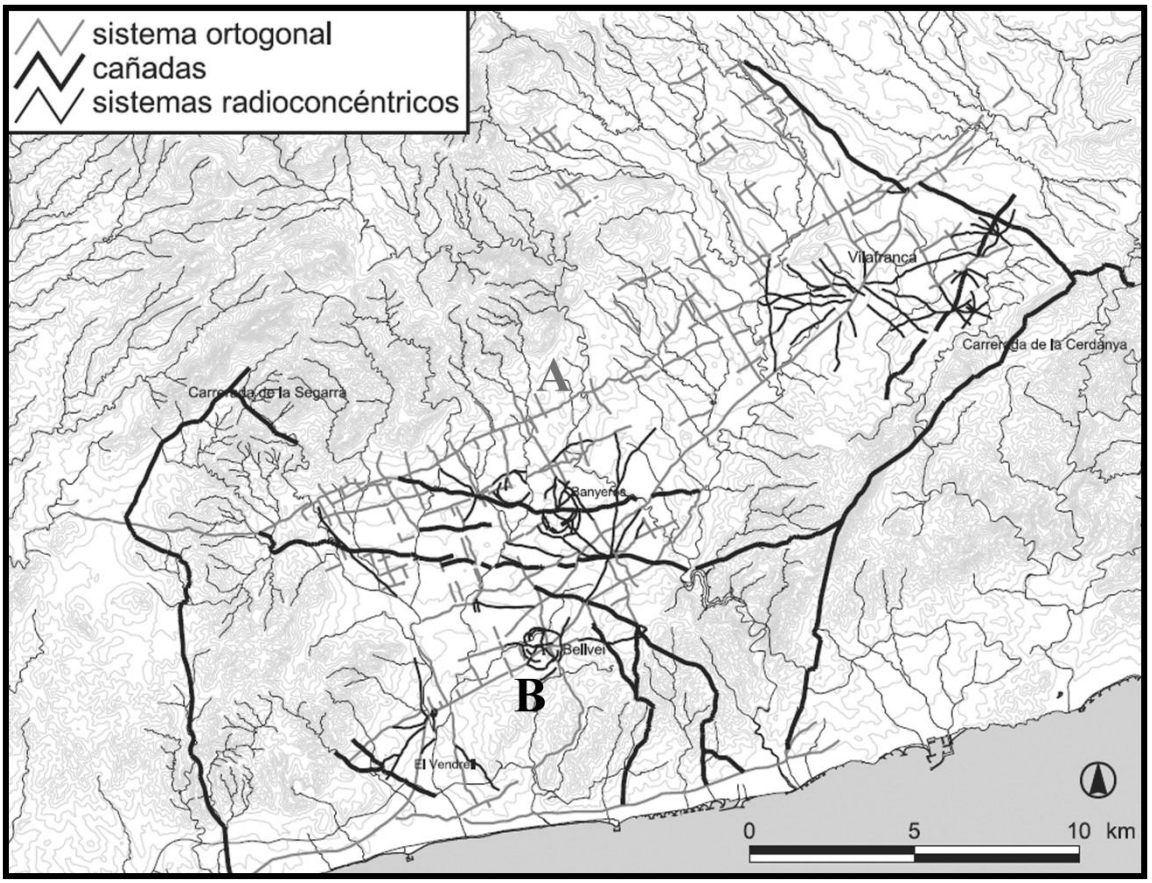

Camins i vies ramaderes a l'època antiga i medieval. En gris clar (A) camins, vies i centuriacions romanes. En gris obscur (B) camins i vies ramaderes altmedievals i medievals. A destacar els sistemes de camins de Vilafranca i Bellveí. Segons Palet 2006.

3.El poblament en época tardoantiga, segles V-VIII.

La història i el poblament a la nostra àrea d'estudi no compta amb massa treballs de recerca. D'altra banda tradicionalment les cronologies postclàssiques i altmedievals vénen arrossegant prejudicis i tòpics que s'han anat reproduint sistemàticament, extrapolant-se realitats històriques alienes a territoris o espais concrets. L'escassetat de fonts documentals o textuals unida a l'heterogeni i fragmentat dossier arqueològic són un tercer factor que no ajuda a identificar, definir i caracteritzar el període cronològic comprès entre la caiguda de l'aparell estatal romà i la consolidació de les fórmules feudals als segles XI-XII[122].

Les paraules d'A.Carreras Casanovas són significatives: "Hi ha una etapa de la història de la Conca de Barberà que va des de la fi de la romanitat al segle V d.C. fins el segle X d.C., a tot estirar, que es caracteritza per una mancança prolongada de vestigis arqueològics i de documentació escrita, la qual cosa s'ha vingut interpretant com una absència de poblament durant aquests cinc cents anys. Fins i tot, els primers documents del segle XI, ben coneguts de la comarca, fan al·lusió al·legòrica a un lloc despoblat, on "els bous no hi llauren i ningú hi habita" un lloc "d'horror i gran solitud"[123]. Tanmateix, noves troballes arqueològiques i un anàlisi detingut del material d'aquesta època, fan replantejar el suposat despoblament de la Conca abans del domini comtal del segle XI"[124].

El concepte de "despoblació" és un dels tòpics que s'ha anat repetint no només en relació a la Conca de Barberà i les Muntanyes de Prades. A Catalunya i la Península Ibèrica aquesta "despoblació" generalitzada era argumentada per explicar la falta de registre arqueològic i sobre la base de la documentació textual, com la citada per A.Carreras Casanovas. Estem parlant del que la investigació anglesa denomina un "Dark Age", una "Edat Fosca". No obstant això com anirem veient en pàgines successives, aquest "Dark Age" s'ha magnificat. La renovació historiogràfica, una nova interpretació de les fonts textuals, una revaloració i sistematització de les dades arqueològiques i una visió més àmplia del problema ens fa plantejar noves hipòtesis de treball en relació al poblament visigot i altmedieval al territori objecte d'estudi[125]. La historiografia ha prioritzat diverses rames del coneixement tardoantic i altmedieval, però no contem amb treballs monogràfics que defineixin aquests assentaments i els contextualitzin amb altres dades com les necròpolis, la ceràmica, les àrees productives i/o d'explotació agropecuària o la posterior monumentalització d'espais sacres o de control del territori com les esglésies i castells dels segles X-XI d.C.[126]

Què ha motivat aquest estat de la qüestió? En primer lloc la historiografia no ha centrat la seva atenció en els segles VIII-XI d.C. sinó que ha privilegiat l'anàlisi de la fallida del sistema de *villae* tardorromanes (com veiem als nombrosos treballs d'Alexandra Chavarria) i l'evolució de la torre i/o castell ja plenament feudals (objecte de nombrosos treballs per part de molts investigadors). El desenvolupament de l'arqueologia clàssica està ben consolidada a Catalunya; un bon exemple el trobem al *Institut Català d'Arqueologia Clàssica* (ICAC) amb seu a Tarragona. Per altra banda l'arqueologia

[122] Plantejaments metodològics a GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.
[123] Font Rius 1969: doc. 20 citat per CARRERAS CASANOVAS 2006: 41.
[124] CARRERAS CASANOVAS 2006: 41; CARRERAS CASANOVAS 2000: 21.
[125] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011; GUIDI 2012.
[126] GUIDI 2010b.

medieval ha tingut major difusió a les universitats de Barcelona i de Lleida.

En segon terme la dispersió, heterogeneïtat i fragmentació del material arqueològic relatiu als tipus de poblament[127]. Respecte a la dispersió de dades s'ha de tenir en compte l'amplitud del nostre marc físic d'estudi (quatre comarques entre els rius Llobregat i Gaià), amb la importància que hi donem a l'evolució urbana i històrica de les ciutats de Tarragona i Barcelona. A partir del catàleg del *Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya* (IPAC) podem parlar de centenars de jaciments arqueològics i espais susceptibles d'ésser re-estudiats (com esglésies i castells dels segles X-XI d.C)[128]. Als treballs arqueològics moderns hem d'incloure les troballes puntuals que s'han fet al llarg de tot el s. XX.

La heterogeneïtat dels indicis arqueològics que caracteritzen el poblament tardoantic i altmedieval defineixen un dossier en el que hem tingut en compte necròpolis, vil·les, esglésies, castells, excavacions arqueològiques modernes (i antigues), troballes puntuals, material ceràmic i/o arquitectònic reutilitzat, etc. Evidentment aquesta fragmentació del material ha motivat una jerarquització a l'hora d'estudiar-lo. No podem fixar-nos en uns fragments de ceràmica quan hi tenim pals de fusta excavats a la roca junt a una fortificació medieval. Aquesta discriminació del material arqueològic es justifica per l'abundància d'aquest mateix en contra dels tradicionals tòpics que ens parlen d'absència de dades, un autèntic *dark ages*[129].

L'horror, solitud i despoblament al que fan referència la documentació escrita alt medieval no pot ser tinguda en compte sense haver-se contextualitzat degudament el manuscrit que ha arribat fins a nosaltres. En definitiva nostra metodologia planteja analitzar les fonts textuals i arqueològiques originals, el material (sigui el que sigui) que ha arribat fins a nosaltres i, a partir d'aquí, realitzar la tasca d'examinar-ho detingudament i en profunditat. D'altra banda creiem en la necessitat d'apropar-nos a aquesta problemàtica de forma multidisciplinal[130], integrant tots els nostres coneixements amb una única fi: aproximar-nos el màxim possible al període històric que va del segle V al segle XII d.C.

En tercer lloc la falta de contextos estratigràfics certs i fiables, tant en relació a la ceràmica com "indicador fòssil" o "fòssil director", tant en la lectura d'estructures en negatiu com retalls en la roca, fons de cabana o estructures de pedra seca, coves, etc[131]. En paraules de J. Gibert Rebull "certament, les zones de residència constitueixen encara un dels aspectes menys coneguts arqueològicament de l'Alta Edat Mitjana. Si bé amb certa freqüència s'excaven estructures vinculades a la producció agrícola, especialment sitges (sobretot per la seva condició, altra vegada, d'estructures negatives), aquestes no han d'esser associades directament a un espai de residència. De fet, i en relació amb aquests últims, coneixem ben pocs casos a Catalunya que mostrin amb detall les característiques i les condicions de l'hàbitat rural durant aquests segles"[132]. La dispersió, heterogeneïtat i dispersió de les dades, així com la falta d'una metodologia acurada, la

[127] GUIDI 2010b.
[128] Fonamentals els anàlisis i plantejaments de: CABAÑERO 1996.
[129] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011; GUIDI 2012.
[130] Segons aquest plantejament integrarem les dades relatives a les fonts textuals, al material arqueològic, les transformacions i evolució del paisatge, la toponimia, etc.
[131] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011.
[132] BARCELÓ 1988, 195-274; GIBERT 2006a, 75 i 76.

preeminència de l'antiguitat clàssica o la manca de directors fòssils son els factors que han desencadenat en l'absència de treballs d'aquestes característiques al territori.

3.1. Els problemes de la recerca a l'antiguitat tardana.

Efectivament el període històric del segle V al XI d.C. és el menys estudiat i conegut, no només a l'àrea objecte d'estudi (Conca de Barberà i les Muntanyes de Prades), també en tota la província de Tarragona, també a Catalunya. A principis del segle VIII d.C. Tarragona va restar abandonada com a entitat plenament urbana en el complex procés de consolidació de dos nous actors polítics: el conglomerat de comtats cristians del nord i al-Andalus. Darrera d'aquesta evolució política podem identificar i definir profunds canvis econòmics, socials i ideològics que van motivar la transformació radical del paisatge urbà i suburbà de *Tarraco*. En el context de l'activitat edilicia relativa als segles postclàssics o tardoantics (segles V-VIII) una característica comuna de la nostra ciutat i de les restants d'Occident, ara disgregades en diferents regnes (*regna*) i en part de l'Imperi romà d'Orient (*Imperium Orientalis*) és la readaptació d'espais arquitectònics i l'ús de material constructiu (*spolia*) procedent d'època altimperial. A partir de la segona meitat del segle V d.C. la trama urbana de *Tarraco* evoluciona des de la seva imitació a Roma (*Simulacra* o *Imitatio Romae*) originària fins a consolidar-se com una nova realitat ideològica i material: la ciutat Cristiana (*Civitas Christiana*). Casos anàlegs els coneixem per la documentació textual i l'arqueologia a la pròpia Roma i a les megalópolis del Mediterrani com Carthago, Alexandria i Antioquía[133], però aquestes ciutats no van ser abandones.

En el present capítol ens centrarem als segles V-VIII d.C. En capítols successius analitzarem l'impacte del poblament islàmic i els problemes derivats de les denominades tradicionalment com a comunitats "mossàrabs" o "de frontera"[134]. La incorporació de *Tarraco* i el llevant mediterrani l'any 474 d.C. al *Regnum Gothorum* marcava el final d'una hegemonia política romana, que havia durat més de set segles. Nous amos, velles servituds: malgrat el canvi i les resistències de diversos sectors de les elits urbanes i rurals, feia temps que venien produint-se profundes transformacions socials, econòmiques i ideològiques[135]. Els treballs d'Alexandra Chavarría han posat de relleu en múltiples ocasions com la fallida dels sistema de vil·les no va suposar la seva total desaparició, sinó que aquests van ser els eixos en torn als quals van pivotar les noves estratègies d'hàbitat[136]. Les vil·les, autèntics palaus rurals (*palatia in rure)* van patir profundes transformacions que l'arqueologia ha documentat com s'aprecia a les vil·les de Els Munts i Darró, dos exemples paradigmàtics. La dilatada transformació de l'*ager* característic de l'antiguitat al *saltus* altmedieval va tenir lloc molt abans de la invasió islàmica, a partir dels segles III-V d.C., moment a partir del qual es documenta al poblament rural una progressiva nuclearització i reducció d'assentaments[137].

A.Carreras Casanovas ha plantejat el problema que suposa l'absència de vestigis i dades en època visigoda en l'espai objecto d'estudi: "Certament, hom es preguntarà el perquè d'aquesta absència de vestigis. Possiblement l'explicació l'hem de cercar en un conjunt de factors motivats per la conjuntura político-social que s'esdevingué a partir de les

[133] GUIDI, J.J.; MAR, R. 2011.
[134] Guidi 2010a; Guidi 2010b.
[135] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011; GUIDI, J.J.; MAR, R. 2011.
[136] CHAVARRÍA, 1998: 12-30; 2001: 60-76; 2006, 17-35.
[137] PALET, 2006: 223.

darreries del baix imperi romà i durant el regne visigot i la dominació musulmana. La inseguretat, una profunda davallada econòmica i una conseqüent regressió demogràfica foren, en conjunt, les causes generals d'un escàs poblament de la zona i, com a conseqüència, la manca de vestigis tant arqueològics com documentals notables trobats fins ara"[138].

Com ja hem plantejat en treballs precedents, en relació al poblament tardoantic als territoris i l'espai comprés entre Barcelona i Tarragona[139], creiem que s'ha abusat de l'extrapolació de realitats històriques i arqueològiques molt concretes, aplicades sistemàticament als diferents espais que integren aquest territori. D'altra banda es tendeix a omplir aquest buit o desconeixement a partir de realitats històriques relativament ben conegudes però que són massa generalistes. El treball de síntesi i les aportacions de A. Casanovas apunten en aquesta direcció: "Per tant, a l'hora d'escatir els fets haurem de moure'ns en els terrenys de les hipòtesis basades en les poques restes trobades i en les suposades conseqüències que els fets històrics constatats d'àmbit nacional pogueren repercutir en aquestes contrades"[140].

Naturalment de l'absència de vestigis arqueològics d'entitat es desprèn visió d'una disminució de poblament si no total, sí parcial. En aquests termes es mouen els plantejaments i hipòtesis formulats per A.Casanovas: **"**Aquesta manca de vestigis pot ser un indicador d'una absència notable de poblament durant aquests primers segles de l'alta edat mitjana en aquestes terres. De fet, aquest despoblament ja s'ataülla en la destrucció d'algunes vil·les durant el segle III dC, constatada per les excavacions arqueològiques realitzades a la vil·la dels Plans de Jori/molí de Poca (Montblanc/l'Espluga) i per l'absència de restes que demostrin un reeiximent d'aquestes vil·les"[141]. Efectivament l'absència jaciments arqueològics és desoladora per a l'investigador. En aquest sentit ens remetem al que s'ha dit en relació al poblament romà: l'única vil·la excavada en extensió i amb metodologia moderna (malgrat haver-se dut a terme dirigida per una empresa privada) és la ja citada de Plans d'en Jori a Montblanc. Com veurem en pàgines successives malgrat que els seus excavadors i els cercles científics s'han obstinat a subratllar el segle III d.C. com la "fi" d'ocupació d'aquesta vil·la, la nostra interpretació és ben diferent. Segons la nostra hipòtesi de treball sí hi ha un abandó del complex com a tal però segueix havent-hi una ocupació trigo antiga les evidències de la qual són molt subtils. Subtils sí, però haver-les n'hi ha. Abordarem en apartats successius els arguments que segons el nostre criteri ens fa plantejar una ocupació visigòtica de la vil·la de Plans d'en Jori.

En relació a aquets hàbitats, si tenim en compte els nombrosos jaciments excavats els darrers anys a les comarques de l'Anoia, el Garraf, l'Alt i Baix Penedès, arribem a una conclusió: es tracta d'una mancança metodològica ja resolta en els països germans, anglosaxons i nòrdics des de fa dècades. Els materials constructius dels hàbitats són un indicatiu del caràcter d'aquests mateixos espais. No obstant això, aquets materials i tècniques constructives no han estat objecte d'estudis acurats al nostre territori en relació a problemàtiques que afecten la denominada com arqueologia postclàssica i/o medieval. Per exemple, l'ús gairebé exclusiu de pedra en l'arquitectura domèstica rural podria ser un aparent signe de major perdurabilitat enfront de la fusta, la tàpia o la

[138] CARRERAS CASANOVAS 2006: 43.
[139] GUIDI, J.J.; MAR, R. 2011.
[140] CARRERAS CASANOVAS 2006: 43.
[141] CARRERAS CASANOVAS 2006: 44.

maçoneria; no obstant això, no és així. L'estructura en pedra rares vegades s'excava més enllà d'una fràgil fonamentació i els paraments muraris d'aquests edificis són reutilitzats massivament com material constructiu en èpoques posteriors, com són els edificis dels segles baix-medievals (masies, cases, fonts, tancats...) o les grans terrasses dels segles XVII i XVIII[142]. De la constitució d'alçats i cobertes poc sabem en relació amb els jaciments documentats en la nostra àrea d'estudi; aquestes evidències apareixen en l'excavació com si de taques "de pell de lleopard" es tractessin, generalment sobre nivells de sòl, d'enrunament o abandó[143]. El problema radica en que aquests nivells d'abandonament són documentats en escasses ocasions i l'arqueòleg ha de llegir en els arxius del sòl estrats formats a partir de la descomposició d'entramats vegetals, mantes d'argila, restes de carbons, llavors, ossos, etc. Es tracta d'elements que faciliten la comprensió i anàlisi de l'assentament però que moltes vegades han estat relegats a un segon pla davant l'absència de material arquitectònic petri.

En un altre ordre de qüestions s'ha plantejat la "inestabilitat política" o militar vinculats a possibles invasions o razzies. "És versemblant creure que com a conseqüència de la crisi que sotragà les darreries de l'Imperi Romà, agreujada per la inseguretat provocada pels atacs dels bagaudes, aquestes terres sofrissin un procés irreversible de progressiu despoblament"[144]. En definitiva, el tòpic reproduït sistemàticament de la "inseguretat"[145]. La renovació que s'està duent a terme en els cercles d'investigadors a nivell català i peninsular ofereixen una altra perspectiva. La suposada inseguretat del segle V d.C. i la conseqüent consolidació de l'estat visigot a les antigues províncies romanes ja no s'interpreten com una pasterada d'assalts embolicats en el caos polític, social, econòmic i religiós. No obstant això resulta molt dificil canviar o almenys donar cobertura a interpretacions alternatives a les "veritats absolutes" o "paradigmes" establerts per la historiografia tradicional ja consolidada, tant a nivell científic com a social. Si bé en els últims anys s'estan reinterpretant les fonts documentals i els jaciments arqueològics (i la nostra visió és cada vegada menys catastrofista), cada vegada s'estudia més els fenòmens econ`pomics i socials[146]. A.Carreras Casanovas aborda aquesta problemàtica en plantejar que **"**durant els segles VI i VII es produí una degradació social i política, junt amb una crisi agrària profunda que provocà una forta contracció demogràfica i, a la vegada, una sèrie de calamitats naturals com sequeres, fams, pestes, podem deduir que les perspectives foren dolentes i que es produí una retrocessió dels conreus i una davallada de la població"[147].

L'absència de circulació monetària -no documentada- planteja també alguns problemes. En relació a aquest tema A.Carreras Casanovas ha plantejat que "no ha aparegut, fins

[142] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.
[143] VIGIL-ESCALERA 2003, 287 i ss.
[144] CARRERAS CASANOVAS 2006: 44.
[145] "Cal tenir en compte que la mateixa antiga via romana que havia portat noves idees, comerç i progrés a aquestes contrades, ara, degué ser utilitzada per les ràtzies hostils que devastaven el país. Els pobladors de les petites aglomeracions rurals conegudes com a *vici* i les vil·les, situades a prop d'aquest via no tingueren solució de continuïtat: els habitants que no foren morts, és possible que emigressin a les ciutats millor defensades o entressin en dependència (*patrocinium)* d'algun *dominus* o senyor d'alguna vil·la ben defensada i més llunyana de la via romana, al qual els pagesos s'encomanaven per uns vincles de dependència. També és probable que es refugiessin a les muntanyes properes, on cercarien la protecció que la llunyania de la via de comunicació els podia oferir", CARRERAS CASANOVAS 2006: 44.
[146] Un exemple significatiu són els plantejaments realitzats en relació a l'evolució de Granollers a l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana, GUIDI 2012.
[147] CARRERAS CASANOVAS 2006: 44, SEGUINT A SALRACH 1988: 19-83 I ABADAL 1974: 27-93.

ara, cap indici de circulació monetària (*tremises, solidus..),* tal com ocorria de forma molt freqüent en els períodes històrics de fort poblament de la zona (ibero-romà), fet que es podria interpretar, d'una banda, com una absència relativa d'activitat comercial (canvi en les rutes comercials, despoblament) o com una feble circulació de moneda visigòtica"[148].

Per altra banda l'assimilació d'aquests territoris per part d'al-Andalus ha estat objecte d'estudis que només puntualment s'han centrat en les estratègies de poblament. Els estudis s'han focalitzat a la toponímia dels assentaments com hem vist en pàgines anteriors. Si pretenem identificar, analitzar i definir les estratègies d'hàbitat i poblament, la situació esdevé complicada pel que fa al reconeixement del registre arqueològic: les dades son fragmentàries, precàries, confuses i no han estat sistematitzades anteriorment. Si bé la documentació feudal primerenca és relativament abundant, aquesta es concreta en l'establiment d'una xarxa de castells termenats que son conseqüència de l'expansió comtal[149] però també –segons la nostra opinió- és indicatiu de la reorganització d'un territori que ja estava poblat.

A grans trets aquestes són les principals problemàtiques a les quals s'enfronta l'arqueologia postclàssica i altmedieval en la nostra àrea d'estudi. No obstant això, en l'actualitat podem oferir un panorama molt més ric entorn a les evidències d'ocupació i poblament així com entorn a l'arquitectura residencial de caràcter rural, com veurem a continuació. Examinarem l'evolució del poblament romà, identificant i caracteritzant les transformacions, continuïtats o ruptures respecte al sistema de vil·les i establiments rurals documentats en la Conca. A partir de l'anàlisi d'aquests fenòmens exposarem de forma sistematitzada les troballes relatives a l'època visigoda, el registre arqueològic així com els canvis derivats en el paisatge. A partir d'aquest registre de les fonts arqueològiques i documentals, i intentant tenir una visió diacrònica, establirem els nostres plantejaments i hipòtesis de treball en relació al poblament entre els segles V-VIII d.C.

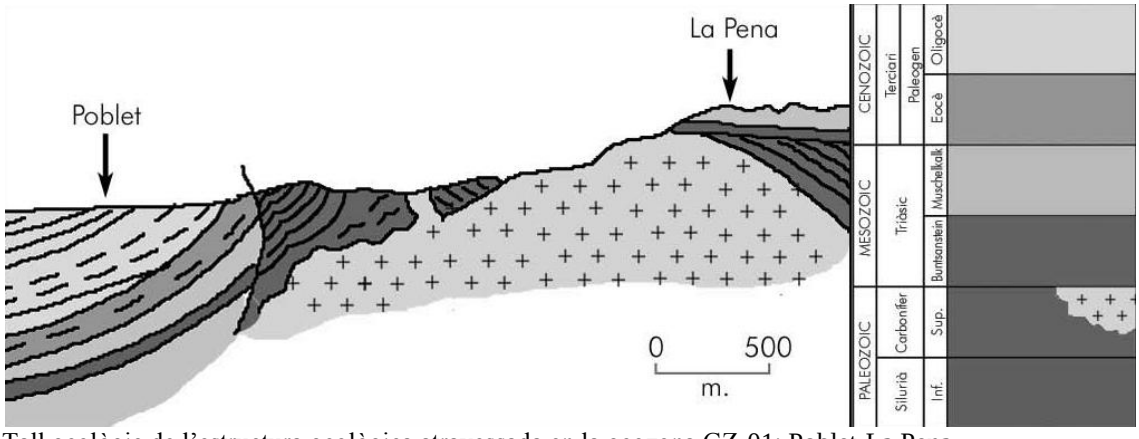

Tall geològic de l'estructura geològica atravessada en la geozona GZ-01: Poblet-La Pena.

[148] CARRERAS CASANOVAS 2006: 45.
[149] MARTÍ 1992, 28-35; BATET 1993, 263-274.

El barranc de la Pena. Arxiu PNIN Poblet.

Detall del rierol groc de sofre que es pot observar en la zona del geotop GT-03, que contrasta amb el negre de les pissarres del Silurià.

3.2. Ruptura, continuitat i transformació del sistema de vil·les romanes, la cona als segles V-VIII.

En el present apartat analitzarem la transformació a la xarxa o sistema de vil·les i establiments rurals en el pla. Com veurem a continuació a diferència d'altres espais microregionals de la *provincia visigothica* de la *Tarraconense*, a la nostra àrea d'estudi hem de plantejar una "ruptura" respecte al poblament romà precedent. Abans de concretar el dossier arqueològic relatiu a aquest conjunt de vil·les hem d'assenyalar dos fenòmens o problemàtiques que han de tenir-se en compte. En primer lloc l'absència de vil·les amb poblament en època visigoda o altmedieval no es documenta a la nostra àrea d'estudi, però sí en espais propers, com és el cas del Pedrinyà (El Sarral, Conca de Barberà) o a la Selva del Camp, Alt i Baix Camp i Camp de Tarragona. Així doncs no es pot generalitzar afirmant que "no hi ha poblament": hi ha poblament, però en espais geogràfics propers. En segon lloc tenim l'absència d'intervencions arqueològiques en la nostra àrea; amb menor nombre que les que s'han realitzat en altres comarques que han patit un fenomen urbanitzador molt més generalitzat en les últimes dècades i que conseqüentment ha posat al descobert un extraordinari dossier arqueològic. Partint d'aquestes dues premisses i condicionants, exposarem els arguments per establir aquesta "ruptura" del poblament en el pla/conca en relació al poblament romà[150].

La vil·la de Plans d'En Jori es constituiex com l'únic establiment rural romà excavat en extensió amb una metodologia moderna[151]. Les restes de la vil·la excavada tenen una cronologia que abasta des d'època d'August fins al segle III d.C. amb seguretat, documentant-se diverses fases. Com hem apuntant en el capítol relatiu a l'ocupació romana aquest establiment es defineix com la *pars rustica* d'una vil·la articulada en torn a un pati obert[152]. Al nord d'aquest pati porticat es va localitzar un segon espai obert, un conjunt d'estructures molt arrassades en torn al qual s'obririen un conjunt de petits àmbits. A l'extrem nord-est de l'àrea excavada es van localitzar uns murs longitudinals molt arrassats, possiblement grans naus o magatzems. Tot aquest conjunt d'estructures es van documentar amb un nivell de conservació molt dolent, rao per la qual és difícil plantejar hipòtesis interpretatives. Destaca també la presència d'un forn i un àrea destinada a la producció ceràmica, un abocador[153] i una possible àrea d'assecador a l'est. En definitiva es tracta d'una estructura arquitectònica romana que coneixem relativament bé malgrat l'alt grau de degradació amb el qual va ser documentada.

Ens interessa analitzar els indicis de l'última ocupació de la vil·la. Per a això hem consultat la bibliografia existent[154] així com la memòria d'excavació inèdita dipositada en el IPAC[155]. Hem preferit utilitzar l'extens dossier del registre arqueològic realitzat durant l'excavació ja que els indicis que ens fan plantejar una ocupació visigoda de

[150] Plantejaments similars realitzats a GUIDI 2010b.

[151] Excavació que per altra banda va estar condicionada per la construcció d'una fàbrica de vidre i que es va realitzar amb "caràcter d'urgència".

[152] El pati porticat és de planta rectangular i es van localitzar les bases de tres de les columnes en tres dels angles i a una distància similar, aquest fet ens fa plantejar l'existència d'uns eixos de simetria i un ritme regular per la col·locació de les columnes d'aquest pati.

[153] A l'abocador es va documentar materials constructius de *tegulae* i *imbrices*), *dolia* i ceràmica comuna

[154] ADSERIAS, MORER, RIGO 1999: 199-206.

[155] ADSERIAS, MORER, NAVAJAS, *et alii* 1997. Es pot consultar la memòria a http://calaix.gencat.cat/handle/10687/7873.

l'espai de la vil·l'es troben descrits, dibuixats i fotografiats en aquesta memòria[156]. Com hem apuntat anteriorment el darrer moment constructiu documentat a la vi·la es coneix a partir de dos paviments d'*opus signinum* que amortitzen parcialment un els àmbits (I). Aquest sector estava molt arrassat i amb marques de l'arada dels conreus actuals. El material ceràmic associat a aquesta última fase constructiva es data al segle III d.C. Es tracta de ceràmica comuna africana de la forma Ostia III, 332 i Terra Sigillata Africana A de les formes Hayes 14/17 i Lamb. 3a. Aquests indicis d'ocupació o freqüentació de l'espai més enllà del segle III d.C. són els que es denominen en la memòria inèdita com a "Fase III"[157]. Els principals indicis d'aquesta ocupació postclàssica els trobem a l'àmbit VI, a un dipòsit on, una vegada obliterat, es disposa un dolium. Es va poguer documentar la part inferior d'aqueset *dolium* sense que s'hagui pogut relacionar amb cap altra estructura o reforma.

Per altra banda tenim un estrat d'amortització de l'àmbit I (l'estrat 4170), que inutilitza el paviment de la segona fase, però no es va poguer definir amb claretat si és l'estrat sobre el qual es va construir els paviments d'*opus signinum* ja que estava molt alterat per els treballs moderns de conreu. En aquests contextos estratigràfics tan barrejats es va localitzar restes ceràmics de ceràmica comuna africana de la forma Ostia III, 332 i Terra Sigilata Africana A de les formes Hayes 14/17 i Lamb. 3a. Aquestes peces s'han datat al segle III d.C. Sí, tenim la datació que pot aportar aquests fragments de ceràmica, no obstant això com hem apuntat aquests materials es van trobar associats a un registre arqueològic molt remogut. En conseqüència no hem de "fiar-nos cegament" en aquest registre. Els mateixos excavadors del jaciment de Pla d'en Jori plantejen a la memòria de les seves activitats que no es pot datar l'abandó definitiu de les restes degut al nivell de destrucció conseqüents als treballs agrícoles. No obstant això hi ha un indici clau per poguer parlar d'una ocupació posterior, la presència de ceràmica de Terra Sigillata Africana A, de la forma Lamb. 3a, un fragment d'àmfora bètica de la forma Keay 19 i dos fragments d'àmfora oriental de la forma LRA1. Aquests materials estan datats al segle V d.C.[158]

El fons del *dolium*, els estrats remoguts associats als paviments i la presència de ceràmica amb una vigència al segle V d.C. fan plantejar que encara que les estructures s'hagin documentat de forma fragmentària, va haver-hi algun tipus de poblament o ocupació postclàssica. No obstant això no podem especificar de quin tipus de poblament podria tractar-se. El panorama, després de revisar el dossier arqueològic, és desolador. No tenim ni jaciments ni troballes que indiquin cap tipus de continuïtat o transformació en el sistema de *villae* i establiments rurals en la plana de la Conca de Barberà. A partir d'aquesta premissa arqueològica hem de plantejar una ruptura o fallida respecte al període romà precedent. Naturalment aquesta premissa aquesta subjecta a una anàlisi més àmplia i minuciosa, o a les noves troballes i intervencions arqueològiques que poguessin realitzar-se en el futur. No obstant això no volem evitar el problema que aquí es presenta: a partir del segle III d.C. (i sobretot a partir del V d.C.) l'absència de materials ens fa plantejar la dissolució del sistema d'ocupació territorial basada a la xarxa de *villae* romanes d'origen republicà i altimperial (segles II a.C.-III d.C.). Existeixen excepcions al territori, com és el cas significatiu de la vil·la de Pedrinyà (Sarral, Conca de Barberà). Però, com ja hem apuntat, es tracta (ara per ara) d'una

[156] Els estudis realitzats posteriorment fixen la seva atenció en les fases altimperials i en espais emblemàtics com el forn de producció ceràmica. ADSERIAS, MORER, RIGO 1999: 199-206.
[157] ADSERIAS, MORER, NAVAJAS, *ET ALII* 1997: 117 I SS.
[158] ADSERIAS, MORER, NAVAJAS, *ET ALII* 1997: 118.

excepció que a més queda fora de l'àmbit de la nostra recerca. A continuació examinarem aquests indicis de ruptura, fixant una atenció especial als actuals municipis de Vimbodí, l'Espluga de Francolí, Montblanc i Vilaverd, l'arc geogràfic que integra l'àrea d'estudi en el pla situat als peus del sistema muntanyenc de Prades[159].

Com hem apuntat diverses vegades, l'actual municipi de Vimbodí és extraordinàriament rellevant per al nostre estudi ja que és aquí on al segle XII es construirà Poblet i serà el lloc on es van bastir un gran nombre de granges vinculades a la comunitat monàstica. Sabem d'una ocupació romana (del tipus vil·la o establiment rural) als espais on es van bastir les granjes medievals de Milmanda, Riudabella, la Granja Mitjana o Castellfollit[160]. Més endavant tractarem el tema dels antecedents (o no) visigòtics de Poblet. En realitat aquests precedents es basen en la presència d'algunes peces descontextualitzades, mentre que manquem de proves arqueològiques que puguin corroborar la tesi de J. Vives i G.M.Miret de la presència visigòtica o mossàrab del solar monàstic[161].

Tots aquests establiments rurals romans de Vimbodí es coneixen per troballes realitzades en superfície, sense que s'hagin realitzat intervencions arqueològiques modernes i en extensió. En aquest ordre de coses hem d'apuntar que l'absència de material adscrit a cronologies visigodes (segles V-VIII d. de C.) en les granges de Poblet és total. En conseqüència hem de plantejar de nou la hipotètica "ruptura" en relació al sistema de poblament romà basat en vil·les. Recordem que la vil·la romana més pròxima al monestir de Poblet es situaria a la Granja Mitjana; però no s'ha documentat cap vestigi visigòtic o altmedieval, en conseqüència no es pot caracteritzar una ocupació visigoda del lloc, però sí subratllar la rellevància que planteja la vil·la o establiment rural de la Granja Mitjana tenint en compte que aquest serà el punt espacial a partir del com tindrà lloc la instal·lació i consolidació de la comunitat de monjos a mitjan segle XII. Partint d'aquesta premissa s'hauria de suposar l'existència de restes arquitectòniques susceptibles a ser reaprofitades (o materials o arquitectònics) per a la instal·lació dels monjos i operaris que participaven en la construcció del monestir.

No tenim dades per plantejar una ocupació postclàssica dels emplaçaments romans de la Granja Mitjana, Riudabella, Milmanda i Castellfollit, on hem de situar establiments rurals o vil·les productives romanes. Per altra banda tampoc tenim cap tipus d'informació de la *mansio*. La Granja Mitjana és, per la seva emblemàtica dinàmica històrica, un emplaçament rellevant que planteja diversos dubtes. Als anys 30 del segle XX Eduard Toda va localitar un conjunt de materials arqueològics (*tegulae*, àmfores i *doliae*) d'origen romà altimperial que fa plantejar l'existència d'una vil·la o establiment romà important[162]. Es tracta de materials significatius, indicadors de la presència ja consolidada de les formes socials plenament romanes. Al marge d'aquestes dades tan esbiaixades i parcials sí podem plantejar que aquest establiment romà va deure ser

[159] Hem renunciat a integrar les dades de la resta de la Conca de Barberà a causa que aquesta escapa al nostre espai objecto d'anàlisi. No obstant això es precisaria en el futur adjuntar aquest territori aquí estudiat ja que formen part d'una única i indissoluble realitat geogràfica. Les limitacions del nostre treball ens ha impedit, així doncs, examinar aquests jaciments i materials que quedarien en la meitat nord-est de la comarca de la Conca de Barberà.

[160] Recordem que en totes les granges medievals de Poblet es documenten antecedents romans del tipus vil·la o establiments rurals, mentre que per al propi monestir no tenim dades sobre aquest precedent romà.

[161] MIRET, VIVES 1964.

[162] Entre els materials que apunten a la presència d'una vil·l a trobem pesos de teler i un penjoll en forma de fal·lus. MACÍAS, MENCHÓN, MUÑOZ 1995: 93.

relativament rellevant ja que els monjos van escollir aquest emplaçament com a primera residència durant el procés d'elecció del lloc i construcció del monestir durant la segona meitat del segle XII. Posteriorment la comunitat s'allotjaria a Poblet, sent la Granja Mitjana l'enclavament d'explotació rural més proper al monestir. Aquest fet, testimoniat en les fonts textuals, ens fa plantejar a manera d'hipòtesi de treball que la vil·la de la Granja Mitjana va haver d'haver estat: 1) Una vil·la rellevant amb una continuïtat o freqüència ocupacional que va propiciar una ocupació altmedieval o 2) una vil·la que va patir un procés de degradació menor que el de les altres que es documenten en l'entorn immediat i que es corresponen amb les de Milmanda, Riudabella i Castellfollit. Aquests plantejaments són hipotètics, i tan sol una excavació arqueològica podria resoldre els nostres dubtes, com ja hem apuntat al capítol del poblament romà.

L'assentament romà de Castellfollit planteja també dificultats de caracterització i definició. Aquest jaciment romà es localitza a l'entrada de la vall i barranc de Castefollit, que dona accés a l'interior del sistema de la Serralada de Prades, comunicant amb les valls del Brugent, Capafonts, i els nuclis de Prades i Siurana i els recursos miners del barranc de l'Argentada. Es tracta així doncs d'un pas natural que comunica el pla de la Conca amb les Muntanyes de Prades i tots els seus recursos miners, hídrics i forestals, comunicant també les poblacions antigues i modernes. Sabem de l'ocupació de sectors propers des de l'edat del bronze, de l'explotació dels recursos miners i forestals i de les excel·lent situació l'emplaçament en relació a les vies de comunicació. L'assenament romà es situa a a la banda de llevant del rierol de Castellfollit (una recurs hidràulic rellevant), al peu de la Serra Llarga per la part de ponent i de la Font de Nèrola per la banda nord[163]. En aquest sector s'ha documentat un extens poblat altmedieval que ha estat objecte d'escassos estudis. La presència d'un establiment romà es coneix gràcies a les troballes de material romà en superfície, però tampoc tenim una excavació més o menys extensa que permeti definir l'assentament. Així doncs tenim una presència indefinida romana que abasta el període altimperial i una ocupació ja altmedieval; en conseqüència, l'absència de troballes entre els segles IV-VIII d.C. planteja la seva total desocupació? o simplement manquem de peces del puzzle i es tracta d'un espai amb una continuïtat ocupacional? Són preguntes a les quals només podria donar resposta l'arqueologia.

A Vimbodí, a la Cova de la Mata o Avenç dels Avellaners es va localitzar ceràmica romana; indici d'un possible poblament o ocupació de la cova? Podria haver-hi un poblament visigòtic? Tampoc tenim dades arquelògiques als possibles estabiments romans de El Codoç, la Font de Baselles, Mas de l'Huget, Montcortès II o el Pla de les Carreteres, espais on sí es van recollir materials romans pero cap element d'època visigòtica[164]. A l'Espluta de Francolí tenim la presencia romana documentada al Barranc del Regué, la Serreta (I i II), l'Hostal del Senglar i algunes coves i balmes, peró no tenim cap tipus de material arqueològic visigòtic[165]. Les restes arqueològiques documentades en el municip de Montblanc són més nombroses que els recollits a l'Espluga de Francolí; sobretot si tenim en compte que l'única vil·la ben excavada en extensió se situa aquí (Plans d'En Jori). No obstant a cap espai amb presència romana de Montblanc, Els Prats, la Font de Sant Miquel, la Guàrdia dels Prats, la Perdiu (II), la

[163] Carreras Casanovas 2006: 65.
[164] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Generalitat de Catalunya.
[165] De nou no comptem amb intervencions arqueològiques científiques (dutes a terme per empreses privades o instituts d'investigació), sinó que el material documentat forma part de troballes realitzades en superfície a excepció de les reste del Barranc del Regué i de l'Hostal del Senglar.

Romiguera I, II i III, etc, es va localitzar material d'època visigòtica. Als actuals municipis de Vilaverd i Vallclara, les dades són extraordinàriament escasses, sense que puguem plantejar gairebé absolutament res en relació al poblament romà i molt menys del visigòtic, si no és contextualitzant-ho en relació als municipis adjacents de Vimbodí i Poblet, l'Espluga de Francolí i Montblanc.

Quines conclusions podem extreure d'aquesta gairebé total absència de material datat entre els segles V-VIII d.C.? El marc conceptual dels treballs d'A. Chavarría és significatiu i ens serveix per projectar un marc complex en relació a la xarxa de vil·les i establiments rurals en l'espai objecte d'estudi. Si tradicionalment la historiografia a apuntat a una ruptura respecte al passat romà, aquesta autora i les noves tendències en els últims anys han revaloritzat el terme "transformació" o fins i tot "continuïtat". Aquest no sembla ser el cas per al territori objecte d'estudi. Enfront d'una continuïtat o transformació de la xarxa o sistema de vil·les hem de plantejar, davant l'absència de testimonis arqueològics ferms, concrets i ben datats, un abandó generalitzat del pla. No creiem que aquest quedés despoblat, però sí que durant els segles postclàssics la població escull altres punts geogràfics amb característiques diferents, per ser ocupats: les Muntanyes de Prades, o es concentra en torn de les grans vil·les que sí hagin perviscut, com és el cas de la vil·la de Pedrinyà (El Sarral, Conca de Barberà).

En els següents apartats exposarem el dossier arqueològic relatiu al poblament visigot més enllà de la continuïtat o no en les vil·les romanes. A partir d'aquest dossier arqueològic i la integració de totes les dades als quals hem pogut accedir de cronologies altmedievales establirem les pautes i formes de poblament d'època tardoantiga, segles V-VIII d.C.

3.3. La documentació arqueològica en época visigòtica, segles V-VIII.

En el present apartat descriurem el dossier o registre arqueològic dels segles V-VIII d.C. Com en el cas del poblament romà de la nostra extensa àrea d'estudi ens hem centre en els actuals termes municipals de Vallclara, Vimbodí i Poblet, Espluga de Francolí, Montblanc i Vilaverd[166]. Reiterem que no hem respectat les actuals divisions polític-administratives i que hem fixat la nostra atenció en el material arqueològic, sistematitzant les dades. En el següent apartat sí plantejarem hipòtesi en relació a les pautes i formes de poblament en època visigoda.

Tant al món urbà com en el rural es plantegen sempre dificultats a l'hora de identificar, definir i caracteritzar els espais i models d'hàbitat en època visigòtica. El nostre objecte d'estudi no és aliè a aquesta problemàtica, en gran part per la fragmentació i parcialitat del registre arqueològic. A.Carreras Casanovas a l'hora d'afrontar aquesta problemàtica subratlla quins són els principals problemes amb els quals es troba l'investigador: "Els vestigis visigòtics apareguts a la comarca són, ara per ara, escassíssims, fruit de la casualitat i sense un context arqueològic que ens permeti treure conclusions científiques del lloc on han aparegut"[167]. Efectivament manquem d'intervencions arqueològiques amb metodologia seriosa a partir de les quals poder extreure conclusions fiables sobre els espais i formes de poblament en època visigòtica. No obstant això les troballes i la

[166] Consulta de l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.
[167] CARRERAS CASANOVAS 2006: 46.

revisió de tot el material del que tenim notícies, segueix sent en l'actualitat, l'únic instrument del que disposem per poder oferir un quadre històric coherent del període que discorre entre la caiguda de l'aparell estatal tardorromà del segle V i la conquesta islàmica de principis del segle VIII d.C.

A continuació sistematitzarem les dades que tenim en relació al registre arqueològic d'època visigoda a la nostra àrea d'estudi[168]. En primer lloc, enfront a la visió de despoblament i marginalitat de la Conca de Barberà tenim les dades que ens aporta Pedrinyà (El Sarral)[169]. Tenint en compte la rellevància que tenen les troballes de fíbules visigodes a la nostra àrea d'estudi cal assenyalar que dos d'aquests elements s'han documentat en aquesta vil·la[170]. Ambdues peces eren de bronce. La primera amb unes dimensions de 5,7 cm de llargada i 1'5 cm d'amplada per el cap; la seva decoració estava formada per qutre grups de cercles concèntrics entorn a una perforació cònica. El contorn de les fíbules resegueix la decoració incisa de cercles concèntrics, més petits i repartits encaixats en el marc ins a un nombre de 26. Segons P. de Palol aquest tipus de fíbula s'insereix en els denominats "tallers germànics", adscrits a la població germano-visigòtica arriana apartada de les influències romano-cristianes[171]. Aquests tipus de fíbules són abundants a la necròpolis d'Herrera del Pisuerga, Castiltierra, Duratón (Segòvia) i a tota Castella en general. Segons A. Carreras Casanovas "es possible que aquestes peces de Sarral tinguessin una procedència semblant a l'esmentada per Palol. Es podria suposar que algun comerciant les hagués portades de Castella seguint l'antiga via romana que anava de Tarragona a Lleida i continuava cap a l'interior de la península, igual com tantes altres peces que han aparegut a la Conca en altres èpoques portades pel mateix camí natural de penetració peninsular"[172]. En realitat s'han documentat fíbules similars a la ciutat i entorn pròxim de Tarragona. P. de Palol dubta de la seva procedència[173]. La nostra hipòtesi planteja que l'origen de les fíbules podien ser tallers amb més o menys influències romanes, però la presència d'aquests tallers podia situar-se perfectament a *Tarraco*; no oblidem que aquesta ciutat continuava sent als segles V-VIII d. C. una capital provincial no solament amb seu eclesiàstica, sinó també arquebisbal.

Les troballes d'aquestes fíbules en la vil·la de Pedrinyà s'han de posar en relació amb la troballa d'un conjunt de fíbules i materials heterogenis trobats en l'espai muntanyenc del terme municipal de Montblanc. Es tracta dels conjunts de la cova de la Roca de Mirvet, el Tossal de les Venes i Cantacorbs. Caràcter diferent és el que constitueixen les

[168] Ja hem apuntat en apartats precedents els indicis d'ocupació de la vil·la de Plans d'en Jori a Montblanc. Sense repetir-nos inclourem aquí aquest material per ser excepcional en correspondre's a l'única vi·lla romana excavada amb metodologia moderna. En segon lloc apuntar que encara que quedi fos de l'espai objecto d'estudi creiem que és rellevant apuntar l'existència d'una vila romana amb ocupació en època tardoantiga que en època altmedieval es constitueix com un nucli poblacional de primer ordre. En definitiva un espai rellevant en relació al nostre objecte d'estudi; es tracta de la vil·la de Pedrinyà (Sarral, Conca de Barberà).

[169] Una síntesi sobre la rellevància de la vil·la de Pedrinyà (Sarral, Conca de Barberà), la trobem en CARRERAS CASANOVAS 2006: 45 I 46.

[170] Les peces varen ser trobades per Ramon Vidal durant la dècada de 1980 juntament a material romà. CARRERAS CASANOVAS 2000C: 26 I 27.

[171] Segons P. de Palol aquest tipus de fíbules es documenten on resideixen les comunitats germanicoarrianes i després de la conversió de Recared al catolicisme (any 587), aquesta tipologia de fíbules desapareix per complet. PALOL 1950: 48.

[172] CARRERAS CASANOVAS 2006: 45 I 46.

[173] PALOL 1950.

troballes de la Plana d'en Palau, al nord de Milmanda (Espluga de Francolí) [174]. Es tracta d'un conjunt de materials visigots documentat a la plana, en contrast amb les anteriorment citades, vinculades a l'espai muntanyenc. A continuació descriurem el caràcter d'aquestes troballes[175].

En primer lloc tenim la troballa d'una sivella de la cova de la Roca de Mirvet, Tossal del Coll d'en Sègol, Montblanc-L'Espluga de Francolí[176]. La troballa va ser realitzada l'any 1977 per Ramon Vidal i la peca depositada al Museu Comarcal de la Conca de Barberà de Montblanc. La seva localització va tenir lloc a una cova natural susceptible d'haver sigut ocupada gràcies a les seves excel·lents condicions morfològiques. Aquesta cova natural es localitza al coll d'en Sègol, la Roca de Miravet. La sivella es defineix com un fragment de placa de bronze d'uns 2,5 cm d'amplada amb una decoració consistent en una secció de tres rectangles concèntrics realitzats amb incisions a burí i motius decoratius al seu interior, tots ells geomètrics. Es tracta d'un tipus de decoració basada en l'alternança rítmica de cercles i rectangles que a la seva vegada estan farcits per altres motius geomètrics. Seguint la tradicional clasificació de P. de Palol de sivelles visigòtiques aquesta es tindria que classificar en el conjunt de "sivelles de cinturó arronyonades de fabricació hispano-visigòtica". Aquest tipus de model reprodueix elements própis de la tradició baiximperial o bizantina, datats entorn al segle VII d.C. [177]

Al Tossal de les Venes (Rojalons, Montbanc) es va recuperar una sivella visigòtica[178]. Es tracta d'una peça excepcional que va ser estudiada monograficament per J.Espelt i C.Poblet, datada al segle VII. La peça es defineix com una placa de bronze del tipus arronyonada que s'adossava a una corretja amb una dita, pua o agulla. La sivella presenta una decoració dividida en tres seccions amb motius geomètris, circulars i rectangulars. Seguint la clasificació de P. de Palol aquesta peca s'ha d'incloure al "grup bizantí III", amb una datació general des del 621 al 711 d.C. [179]

A la Muntanya de Cantacorbs, prop de Rojals, Montblanc, l'any 1970 Ramon Capdevila Vallverdú va localitzar un conjunt d'elements: una placa de bronze, una punta de llança de ferro filiforme, una punta de fletxa prismàtica (ambdues de ferro), un tros de grapa de plom i fragments de ceràmica corresponents a un gran contenidor i que no s'havia fet a torn[180]. Aquestes troballes han sigut objecte d'estudis monogràfics per part de Jaume Massó, Ramon Capdevila i A.Carreras Casanovas[181].

Les característiques de les troballes realitzades a la cova de la Roca de Mirvet, el Tossal de les Venes i Cantacorbs són similars. En primer lloc es tracta d'un conjunt de troballes realitzades en superfície, sense que hagin intervingut intervencions o excavacions arqueològiques. En segon terme aquestes troballes s'han succeït en un espai molt

[174] Estudiat sistemàticament per VIDAL I RULL 2000: 5-8; CARRERAS CASANOVAS 2006: 48 I 49.
[175] Aquestes peces han estat estudiades i publicades monogràficament. Així doncs comptem amb estudis precedents d'entitat.
[176] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 24 I 25; CARRERAS CASANOVAS 2006: 46 I 47.
[177] PALOL 1950: 95-98; ESPELT, POBLET 1978: 25-32.
[178] ESPELT, POBLET 1978: 25-32; MENCHON 1999: 316; MASSÓ, CAPDEVILA 1999: 5-8; CARRERAS CASANOVAS 2000C: 25 I 26; CARRERAS CASANOVAS 2006: 47.
[179] Datació de ESPELT, POBLET 1978: 26, 27 i 30. Aquesta adscripció cronològica ha estat seguida per CARRERAS CASANOVAS 2006: 47.
[180] CARRERAS CASANOVAS 2006: 48.
[181] MASSÓ, CAPDEVILA 1999: 5-8; CARRERAS CASANOVAS 2006: 48.

concret del sector muntanyenc del sistema de Prades, en el vessant interior que en l'actualitat forma part del terme municipal de Montblanc però que la seva dinàmica històrica està més associada al poble o nucli poblacional de Rojals. En tercer lloc les característiques dels emplaçaments on han tingut lloc aquestes troballes sempre està vinculada a l'ús o ocupació d'abrics naturals o coves, en sectors molt pròxims a mines, petits altiplans i valls susceptibles de ser conreats i una àmplia xarxa de recursos hídrics. Aquestes tres característiques són anàlogues als tres espais i el context en el qual es van produïr les troballes.

Igual de rellevants, encara que localitzats en la plana, són els materials documentats a la Plana d'en Pau, al nord de Milmanda (Espluga de Francolí). La troballa va tenir lloc l'any 1999 per Ramon Vidal a un sector molt proper al nord de la granja medieval de Milmanda, a un espai on ja hem apuntat la presència d'algun tipus de vil·la o establiment rural romà. Es tracta d'una possible cruïlla de la via romana on, com hem apuntat, es van documentar materials baiximperials (segles IV-V d.C.). En aquest espai també es va localitzar un conjunt de monedes d'origen islàmic de les que parlarem posteriorment. Una sèrie de treballs agrícoles van posar al descobert un conjunt d'objectes datats en època visigoda (segles VI-VIII d. de C.). Aquestes troballes es concreten en una sivella de bronze, una punta de rella i na barra de ferro de secció rectangular que per les seves característiques es defineix com l'extrem d'una destral de dos talls. La sivella documentada a Plana d'en Palau es té que posar en relacó amb ja esmentades de la cova de la Roca de Mirvet, el Tossal de les Venes i Cantacorbs, al sector muntannyenc. La peça es defineix com una placa uiriorme o arronyonada segons la clasificació de P. de Palol[182]; fosa a la cera amb 9 cm de llargada per 3'5 cm d'amplada. La seva decoració es basa en una filigrana molt fina estructurada en tres espais i reetocada a burí amb una nervadura en relleu. Aquesta peça s'ha posat en relació amb les producions dels tallers de la "Meseta" o la "Narbonense", seguint la tipologia de models tardoromans o bizantins, similar als que s'han documentt a Sant Julià de Ramis (Girona) o a la Pineda (Barcelona)[183].

La peça de ferro amb forma triangular i un peduncle perllogat és de dimensions reduïdes, 22,5 cm de llarg er 8 d'amplada; la part posterior de la peça és una tija recta de perfil quadrat i entre 10 i 11 cm de largada. Destaca la forma triangular prismàtica de la part davantera amb les vores molt afilades del tipus "punta de fletxa". Això no vol dir que l'element sigui una punta de flexa, segons els plantejaments realitzats per l'investigació precedent es tractaria d'una rella. La barra de ferro té una longitut de 22 cm doblegada als angles rectes de cadascun dels extrems amb una perllongació de ins a 5 cm per cada banda. És molt dificil a partir d'aquest element establir una filiació amb un objecte concret[184], però s'ha plantejat que pugui ser el mànec d'una destral[185]. Aquests materials són similars als documentats a l'assentament visigòtic de Puig Rom (Roses, Alt Empordà). Es tractaría així doncs d'un conjunt de peces relacionades amb el conreu i l'explotació agricola de la plana al segles VII-VIII d.C. [186]

Aquestes troballes i jaciments de de la cova de la Roca de Mirvet, el Tossal de les Venes, la Muntanya de Cantacorbs (al sistema muntanyenc) i les troballes del Pla d'en

[182] PALOL 1950: 89, 95-98.
[183] PALOL 1950: 79-80 I 82.
[184] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 28; CARRERAS CASANOVAS 2006: 48 I 49.
[185] MASSÓ, CAPDEVILA 1999: 5-8; CARRERAS CASANOVAS 2006: 48.
[186] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 28 I 29; CARRERAS CASANOVAS 2006: 49, nota 16.

Pau, els indicis de la vil·la i la necròpolis de les Forques constitueixen el gruix més rellevant del registre arqueològic de cronologies visigòtiques a la nostra àrea objecte d'estudi. El valor de les dades que puguin aportar-nos són, sense cap dubte, els més rellevants. No obstant això comptem amb més elements per plantejar les formes de poblament als segles V-VIII d.C. Sovint es tracta de dades molt fragmentàries, parcials i que en moltes ocasions no han estat objecte d'un examen crític rigorós. La consulta de l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya resulta limitada. D'altra banda en consultar aquest inventari (en relació a les cronologies que aquí ens ocupa) deixa de manifest nombrosos errors i deficiències. Citarem un parell d'exemples que il·lustren els desajustaments i les incoherències que es desprenen de la consulta de l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya. En primer lloc l'espai arqueològic catalogat del Tossal dels Forques a Vimbodí i Poblet. Si ben aquest espai ha estat objecte d'intervencions arqueològiques i estudis monogràfics que documenten una necròpoli tardovisigòtica o altmedieval, al catàleg del IPAC apareix com un espai funerari amb cronologies discorren de forma generalitzada entre els anys 1150 al 1299[187]. Un altre exemple d'imprecisió ho constitueix la caracterització i definició del jaciment arqueològic de l'Abric de la Baridana II[188] (Montblanc), on al conjunt d'estructures naturals s'ha documentat una ocupació que transcorre de forma imprecisa del bronze al període medieval (1800a.C.-1492)[189].

Malgrat les limitacions (assumides) de l' IPAC, hem pogut (després d'una anàlisi crítica) extreure informació i en conseqüència hipòtesis de treball. En primer lloc plantejar que no s'han documentat vestigis arqueològics tardoantics o altmedievals als actuals municipis de Vallclara i Vilaverd. Efectivament no s'han localitzat jaciments amb ocupció als segles postclàssics i altmedievals a l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya, però tampoc tenim un altre tipus de dada en referència a aquests municipis. Tan sol un jaciment se cita per al cas de L'Espluga de Francolí[190]. Per als casos dels municipis de Vimbodí i Poblet i Montblanc sí tenim algunes dades més, encara que el nombre de fitxes de registre inventariades per a les cronologies visigodes (segles V-VIII) i altmedievals (VIII-XI) són significativament més escasses que els documentats per a l'època romana, prerromana o fins i tot prehistòriques[191]. Aquestes informacions són parcials però no per això deixen d'aportar dades. Caldria plantejar una recessió poblacional a l'àrea objecte d'estudi de la Conca de Barberà i la vessant nord-est de les Muntanyes de Prades entre els segles V-VIII d.C.

A partir de la informació que sí disposem es poden extreure diversos plantejaments, però per desgràcia aquests no poden ser confirmats al no haver-hi documentació arqueològica concreta. Al municipi de Vimbodí i Poblet es localitza la Cova dels Xaragalls (Cova dels Aixeregats, Cova dels Asssedegats, Cova de Nerola), una cova natural sense estructures arquitectòniques però amb indicis arqueològics d'una ocupació

[187] Jaciment "Tossal de les Forques", Municipi de Vimbodí i Poblet, Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.
[188] Zona arqueològica. Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español ; Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català ; R.I.-55-0000332.
[189] Es tracta d'unes datacions generalistes. Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.
[190] El jaciment anomenat l'Antiga Pedrera, d'altra banda la seva atribució cronològica és excessivament generalista o imprecisa: del segle V al segle XV. Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.
[191] Destaquen les troballes en abrics naturals, balmes i coves que han estat ocupades en la prehistòria, l'edat de ferro o l'edat de bronze, molt abans de l'ocupació romana, que com hem apuntat repetides vegades constitueix la base de la qual ha de partir del nostre estudi.

a l'edat del bronze final (1800-650 a.C.) i l'edat mitjana (1150-1492)[192]. Es podria plantejar un espai d'aquestes característiques com un hàbitat d'ocupació poblacional discontínu?, en conseqüència aquest tipus d'espais podria haver allotjat poblament en les centúries postclàssiques i altmedievals? Es tracta de preguntes que podem i hem de formular, però les respostes de les quals estan subjectes a troballes concretes que ara com ara no han tingut lloc.

En treballs precedents hem tractat el tema de les "estructures excavades en superficie" o "excavades en la roca"; és a dir, aquelles estructures construïdes i que es constitueixen com un poblament o sistema d'hàbitat específic dels quals mai o gairebé mai queden restes materials a no ser l'empremta en negatiu excavada o tallada en el sòl o roca[193]. Aquest tipus d'estructures estan ben documentades i estudiades per al cas del període neolític o fins i tot prerromà[194]. Els nostres treballs han subratllat l'existència d'aquest tipus d'estructures per a l'espai geogràfic comprès entre Barcelona i Tarragona en les centúries postclàssiques i altmedievals. El principal (i gran problema) al que s'enfronta l'investigador és fins que punt poden datar-se aquest tipus d'estructura, que com hem apuntat es documenten en negatiu i normalment no associades a cap tipus de material (ceràmic, monetari, etc)[195]. Hem rastrejat en el IPAC, la bibliografia i tota classe de base de dades a la recerca d'aquest tipus d'estructures amb la finalitat d'intentar contextualitzar-les i extreure (almenys a tall d'hipòtesi) sí poden adscrivirse a cronologies visigodes i altomedievales. El resultat ha estat desolador, sense resultats positius[196]. Un exemple significatiu ho constitueix el Mas de la Cova, una balma natural amb indicis d'ocupació. Es planteja l'ocupació d'aquesta cova a partir de les restes en negatiu d'estructures, però la seva cronologia és desconeguda[197]. Efectivament poden observar-se els encaixos d'estructures (segurament bigues de fusta) en negatiu, un conjunt perfectament alineat que indica la presència d'un tipus d'infraestructura del tipus residencial rural o productiu, o tal vegada ambdues[198]. No obstant això no s'ha pogut documentar cap tipus de resta arqueològica associat a aquestes retallades en la roca. En definitiva, ens és impossible datar-los. Aquest tipus d'empremtes en la roca ens recorda a algunes documentades en abrics naturals de l'entorn d'Olèrdola, similars als documentats a l'Espluga de Francolí o l'interior del sistema de Prades com la Muntanya de Catacorbs[199]. Però com en el cas d'Olèrdola tant a l'Espluga de Francolí com a Prades ens són impossible de datar amb exactitud (visigodes?, altomedievals? O modernes?). Si aquestes estructures no es documenten associades a algun tipus de registre arqueolóligo concret o apareixen parcialment amortitzades per una altra estructura[200], gairebé impossibles de datar amb fiabilitat.

---

[192] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.
[193] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011; GUIDI 2012.
[194] Des del punt de vista conceptual i metodològic una sitja, per exemple, no deixa de ser una estructura excavada en el sòl o en la roca, i trobem sitges de cronologies prerromanas, romanes, visigodes, medievals i fins a modernes en nombrosos jaciments arqueològics de Catalunya i la Península Ibèrica. Així doncs no es tracten d'estructures anòmales o molt diferents a les quals podem documentar en altres èpoques històriques.
[195] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011; GUIDI 2012.
[196] A diferència dels nostres treballs precedents en en l'espai comprès entre Barcelona i Tarragona així com en la mismia ciutat visigoda de Tarraco.
[197] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.
[198] Si resulta complex adscrivir cronologies conseqüentment més dificil és atribuir funcionalitats.
[199] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.
[200] Un mur del segle XII indica que aquestes estructures són, encara que sense poder precisar, anteriors al segle XII.

El Tossal dels Forques, al terme de Vimbodí i Poblet, constitueix un espai que ens interessa especiament. Es tracta d'un espai funerari o lloc d'enterraments col·lectiu datat en època visigòtica o altmedieval[201]. Encara que aquest cementiri ha estat datat pels seus excavadors[202], hi ha indicis per plantejar, a menys manera d'hipòtesi, una cronologia més àmplia que comença als segles postclàssics, arribant l'alta i la plena edat mitjana. No incidirem aquí en el debat que suscita la necròpoli del Tossal dels Forques o de Nerola; tractarem el tema en capítols posteriors. No obstant això sí cal assenyalar que hi ha indicis per la pròpia constitució d'aquests enterraments així com pel testimoniatge de Salvador Vilaseca que apunten a una possible ocupació visigoda o altmedieval del lloc[203].

Major debat a suscitat les restes visigodes o mossàrabs del monestir de Poblet. En relació a aquest tema i com a premissa cal subratllar que el suposat "visigotisme" o "mossarabisme" que hagués pogut documentar-se en el monestir ha quedat totalment rebatut. En el capítol dedicat al poblament romà hem apuntat en la total absència de restes o troballes arqueològiques adscrites a aquestes cronologies (segles I-V d. C.) en el monestir de Poblet[204]. El punt de partida historiogràfic per entendre la problemàtica d'una ocupació visigoda i/o mossàrab es remunta a l'estudi de J. Vives i Miret i G. M. Gibert (1964)[205]. Aquestas investigadors proposaven l'existència d'uns precedents romans del monestir amb una continuïtat als segles V-X d.C. (cronologies visigodes i altmedievals de caràcter mossàrab). Segons aquests autors Santa Maria de Poblet es va instal·lar on durant época altoimperial hi havia una vil·la o una *mansio*[206].

L'anàlisi de J.Vives i G.M. Gibert es va centrar als espais més antics datats del complexe de Poblet, es a dir, a la zona compresa entre la capella de Sant Esteve i l'anomenada Torre d'Armes. Aquests autors també van estudiar un conjunt de peces

[201] Incomprensiblement a l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya apareix amb una cronologia general que va de l'any 1150 al 1299. ADSERIAS, MUÑOZ, SARDÀ 1989B: 135-149; ADSERIAS, MUÑOZ, SARDÀ 1989C: 240.

[202] El jaciment estava totalment remolgut i arrassat quan l'any 1984 el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va realitzar una intervenció arquelògica amb caràcter "d'urgència". En aquest context hem de ser extraordinàriament crítics amb les excavacions i els resultats publicats. En primer lloc perquè l'espai estava totalment alterat (arrasat i remogut), tal com expliciten les notes de Salvador Vilaseca i els excavadors de la dècada dels 80. En segon lloc perquè les intervencions modernes realitzades van tenir lloc en un moment molt incipient del que han estat les mesures per part d'institucions públiques per documentar el patrimoni arqueològic; molt incipients i a més amb un caràcter d' "urgència" que mai ha beneficiat un coneixement exhaustiu de les fonts arqueològiques.

[203] Les imprecisions a l'hora d'establir una cronologia més o menys concreta plantegen la necessitat de realitzar una intervenció arqueològica en aquest espai, l'única manera de poder solucionar aquest problema derivat d'unes intervencions arqueològiques que es van realitzar amb urgència.

[204] "A l'excavació del *cubar* del monestir, realitzada entre el 1994 i el 1995 per l'empresa Codex-Arqueologia i Patrimoni tan sols es va exhumar un element anterior a la construcció del monestir, un fragment de *tegula* romana. Així doncs, es fa difícil, de moment, pensar en un precedent romà just sota el monestir". MACIAS, MENCHON, MUÑOZ 1995: 103.

[205] GIBERT, VIVES 1964.

[206] La hipòtesi de J. Vives i Miret i G.M. Girbert es basava en un conjunt de materials (*opus testaceum*, *tegulae*, àmfores i *doliae*) No obstant això treballs posteriors han posat de relleu que aquest materials provenen de la Granja Mitjana i no del monestir de Poblet. En relació al *opus testaceum* documentat per J. Vives i Miret i G. M. Girbert, posteriors excavacions arqueològiques[206] han canviat la seva atribució: en realitat es tracta d'*opus signinum* datat al segle XII. Intervenció arqueològica portada a terme a la sala "Joc de Pilota" el mes de juny de 1995 per el Servei d'Arqueologia. Es va encarregar l'excavació a l'empresa privada Còdex SCCL-Arqueologia i Patrimoni .

arqueològiques descontextualitzades[207]: dos capitells, una figura d'un orant o guerrer i un fragment de marbre amb relleu. A partir de l'anàlisi d'aquests espais arquitectònics i peces els autors van plantejar l'existència d'un establiment visigòtic i/o mossàrab (segles V-X d.C.). Amb posterioritat J.M.Macias, J.J.Menchon i A. Muñoz han argumentat que ni els espais arquitectònics ni les peces són visigodes o mossàrabs, sino medievals (segles XII-XIII)[208]. Segons J. Vives i M.G. Gibert les estances denominades II, III i IV (del plànol que van publicar l'any 1964[209], són d'origen tardorromà i la sala V (sota les cambres reials) del segle X d.C. Es tracta de la cripta de la capella de Sant Esteve[210] i subestructures de la Torre de les Armes juntament amb una estructura indeterminada molt pròxima a un pou[211].

Efectivament hi ha una "complexitat arquitectònica" en aquesta àrea, però ara per ara no es pot atribuïr un caràcter tardorromà, visigòtic o mossàrab a aquests espais arquitectònics. Així doncs hem de descartar ara com ara la presència d'una vil·la o establiment romà reaprofitat en època visigoda i/o mossàrab amb la construcció d'estructures indeterminades al solar on es va bastir el monestir al segle XII. Seria necessari realitzar una excavació arqueològica en aquest sector per aclarir la filació cronològica i la succesió d'estructures arquitectòniques en aquesta àrea.

En relació a les peces suposadament visigodes o mossàrabs, aquestes són un capitell decorat amb volutes, un segon capitell de tipus corinti amb dues corones i fulles d'acant i la tercera una placa de marbre amb una palmera cincellada dins d'un requadre. J.M.Macias, J.J.Menchon i A. Muñoz han plantejat que possiblement es puguin datar en època visigòtica[212]. Es documenta un frontal de sacròfag[213] de pedra sorrenca groguenca de 189 cm de llargada, 48 cm d'alçada i 13/18 de gruix. El frontal del sarcòfag està decorat amb un relleu constituït per un fris de cinc estrelles de vuit puntes, ben tallat en baix relleu. Aquesta peça es data entre els segles XII i XIII. Es documenta un bloc de pedra sorrenca, hemisfèric, d'uns 40 cm d'alçada, 25 cm d'amplada i 14 cm de gruix. Sembla verssemblant que la peça conservada reaprofiti una més antiga. En la cara posterior es localitza una figura tallada en baix relleu[214]. La figura representada és una persona dempeus, de front, amb el braç dret aixecat i la mà contrapalmellada amb els dits estesos. El braç esquerre és sobre el ventre i amb els dits junts. Des del punt de vista tècnic es va realitzar un cinsellat marcant els ulls, el nas, la boca oberta, el cabell i la barba, és a dir, els detalls que donen "personalitat" a la figura, mentre que el cos i els braços es va perfilar amb un relleu més pla, en alguns punts lleus incisions. Segons J.Vives i M.G. Gibert es tracta d'un orant o un guerrer i la peça s'hauria de datar al període visigòtic (segles VI-VII d.C.)[215] Segons J.M.Macias, J.J.Menchon i A.Muñoz es tractaria d'una peça datada als segles XII-XIII[216].

---

[207] Tot i la seva procedència, descobert el 1951 "entre el runam exterior de la Torre de les Armes" no hi ha més elements arqueològics—estratigrafia—que ens permetin defensar la seva veritable filiació pobletana, encara que el lloc de la troballa és força significatiu.
[208] MACIAS, MENCHON, MUÑOZ 1995.
[209] GIBERT, VIVES 1964.
[210] La cripta de la capella de Sant Esteve està datada sense problemes al segle XII.
[211] S'ha plantejat que aquestes estructures formin part del sistema hidràulic, MACIAS, MENCHON, MUÑOZ 1995: 94.
[212] MACIAS, MENCHON, MUÑOZ 1995: 96.
[213] Poblet té un conjunt de més de quaranta sarcòfags datables entre el s segles XII-XIV estudiats per Cabestany.
[214] D'entrellaçament a la manera de treball de cistell en relleu pla.
[215] GIBERT, VIVES 1964.
[216] MACIAS, MENCHON, MUÑOZ 1995: 98 I 99.

En el cas d'un origen pobletà, el fet plantejaria una sèrie d'interrogants sobre antecedents pre-cistercencs[217]. A partir d'aquest plantejament es pot intuir que els possibles precedents poblacionals del monestir, d'haver existit, no se sustentaven en el solar on al segle XII construeixen el complex, sinó que possiblement es tractés d'un altre tipus de poblament que les seves característiques són difícils de definir. Així doncs, malgrat la troballa, no podem establir una ocupació del solar en aquestes cronologies. S'intueix una ocupació precedent al segle XII, però definir i caracteritzar aquesta ocupació és, a tenor de les dades amb els quals expliquem, impossible. Tan sol futures intervencions arqueològiques podrien facilitar (aclarir o negar) l'ocupació tardorromà, visigoda o altmedieval d'aquest espai.

Al terme municipal de Montblanc s'han documentat indicis d'ocupació visigòtica, encara que aquestes no s'han pogut diferenciar de les altmedievals. El problema és el de sempre, la incapacitat per part dels investigadors de poder diferenciar el visigot (segles V-VIII) i l'altmedieval (VIII-XI)[218]. D'altra banda l'IPAC en moltes ocasions incorre en generalitats que no faciliten la datació o adscripció cultural d'alguns espais com a abrics naturals, coves i balmes que haguessin pogut ser ocupades en cronologies postclàssiques i de les quals sí tenim testimoniatges o indicis d'ocupació en períodes prerromans. És el cas de l'Abric de la Baridana II[219], que ofereix unes cronologies ocupacionals del bronze al període medieval (1800a.C.-1492)[220], és a dir, massa imprecís. En altres casos les troballes són reveladores si ben aquests s'hagin documentat descontextualitzats en relació al registre estratigràfic, com succeeix al Tossal de les Venes (de les Benes o de la Sivella); en aquesta balma o cova es va localitzar una sivella visigòtica[221].

Al terme de Montblanc es localitza l'àrea de la vessant norest del sistema muntanyenc de Prades, un espai privilegiat per la presència de coves i balmes poblades des de la prehistòria, denominat genericament la Muntanya de Cantacorbs. D'aquest nombrós conjunt de coves destaquen aquelles que privilegien per les seves condicions espais d'hàbitat que apareixen protegits però que al mateix temps estan ben comunicats amb reduïdes àrees d'altiplans. És el cas de la cova de Cantacorbs o de la Bruixa (Muntanya de Cantacorbs) ens oferiex un abric natural amb estructures d'habitació datades des del calcolític a l'edat del bronze (2200-650 a.C.)[222]. Prop d'aquesta i altres balmes l'any 1970 Ramon Capdevila Vallverdú va localitzar un conjunt de materials d'època visigòtica (una placa de bronze, una punta de llança de ferro, un tros de grapa de plom i fragments de ceràmica que van ser datats entre els segles V-VII d.C. [223] Així doncs es planteja un problema pel qual podem oferir una hipòtesi de treball que tan sol amb futures troballes o amb intervencions arqueològiques podria confirmar-se o rebutjar-se. Els abrics naturals, coves i balmes d'aquest sector de l'interior del sistema de les Muntanyes de Prades ha estat poblat des d'antic, ben testimoniat per la documentació arqueològica. Les troballes visigodes, encara que descontextualitzades, apareixen associats a aquest tipus d'hàbitats d'una forma més o menys directa. En conseqüència

[217] MACIAS, MENCHON, MUÑOZ 1995:
[218] Un problema inherent a les dificultats de la lectura del registre arqueològic postclàssic i altmedieval.
[219] Zona arqueològica. Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español ; Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català ; R.I.-55-0000332.
[220] Es tracta d'unes datacions generalistes. Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.
[221] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.
[222] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.
[223] MASSÓ, CAPDEVILA 1999: 5-8; CARRERAS CASANOVAS 2006: 48.

caldria plantejar l'ocupació d'aquests espais naturals en època visigòtica[224]. Molt significatiu són els materials en els quals estaven constituïts les troballes de Cantacorbs.

Les troballes arqueològiques d'època visigòtica que trobem en el sistema muntanyenc no tenen una correspondència en la plana de la Conca; dit d'una altra forma, si bé tenim elements a les muntanyes, aquests indicis d'ocupació poblacional són extraordinàriament escassos en la plana. Al nucli urbà de Montblanc, al solar del carrer Solans 51-53, s`han documentat restes arqueològics amb una cronologia entre l'any 800 i el 1492[225]. De nou les cronologies atribuïdes per l'IPAC són massa generalistes i no especifiquen amb fiabilitat les dades arqueològiques en els quals es basen[226], com succeeix als casos del cementiri jueu i al Pla de Santa Bàrbara. Al cementiri jueu de Montblanc s'ha establert una cronologia entre els segles V-XV d.C. sense especificar quins són els elements per datar-les[227]. Al Pla de Santa Bàrbara es va localitzar una necròpoli o lloc d'inhumació col·lectiu amb una cronologia no especificada del segle V al XV d.C.[228]. A la vil·la de la Mitja Lluna s'ha establert una cronologia ocupacional datada des del segle II a.C. fins la baixa edat mitjana.S'ha de tenir en compte que no s'especifiquen les troballes que permeten establir aquestes cronologies[229]. Els pocs indicis fiables d'ocupació del pla en època visigòtica en el terme municipal de Montblanc els trobem en la vil·la de Plans d'En Jori.

Dins de l'actual terme municipal de Montblanc es localitza el poblat i castell medieval de Prenafeta Vell, que constitueix un espai rellevant per al nostre estudi[230]. No obstant això no existeixen ni intervencions arqueològiques ni estudis monogràfics. La seva ocupació està documentada des de l'edat del ferro-ibèric fins a la baixa edat mitjana (650 a.C.-1492 d.C.)[231]. La fortificació d'origens altmedievals es localitza dalt d'un cingle que doina la vall on es situa el poble modern. La documentació textual documenta una ocupació ja consolidada l'any 980 i del segle XI sabem que el castell era propietat de la familia Ponts. Durant els segles XII-XIII aquesta fortificació formava part dels dominis del monestir de Poblet, èssent controlat per la familia Puigverd. En l'actualitat es pot observar les restes d'una casa forta que va patir un esfondrament l'any 2006 i restes arquitectònics d'un possible poblat del segle XII o anterior. L'abundància de restes arquitectòniques, la documentació textual i el propi emplaçament fan d'aquest espai un lloc rellevant per conèixer l'ocupació prefeudal del territori (la Conca). No obstant això no s'han dut a terme ni intervencions arqueològiques ni estudis monogràfics sobre l'emplaçament. Malgrat aquestes mancances no podem sinó plantejar una ocupació visigoda hipotètica d'aquest espai[232].

---

[224] Hipòtesi que ja va ser plantejada per CARRERAS CASANOVAS 2006.

[225] Espai clasificat com BCIN. Dins de conjunt històric. Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español ; Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català ; R.I.-53-0000014. No s'especifica en què consisteixen aquestes troballes.

[226] No obstant això creiem que és necessari tant citar-los com mantenir una actitud crítica.

[227] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.

[228] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Dins zona de conjunt històric. Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español ; Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català ; R.I.-53-0000014

[229] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.

[230] Declarat BCIN. Monument històric. Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español ; Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català ; R.I.-51-0006645.

[231] Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.

[232] És un plantejament totalment hipotètic però que creiem que pot ser encertat.

Hem ofert un dossier de troballes, jaciments arqueològics i espais vinculats a una ocupació poblacional als segles V-VIII d. de C. Com en el cas del poblament romà hem fixat la nostra atenció en els espais compresos pels actuals municipis de Vallclara, Vimbodí i Poblet, l'Espluga de Francolí, Montblanc i Vilaverd. Podria semblar en un inici, que aquest dossier és molt parcial o insignificant en comparació a les de cronologies romanes, però no és així. Segons el nostre punt de vista no hi ha tantes diferències entre les troballes documentades en superfície d'època romana com els quals tenen relació amb l'època visigoda. Així doncs, a partir d'aquest dossier de troballes, jaciments i espais intentarem establir paràmetres per definir les formes de poblament en l'època visigoda, segles V-VIII d. de C.[233]

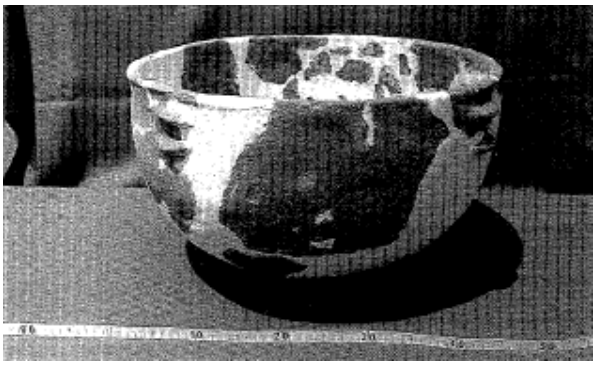

Recipient visigòtic localitzat a la Muntanya de Cantacorbs. Foto de R. Capdevila.

Sivella visigòtica (segle VII d.C.) de Rojals.

[233] La metodologia a l'hora de plantejar l'estudi d'aquestes troballes ha evolucionat molt en les últimes dècades.

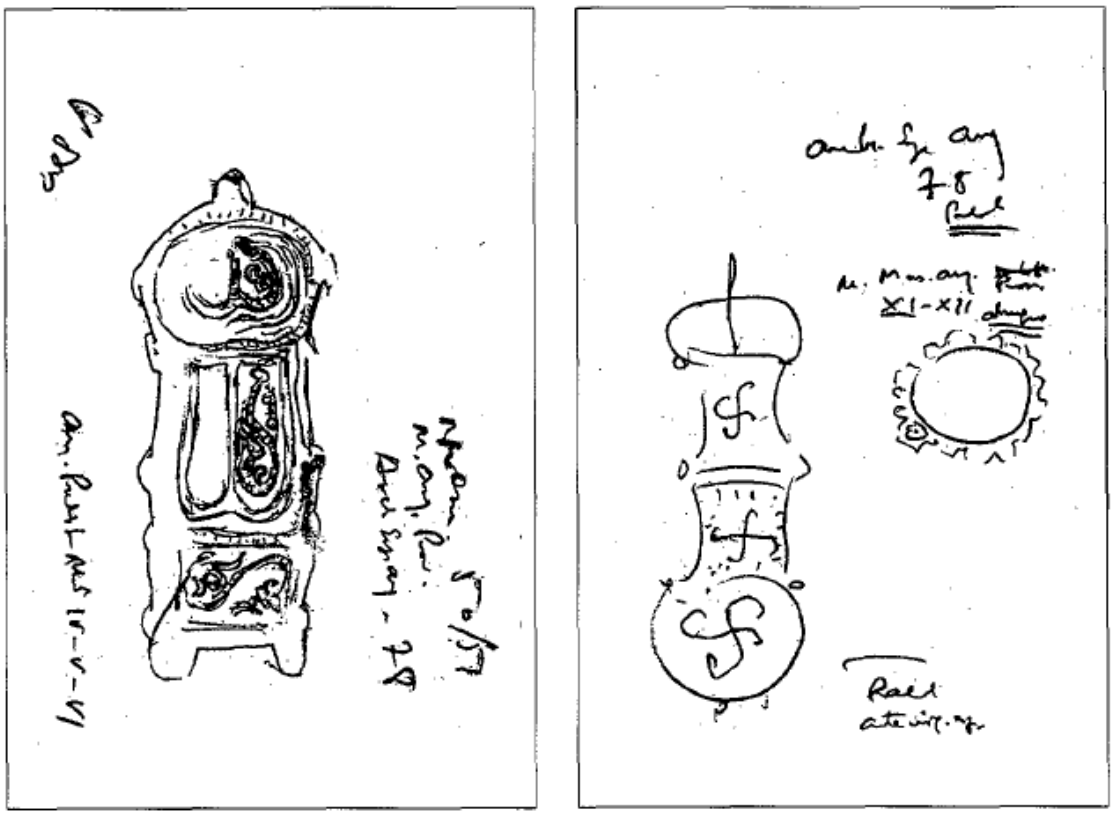

Croquis de Salvador Vilaseca de les sivelles visigòtiques de Rojals i de Rojalons. Els dibuixos es van documentar a l'anvers i al revers d'un ros de paper reaprofitat el sobre d'una carta.

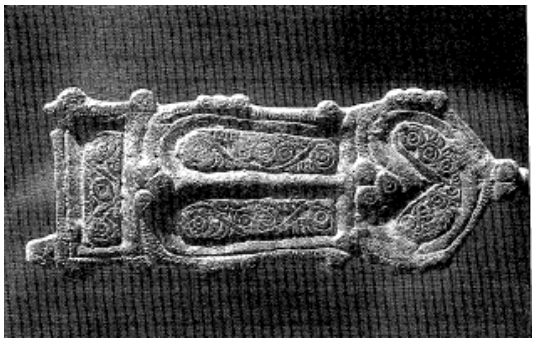

Sivella visigòtica (segle VII d.C.) localitzada
al Pla d'en Pau (Montblanc).

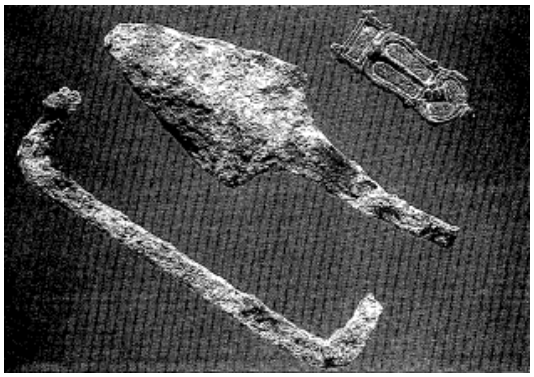

Objectes de ferrro i sivella visigòtica (segle VIId.C.)
documentats a Pla d'en Pau (Montblanc).

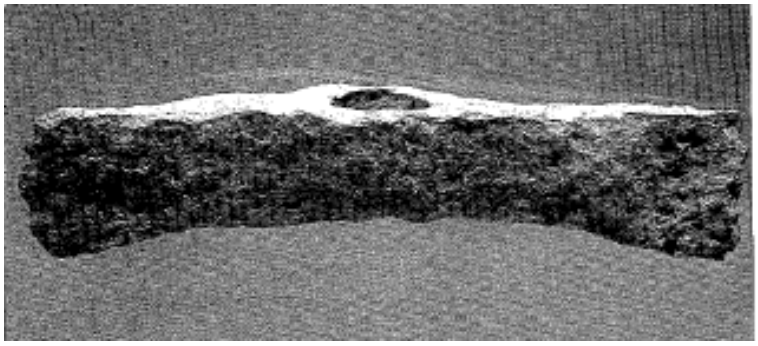

Destral de ferro localitzada a poca distància del conjunt visigòtic de Pla d'en Pau (Montblanc).

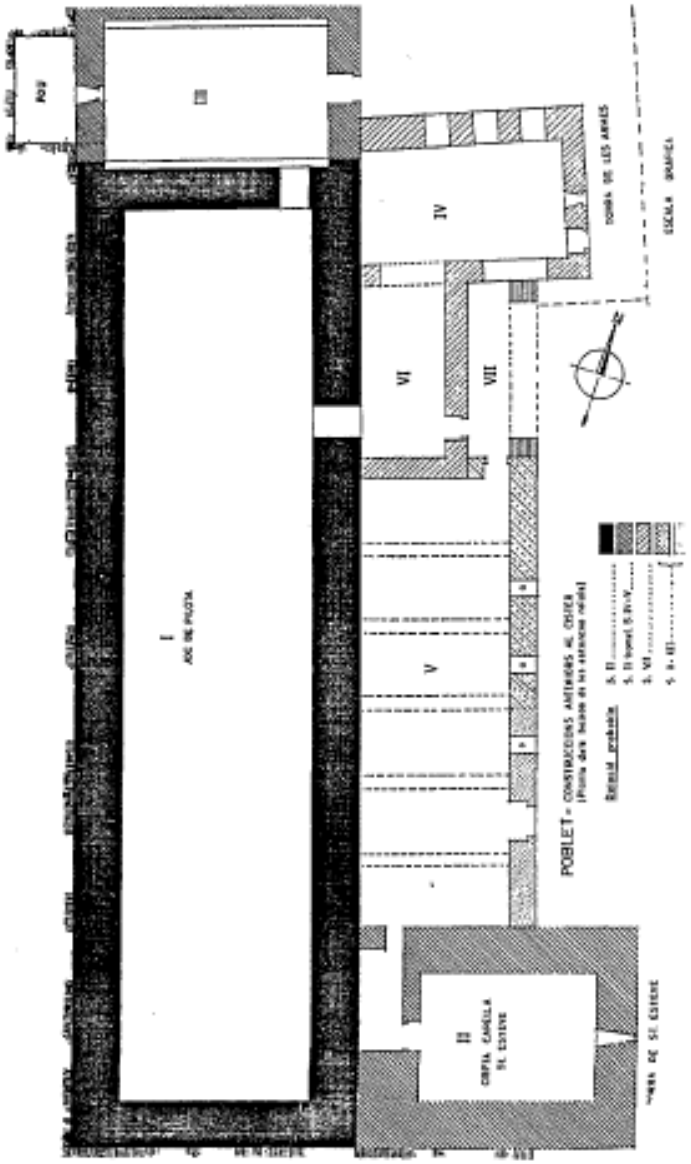

Planta de la zona de la capella de Sant Esteve i la construcció anomenada Torre de les Armes (segons Vives i Gibert).

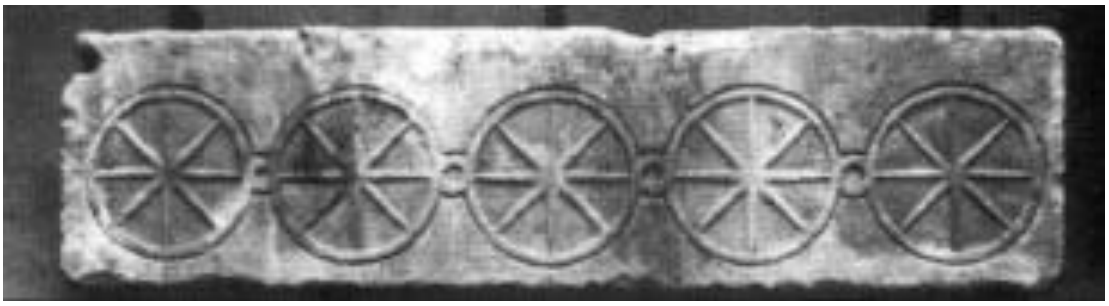

Fotografia del frontal del sarcòfag de Poblet.

Cara principal de l'estela funerària amb reresentació de guerrer o orant.

3.4. Els nous espais i patrons d'hàbitat.

El problema del poblament en època visigoda a la nostra àrea d'estudi no ha estat objecte d'estudis monogràfics extensos[234]. D'altra banda el fragmentari dossier arqueològic no facilita la tasca de l'investigador[235]. No obstant això A.Carreras sí ha traçat un quadre general que considerem que pot ser un bon punt de partida a l'hora d'afrontar aquesta problemàtica. Segons aquest autor: "Llocs amagats com la petita vall de Prenafeta, que es camufla darrera els primers contraforts carenats de la serra de Miramar, o els altiplans de les muntanyes de Prades, degueren ser un bon refugi i amagatall. Mentrestant, les vil·les del pla de la Conca, més properes a la via romana, restaren destruïdes i despoblades; potser algunes més llunyanes romangueren somortes i amb un poblament latent. També és possible que llogarets o *"vici"*, mancats de defenses i propers a la via, experimentessin un abandó. En aquest context caldria situar els esdeveniments que tingueren lloc durant aquests darreres segles del baix imperi i primers de l'alta edat mitjana en aquestes terres de la Conca"[236].

3.4.1. Hipòtesi sobre el poblament tardoantic a les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà.

A partir de la documentació arqueològica existent ja hem formulat un plantejament a partir del qual les vil·les i establiments rurals romans serien progressivament abandonats entre els segles III i V d.C. Així doncs no hi hauria una continuïtat en sentit propi de la paraula, sinó una transformació tan radical que hauríem de parlar de ruptura pel que fa a les pautes de poblament en la Conca. Aquesta transformació es manifesta en l'absència de material visigot (i fins i tot altmedieval) en els espais on se situaven els antics establiments romans, articulats en la plana entorn de vies i camins així com de recursos hídrics. Així doncs les vil·les romanes són gradualment abandonades sense que detectem una continuïtat ocupacional durant els segles V-VIII. En conseqüència hem d'imaginar com durant el període visigot les infraestructures romanes serien o abandonades o desmuntades i els seus materials espoliats en la construcció d'altres infraestructures que no s'han documentat.

No hem de tenir una visió d'aquest període en termes de "decadència" o "apocalipsi demogràfica". Efectivament els segles V-VIII d. D.C. manifesten en tota la geografia del Mediterrani una recessió demogràfica, fet que podria haver tingut algunes repercussions a la nostra àrea d'estudi[237]. A la crisi demogràfica cal afegir la caiguda de l'aparell estatal romà, que la seva incidència va poder ser major a la nostra àrea d'estudi si tenim en compte el plantejament inicial que les muntanyes podien haver tingut l'estatus de *Saltus* romà de propietat estatal, així com les mines i la massa forestal (*Silva*). El testimoniatge epigràfic de Riudabella amb l'emperador Adriano com a protagonista no deixa de subratllar la presència d'un *fundus* o propietat imperial que després de la caiguda de l'aparell estatal deixava d'estar "tutoritzat" per Roma i *Tarraco*[238].

[234] Una síntesi a CARRERAS CASANOVAS 2000C: 29 I SS.
[235] GUIDI 2010a.
[236] CARRERAS CASANOVAS 2006: 45.
[237] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011; GUIDI 2012.
[238] Una caiguda progressiva al llarg de tot el segle V d.C.

Els pocs indicis (*dolium*, estratigrafia indefinida, ceràmica) que s'han pogut documentar en la vil·la de Plans d'en Jori no sembla que aportin molta informació sobre un poblament visigot que re-ocupés les estructures de la vil·la. Cal tenir en compte també que l'edifici va ser documentat en un extraordinari estat d'arrassament, per la qual cosa plantejar o no ocupacions als segles V-VIII d.C. resulta arriscat si tenim en compte l'esbiaixat del registre arqueològic. D'altra banda és significativa la total absència d'estratigrafies visigòtiques o troballes (en superfície) als emplaçaments de la Granja Mitjana, Riudabella, Castellfollit, Milmanda, etc.

Especialment significatives són les troballes realitzades en la Plana d'en Pau (Espluga) constituït per tres peces pertanyents a un sivella de cinturó, un destral i una pala amb funcions agrícoles. L'espai físic i el context en el qual va tenir lloc la troballa és descrita per Ramon Vidal i Rull: "La Plana d'en Pau és una partida del terme municipal de l'Espluga de Francolí, situada a la part de ponent, entre el riu de Milans i l'antiga via romana que anava de Tarragona a Lleida. En aquest indret, sovintegen en superfície abundoses restes materials del baix imperi romà, cosa que fa pressuposar l'existència d'una antiga vil·la partida per la via romana. Prop d'aquest indret, fou localitzat el desembre de 1998 un conjunt d'objectes metàl·lics agrupats en un mateix lloc, extrets per les tasques agrícolas"[239]. Els materials estan datats al segle VII d.C. Les funcionalitats de les peces són diverses. La sivella no deixa de ser un adorn o atribut personal que el seu objectiu és accentuar la importància social de qui la portés, segurament un cabdill local o un membre de l'aristocràcia rural. No obstant això tant la pala com el destral han d'interpretar-se com a part del material comú que havia d'utilitzar un camperol en el desenvolupament dels treballs d'explotació agrícola. No deixa de ser curiós i indicatiu que van ser uns treballs agrícoles moderns els que van portar a la llum aquests materials arqueològics.

Ramon Vidal i Rull va plantejar l'origen d'aquestes peces: "al ser un lloc proper a la via romana que creuava el terme, es podria pensar en una pèrdua fortuïta per algun viatger que podia haver acampat a l'indret. Tanmateix, el fet d'aparèixer en un mateix context tres peces diferents, entre les quals hi podria haver una rella i una destral, pot suggerir una permanència en el lloc"[240]. Des del nostre punt de vista creiem encertada la segona hipòtesi de R. Vidal. Efectivament la troballa d'aquests materials, igual que el documentat en altres parts de la Península Ibèrica, revela l'ocupació en època visigoda del lloc, no només d'una comunitat camperola que treballava i explotava els recursos agrícoles (com queda palès en el destral i la pala), sinó també en la presència d'una aristocràcia o elit rural (d'aquí la sivella, la confecció de la qual és d'una qualitat extraordinària). Aquestes elits rurals havien de tenir contacte amb els tallers urbans, que eren d'on extreien les peces. A la nostra manera d'entendre la sivella va deure aconseguir-se en l'emplaçament urbà més proper i rellevant, que no és un altre que la capital de la província visigoda *Tarraco*.

Així doncs en algun lloc imprecís on van tenir lloc les troballes en el Pla d'a Pau caldria situar un assentament visigot la funció del qual seria la de captar i recollir els recursos propis del pla agrícola. Evidentment no estaríem parlant de comunitats o societats històriques desestructurades o alienes a la jerarquització social. La presència de material romà recollit en superfície planteja l'existència d'un establiment rural d'orígens

[239] VIDAL I RULL 2000: 5 I 6.
[240] VIDAL I RULL 2000: 8.

altimperials que va haver de tenir una certa entitat i pervivència als segles V-VIII d.C., almenys fins al segle VII d.C., que és quan es daten els materials visigots.

Tenim més indicis d'un poblament visigot en la Conca, si ben les dades són fragmentàries i disperses. Una ocupació no ben caracteritzada es planteja de l'existència d'un conjunt de peces datades en època visigòtica (segles V-VIII d. de C.) dipositades en el monestir de Poblet. Recordem que J. Vives i G.M.Gibert van plantejar una ocupació romana, visigoda i mossàrab al solar del monestir[241]. No obstant això A.Altisent va rebutjar aquesta hipòtesi i els arguments que aquests autors donaven. La problemàtica encara no s'ha pogut solucionar ja que J.M.Macias, J.J.Menchon i A.Muñoz han identificat un conjunt de peces visigodes localitzades a Poblet[242]. La presència d'aquestes peces visigodes a Poblet plantegen una sèrie de problemes, si bé són un clar indici de l'ocupació en la Conca. Els mateixos J.M.Macias, J.J.Menchon i A.Muñoz esmenten l'existència d'aquestes peces però no especifiquen quines són[243]. Aquestes peces, ja datades per Vives i Gibert en l'època visigoda, es van localitzar descontextualitzades, fet que planteja que la seva procedència pot ser exterior al monestir. No obstant això si l'origen és pobletà, el fet plantejaria una sèrie d'interrogants sobre antecedents pre-cistercencs o pre-feudals[244]. Així doncs es pot plantejar dos hipòtesis[245]. La primera planteja una ocupació visigoda relativament rellevant en l'espai on actualment se situa el monestir. La segona planteja el fenomen d'espoli que va tenir lloc durant els segles XII i XIII, en el qual es van recollir peces disperses del territori adjacent, reaprofitant (*spolia*) aquestes peces en el monestir durant aquestes primeres centúries de construcció i consolidació arquitectònica del complex arquitectònic. Tan sol futures intervencions arqueològiques podrien facilitar (aclarir o negar) l'ocupació tardorromà, visigoda o altmedieval d'aquest espai.

En línies generals podem afirmar que hi ha indicis d'un poblament en època visigoda en el pla, si bé es confirma una total ruptura en relació al poblament romà precedent. En el context general dels segles V-VIII d. C. sabem d'una recessió demogràfica que confirma l'arqueologia i les fonts documentals. Per al cas de la nostra àrea d'estudi, en l'arc que dibuixa el pla en la vessant nord-nord-est als peus del sistema muntanyenc, s'identifiquen els elements típics i tòpics que la moderna arqueologia està detectant en altres espais rurals de la Península Ibèrica. Encara així falten dades; és a dir, o els

[241] GIBERT, VIVES 1964. L'anàlisi de J.Vives i G.M. Gibert es va centrar als espais més antics datats del complexe de Poblet, es a dir, a la zona compresa entre la capella de Sant Esteve i l'anomenada Torre d'Armes. Aquests autors també van estudiar un conjunt de peces arqueològiques descontextualitzades. Als capítols i apartats precedents hem fet esment dels seus arguments, plantejaments i hipòtesis de treball.
[242] MACIAS, MENCHON, MUÑOZ 1995. Hipòtesi que originariament ja era recollida per GIBERT, VIVES 1964.
[243] D'un entorn geogràfic proper però indeterminat.
[244] MACIAS, MENCHON, MUÑOZ 1995.
[245] J.J.Menchon, per la seva banda, nega rotundament la possibilitat d'un precedent visigot o altmedieval a Poblet malgrat que és conscient de l'existència de peces datades en època visigoda (segles V-VIII d. de C.). "En el monasterio de Poblet se localizan algunas piezas escultóricas de época visigoda que han llevado a pensar equívocamente en la existencia de un precedente monástico de este período. Sin embargo, su procedencia no es clara, y las excavaciones realizadas en el cenobio muestran que su fundación es *ex novo",* MENCHON 1998: 8. Creiem que sobre la base de les dades existents no es pot ser tan rotund.

jaciments arqueològics visigots han estat destruïts o ignorats pels arqueòlegs, o aquests encara no han estat localitzats[246].

Tenint en compte que és en els últims quinze anys que s'estan documentat jaciments visigots i altmedievals a Catalunya i començant aquests a ser estudiats amb rigorositat, no seria anòmal que els assentaments en el pla d'aquest tipus encara no hagin estat localitzats i identificats[247]. D'altra banda no podem obviar la realitat i les dinàmiques històriques de la Conca: els treballs agrícoles, successius al llarg dels segles, són els causants de la major part d'arrassaments i destrosses d'aquest tipus de jaciments. És el cas de la necròpoli del Tossal dels Forques (Vimbodí), de la vil·la romana de Plans d'en Jori (Montblanc) i fins a de les troballes de material visigot de Pla d'a Pau (Espluga de Francoí). En conseqüència hem de tenir en compte que l'ús pretèrit dels recursos agrícoles ha pogut motivar la desaparició i destrucció de jaciments que donarien coherència als models i formes d'ocupació del pla durant els segles V-VIII d. de C.

La segona gran àrea o espai geogràfic en el qual hem classificat el poblament visigot és al corresponent al sistema muntanyenc de la Serra de Prades. Com veurem posteriorment aquests dos espais, muntanya i pla, estan íntimament relacionats. No obstant això creiem oportú a continuació plantejar les nostres hipòtesis entorn del poblament visigot de les muntanyes. El dossier arqueològic d'època visigoda és parcial, però partint de la seva parcialitat les dades són significatives. La desestructuració del sistema romà va tenir lloc durant els segles IV-V d. de C., en època tardorromana, quedant consolidat així les centúries visigodes (segles V-VIII d.C.) el nou sistema de poblament que tindria una continuació durant l'alta edat mitjana fins al segle XII d.C.

Com hem vist en apartats anteriors gran part del dossier arqueològic relatiu als segles postclàssics s'ha localitzat en el vessant oriental de les muntanyes. Es tracta de peces, algunes d'elles, de gran rellevància. Les seves troballes sumat a les localitzacions han estat examinats des d'un punt de vista diacrònic. És a dir, al llarg de la història i intentant determinar els "leitmotivs" o temes que es repeteixen en l'ocupació d'aquest sector de la serra al llarg de la història amb l'objectiu de contextualitzar i aportar la màxima informació possible per a una visió més àmplia sobre el poblament humà en aquesta àrea d'estudi.

Com succeeix en altres parts de Catalunya i la Península Ibèrica hi ha una manifesta ocupació dels sectors considerats tradicionalment "marginals" en detriment dels plans i les vies de comunicació. Aquesta visió tradicional ja no és vàlida, lluny d'utilitzar conceptes com a "marginalitat" hem d'interpretar aquesta cerca de nous espais com el resultant dels profunds canvis polítics, socials, econòmics i ideològics que es donen al llarg dels segles V-VIII d.C. i que autors ja clàssics però encara vigents com a A.Barbero i M.Vigil denominen com "pre-feudalisme"[248]. En realitat aquest procés s'inicia ja en el baix imperi (segles III-IV d.C.) i resulta ser l'origen de les formes de poblament islàmiques i del procés d'expansió del comtat de Barcelona en les centúries alt i ple medievals (VIII-XI d.C.). Les troballes realitzades en el vessant oriental de la serra, en el marc territorial de l'actual municipi de Montblanc, són indicatius de la

[246] Es tracta d'un conjunt de plantejaments similars a les que hem pogut documentar per al Penedès històric, el Camp de Tarragona i la mateixa ciutat de Tarragona als segles V-VIII d.C.; GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011; GUIDI 2012.
[247] Síntesi d'aquests jaciments rurals visigòtics: GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2012.
[248] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.

presència de comunitats hispanovisigodes en aquests sectors suposadament "marginals". Com veurem a continuació, lluny d'una "marginalitat" l'ocupació d'aquests sectors respon a unes pautes molt concretes, específiques i planificades de defensa, control i gestió del territori, adoptada en el context de les profundes transformacions que va viure la societat postclàssica[249].

Pel caràcter de les troballes es manifesta una tendència per part de les elits o l'aristocràcia local de residir o ocupar els espais que en època romana eren "marginals". Efectivament, a partir dels indicis arqueològics, dóna la sensació de que l'elit en època visigoda residiria en el vessant oriental del sistema muntanyenc. Almenys així es desprèn del registre arqueològic documentat.

Recordem la troballa l'any 1967 d'una sivella de la cova de la Roca de Mirvet, Tossal del Coll d'en Sègol, Montblanc-L'Espluga de Francolí[250]. La seva localització va tenir lloc a una cova natural susceptible d'haver sigut ocupada gràcies a les seves excel·lents condicions morfològiques amb antecedents prerromans i una més que probable ocupació altmedieval islàmica, al menys així es despren de la carta de població de l'Espluga de Francoli on apareix citada com "Rocha de Miravet". La sivella es defineix com un fragment de placa de bronze d'uns 2,5 cm d'amplada amb una decoració consistent en una secció de tres rectangles concèntrics realitzats amb incisions a burí i motius decoratius al seu interior, tots ells geomètrics; una peça de factura hispanovisigoda de tradició bizantina datada al segle VII d.C. Al Tossal de les Venes, prop de la població de Rojalons, Montblanc, es va localitzar l'any 1967 una sivella d'excepcional factura també datada al segle VII d.C. (entre els anys 621-711 d.C.) [251].

Les troballes realitzades l'any 1970 per Ramon Capdevila Vallverdú a l'àrea de la Muntanya de Cantacorbs, també propera a Rojals (Montblanc) són nombroses. De nou ens trobem amb la localització de materials datats al segle VII d.C. en un espai muntanyenc. El material es concreta en una placa de bronze, una punta de llança de ferro filiforme, una punta de fletxa prismàtica (ambdues de ferro), un tros de grapa de plom i fragments de ceràmica corresponents a un gran contenidor que no s'havia fet a torn[252]. Ramon Capdevila Vallverdú i Jaume Massó diuen "l'indret de la troballa, força ben situat i resguardat, podia haver estat —a l'època visigòtica— un lloc d'observació o vigilància"[253].

Les característiques de les troballes realitzades a la cova de la Roca de Miravet o coll de Sègol, el Tossal de les Venes i Cantacorbs són similars[254]. Aquestes troballes s'han succeït en un espai molt concret del sector muntanyenc del sistema de Prades, en el vessant interior que en l'actualitat forma part del terme municipal de Montblanc associada al poble o nucli poblacional de Rojals. Per altra banda les característiques dels emplaçaments on han tingut lloc aquestes troballes sempre està vinculada a l'ús o ocupació d'abrics naturals o coves, en sectors molt pròxims a mines, petits altiplans i

[249] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.
[250] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 24 I 25; CARRERAS CASANOVAS 2006: 46 I 47.
[251] Datació d'ESPELT, POBLET 1978: 26, 27 i 30. Aquesta adscripció cronològica ha estat seguida per CARRERAS CASANOVAS 2006: 47.
[252] ESPELT, POBLET 1978: 25-32; MENCHON 1999: 316; MASSÓ, CAPDEVILA 1999: 5-8; CARRERAS CASANOVAS 2000C: 25 I 26; CARRERAS CASANOVAS 2006: 47 I 48.
[253] MASSÓ, CAPDEVILA 1999: 5 I 6.
[254] En primer lloc es tracta d'un conjunt de troballes realitzades en superfície, sense que hagin intervingut intervencions o excavacions arqueològiques.

valls susceptibles de ser conreats i una àmplia xarxa de recursos hídrics. Aquestes tres característiques són anàlogues als tres espais i el context en el qual es van produïr les troballes. El Tossal de les Venes, per exemple, te una altitut de 584 metres.

En relació als recursos hídrics sabem que la font de Rojals data de l'any 1873 i la de Rojalons de 1892, construïdes d'obra pero nodrides per brolladors d'aigua que procedeix de fonts de l'entorn pròxim. A l'àrea del Pinetell, la Bartra i els Cogullons es localitzen nombroses fonts naturals. Aquestes fonts naturals, torrents i rieres constitueixen espais privilegiats er el subministrament de comunitats locals al llarg de la història. En l'espai pertanyent a l'actual terme municipal de Montblanc en el qual es van localitzar els materials visigots que fan plantejar el poblament als segles V-VIII d.C. podem definir un sistema hídric particular. En aquest sector es localitza la font del Ral, al capdamunt del barranc de la Vall; font que surgeix i subministr aigua a Rojals amb un petit cabal que alimenta la part alta del barranc amb una mitja regular d'uns 50 l/min (més de 70 m^3/dia). Per altra banda tenim la Bartra, on es localitzen les onts de Pau Serra i les Fonts de Tous. La relació entre Rojalons i el Tossal de les Venes és fonamental a partir de la xarxa hídrica: l'única font de la que es pot nodrir la població de Rojalons surgeix d'una font situada sota el Tossal de les Venes[255]; la morfologia del terreny facilita la comunicació entre aquest Tossal i la població d'origens medievals. En capítols posteriors tornarem a abordar la unió morfològica, hidríca i possiblement històrica entre el poblament visigot d'aquest sector de les muntanyes i el nucli medieval de Rojalons. El Pinetell planteja més problemes, està situat entre els espais més secs i els més aigualosos del terme. El riu Brugent, nodrit de la font Grossa, proporciona aigua i conforma un espai privilegiat per la riquesa del sòl[256].

Hem de tenir en compte que "malgrat que a les muntanyes de Prades es localitzen les màximes altituds del camp de Tarragona el règim de precipitacions mediterrani no és suficient per alimentar corrents d'aigua de gran cabal. Els cursos principals s'originen al nucli del massís muntanyós: el riu de Prades que es dirigeix cap a la Vall del Silenci per unir-se al riu de Montsant, mentre el riu Brugent que circula en direcció est per desguassar al riu Francolí a l'alçada de la Riba, marcant el límit entre els materials paleozoics del nucli de les muntanyes de Prades i el Triàsic dels Motllats i la Mussara"[257]. Així doncs les característiques del sistema muntanyenc de Prades fan que el sector en el qual s'insereixen els espais del Tossal dels Venes i la muntanya de Cantacorbs siguin idonis pel poblament a partir de la pròpia xarxa hídrica, ja sigui per presència de fonts, torrents, rierols o rius. El coll del Sègol o Roca de Miravet reuneix altres característiques: una posició privilegiada de control, denfensa i gestió el territori. Molt lluny d'interpretar aquestes àrees com a marginals hem de fer l'esforç de contextualitzar-les degudament tant a partir del registre arqueològic com de les dinàmiques que ja coneixem relatives al període que discorre entre els segles V-VIII d.C.

En relació al Tossal del coll d'en Sègol, on es va localitzar una de les sivelles visigodes, tenim indicis per plantejar una ocupació en època visigoda que va arribar fins al segle XII. A.Carreras Casanovas va plantejar aquesta ocupació postclàsica i altmedieval: "Es

[255] PALLISÉ CLOFENT 2006: 69.
[256] PALLISÉ CLOFENT 2006: 69. Recordem també la presència de molins moderns a Figuerola que utilitzaven l'aigua en aquests espais.
[257] Catàleg de paisatge del Camp de Tarragona, Unitat de Paisatge 5: Muntanyes de Prades, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Observatori del Pisatge.

possible que durant aquests segles, el tossal del coll d'en Sègol/Roca de Miravet (Montblanc/l'Espluga) prengués, com en èpoques protohistòriques, una certa preeminència atesa la inseguretat manifesta al pla de la conca. Les seves condicions geomorfològiques fan de l'indret un lloc molt adient per resguardar, amagar i protegir un petit grup de població fugitiu del pla"[258].

La toponimia i l'origen dels noms dels espais geogràfics de l'àrea objecte d'estudi dona indicis d'ocupació altmedieval que lligada a la troballa de la sivella ens fa plantejar una ocupació per part de l'aristocràcia rural visigoda als segles V-VIII d.C.[259], sobretot al segle VII d.C., en que es data la peça. La denominació de "Roca de Miravent" o de "Miravet" és un topònim d'origen àrab que podria indicar la presència d'un espai de rellevància geoestratègica. A.Carreras va plantejar que en aquest espai va poguer albergar una talaia o torre islàmica; en aquest sentit hem de plantejar els precedents ocupacionals dels espais de control de control islàmics, és a dir: els antecedents visigòtics. La carta de població de l'Espluga de Francolí, datada el 25 de desembre de 1079 fa esment als limits que tindria el terme, on es cita "De III. Parte in ipsa Rocha de Miravet"[260]. També tenim estructures que es poden datar a l'alta edat mitjana que potser tindrien un origen en època visigòtica. Manca una excavació arqueológica que pugui datar o identificar les diferents fases ocupacionals visigòtiques i altmedievals. Relativament ben documentades, encara que s'intueix que hi ha més estructures devorades per la naturalesa o enrunades, es localitzen dos estructures de planta rectangular de pedra seca adossades al vessant del terreny (possiblement altmedievals, potser islàmiques). Des d'un punt de vista diacrònic dóna la sensació que aquest lloc és preferentment ocupat en moments de violència i/o guerra. Així es desprèn del lloc militar que es va instal·lar al coll d'en Sègol durant la Guerra Civil.

A.Carreras Casanovas descriu un emplaçament excepcional per el poblament humà: "Si hom coneix el paratge haurà vist que darrera de la cinglera de les Cent Fonts (l'Espluga de Francolí) s'amaga una petita vall el barranc de la Pasquala (Montblanc), protegida de les vistes, on hi ha alguna surgència d'aigua i que evidencia una utilització agrícola a través dels temps. Al cim del tossalet hi ha una esplanada rodejada de defenses naturals i altres fetes per a l'ésser humà en èpoques protohistòriques (bronze final - període republicà romà). A més, nombroses balmes i abrics rodegen el tossal"[261]. El torrent de la Pasquala es forma a una altitud de 870 metres, desembocant a uns 305 metres d'altitud en el riu Francolí. Té un recorregut de 5,5 quilòmetres aproximadament. Sorgeix de l'interior del sistema muntanyenc, passant al costat del Mas de la Pasquala resseguint el GR 171 i pels barris de Sant Maties i Horta de Vinyols, a Montblanc. Diverses fonts nodreixen d'aigua la zona, com la Font de l'Amistat, de la Gruta, de la Marrà de Déu, del Cambril, de l'Estel, etc. La Font de l'Amistat està situada a una cota de 424 metres d'altitut, al peu de la muntanya a la Coma del Diabló, permeteix regar horts i oliveres. Cap a finals de maig tendeix a assecar-se i torna a revenir de nou amb les pluges de tardor; en l'actualitat forma part d'una propietat privada. La Font dela Gruta s'ubica a una cota de 516 metres d'altitut, a la muntanya de la Coma del Diabló. Aquesta font esta situada al mig del barranc de la Pascuala. Sabem de l'ús històric d'aquest brollador

[258] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 30-32; CARRERAS CASANOVAS 2006: 49.
[259] GUIDI 2010A; GUIDI 2010B.
[260] Arxiu Històric Naciona de Madrid, Clero, carpeta 1993, Poblet, pergamí 12. Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, pergamins dde Ramon Berenguer II núm. 263. CARRERAS CASANOVAS 2000C: 35.
[261] CARRERAS CASANOVAS 2002: 205-209; CARRERAS CASANOVAS 2006: 49.

d'aigua que a vegades desapareixia a conseqüència de les avingudes. El cabal de la Font de la Grut és molt variable segons les plujes i l'època de l'any. La Font de la Marrà de Déu està situada a una cota de 544 metres d'altitut. Sabem que historicament aquesta font nodria els conreus i una horta que a les darreres dècades ha quedat abandonada. A una cota de 593 metres d'altitut, a la Coma del Diable, en un espai amagat, se situa a la base d'una de les cingleres més altes la Font del Cambril, amb un cabal de menys d'un litre per minut.

Això doncs el Barranc de la Pasquala es defineix com un espai privilegiat per el poblament humà. Es tracta d'una àrea on trobem cingleres calcaries a banda i banda del barranc, coberta amb una massa vegetal molt exuberant. Destaca la zona pròxima a l'anomenada com Roca de l'Estel, una monumental formació geològica de forma prismàtica. Aquest espai encara avui resulta força innaccesible. L'abundància de recursos hídrics, l'existència d'altiplans i els propis vessants del barranc de la Pasquala, fan d'aquest lloc un lloc idoni per a la subsistència de petites comunitats humanes disseminades en l'espai muntanyenc. No podem oblidar que aquests espais queden protegits i protegits respecte a la plana. Molts d'aquests espais són de difícil accessibilitat i constituirien als segles V-VIII d.C. el resguard que moltes vegades busquen les comunitats rurals. Un altre factor a tenir en compte és la presència de nombrosos abrics naturals i coves susceptibles de ser habitades. A aquest fet cal afegir la quantitat de recursos forestals, faunístics i fins i tot l'explotació de minerals[262].

Balma de la Sivella (Montblanc). Fotografia: M. Corominas i E. Vilalta, Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.

[262] Caracterítiques similars a les documentades per a les planes i els sistemes muntanyencs del Penedès (Anoia, Alt i Baix Penedès i Garraf) per als segles V-VIII d.C.; GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.

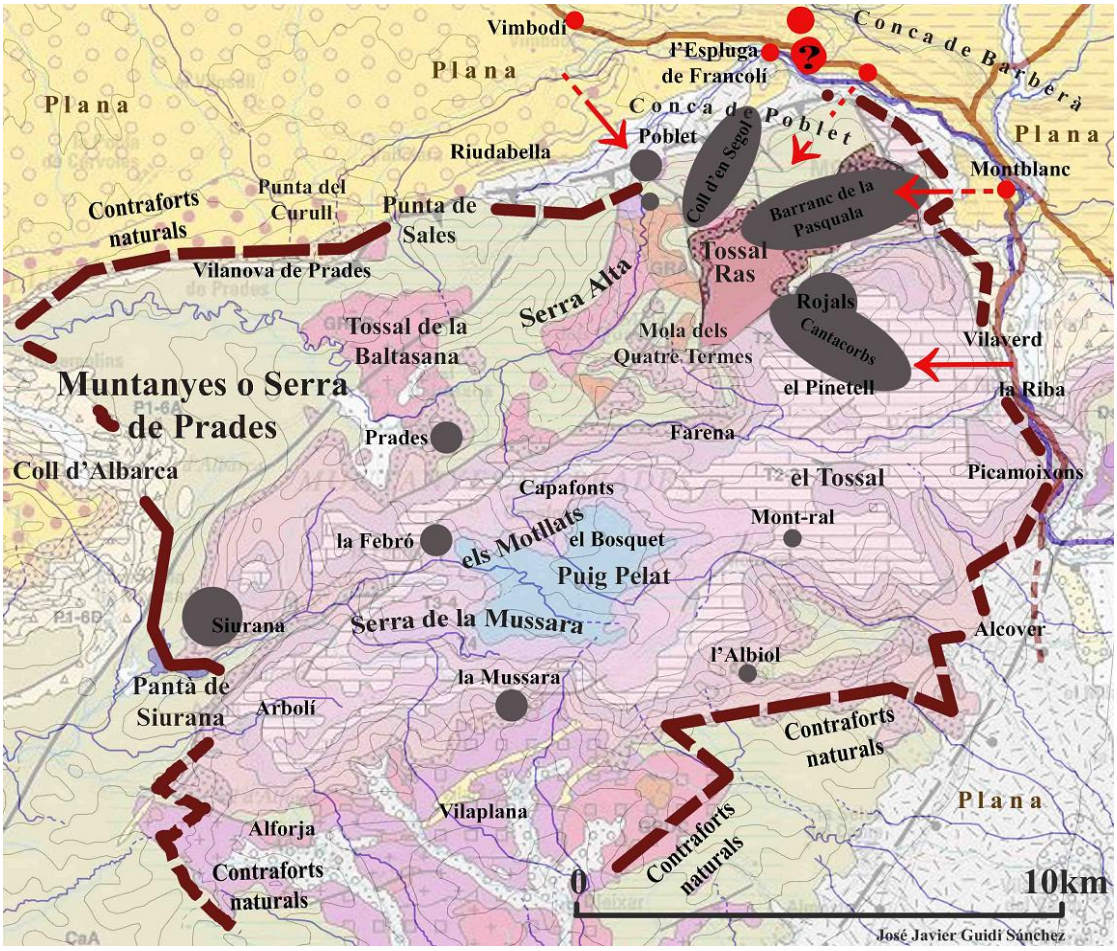

Transformació del poblament romà al visigòtic (segles IV-VI d.C.) Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

Detall de la cova del Tossal de les Venes. Fotografia: Judith Ciurana. Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.

Tossal de les Venes (Montblanc). Fotografia: M. Corominas i E. Vilalta, Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya.

3.4.2. Evolució i formes de poblament en época visigòtica.

Els estudis de S. Keay van defensar que després de la crisi del s. III i durant l'Antiguitat Tardana es va produir una ruptura en les relacions *civitas-territorium*[263]. Aquest fet va trencar els circuits econòmics tant de la ciutat com del seu *ager*. Aquesta interpretació no ens sembla factible. Un gran nombre de treballs i troballes posteriors a la publicació de l'estudi de Keay posa de relleu l'existència d'una estreta vinculació camp-ciutat.

La fi del sistema de les *villae* romanes no significa la fi del poblament o, millor dit, del seu poblament. Les excavacions recents, els nous estudis sobre els materials arqueològics (bàsicament la ceràmica) i una millor comprensió de les particularitats de la circulació monetària d'època tardana, permeten determinar que aquestes construccions defineixen un nou patró de comportament d'hàbitat postclàssic. Com ha apuntat A. Chavarría, l'estudi d'aquestes transformacions resulta complex atès que el canvi de funció no implica grans transformacions arquitectòniques[264]. Més aviat el que comporta son reformes puntuals, com murs de compartimentació, cisternes, repavimentaciones, etc[265], que, en la majoria de casos, són difícils de datar ja que rarament es compta amb materials que permetin situar cronològicament el moment en que es basteixen.

Segons la nostra hipòtesi de treball les vil·les i establiments rurals romans serien progressivament abandonats entre els segles III i V d.C. Així doncs no hi hauria una continuïtat, sinó una transformació tan radical que hauríem de parlar de ruptura pel que fa a les pautes de poblament en la Conca als segles V-VIII d.C.. Aquesta transformació es manifesta en l'absència de material visigot (i fins i tot altmedievals) en els espais on se situaven els antics establiments romans, articulats en la plana entorn de vies i camins així com de recursos hídrics[266]. Les vil·les romanes són gradualment abandonades sense que detectem una continuïtat ocupacional durant els segles V-VIII d.C., a excepció dels petits indicis de Plans d'en Jori (Montblanc)[267] i de la massa llunyana vil·la de Pedrinyà (El Sarral, Conca de Barberà)[268]. Durant el període visigot les infraestructures romanes serien o abandonades o desmuntades i els seus materials espoliats en la construcció d'altres infraestructures que no s'han documentat. El problema per poder definir el poblament dels segles V-VIII d.C. a la nostra àrea d'estudi és la falta d'excavacions arqueològiques.

Ja hem apuntat com ala crisi demogràfica cal afegir la caiguda de l'aparell estatal romà, que la seva incidència va poder ser major a la nostra àrea d'estudi si tenim en compte el plantejament inicial que les muntanyes podien haver tingut l'estatus de *Saltus* romà de

---

[263] KEAY 1981.
[264] CHAVARRÍA 2001a, 63 i ss.
[265] Sobre les compartimentacions, veure les reflexions per a l'època altmedieval de FOSSIER 1984, 218 i ss.
[266] És significativa la total absència de registre arqueològic visigot (en superfície) als emplaçaments de la Granja Mitjana, Riudabella, Castellfollit, Milmanda, etc.
[267] Els pocs indicis (*dolium*, estratigrafia indefinida, ceràmica) que s'han pogut documentar en la vil·la de Plans d'en Jori no sembla que aportin molta informació sobre un poblament visigot que re-ocupés les estructures de la vil·la. Cal tenir en compte també que l'edifici va ser documentat en un extraordinari estat d'arrassament, per la qual cosa plantejar o no ocupacions als segles V-VIII d.C. resulta arriscat si tenim en compte l'esbiaixat de la documentació arqueològica.
[268] Aquest assentament queda fora del nostre àmbit d'estudi.

propietat estatal, així com les mines i la massa forestal (*Silva*)[269]. Especialment significatiu són les troballes realitzades en la Plana d'en Pau (Espluga) constituït per tres peces pertanyents a un sivella de cinturó, un destral i una pala amb funcions agrícoles[270]. Els materials estan datats al segle VII d.C. Les funcionalitats de les peces són diverses. La sivella no deixa de ser un adorn o atribut personal que el seu objectiu és accentuar la importància social de qui la portés, segurament un cabdill local o un membre de l'aristocràcia rural. No obstant això tant la pala com el destral han d'interpretar-se com a part del material comú que havia d'utilitzar un camperol en el desenvolupament dels treballs d'explotació agrícola. Efectivament la troballa d'aquests materials, igual que el documentat en altres parts de la Península Ibèrica, revela l'ocupació en època visigoda del lloc, no només d'una comunitat camperola que treballava i explotava els recursos agrícoles (com queda palès en el destral i la pala), sinó també en la presència d'una aristocràcia o elit rural (d'aquí la sivella, la confecció de la qual és d'una qualitat extraordinària). Aquestes elits rurals havien de tenir contacte amb els tallers urbans, que eren d'on extreien les peces. A la nostra manera d'entendre la sivella va deure aconseguir-se en l'emplaçament urbà més proper i rellevant, que no és un altre que la capital de la província visigoda *Tarraco*.

Una ocupació no ben caracteritzada es planteja de l'existència d'un conjunt de peces datades en època visigòtica (segles V-VIII d. de C.) dipositades en el monestir de Poblet. Aquestes peces, estudiades per Vives i Gibert, es van localitzar descontextualitzades, fet que planteja que la seva procedència pot ser exterior al monestir. No obstant això si l'origen és pobletà, el fet plantejaria una sèrie d'interrogants sobre antecedents pre-cistercencs o pre-feudals[271]. Així doncs es pot plantejar dos hipòtesis. La primera planteja una ocupació visigoda relativament rellevant en l'espai on actualment se situa el monestir. La segona planteja el fenomen d'espoli que va tenir lloc durant els segles XII i XIII, en el qual es van recollir peces disperses del territori adjacent, reaprofitant (*spolia*) aquestes peces en el monestir durant aquestes primeres centúries de construcció i consolidació arquitectònica del complex arquitectònic. Tan sol futures intervencions arqueològiques podrien facilitar (aclarir o negar) l'ocupació tardorromà, visigoda o altmedieval d'aquest espai.

En línies generals podem afirmar que hi ha indicis d'un poblament en època visigoda en el pla, si bé es confirma una total ruptura en relació al poblament romà precedent. No podem obviar la realitat i les dinàmiques històriques de la Conca: els treballs agrícoles, successius al llarg dels segles, són els causants de la major part d'arrassaments i destrosses d'aquest tipus de jaciments. És el cas de la necròpoli del Tossal dels Forques (Vimbodí), de la vil·la romana de Plans d'en Jori (Montblanc) i fins a de les troballes de material visigot de Pla d'a Pau (Espluga de Francoí). En conseqüència hem de tenir en compte que l'ús pretèrit dels recursos agrícoles ha pogut motivar la desaparició i destrucció de jaciments que donarien coherència als models i formes d'ocupació del pla durant els segles V-VIII d.C.

La segona gran àrea o espai geogràfic en el qual hem classificat el poblament visigot és al corresponent al sistema muntanyenc de la Serra de Prades; encara que en realitat

[269] El testimoni epigràfic de Riudabella amb l'emperador Adrià com a protagonista no deixa de subratllar la presència d'un *fundus* o propietat imperial que després de la caiguda de l'aparell estatal deixava d'estar "tutoritzat" per Roma i Tarraco.
[270] VIDAL I RULL 2000: 5 I 6.
[271] MACIAS, MENCHON, MUÑOZ 1995.

aquests dos espais, muntanya i pla, estan íntimament relacionats. El dossier arqueològic d'època visigoda és parcial, però partint de la seva parcialitat les dades són significatives. La desestructuració del sistema romà va tenir lloc durant els segles IV-V d. de C., en època tardorromana, quedant consolidat així les centúries visigodes (segles V-VIII d.C.) el nou sistema de poblament que tindria una continuació durant l'alta edat mitjana fins al segle XII d.C. En altres paraules, segons les nostres hipòtesis de treball el poblament medieval derivaria directament de les transformacions conseqüents a les centúries post clàssiques pel que fa als models d'ocupació del sistema muntanyenc[272].

Com hem vist en apartats anteriors gran part del dossier arqueològic relatiu als segles postclàssics s'ha localitzat en el vessant oriental de les muntanyes. Pel caràcter de les troballes es manifesta una tendència per part de les elits o l'aristocràcia local de residir o ocupar els espais que en època romana eren "marginals". Efectivament, a partir dels indicis arqueològics, dóna la sensació de que l'elit en època visigoda residiria en el vessant oriental del sistema muntanyenc. Almenys així es desprèn del registre arqueològic documentat. Recordem la troballa l'any 1967 d'una sivella de la cova de la Roca de Mirvet, Tossal del Coll d'en Sègol, Montblanc-L'Espluga de Francolí[273]. La seva localització va tenir lloc a una cova natural susceptible d'haver sigut ocupada gràcies a les seves excel·lents condicions morfològiques amb antecedents prerromans i una més que probable ocupació altmedieval islàmica, al menys així es despren de la carta de població de l'Espluga de Francoli on apareix citada com "Rocha de Miravet". Al Tossal de les Venes, prop de la població de Rojalons, Montblanc, es va localitzar l'any 1967 una sivella d'excepcional factura també datada al segle VII d.C. (entre els anys 621-711 d.C.) [274]. Les troballes realitzades l'any 1970 per Ramon Capdevila Vallverdú a l'àrea de la Muntanya de Cantacorbs, també propera a Rojals (Montblanc) són nombroses. De nou ens trobem amb la localització de materials datats al segle VII d.C. en un espai muntanyenc[275]. Ramon Capdevila Vallverdú i Jaume Massó diuen "l'indret de la troballa, força ben situat i resguardat, podia haver estat —a l'època visigòtica— un lloc d'observació o vigilància"[276].

Les característiques de les troballes realitzades a la cova de la Roca de Miravet o coll de Sègol, el Tossal de les Venes i Cantacorbs són similars[277]. Aquestes troballes s'han succeït en un espai molt concret del sector muntanyenc del sistema de Prades, en el vessant interior que en l'actualitat forma part de Montblanc però associadas al nucli històric de Rojals. Per altra banda les característiques dels emplaçaments on han tingut lloc aquestes troballes sempre està vinculada a l'ús o ocupació d'abrics naturals o coves,

[272] Aquests nous espais són ocupats com el resultat dels profunds canvis polítics, socials, econòmics i ideològics que es donen al llarg dels segles V-VIII d.C. i que autors com a A.Barbero i M.Vigil denominen com "pre feudalisme". En realitat aquest procés s'inicia ja en el baix imperi (segles III-IV d.C.) i resulta ser l'origen de les formes de poblament islàmiques i del procés d'expansió del comtat de Barcelona en les centúries alt i ple medievals (VIII-XI d.C.).

[273] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 24 I 25; CARRERAS CASANOVAS 2006: 46 I 47.

[274] Datació de Espelt, Poblet 1978: 26, 27 i 30. Aquesta adscripció cronològica ha estat seguida per Carreras Casanovas 2006: 47.

[275] El material es concreta en una placa de bronze, una punta de llança de ferro filiforme, una punta de fletxa prismàtica (ambdues de ferro), un tros de grapa de plom i fragments de ceràmica corresponents a un gran contenidor que no s'havia fet a torn; ESPELT, POBLET 1978: 25-32; MENCHON 1999: 316; MASSÓ, CAPDEVILA 1999: 5-8; CARRERAS CASANOVAS 2000C: 25 I 26; CARRERAS CASANOVAS 2006: 47 I 48.

[276] MASSÓ, CAPDEVILA 1999: 5 I 6.

[277] En primer lloc es tracta d'un conjunt de troballes realitzades en superfície, sense que hagin intervingut intervencions o excavacions arqueològiques.

en sectors molt pròxims a mines, petits altiplans i valls susceptibles de ser conreats i una àmplia xarxa de recursos hídrics.

No tenim dades per identificar edificis religiosos (esglésies, parròquies, capelles…) al territori en època visigòtica. No obstant això, és evident que el nostre territori estava cristianitzat[278]. A les darreries del segle V d.C. la societat de la capital de la *tarraconensis* ja estava cristianitzada i les manifestacions cívico-religioses paganes havien desaparegut. Es tracta d'un fenomen ben conegut en la cristianització dels territoris adscrits a una ciutat de tradició grecorromana, amb la constitució d'una xarxa de parròquies (*parrochiae*) dependents de l'episcopat urbà, que es converteix en l`elit[279]. No tenim indicis de l'existència d'esglésies rurals visigòtiques al territori, però sí tenim el dossier de necròpolis tardoantigues i altmedievals que ens serveix per rastrejar la cristianització de l'*ager* i el *saltus*. En aquest sentit i per les cronologies del segles V-VI d.C. podem plantejar, com més endavant desenvoluparem[280], l'existència d'eremitoris rupestres en coves. Els *pagii*, al nord de *Tarraco*, la Serra de Prades i la banda sud de la Conca de Barberà, estarien totalment cristianitzats al s. VI d.C., encara que, com han posat de manifest diversos treballs del món rural postclàssic, les tradicionals pervivències paganes persistirien[281]. Podem plantejar l'existència d'espais de culte cristià a les cronologies visigòtiques (com l'àrea del monestir de Poblet), però en realitat no tenim prou dades per definir-les amb exactitud[282].

No existeixen monografies específiques sobre la ocupació de coves i espais naturals en època postclàssica i altmedieval[283]. La comunitat eremítica ocuparia i habitaria les diferents cavitats del lloc, a les quals s'afegirien altres estructures compostes de pedra seca i en fusta segurament, com a la Cova A del Fondal de Valldellós. Aquesta es constitueix com una cel·la o espai d'hàbitat, mentre que les més reduïdes es definirien com espais rituals o d'ofrenes. L'homogeneïtat dels materials permet datar-los a finals del segle V d.C., però preferim ubicar-lo a principis del segle VI d.C. Els concilis dels segles VI i VII regulen les pràctiques, prescrivint normes i regulacions sobre la vida eremítica i cenobítica, essent habituals els eremitoris altmedievals excavats en la roca/terreny natural com el d'Ares del Bosc (Comtat i Vall d'Albaida, València), en els quals hi hauria petites capelles rupestres associades a aquests hàbitats. Recordem els indicis de la presència d'eremitoris prop de Poblet i les coves i balmes naturals que possiblement van ser poblades a l'Espluga de Francolí o la Muntanya de Cantacorbs a cronologies visigòtiques i altmedievals.

Per entendre millor les transformacions que van donar lloc de l'*ager romanorum* al *saltus* medieval, hem de tenir en compte les transformacions del sistema d'explotació romana de *villae* amb la conseqüent descomposició i reconstrucció del poblament rural en un procés progressiu, nuclear i de reducció d'assentaments. Per aquesta feina hem comptat amb els treballs que s'han realitzat en relació a l'arqueomorfologia i els estudis

[278] Com altres territoris rurals, GUIDI 2010.
[279] MARTÍ 1988, 153 i ss.; per al cas específic del nostre territori GUIDI 2010b.
[280] MARTÍ 2006, 145 i ss.
[281] Interessants plantejaments a: ESCALONA MONGE 1994, 575-598.
[282] Les necròpolis i enterraments associats a les vil·les com Els Munts o els poblats com La Solana indiquen el desenvolupament del cristianisme junt als canvis socials i econòmics dels segles postclàssics. Aquest és el cas de l'estructura de fusta que es va documentar al costat de la necròpolis altmedieval del Castell de la Santa Creu de Calafell, sota l'església romànica.
[283] AYMANÍ 1997, 45-56; 2001, 95-108; només es planteja de forma breu a : GUIDI-SÁNCHEZ 2010b.

mediambientals[284]. En primer lloc, els estudis arqueomorfològics portats a terme per J.M. Palet per l'*ager tarraconensis*, el Penedès i Barcelona, ens revela la potenciació de nous eixos que circulen de zones del litoral cap a les serres interiors als segles V-X d.C.[285]. Creiem que aquest model es pot aplicar a la Serra de Prades i la banad sud de la Conca de Barberà. Aquesta xarxa de camins i vies en moltes ocasions reaprofiten les estructures romanes preexistents i es superposen a les centuriacions d'època altimperial[286]. Es tractava, com apunta J. M. Palet, d'un conjunt de vies de trànsit per al desplaçament de ramats des dels prats humits litorals a les zones de pastures interiors, documentades textualment en els segles XI i XII com camins ramaders transhumans, entre la costa penedesenca i les rutes de la"gran transhumància" de la Catalunya central i el Pirineu, controlades en gran part pels monestirs de Santes Creus i Poblet[287].El desenvolupament de les vies ramaderes i la potenciació dels nous eixos litoral-interior condiciona l'establiment dels poblats com La Solana (a Cubelles)[288]. Les troballes portades a terme en aquest jaciment arqueològic s'han de relacionar amb les realitzades a l'entorn urbà de *Tarraco*, com l'abocador del fòrum provincial a l'acròpolis[289], on es va documentar un conjunt de restes faunístics d'ovelles, cabres i porcs, provinents del territori, així com ceràmica local[290]. Trobem restes d'animals criats al *territorium in rure* en l'acròpolis eclesiàstica, tal vegada tenim ceràmica d'importació al mateix jaciment de La Solana. Es a dir, la carn produïda a la granja es portava a *Tarraco*, i la ceràmica oriental i nord africana arribava a la granja. Podem aplicar aquest model al cas de la Serra de Prades i el sud de la Conca de Barberà? Creiem que sí.

No hi ha una ruptura entre el *pagus* i la *civitas* al segles VI i VII d.C. En definitiva, a partir del s. VI d.C. els assentaments es desplacen al costat d'aquests nous eixos. A la fi del sistema de *villae* i a la configuració de noves vies de comunicació hem d'afegir profunds canvis en el paisatge i el context ambiental de les centúries postclàssiques en el Delta del Llobregat i en una part del Penedès. Ens interessa especialment la identificació d'un conjunt de vies que comuniquen el pla del litoral amb la zona de muntanyes de l'interior del territori[291]. En aquest cas es tracta de camins de caràcter "extralocal" que circulen per les vies naturals com dorsals i serrals. Aquestes vies travessen les zones de muntanya i el pla en sentit est-oest. Si bé aquests camins s'utilitzen des de l'Edat Mitjana, el seu origen potser es prerromà, adaptada a la xarxa centuriada sense organitzar un ampli espai físic però sí un espai reduït i local[292]. Aquests eixos interiors estan documentats textualment als segles XI i XII d.C. com vies ramaderes amb la funcionalitat de desplaçar el bestiar entre el pla litoral ric en pastures i l'interior on hi trobem la denominada via de la Carrerada de la Segarra. Aquesta darrera via ramadera era un dels eixos transhumants més importants dels comtats catalans, connectant les pastures d'alta muntanya amb els Pirineus[293] en les capçaleres dels rius Cardener i la nostra terra de "frontera"[294].

---

[284] Fonamentals les reflexions de: BERTRAND 1978b, 132-138.
[285] PALET 1994; 1997; 2003; 2006, amb abundant bibliografia.
[286] Una visió general: BOLÒS, 1991, 409-436; BOLÓS, HURTADO 1993, 3-26.
[287] MIRET 1999, 43; PALET 2006, 216.
[288] MIRET 1999, 41 i ss.; PALET 2006, 223.
[289] TED'A 1982.
[290] Per una banda es en aquestes cronologies (IV-V d.C.) quan es comencen a identificar els recipients amfòrics locals que procedien de les *villae* del territori.
[291] PALET 2006, 215 i 216.
[292] Més exemples a: BOLÓS, HURTADO 1993, 3-26.
[293] Per als Pirineus veure els plantejaments de: MARTÍ 1993a, 37-83.
[294] MIRET 1999, 41-50.

Aquest ús com via ramadera es desenvolupa en relació amb els monestirs de Santes Creus i Poblet, però podrien haver estat actius des de temps abans. Aquesta consideració la fem per que com a vies naturals, aquests eixos formaven part de tradicions que es podrien remuntar a la protohistòria[295]. Els estudis realitzats per J. M. Palet proposen que aquests eixos vials es van potenciar, al menys amb caràcter local, durant el segles VII-VIII d.C.[296] Aquest fenomen s'ha de relacionar amb els estudis paleoambientals que reforcen aquesta hipòtesi amb la identificació de la ramaderia extensiva al voltant d'aquestes cronologies[297].

Les característiques del sistema muntanyenc de Prades fan que el sector en el qual s'insereixen els espais del Tossal dels Venes i la muntanya de Cantacorbs siguin idonis pel poblament a partir de la pròpia xarxa hídrica, ja sigui per presència de fonts, torrents, rierols o rius. El coll del Sègol o Roca de Miravet reuneix altres característiques: una posició privilegiada de control, denfensa i gestió el territori. Molt lluny d'interpretar aquestes àrees com a marginals hem de fer l'esforç de contextualitzar-les degudament tant a partir del registre arqueològic com de les dinàmiques que ja coneixem relatives al període que discorre entre els segles V-VIII d.C. En relació al Tossal del coll d'en Sègol, on es va localitzar una de les sivelles visigodes, tenim indicis per plantejar una ocupació en època visigoda que va arribar fins al segle XII. A.Carreras Casanovas va plantejar aquesta ocupació postclàsica i altmedieval[298].

La toponimia i l'origen dels noms dels espais geogràfics de l'àrea objecte d'estudi dona indicis d'ocupació altmedieval que lligada a la troballa de la sivella ens fa plantejar una ocupació per part de l'aristocràcia rural visigoda als segles V-VIII d.C., sobretot al segle VII d.C., (en que es data la peça). La denominació de "Roca de Miravent" o de "Miravet" és un topònim d'origen àrab que podria indicar la presència d'un espai de rellevància geoestratègica. A.Carreras va plantejar que en aquest espai va poguer albergar una talaia o torre islàmica[299]; en aquest sentit hem de plantejar els precedents ocupacionals dels espais de control de control islàmics, és a dir: els antecedents visigòtics. La carta de població de l'Espluga de Francolí, datada el 25 de desembre de 1079 fa esment als limits que tindria el terme, on es cit a "De III. Parte in ipsa Rocha de Miravet"[300]. També tenim estructures que es poden datar a l'alta edat mitjana que potser tindrien un origen en època visigòtica[301].

Així doncs el Barranc de la Pasquala es defineix com un espai privilegiat per el poblament humà. Es tracta d'una àrea on trobem cingleres calcaries a banda i banda del barranc, coberta amb una massa vegetal molt exuberant. Destaca la zona pròxima a

[295] MIRET 1999, 42 i ss.
[296] PALET 2006, 223 i ss.
[297] MIRET 1999, 41 i ss. Tenim informació de l'activitat ramadera a Olèrdola: BATET 2004, 55 i ss.
[298] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 30-32; CARRERAS CASANOVAS 2006: 49.
[299] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 35.
[300] Arxiu Històric Naciona de Madrid, Clero, carpeta 1993, Poblet, pergamí 12. Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, pergamins dde Ramon Berenguer II núm. 263. CARRERAS CASANOVAS 2000C: 35.
[301] Manca una excavació arqueológica que pugui datar o identificar les diferents fases ocupacionals visigòtiques i altmedievals. Relativament ben documentades, encara que s'intueix que hi ha més estructures devorades per la naturalesa o enrunades, es localitzen dos estructures de planta rectangular de pedra seca adossades al vessant del terreny (possiblement altmedievals, potser islàmiques). Des d'un punt de vista diacrònic dóna la sensació que aquest lloc és preferentment ocupat en moments de violència i/o guerra. Així es desprèn del lloc militar que es va instal·lar al coll d'en Sègol durant la Guerra Civil.

l'anomenada com Roca de l'Estel, una monumental formació geològica de forma prismàtica. Aquest espai encara avui resulta força innaccesible. L'abundància de recursos hídrics, l'existència d'altiplans i els propis vessants del barranc de la Pasquala, fan d'aquest lloc un lloc idoni per a la subsistència de petites comunitats humanes disseminades en l'espai muntanyenc. No podem oblidar que aquests espais queden protegits i protegits respecte a la plana. Molts d'aquests espais són de difícil accessibilitat i constituirien als segles V-VIII d.C. el resguard que moltes vegades busquen les comunitats rurals d'aquestes cronologies. Un altre factor a tenir en compte és la presència de nombrosos abrics naturals i coves susceptibles de ser habitades. A aquest fet cal afegir la quantitat de recursos forestals, faunístics i fins i tot l'explotació de minerals[302].

3.7. Els canvis en el paisatge natural.

Les formes de poblament històriques delss segles post clàssics i alt medievals van tenir repercussions en l'evolució de l'espai natural i viceversa. En definitiva l'evolució del paisatge natural va deure condicionar les formes de poblament humanes. Però, va haver-hi realment una transformació del paisatge vegetal? tenim proves científiques que no siguin especulacions respecte a aquestes transformacions al nostre territori? les respostes són negatives. La falta de dades rigorosament científiques i encara un exámen crític dels plantejaments realitzats no ens permeten definir aquestes transformacions[303].

Segons A.Carreras Casanovas, com a conseqüència de "la disminució de poblament la pressió sobre el paisatge canvià radicalment"[304]. Com hen vist en el capítols del marc natural i el poblament romà els estudis del paleopaisatge són limitats a l'hora de definir els períodes estudiats[305]. S'ha plantejat que en conseqüència a les profundes transformacions polítiques, socials, econòmiques i ideològiques que tenen lloc des del Baix Imperi (segles III-IV) i el període denominat visigòtic (V-VIII d.C.) es van accentuar tendències en el poblament que va afavorir el creixement i extensió de la massa forestal[306] a la nostra àrea objecte d'estudi.

Una altra realitat que hauríem d'extrapolar al sud de la Conca de Barberà i les Muntanyes de Prades és la formació o consolidació d'una nova forma de xarxa de camins. L'estudi arqueomorfològic portat a terme per J.M. Palet al Penedès revela la potenciació de nous eixos que circulen de les zones litorals cap a les serres interiors. Aquesta xarxa de camins i vies sovint es superposen als antics límits de les centuriacions d'origen altimperial. En molts casos es tractava de vies de trànsit de trashumància per al desplaçament dels ramats des de les zones de prats humits litorals fins a les zones de pastures interiors. Aquestes es citen documentades textualment ja als segles XI i XII a camins ramaders transhumans entre la costa penedesenca i les rutes de "gran transhumància" de la Catalunya central i els Pirineus, que en època altmedieval eren conrolades en gran part pels monestirs de Santes Creus i Poblet (la nostra área

[302] Similars a les coves i balmes documentades a GUIDI 2010a; GUIDI 2010b;
[303] Plantejaments en relació a aquestes transformacions en el paisatge en CARRERAS CASANOVAS 2000C: 32-33.
[304] CARRERAS CASANOVAS 2006: 52.
[305] CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004; ALLUÉ, E.; OLLÉ, A.; OTIÑA, P.; VALLVERDÚ, J.; VERGÈS, J.M. 2010; BALLESTEROS FERRANDIS 2009.
[306] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 32-33.

d'estudi)[307]. A partir del segle VI d.C., els assentaments es desplacen al costat d'aquest nous eixos. A la fi del sistema de les *villae* i a la nova configuració de vies de comunicació hem de sumar-hi els profunds canvis en el paisatge i en el context ambiental de les centúries postclàssiques, clarament documentat al Delta del Llobregat i a bona part del Penedès[308]. A principis del segle VIII d.C., l'*ager tarraconensis* ja s'havia constituït com un autèntic *saltus* altmedieval, conseqüent a l` atomització de les propietats tardorromanes, que en el cas del sud de la Conca de Barberà i les Muntanyes de Prades es manifesta amb la gairebé total desestructuració del sistema i la formació de noves pautes o estratègies d'hàbitat. Els seus pobladors van haver-hi de desenvolupar diverses i noves estratègies d'hàbitat vinculades a la producció agrícola, a l'activitat ramadera i posteriorment la defensa del territori fins la expansió comtal. Procés paral·lel a la desaparició de *Tarraco* com a actor polític. Barcelona i Tortosa serien aquests nous protagonistes polítics, capitals cristiana i islàmica respectivament, a un costat i a l'altre de la frontera[309].Tot sembla indicar que malgrat la continuïtat de molts dels camins romans, durant la transició del món post-clàssic al medieval es van generar xarxes de vies entorn dels nous centres de de hàbitat, coves, torres, assentaments com el de Castellfollit i posteriorment la xarxa de parròquies.

A.Carreras Casanovas ha plantejat una seqüència en la transformació del paisatge a partir de les poques dades que tenim: " Durant aquests segles es produirà un canvi en el paisatge important: la Conca es convertirà, a poc a poc, en un mantell de vegetació boscosa. La implantació del sistema romà de vil·la durant el període romà Republicà suposà una intensificació i extensificació dels conreus i, per tant, un augment del paisatge humanitzat en detriment del bosc. El probable despoblament i abandó dels camps de conreu de les vil·les en el decurs del segle III d.C., degué donar pas a un paisatge d'ermots que amb el temps comportà un avanç i augment progressiu del bosc per aquestes contrades. El paisatge agrícola de camps de conreu, iniciat des del neolític, es va tornar a substituir per la vegetació autòctona d'alzinars, pinedes i rouredes que en altres temps havien poblat la Conca"[310]. Recordem que no tenim anàlisi de carbons, restes orgàniques... que ens permeti definir aquestes transformacions per als segles visigots i altmedievals. L'argumentari de A.Carreras Casanovas té sentit i es mou dins de la lògica de l'anàlisi diacrònica de les formes de poblament en relació al marc natural. No obstant això no deixa de ser una hipòtesi de treball que hauria de contrastrar-se amb la mostra i anàlisi de restes de carbons, fusta, pol·len... comptat i debatut les restes arqueològiques de la massa forestal i vegetal (o l'absència d'ells).

Diversos treballs d'aquesta índole realitzats a Catalunya, la Península Ibèrica i Europa revelen realitats molt dispars per a les centúries postclàssiques[311]. En alguns casos trobem una desforestació massiva, en unes altres un manifest creixement de la massa forestal. És per aquesta raó per la qual no ens atrevim a extrapolar altres realitats geofísiques del passat al territori objecte d'estudi. No obstant això no podem evitar plantejar i argumentar a partir de les dades que sí tenim, en què van poder concretar-se aquestes transformacions. A.Carreras Casanovas descriu l'hipotètic creixement de la

[307] PALET, 2006: 223 i 224.
[308] PALET, 1997.
[309] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.
[310] Carreras Casanovas 2006: 52.
[311] En aquest ventall cronològic integrem els períodes visigòtic (segles V-VIII d. C.) i alt medieval (VIII-X), després de tot l'estudi diacrònic del paisatge o el marc natural no pot compartimentar-se en períodes de curt abast cronològic. GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.

massa forestal: "La vegetació potencial que, d'acord amb les característiques edafològiques, alçada i vestigis actuals, podia haver cobert la comarca durant aquests segles, devia començar per un avanç progressiu de l'alzinar mediterrani pels vessants i peus de les muntanyes de Prades fins arribar al riu de Milans i Francolí, predominant l'alzina en les seves varietats (*Quercus ilex),* amb un sotabosc format per arbocer *(Arbustus unedo),* marfiílll (*Vibumum tinus),* aladern *(Rhamnm alaternus),* el galzeran *(Ruscus aculeatus),* arítjol *(Smilax asperd),* etc. Pel que fa a les parts centrals de la comarca, les pinedes hi devien predominar. No és pas massa arriscat imaginar un paisatge on els actuals pinars que han quedat reclosos als cims i vessants dels turons, s'eixamplessin i colonitzessin els camps ermots des d'èpoques del baix imperi fins a unir-se uns pinars amb els altres i formar una gran zona boscosa de pi blanc *(Pinus halepensis)* amb un substrat de coscos *(Quercus cocciferà)* i argelagues (*Ulexparviflorus)* Per les parts més septentrionals del peu de les serres de Vilobí, de Senan, de Montblanquet, així com els altiplans de la serra del Tallat i tossals de Comalats, etc que assoleixen una major alçada, la vegetació que s'hi degué estendre fou la del reboll o roure valencià *(Quercus fagined)* i el pi blanc amb les seves comunitats vegetals associades[312].

L'anàlisi de A.Carreras Casanovas fa referència a les vessants nord i nord-est de les Muntanyes de Prades i sobretot a l'actual Comarca de la Conca de Barberà. Podem plantejar hipòtesi entorn del sistema muntanyenc? Com hem apuntat en el capítol relatiu al marc natural i la massa vegetal / forestal de la Serra de Prades, la relativament poca acció antròpica que ha patit la nostra àrea objecto d'estudi és decisiva per a la comprensió dels fenòmens històrics, també per al període postclàssic[313]. Com hem apuntat al llarg de la història l'acció humana no ha exercit molta pressió sobre el mitjà natural (morfologia del relleu, les masses vegetal i forestal, fauna, etc). Es localitzen poblats de l'edat de bronze ocupant el sistema muntanyenc, i malgrat la falta d'evidències arqueològiques ja hem plantejat un ús per part dels romans de les mines, però aquest tipus de poblament va deure afectar relativament poc a les formacions naturals. Seguint aquests paràmetres dubtem que la presència i ocupació dels espais muntanyencs durant el període visigòtic i altmedieval va incidir en el paisatge natural. Com veurem en capítols posteriors l'impacte de les transformacions dels segles XII i XIII va ser l'auténticament rellevant.

Evidentment l'ocupació delsector nord-oriental muntanyenc (coll d'en Sègol, la Muntanya de Cantacorbs o el Tossal de les Venes) va deure tenir una materialització física amb al conseqüència transformació del paisatge. La ocupació que plantegem[314] dels barrancs de la Pasquala, per exemple, va deure condicionar la tala d'arbres i l'engegada de petits sectors de cultiu aprofitant els recursos hídrics de la zona. No obstant això la incidència d'aquesta explotació de recursos naturals va deure ser molt reduïda si la contextualitzem en el marc geogràfic extens. Igualment ens falten dades. Sí, tenim troballes concretes, però seria necessari realitzar prospeccions sobre el terreny que ens permetin identificar jaciments (aquesta explotació i ocupació del sector muntanyenc) o documentar troballes en superfície (ceràmica), que ens permeti establir

[312] CARRERAS CASANOVAS 2006: 52.
[313] Una visió diacrònica dels canvis en el paisatge: CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004; ALLUÉ, E.; OLLÉ, A.; OTIÑA, P.; VALLVERDÚ, J.; VERGÈS, J.M. 2010; BALLESTEROS FERRANDIS 2009.
[314] Hipòtesis plantejada per A. Carreras Casanovas a treballs precedents al nostre. CARRERAS CASANOVAS 2006.

amb un mínim de rigor científic la presència ocupacional i la relació amb el mitjà natural durant els segles visigots i alt medievals. Segons A.Carreras Casanovas "És possible que aquesta vegetació potencial, que creix de forma natural per la comarca segons el tipus de terreny i alçada, fos la que anés cobrint el territori durant els centenars d'anys que es degué perllongar l'escassa ocupació de l'indret i la incidència de l'ésser humà sobre el paisatge"[315].

Recordem que en les societats preindustrials la incidència de les societats humanes és major com més gran i més sofisticat és el quadre polític i administratiu en el qual es desenvolupen. És a dir, major serà l'impacte d'una societat com la romana que el de la postclàssica. Ara com ara no tenim dades rigorosament científiques en relació a l'evolució de la massa vegetal i forestal en les cronologies romana, tardoantigues i alt medievals. En conseqüència ens movem en el terreny de la hipòtesi. Però partint de plantejaments basat en la pròpia configuració dels boscos i el marc natural i les dinàmiques històriques (un punt de vista diacrònic), s'intueix que les transformacions en el medi ambient en el període històric objecte d'estudi va ser reduïda o no rellevant. Es pot plantejar un creixement de la massa forestal conseqüent a l'abandó de les terres fèrtils de la Conca, però tampoc comptem amb dades fiables per poder corroborar aquesta hipòtesi. Ara com ara l'estat de la qüestió, segueix sent un interrogant. Encara que l'absència de grans poblacions fa plantejar que el medi ambient no es veuria afectat en cap sentit.

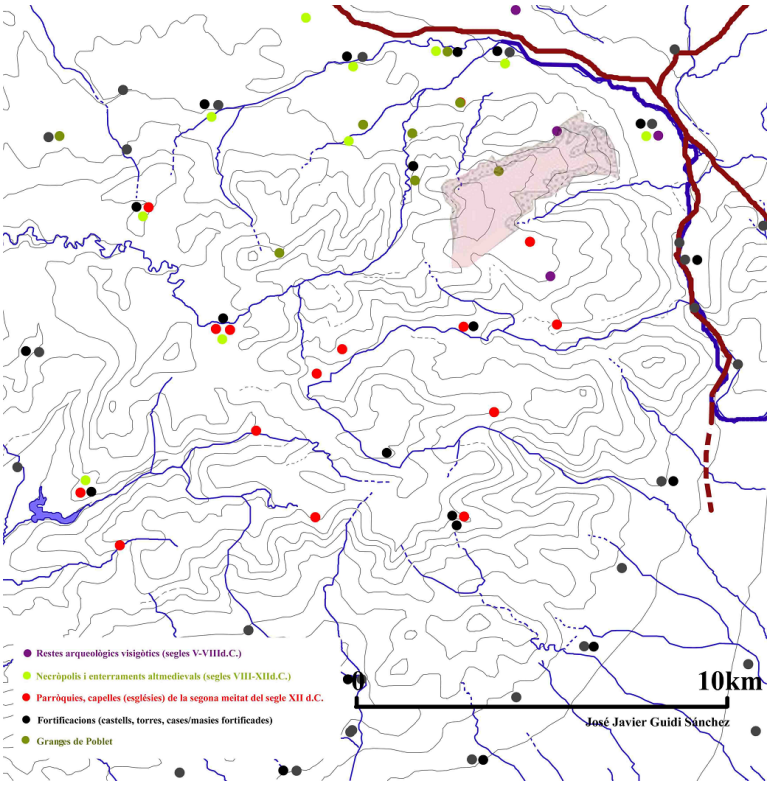

Restes arqueològics i arquitectònics rellevants (segles V-XII d.C.) de l'area nord-est de les Muntanyes de Prades, en contacte amb el sud de la Conca de Barberà. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

[315] "Potser, arreu de la Conca, es degueren seguir conreant els camps propers a les poques vil·les que subsistiren o als petits *"vicus" o* llogarets habitats. En tot cas, la pressió sobre el territori degué ser escassa durant aquests quasi set-cents o vuit-cents anys altmedievals, amb un avanç progressiu del bosc en les seves diverses varietats, convertint, poc a poc, la Conca en un mantell verd de vegetació que aniria transformant les antigues restes en vestigis arqueològics per al futur", CARRERAS CASANOVAS 2006: 52 I 53.

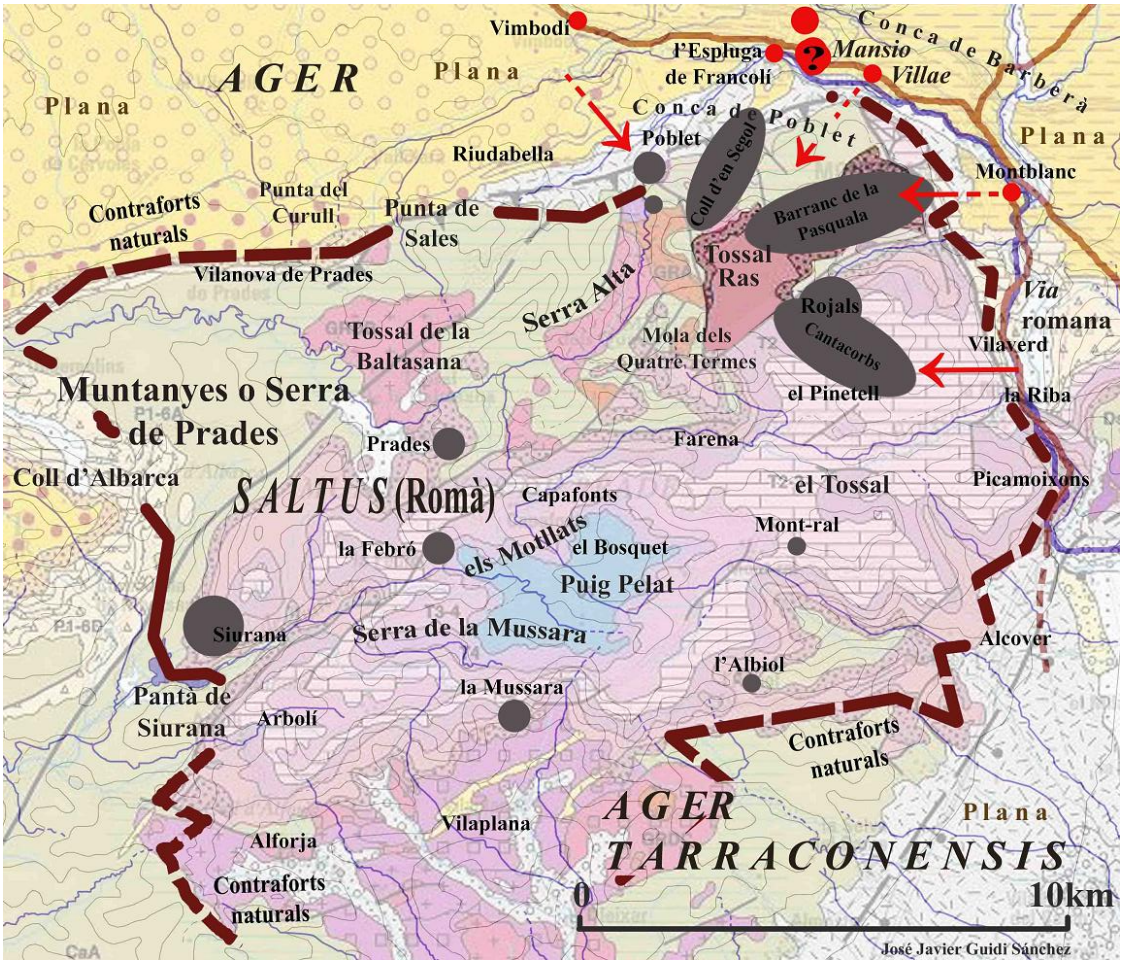

Hipòtesi de poblament a les Muntanyes de Prades durant els segles V-VIII d.C. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

4. El poblament altmedieval: islàmic i "de frontera", segles VIII-primera meitat del segle XII.

4.1. La invasió musulmana i la fi del regne visigòtic.

A.Carreras Casanovas és el principal investigador que ha estudiat la nostra àrea d'estudi en relació a la invasió musulmana[316]. Malgrat que trobem la seva anàlisi encertada volem posar en relleu que la nostra opinió és que Tarragona seguia sent un nucli urbà rellevant durant tot el període V-VIII d. de C. i que el nostre territori seguia formant part com a extensió rural d'aquesta ciutat[317]. A diferència del que va succeir a Còrdova i Mèrida, les altres dues grans capitals provincials romanes que van continuar sent-ho en

[316] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 33-35.
[317] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011. Especialment rellevant l'estudi de la ciutat de Tarraco als segles V-VIII d.C.; GUIDI, J.J.; MAR, R. 2011.

època visigoda, Tarragona va patir un col·lapse i abandó total a principis del segle VIII d.C. amb motiu de l'arribada de les tropes islàmiques que van conquerir gran part de la Península Ibèrica. Existeixen diverses hipòtesis entorn de la fi de la Tarragona visigoda com a entitat urbana, sense que la historiografia hagi arribat a una unanimitat a l'hora de definir els factors que van desencadenar l'abandó de la capital romà-visigòtica. D'altra banda existeix un problema latent substancial a aquesta problemàtica històrica: en primer lloc els romanistes no avancen prou cronològicamente com per a plantejar i afrontar el problema de l'abandó de Tarragona, mentre que en segon lloc els medievalistes comencen les seves anàlisis a partir de les iniciatives comtals de conquesta i reocupació de la ciutat als segles X-XII. Dit d'una altra manera: l'abandó de Tarragona en la segona dècada del segle VIII d.C. ha caigut tradicionalment en un limb historiogràfic[318].

Segons els nostres plantejaments el final de la Tarragona postclàssica es va produir quan la província *Tarraconense*, governada pels successors de Vitiza, cau en poder islàmic. Com ja van apuntar A. Barbero i M. Vigil això va succeir durant el govern de al-Samh (719-721). Fins llavors la província *Tarraconense* s'hauria mantingut com a territori exempt del pagament de tributs als conqueridors islàmics, com si fos un reduït regne independent de la part oriental de l'antiga província romana, que integraria la *Tarraconense* i la *Narbonense*[319]. El regnat de Akhila a Tarragona i Narbona està ben documentat a través de les encunyacions monetàries entre els anys 711 i 720 d. de C.41, així pel text conservat en el monestir de Ripoll amb el llistat dels reis gots. Per tant, la història de la fi de la Tarragona tardoantiga va tenir lloc entre el 711 i el 720 d. C. Començaria amb la fugida de l'elit urbana, seguiria amb l'establiment d'un breu poder autònom associat a la facció viticiana de l'elit visigoda (Akhila II, Ardobasto, administració, ceca i exército) i conclouria amb un enfrontament bèl·lic entre aquesta aristocràcia i els conqueridors islàmics[320].

Del segle V fins la segona dècada del VIII d.C. tenim una època que creiem políticament ben definida[321]. No obstant això, no s'han fet treballs monogràfics que tractin l'anexió d'aquest ampli *territorium* a la capital de *Tarraco*. Els treballs de J. M. Palet signifiquen un avanç en aquest sentit, però en cap moment s'estableix un nexe d'unió entre l'*ager romanorum* i la formació d'una frontera política amb la seva complexa definició social. La caiguda del territori del litoral de la *tarraconensis* de l'autoritat hispanovisigoda a l'islàmica va tenir lloc entre els anys 714 i 719 d.C. L'any 711 d.C. les tropes àrabs i berbers comandades per *Tariq ibn Ziya* travessaren l'estret i a la primavera-estiu començava la conquesta del *Regnum*. La derrota de Roderico i els pactes com els que van mantenir Teodomiro (després *Tudmir*) evidencien la contraposició de victòries i pactes per part dels musulmans en un curt espai de temps. L'any següent *Musa ibn Nusayr*, gobernador d'*Ifriqiya* (actual Tunísia), es qui comanda les noves tropes, iniciant el procés d'assimilació per part de l'Imperi Omeia, que abastava un ampli territori des de el riu Indus fins l'Oceà Atlàntic[322].

---

[318] Volem ressaltar que vivim en l'actualitat sota les pressions i imposicions institucionals i ideològiques que subratllen el "políticament correcte" i no resulta "políticament correcte" atribuir la fi de gairebé un mil·lenni de vida urbana a la conquesta islàmica.

[319] BARBERO, A.; VIGIL, M. 1991.

[320] GUIDI, J.J.; MAR, R. 2011.

[321] Per als segles V-VI d.C.: ARCE 2005; per una visió general: BARBERO, VIGIL 1978, 155 i ss.

[322] Una visió general de la conquesta islàmica: BARBERO, VIGIL 1978, 201-231; BARCELÓ 1991; BARCELÓ 1992, 25-28.

L'*ager* de la *Tarraconensis* deixava així de dependre de la capitalitat de la *civitas*. Aquest esdeveniment va contribuir al procés social i econòmic que tradicionalment s'ha denominat com prefeudal, característic del llarg període postclàssic. En realitat, i de forma generalitzada al *Regnum*, la conquesta va beneficiar, a partir de pactes entre els conqueridors i els quadres dirigents de les ciutats, als bisbes i l'aristocràcia militar i terratinent, que fixarien un nou ordre jurídic i polític basat en la subjecció fiscal dels territoris a l'estat omeia[323]. El cas de *Tarraco* i l'*ager tarraconensis* és una excepció: en primer lloc no trobem cap *militia* goda que defensi la ciutat; al seu comandament hi trobaríem la figura d'un *dux provinciae* o fins i tot la presència d'un *comes*. Tanmateix tenim ben documentat textualment la marxa de l'*episcopus* (personatge de gran prestigi social i cap de la *comunitas christiana*) i la seva fugida per mar fins a la ciutat italiana de Verona. Al 714-719 hi ha absència absoluta d'una aristocràcia social a la ciutat. Si *Tarraco* va se seu del rei Akhila II només és una hipòtesi que no pot ser ara per ara contrastada però que tenim en compte[324]. Sigui com sigui, a la segona meitat del s. VIII l'*ager* o *territorium* nord de la ciutat de *Tarraco*, la Serra de Prades i el sud de la Conca de Barbèra, va perdre el seu status tradicional de *hinterland* agropecuari. Encara així, la població no pot desaparèixer en aquest procés polític i ideològic[325].

Aquests esdeveniments i les seves conseqüències (l'abandó per part de les elits de la ciutat) troba el seu reflex en la situació descrita a la *Crònica Profètica* (en un passatge titulat *De goti qui remanserint ciuitates Ispaniensis*) segons la qual la guerra entre els defensors del regne got i els conqueridors musulmans va durar set anys[326]. Passats aquests anys es van establir pactes ente aquests pels quals els primers havien de desmantellar les seves ciutats i viure en llogarets i castells triant comtes (*comites*) entre ells responsabilitzats de complir els pactes. Aquest text fonamental fa esment finalment al fet que els conquerits per la força serien rebaixats en la seva condició social. *Tarraco*, una de les seus o capitals d'Akhila II i dels sectors de l'elit hispanovisigoda que no van pactar, perdia així la seva capitalitat després de més de nou segles. Sense elits urbanes no sobreviu la *civitas* ni sorgeix la *madina*. Tortosa aglutinarà en les següents centúries el paper de la ciutat més septentrional al litoral, a la frontera omeia d'al-Andalus, mentre que Barcelona s'erigirà com a seu del comtat de Barcelona en la *Marca Hispànica* cristiana establerta pels carolingis. La incorporació en escena d'aquests nous actors polítics i socials relegava a Tarragona a un espai de frontera no despoblat, però sí després de tota autoritat estatal. La població que hagués quedat a la ciutat, sense la tutela d'un estat o d'una elit pròpia, va haver de desenvolupar noves estratègies residencials que l'acabarien apartant de la vida urbana tal i com l'havien reconeguit fins a aquell moment. En definitiva, al llarg del s. VIII d.C. la ciutat de Tarragona es va convertir en un cadàver de pedra i marbres[327] i la Serra de Pradesi el sud de la Conca de Barberà van perdre el seu referent polític, administratiu, social, econòmic i religiós.

La *Barcino* (Barcelona) dels segles VI-VIII d.C. va heretar de la tardorromana un potent sistema emmurallat datat a finals del segle III i principis del IV d.C., que hem de vincular més amb la autoritat imperial que no pas amb la autosuficiència d'una ciutat en crisis[328]. La ciutat romana de *Barcino* mai va tenir la rellevància de la que va gaudir *Tarraco*

[323] BARCELÓ 1988, 195 i ss.
[324] GUIDI, MAR 2009.
[325] GUIDI-SÁNCHEZ 2010b.
[326] BARBERO, A.; VIGIL, M. 1991.
[327] GUIDI, J.J.; MAR, R. 2011.
[328] RIU I BARRERA, 2009.

malgrat l'origen comú d' *status* de colonia romana; però a partir del segle VIII d.C. acull la seu d'un poder (en principi perifèric) que capitanejarà el procés de "conquesta" dels territoris fronterers de l'islam. *Barcino* va ser seu de diversos governadors emirals. A partir de l'any 800 d.C. es converteix en la seu del comte de Barcelona i en un centre neuràlgic dels comtats catalans sotmesos a la autoritat carolingia, experimentant nombrosos canvis en la seva morfologia urbana i aptan-se a la seva nova condició de capital. Entre els segles VIII i X d.C. havia nascut la *Barcinona* condal enfront d'al-Andalus[329]. Si *Tarraco* restà "despoblada" de qualsevol presència d'elit islàmica o cristiana fins a la seva "conquesta" l'any 1129[330], *Barcinona* va ser seu dels comtes i bisbes del principal comtat de la Marca Hispànica. Més al sud de Tarragona, controlant l'important xarxa fluvial de l'Ebre, la *civitas* de *Dertosa* es va consolidar com a una *medina* islàmica. Al llarg del segle VIII d.C., nous actor polítics prenien posicions a banda i banda del Penedès, els comtats carolingis de la Marca Hispànica al nord i l'emirat i posterior califat d'al-Andalus al sud. El nostre territori, la Serra de Prades i el sud de la Conca de Barberà van restar sota el domini dels conqueridos musulmans, al Tagr'ala (Marca o Frontera Nord) d'al-Andalus.

A partir del segle VI d.C., les condicions de la nostra àrea d'estudi van deixar de ser apropiades per el desenvolupament de les activitats orientades a la comercialització basada en l'abundància d'excedents dirigida per una elit rural vinculada a *Tarraco* que al segle VIII d.C.; desapareix. La conquesta islàmica va consolidar el procés que venia produïnt-se de dispersió del poblament amb la desaparició de la ciutat com actor polític i gestionador d'un *territorium*. Aquest fet ha de posar-se en relació amb la voluntat de la població rural de no sotmetre's, des de la conquesta islàmica d'inicis del segle VIII d.C., ni al poder de Barcelona ni a la massa llunyana *Turtuxa* (Tortosa): s'havia instituït "la frontera"[331]. Cada vegada estem més lluny de la visió d'un comunisme agrari primitiu caracteritzat per una redistribució regular de les terres entre els camperols en les centúries postclàssiques[332]. La família àmplia, el clan (com el *Sippe* alemany) és l'orígen i base d'aquestes comunitats a l'Europa nòrdica i central o en àrees "perfièriques" de la Península Ibèrica, com al Bearn (França) a o segurament al nostre territori. La definició de Chris Wickham de *peasant mode of production* (mode de producció camperola) subratlla la personalitat pròpia (i no marginal) d'una societat caracteritzada per l' (aparent) asuència d'elits o un estat capaç d'apropiar-se dels excedents d'un territori específic[333]. El territori de Tarragona segons els nostres plantejaments obeeix a aquest esquema, menys rígid i molt més complex del que s'havia plantejat per a la Península Ibèrica fins fa poc. Segons la nostra hipòtesi durant els segles VIII-IX aquestes comunitats "de frontera", hereves directa del poblament visigot, van romandre relativament al marge de la dominació islàmica o comtal, no obstant això a partir del segle IX van ser totalment assimilades per part del poder islàmic.

La fallida del sistema romà de *villae* al segle V d.C va iniciar aquest procés que es consolidar a partir de l'any 714 amb la desaparició de *Tarraco* i la constitució d'un nou ordre en les relacions entre els fragmentaris poders peninsulars. Definim els assentaments estudiats entre els segles V-VIII d.C. com a unitats integrades en major o menor grau per unitats domèstiques unifamiliars que s'associen a altres explotant de

[329] RIU I BARRERA, 2009
[330] FACI, 1991: 469-489
[331] GUIDI 2010: 98
[332] FOSSIER 1984.
[333] WICKHAM 2005

manera individual o col·lectiva al territori. Es tractaria d'un conjunt més o menys extens de famílies lligades sota un lideratge clànic, basat més en l'experiència i la tradició que no pas en l'acumulació de recursos econòmics i en la capacitat de coacció. La intervenció militar del comtat de Barcelona i la constitució d'una xarxa (superposada i articulada amb els assentaments preexistents) de torres i castells es constituïa a la vegada que la figura del senyor feudal amb una àmplia comunitat camperola adscrit a ell. Les famílies (integrades per *collaterales et consanguinei*) són ara dirigides políticament a poblar determinades àrees: es concentra la població i es diversifica la producció econòmica[334]. Les cases i poblats són cada vegada més elaborats i participen d'una sèrie d'estructures comunitàries que donen suport a assentaments cada vegada més extensos i complexos, com podem apreciar a Siurana, Castellollit, Prades o l'Albiol.

L'existència durant els segles VIII i IX d.C., de comunitats locals al marge dels poders sociopolítics enfrontats ha de ser proposada amb matisos: la toponimia registra un elevat nombre d'enclavaments d'origen islàmic, i la presència de les parròquies (*parrochiae)* rurals està demostrada per als segles altmedievals. No obstant això el poblament dispers en altiplans i coves respon a aquest esquema, com igualment ho va ser l'estratègia de reocupació i reutilització de les estructures pròpies del paisatge romanitzat. En un espai geogràfic concret poden habitar diversos nuclis familiars que estan en contacte entre sí i participen d'una realitat comú (matrimonial, religiosa, cultural, econòmica, etc…) sense que es constitueixin centres aglutinadors. En aquest context són escasses les presions fiscals i ideològiques de més enllà dels rius Llobregat, el Gaià i tradicionalment la Conca de Barberà; i per tant nul l'intervencionisme per part de cap tipus d'elit per consistuïr vilatges o centres poblacionals[335]. Un cas diferent és les Muntanyes de Prades, integrades al poder andalusí. Aquestes àrees de poblament semblen respondre a una *freqüència ocupacional* vinculada als cicles de construcció-reconstrucció dels espais residencials estretament vinculats a les explotacions dels recursos naturals i a la iniciativa d'un camperolat que poc a poc anirà reorganitzant-se en el context de l'expansió del comtat de Barcelona, que analitzarem als darrers capítols del nostre treball.

[334] GUIDI 2010a i 20010b.
[335] GUIDI 2010: 119 i ss.

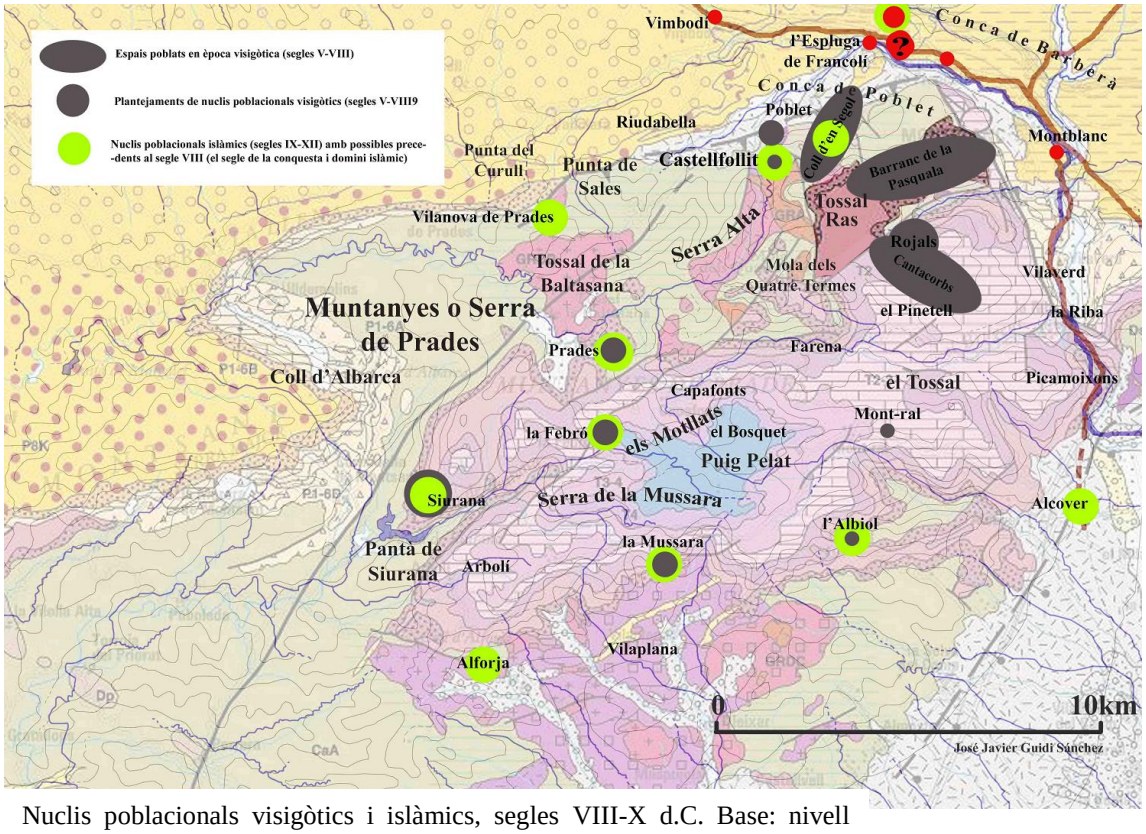

Nuclis poblacionals visigòtics i islàmics, segles VIII-X d.C. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

4.2. El domini islàmic a les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà.

L'any 801 d.C. *Barcinona* es consolida com seu (gairebé) hegemònica dels comtats carolingis de la Península Ibèrica[336]. Al sud es consilida, però, el districte de *Tarrākūna*, una entitat poc definida, però ara depenent política i administrativament de l'emirat i califat, i de les medines de *Turtūsha* i *Lārida*, entitats també subalternes a l'aparell administratiu omeia. No trigaria en guanyar rellevància l'*hisn* (fortalesa) de Siurana al cor de les Muntanyes de Prades. Encara que les incursions carolíngies van continuar per tal d'ampliar el seu àmbit d'influència, aquestes van fracassar durant tot el primer decenni del segle X d.C. En aquest període es va constituir la frontera que durant dècades va integrar els nostres territoris. Per una banda l'avançada ciutat de *Barcinona* (*Barshilūna* per als musulmans), punta de llança dels carolingis; el massís de Garraf-Ordal amb les muntanyes que separen el Vallès de la conca i Delta del Llobregat, aquest darrer transformat durant tot el període postclàssic[337]. Per nosaltres aquesta frontera és

[336] ABADAL 1926-1952.
[337] MAGÍ 2003, 219-227.

més un punt de contacte entre diverses entitats polítiques que una frontera física real. L'any 826 té lloc una revolta dels magnats hispanovisigots contra el poder carolingi, procés que culmina amb la intervenció de les tropes emirals i la conseqüent defecció de molts territoris de la Catalunya Central. Aquests esdeveniments perfilen l'establiment de la frontera. A una banda del Llobregat els comtats de Barcelona (el que més ens interessa, al litoral) i d'Urgell (més al nord); d'altra banda l'organització de la Frontera Superior emiral i posteriorment califal del *Tagr al-a'la*[338].

Les treves imposades per Còrdova mantenen un *status quo* que es trenca l'últim quart del s. XI d.C., quan Sunyer d'Empúries i Gifré de Cerdanya annexionen nous territoris mentre que es produeix la primera *fitna* d'al-Andalus (la guerra civil dels "partidaris") amb la consolidació dels *Banu Qasi* de *Saraqusta* (Saragossa) com autèntic poder a la Frontera Superior. El progressiu avanç dels comtats cristians té lloc a l'àrea de la *civitas* de *Barcinona* cap el Vallès, en primer terme, i en una segona fase cap al Penedès[339] i el Garraf. La documentació textual defineix aquests territoris, la qual s'intensifica conforme avança el s. XI dC. Aquesta fase d'expansió i posterior aturada l'hem de vincular amb els establiments de pactes i tributs entre el comte de *Barcinona* i el califa de *Qurtuba*[340].

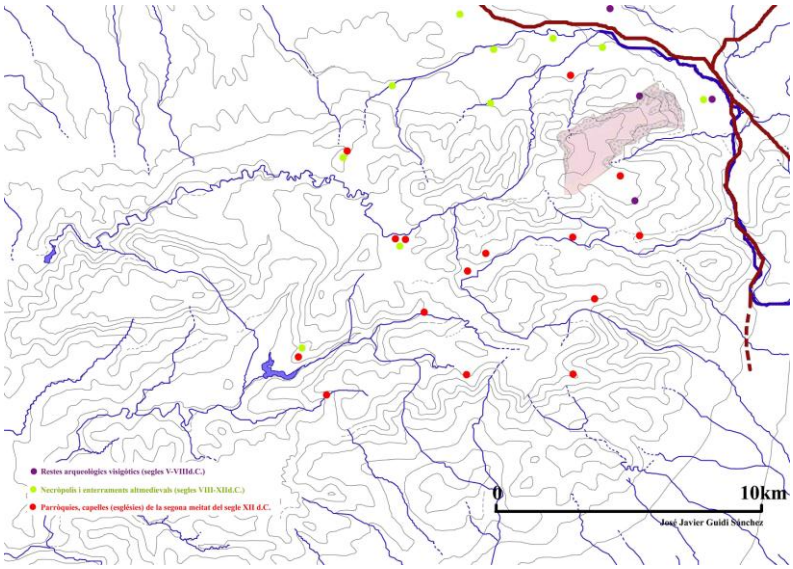

Jaciments i espais arqueològics postclàssics i altmedievals de l'àrea objecte d'estudi. Dibuix: J.Javier Guidi Sánchez.

A finals del s. IX i començament del X es produeix a tot el territori penedesenc l'assimilació per part dels poders feudals del comtat de *Barcinona*: s'ocupa la Serra d'Ordal, posteriorment el nord amb la vall de l'Anoia (amb els paradigmàtics Lavit i Masquefa), es fixa la línea fronterera vers l'oest a l'alçada de Sitges, Olivella i la geoestratègica Olèrdola, des de on es penetrarà puntualment a Castellet (Castellet i la Gornal). Aquest procés d'expansió comtal va trencar una tendència en el control militar islàmic que hi hauria existit als territoris del riu Llobregat, com prova l'Alcalà de Sant

[338] SCALES 1990, 10 i ss.; SÉNAC 2006.
[339] Interessants reflexions paisatge-arqueologia: CEBRIÀ et alii 1991, 38-135.
[340] BATET 1993, 263-274.

Boi de Llobregat, des de on es controlava l'accés a la Serra de l'Ordal, o Castellví de Rosanes i Sant Esteve Sesrovires des de on es controla el pas de l'antiga *Via Augusta*[341]. El sud va ser conquerit per Barcelona en una primera fase degut a que el control de la franja litoral era prioritària. Des d'aquests eixos costaners es va iniciar l'avanç cap al nord, quan es travessa el riu Anoia i s'ocupa l'Alt Penedès, on s'establiran a els punts de control i defensa de Gelida i Subirats[342].

L'expansió i conquesta islàmica de la ciutat i el Camp de Tarragona ha estat tradicionalment una etapa plena d'interrogants per a la historiografia. Com hem apuntat anteriorment, a diferència de Mèrida i de Còrdova, el final de Tarragona va succeir durant el govern de al-Samh (719-721). Fins llavors s'hauria mantingut com a territori exempt del pagament de tributs als conqueridors islàmics en forma de petit regne sota Akhila II i Ardó. En aquest període començaria l'abandó de l'elit urbana com ho veiem en l'exemple de la llegenda metropolità Pròsper i conclouria amb un enfrontament bèl·lic entre aquesta aristocràcia resistent i els conqueridors islàmics. Els conquerits per la força serien rebaixats en la seva condició social. *Tarraco,* una de les seus de Akhila II i dels sectors de l'elit hispanovisigoda que no va pactar, perdia així la seva capitalitat i es desmantellava la vida urbana després de nou segles d'existència. Entre la *Tarraco* visigoda de principis del segle VIII d.C i la *Terrachona* de la restauració del segle XII, la *Tarraqūna* islàmica continua ara per ara sent una gran desconeguda, en part per la resistència historiogràfica a acceptar l'abandó generalitzat i conseqüent als esdeveniments polítics que hem remarcat. En aquest context la *Tarraqūna* islàmica dependria de la fortalesa (hisn) de Siurana i la xarxa de fortificacions islàmiques de la Serra de Prades (Castellfollit, l'Albiol, la Roca Miravet, etc).

La ocupació islàmica del *Regnum Gothorum* va concloure amb el definitiu desmantellament de ciutat tarraconense a la segona década del segle VIII d.C. A diferència d'altres ciutats com Tortosa, Barcelona i Girona, a Tarragona no es va establir cap autoritat política ni es van desenvolupar fets polítics o militars rellevants. Encara que ni l'arqueologia ni la documentació textual ens permeten conèixer amb claretat aquest període, és possible que a la ciutat s'hi mantingués una població merament residual, del tot desurbanitzada. El fet que la ciutat romangués deshabitada va comportar grans dificultats a les elits feudals per portar a terme la reurbanització; un procés que s'allargarà des de mitjans del segle XI fins les acaballes del segle XIII com veurem en els capítols posteriors. La documentació textual musulmana però, ens proporciona una imatge que s'apropa al col·lapse urbà que reflecteixen les fonts cristianes i el mutisme del registre arqueològic[343]. Al-Razi ens descriu la ciutat a mitjans del segle X d.C., com un "camp de majestuoses ruïnes"[344]. Aquesta imatge dels cronistes musulmans es va mantenir com si d'un tòpic es tractés fins al segle XV, en que l'autor al-Himyari va constatar l'abandonament de la ciutat amb la presència de les ruïnes i serps. Aquest autor també explica la història d'un personatge que es va perdre en un laberint subterrani de la ciutat o la troballa de grans emmagatzemats (sitges?) d'època visigòtica o inclús romana. Als tòpics referents a la ciutat de Tarragona a les fonts islàmiques hem d'afegir-hi les habituals rondalles que adornen els relats de les

[341] CLOPAS 1951, 103-106; BOLÒS, PAGÈS 1987, 113-151; BOHIGAS et alii. 1992, 17-23.
[342] BATET 1993, 263 i ss.; DEU MARTÍ 1993; GALINDO I TORRES et alii 1993, 387-392; MACIAS et alii 1993, 169-188; VIDAL 2006, 271-288. Interessants reflexions a: MARTÍ 2003 89-114.
[343] Segons el nostre plantejament la troballa de dos o tres trossets de ceràmica islàmica no pot confirmar l'existència d'un contingent poblacional a la ciutat.
[344] VILADRICH, 1990

cròniques islàmiques, moltes vegades tingudes en compte com a "reals" o interpretades com a metàfores de fets que en realitat no poden ni han de considerar-se com a autèntiques.

Autors com Sanç Capdevila, J.M. Recasens i Comes i Antoni Virgili han estudiat la *Tarraqūna* islàmica[345]. Després de la victòria islàmica sobre Rodrigo l'any 711 d.C. comença l'expansió del domini omeia per la Península Ibèrica, definida per l'escassa resistència i la política de pactes portada a terme pels conqueridors i la població hispano-visigòtica. Un exemple d'aquesta política es va portar a terme amb Teodomir (després Tudmir) a Alacant[346]. Com hem vist anteriorment la ciutat de Tarragona va ser conquerida pel governador al-Samah. Objecte de polèmica historiogràfica és encara el paper que Akhila i Ardó (descendents del rei visigòtic Witiza) van tenir a la *Tarraconense* i a la *Narbonense*; segons els nostres plantejaments van instaurar un petit regne independent que no va durar més de set anys abans de la seva absorció per part d'un incipient al-Andalus. Però aquest fet no canvia les circumstàncies concretes en les que es desenvolupa la conquesta de *Tarraco* per part dels contingents islàmics. L'absència del bisbe i de les classes dirigents a la ciutat posa de manifest els pocs problemes als que van haver d'enfrontar-se els conqueridors per fer-se amb el territori i la seva progressiva ascensió cap al nord, conquerint ciutats com Barcelona, Girona i arribant fins propr a la ciutat francesa de Poitiers, on van ser frenats per Carles Martel l'any 732. Com veiem, en aquestes cronologies el nostre territori objecto d'estudi està lluny de ser integrat al comtat de Barcelona, sent un domini fortament controlat per Siurana i Tortosa, és a dir, pel poder polític-militar islàmic alt medieval.

Lamentablement tenim pocs indicis arqueològics del període musulmà[347]. No obstant això, la crítica textual ens aporta algunes dades sobre la *Tarraqūna* islàmica. Alguns documents àrabs parlen de la presa de Tarragona per la força amb la destrucció d'alguns edificis[348], en conseqüència part de la població va haver de fugir, sobre tot les elits dirigents (laiques i religioses). El més probable, però, és que pràcticament no quedessin elits quan es va produïr l'arribada del contingent militar musulmà. Igualment no degué haver-hi confrontació violenta i en conseqüència cap tipus de destrucció material que, per altra banda no està documentada arqueològicament. L'explicació i interpretació que ens sembla més lògica és que no va haver-hi pactes amb unes elits urbanes inexistents, sinó una simple assimilació territorial i una progressiva ascensió cap al nord per part dels conqueridors.

Es pot dividir en dos grans àmbits geogràfics el període històric que va des del segle VIII fins a la conquesta feudal de mitjans del segle XII: el primer lloc la conca, els territoris del pla (mossàrabs o "de frontera") i els territoris de l'interior de les Muntanyes de Prades, plenament islamitzats. A.Carreras Casanovas ha estudiat les repercusions de la conquesta i dominació islàmica a la conca, especialment a l'Espluga de Francolí i el seu entorn geogràfic inmediat[349]. Com apunta aquest autor "l'orografia jugà un paper decisiu en els dos mons fronterers"[350], l'islàmic i el cristià. El comtat de Barcelona aprofitaria la serralada prelitoral amb els seus cingles i promontoris per la

[345] CAPDEVILA1964-1965: 29-63; RECASENS I COMES, 1975; VIRGILI 1984.
[346] COLLINS 1989.
[347] Com ja hem assenyalat es tracta d'alguns trossos de ceràmica islàmica als quals els arqueòlegs s'agarren tenaçment intentant donar-los un relleu i importància dels quals manquen.
[348] La dada la proporcina Al-Rāzī, *Crónica del Moro Rasis*. BRAMON, 2000: 118 i 119.
[349] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 36.
[350] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 40.

construcció de castells i torre, estrategia que desenvoluparia durant els segles XI-XII en la progresiva conquesta de la Frontera Superior islàmica[351], significatius són els assentaments de Queralt (929), Montmell (974), Montagut (975), Selma (977), Selmella (977) i Cabra (980). Les muntanyes de Prades formaven part d'aquesta cadena o serralada prelitoral[352], però fins a mitjans del segle XII formaven part del domini de la rellevant Siurana islàmica.

Segons A.Carreras Casanovas "la presència o domini islàmic al període que va des de la conquesta de la segona dècada del segle VIII fins al 876 d.C. es basaria en talaies enlairades (*talí'a, talai'àt*) que tenien una doble funció: la vigilància/comunicació i gestió del territori"[353]. Creiem a partir de les dades que hem d'aquest plantejament és encertat, encara que de nou ens trobem amb dades arqueològiques i fonts textuals molt heterogènies i fragmentàries. No és objecte del nostre treball, ni pretenem aclarir aquí l'origen o la consolidació de poblament musulmà, berber, cristià, mossàrab, etc, en el territori[354]. Tanmateix no podem marginar el problema que suposa la ruptura, continuïtat i profunda transformació demogràfica i poblacional que suposen els segles VI-X d.C. amb la invasió islàmica, la progressiva fragmentació política i l'expansió dels comtats catalans com a protagonistes[355]. Creiem que les estratègies d'hàbitat que es desenvolupen en aquestes cronologies en el territori analitzat responen a les accions d'aquests protagonistes polítics. Els plantejaments que més endavant desenvoluparem en relació als assentaments islàmics s'ajusten a aquestes hipòtesis a partir de la qual paisatge natural i històric i control polític/explotació econòmica estan directament relacionats[356].

La toponímia també ens aporta informació que és útil per caracteritzar el poblament alt medieval d'aquest espai. Segons A. Carreras Casanovas "a través del registre toponímic es pot plantejar un origen islàmic i la possible presència d'aquest tipus de torres al territori". En la Conca de Barberà trobem la Serra del Tallat, amb el puig de Forès i l'espai del Tallat a Montblanquet[357], també tenim el Llorac, la Cirera, Conesa, Lilla i les denominacions de Vimbodí i la Roca de Miravent o Miravet. Fixant la nostra atenció en l'espai geogràfic objecte d'estudi resulta extraordinàriament rellevant la denominació de la Roca de Miravent o Miravet fa referència a l'actual coll d'en Sègol. La denominació de "Roca de Miravent" o de "Miravet" és un topònim d'origen àrab que podria indicar la presència d'un espai de rellevància geoestratègica. A.Carreras va plantejar que en aquest espai va poguer albergar una talaia o torre islàmica[358]. Extraordinàriament significativa és una cita que trobem en la documentació alt medieval. Si tenim en compte les característiques d'aquest tipus d'informacions textuals (molt fragmentàries, breus, concretes i descriptives), la dada no solament no pot obviar-se, sinó que guanya

[351] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 40.
[352] A.Carreras planteja que les dinàmiques d'ocupació de la serralada prelitoral durant els segles XI-XII va deure constituir-se una de les principals estratègies per part del comtat de Barcelona i que seria anòmal que en aquesta estratègia no estiguessin integrades les Muntanyes de Prades. No obstant això, com veurem, malgrat aquesta voluntat per part del comtat de Barcelona no és fins a la conquesta de Tarragona i les posteriors conquestes de Tortosa i Lleida quan el sistema muntanyenc serà sotmès a l'autoritat comtal.
[353] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 35.
[354] Estudis toponímics: BARCELÓ 1991; BARCELÓ 1992, 25-28.
[355] Per al cas del comtat de Barcelona: MARTÍ 1992, 28-35; BATET 1993, 263-274.
[356] BERTRAND 1978A, 239-258.
[357] BALAÑÁ 1984: 85-90; CARRERAS CASANOVAS 2000C: 35.
[358] No es conserva cap document administratiu-territorial islàmic. CARRERAS CASANOVAS 2000C: 35.

una gran rellevància. La carta de població de l'Espluga de Francolí, datada el 25 de desembre de 1079 fa esment als limits que tindria el terme, on es cita "De III. Parte in ipsa Rocha de Miravet"[359]. Existeixen altres denominacions a l`època que fan referència a "Rocha de Miravet" en la geografia del nord-oest peninsular[360].A l'hora de definir l'espai geogràfic que abastava la població i els territoris de l'Espluga de Francolí es van establir diferents "parts", la número III fixa el punt[361] geogràfic en què limitava l'Espluga de Francolí en la Rocha de Miravet, és a dir, en una roca, promontori o elevació natural en la qual havia d'existir algun tipus d'estructura (fortificació, torre) que és a la qual fa referència el vocable de "Miravet".

Inicialment no sabem si la Conca de Barberà depenia del districte de Lleida o de Tortosa, però sí el sistema muntanyenc de Prades, que s'articulava entorn a Siurana i aquesta depenia directament de Tortosa. Enmig dels dominis islàmics de la Serralada de Prades i les fortificacions comtals de la serralada prelitoral s'extenia la Conca, suposadament "terra de ningú" i escenari d'esporàdiques ocupacions i intents de control per part del comtat de Barcelona i pas dels diferents exèrcits. La dinàmica de pas d'exèrcits i razzies islàmiques ha estat recollida per A.Carreras Casanovas en diversos treballs[362]. Les formes de gestió i control del territori en al-Andalus es basava, igual que en la Roma antiga, en la presència de centres urbans que són capitals polítiques, socials, econòmiques i ideològiques o religioses. Així doncs tan sol Tortosa o Lleida podien ser els nuclis administratius que poguessin capitalitzar el control de la nostra àrea d'estudi, les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà. Tenim arguments per justificar la rellevància de Tortosa. La dada es concreta en l'existència de Siurana, un assentament i fortificació ben coneguda per les fonts documentals (tant cristianes com a islàmiques) així com per les restes arqueològiques i la morfologia del nucli que ha perviscut fins a l'actualitat, en el qual ha quedat fossilitzat alguns trets rellevants del que va poder ser la Siurana medieval. En apartats posteriors definirem l'assentament islàmic de Siurana i com la rellevància d'aquest (depenent de Tortosa inicialment i finalment independent) és entorn del com s'articularà el poblament i les defenses islàmiques a les Muntanyes de Prades i segurament el sud de la Conca de Barberà.

4.3. El registre arqueològic altmedieval, islàmic i "de frontera".

Existeix un espai geogràfic que per l'abundància i la magnitud de troballes arqueològiques resulta especialment significativa en relació al poblament islàmic. Es tracta de la vall de Castellfollit. Aquest espai ha estat poblat des de la protohistòria i la dominació romana[363]. Les seves condicions naturals (abundància d'aigua, jaciments miners de l'Argentada, pas natural que comunica el pla de la Conca amb el cor de les Muntanyes de Prades i les valls del Brugent, Capafonts, la pròpia vila de Prades i Siurana…) fan d'aquesta àrea un marc natural idoni per el poblament[364]. És aquí on es

[359] Arxiu Històric Naciona de Madrid, Clero, carpeta 1993, Poblet, pergamí 12. Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, pergamins dde Ramon Berenguer II núm. 263. CARRERAS CASANOVAS 2000C: 35.
[360] Al terme del castell d'Estopanyà (Aragó), entre Benavarri i Tamarit de Llitera es cita "in extremis finibus Marchiarum iuxta Ispaniam". En un document datat l'any 1067.
[361] "in ipsa Rocha de Miravet", l'expresió no pot ser més concreta.
[362] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 40 I SS.
[363] "A l'entrada mateix d'aquesta vall i barrant el pas cap a l'interior, situat en el mateix lloc que durant el neolític s'assentà una comunitat prehistòrica i que, posteriorment en època romana, fou bastida una vil·la", CARRERAS CASANOVAS 2006: 65.
[364] CARRERAS CASANOVAS 2006: 65.

localitzen la torre i l'assentament de Castellfollit, espais arquitectònics que no han estat objecte d'intervencions arqueològiques però que a partir de les dades que tenim podem plantejar que es tractava d'un nucli poblacional islàmic rellevant. A continuació descriurem tant la torre com l'assentament amb més detall, plantejant la seva possible adscripció islàmica.

4.3.1. La torre del Moro o de Castellfollit.

La torre de Castellfollit[365] es defineix com una estructura arquitectònica al damunt d'una roca al vessant est de la vall de Castellfollit. L'àrea està envoltada per restes arqueològiques i arquitectòniques indeterminades (però altmedievals), possiblement les restes d'un villatge. Des del punt de vista del control visiual i del territori la torre de Castellfollit controla una bona àrea de la Conca de Barberà i el pas pel camí que segueix el fons del vall. A partir d'aquesta torre es pot establir una relació visual directa amb altres pnts de les Muntanyes de Prades[366]. Aquesta torre ha estat estudiada monogràficament per A.Carreras Casanovas, posteriorment J.Bolós i J.J.Menchon han reproduït els seus estudis sense plantejar novetats en relació a aquests treballs. S'ha plantejat que es tracta d'un castell amb història desconeguda. Pot ser confós amb altres castells de l'Anoia, el Bages i la Garrotxa. En la documentació textual medieval de la Conca de Barberà apareixen alguns personatges amb el cognom de Castellfollit, però segons els estudis realitzats aquests personatges són repobladors procedents de Castellfollit de Riubregós, a l'Anoia. Tenim documentada per altra banda la granja de Castellfollit, propietat del monestir de Poblet. Aquesta granja s'esmenta per primera vegada l'any 1221, però probablement va existir amb anterioritat o reaprofitava estructures arquitectòniques d'un villatge o assentament de caire rural o fortificat precedent[367].

La torre (*turris*) té plantra trapezoidal. L'angle NE és lleugerament agut, i el del NW, obtús. A l'interior les mides dels costats nord i sud eren d'uns 2,7 metres i les del costats est i oest de 4 i 3,5 respectivament. Avui en dia manca l'angle SE, que no s'ha conservat. El gruix de les parets de la torre és de 70-75 cm. segons el mur. S'ha conservat una alçada d'entre 4,3 i 2 metres, depenent de l'alçada de la roca en la que es recolça l'estructura. Segons A. Carreras la paret oest sembla una mica inclinada no per defecte d'obra (*opera*) o per la mala conservació de les estructures arqueològiques; la raó es troba en que aquesta paret feia a la mateixa vegada de contrafort per poguer edificar l'estructura en alçada. La presència d'aquesta paret-contrafort ens obliga a reflexionar sobre l'alçada de l'edifici. Segons A.Carreras Casanovas tot i que no es pot assegurar cal pensar que per damunt del nivell de la porta encara hi devia haver un trespol, del qual no ha quedat cap rastre, i postser un pis superior. Sobre aquest pis hi devia haver una coberta, potser una teulada[368].

La porta se situa a la banda oest de l'edifici, a uns 2 metres del terra exterior i tenia una amplada d'uns 90 centímetres. La porta restaba centrada en relació al conjunt de la

[365] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 46-48.
[366] Mapa: 33-16 (417). Situació: 31TC383804. Hi ha que seguir la carretera loal T-700 que va de Poblet a Prades, a poc més de 2 kilòmetres de l'abadia surt una pista actualment asfaltada que mena a Castellollit. A poc més d'1 kilòmetre es localitza un torrent que cal travessar fins arribar al cim on es documenta la torre i les restes arqueològiques medievals.
[367] BOLOS I MASCLANS 1995: 586-587.
[368] CARRERAS CASANOVAS 1981: 66 I SS. BOLOS I MASCLANS 1995: 586-587.

façana, ubicat en eix axial amb tota la composició arquitectònica de l'edifici. De la porta es conserva el seu muntant meridional, en una alçada de 70 centímetres. La porta era a la banda oest i estava aixecada del terra exterior uns 2 m. i tenia una amplada de 90 cm. S'ha plantejat encertadament que aquesta disposició li donava una funció clarament defensiva a la qual s'accedia possiblement per una construcció de fusta movible; tanmateix per damunt del nivell de la porta hi devia haver un trespol i, potser, un pis superior, ja que l'alçada interior dels murs era d'uns 5-6 metres. Sobre aquest es disposava un embigat per suportar la coberta[369]. En nombrosos treballs relatius a les formes d'hàbitat altmedievals s'ha incidit en la fusta com element predominant, ben documentat i conservat en les construccions de fusta en les zones del Bàltic, del mar del Nord (Emeden, Anvers, Haithabu), on la protecció contra el fred obliga a construir amuntonant troncs com en els casos de Saboya, el Delfinado l'alt Quercy, els Vosgos i l'Europa eslava, sent premisses vàlides tant per al camp com la ciutat. El cas de les Muntanyes de Prades, per les seves característiques mediambientals i per l'abundància de material petri, fa que la fusta hagi de ser considerada com un element emprat generalment per les teulades, com es planteja per les cases de Castellfollit.

La fusta serveix per al encofrat on barrejar la pasta d'argila, cants i palla, encara que per l'alta capacitat de degradació d'aquest material orgànic i la falta d'estudis específics no podem oferir dades puntuals respecte a aquests usos, encara que sí plantejar-lo. R. Fossier va hipotetitzar que en la riba del Mediterrani la fusta regna en l'interior de les cases per a sustentar divisions, pisos i sobretot per a construir l'armadura de bigues de la teulada[370]. Així cada vegada es va sofisticant l'ús de la fusta, amb el seu entramat amb espigues i osques, fixació dels cabirons, qualsevol que sigui la matèria amb la qual es recobreix la teulada. En lloc d'enfonsar-se directament els pals de sustentació en un orifici farcit d'argila, penetren i es fixen mitjançant clavilles en la biga d'armadura, i per a evitar que aquesta es podreixi s'aïlla sobre un sòlid de pedra d'alguns centímetres de diàmetre que apareix per sobre del sòl[371].

Els murs de la Torre de Castellfollit estan realitzats amb pedres i carreus. El sistema és d'enconfrat molt semblant a l'utilitzat per fer les tàpies. L'alçada dels blocs d'encofrat oscil·la entre els 90 i els 100 centímetres. La seva longitud devia ésser d'uns 2 metres o potser tota la llargada de la pared (documentat per A. Carreras). En la façana nord es pot distingir una base amb na alçada irregular que s'adapta al relleu del sòl. A un nivell semblant al que és situat ala llina de la porta, hi ha dos traus o obertures que coincideixen amb la base d'uns dels blocs de l'encofrat. Uns 85 centímetres més amunt hi ha dos traus més, per damunt els quals comença un altre bloc. A uns75 centímetres més amunt n'hi ha dos més. Del tercer bloc manca la meitat superior. Segons A.Carreras Casanovas hauriem de plantejar al menys dos blocs més per damunt d'aquest. Aquesta superposició d'elements i técniques constructives fan plantejar a A.Carreras Casanovas la existència de diverses fases constructives[372].

---

[369] CARRERAS CASANOVAS 2006: 62.

[370] FOSSIER 1984, 219 i ss.

[371] No obstant això, encara que no s'hagin realitzat estudis i anàlisis específics per localitzar l'ús de la fusta als nostres jaciments no podem deixar de plantejar el seu ús. Al menys la presència de forats per pals a la roca natural en nombrosos d'aquests emplaçaments confirmen aquesta hipòtesi. Com indica A. Chavarría en relació als establiments rurals romans, la invisibilitat de les estructures bastides en fusta no vol dir que aquestes no hi van existir CHAVARRÍA 2001a,

[372] Observant el parament es poden veure, clarament, diferents fases de construcció de l'obra. En un principi, i per adequar l'edificació al terreny abrupte, es reomplen les parts més enfonsades del sòl, a fi de donar-li un nivell horitzontal a la base i equipar-la d'uns mínims fonaments. Aleshores, a partir d'aquí,

Cadascuna de les parets és independent de las altres constructivament parlant. L'encofrat es va realitzar de forma autònoma amb una segona fase en que es va realitzar l'imbricació de les cantonades. Aquest sistema provoca una relativa feblesa del conjunt arquitectònic. L'encofrat era format per pedres molt poc treballades i de midano gaire gran, d'uns 12 centímetres d'alt per 25 centímetres de llarg. Cal assenyalar que aquestes pedres tan irregulars normalment no formaven filades. Només foren poco molt escairats els carreus que es col·locaven als angles, als traus i al muntat de la porta. L'espai que restava entre les pedres era omplert amb morter de calç; entremig el morter hom hi pot veure alguns fragments de terrissa amb un color rogent[373]. Els traus, que poden semblar dispositius de guaita, responen a les característiques i a les necessitats del sistema constructiu i són usuals en els eificis fets amb tàpia. Tenen una alçada d'uns 25 centímetres i una amplada de 15 centímetres. A l'interior de l'edifici resten l'arrebossat que segurament recobriales parets internes. A.Carreras Casanovas planteja que l'exterior també estaria arrebossat[374]. En referència als materials constructius de la coberta de l'edifici, és rellevant el fet que aquests es constitueixin en aquells d'origen romà. És a dir, en la construcció del sostre de la torre es van utilitzar materials espoliats i/o reutilitzats d'alguna estructura romana (vil·la, establiment rural, *mansio*, etc...). Aquesta coberta es definia com una imbricació de teules romanes reaprofitades en la construcció altmedieval[375].

4.3.2. L'assentament de Castellfollit.

L'assentament de Castellfollit ha estat estudiat i publicat monogràficament per A.Carreras Casanovas[376], qui va realitzar una prospecció de superfície en extensió l'any 1984. Aquest investigador va documentar nombrosos marges de pedra seca que s'estenien entre el començament de la vall de Castellfollit i la Font de Nerola, abastant una extensió aproximada a les 8/10 hectàrees. El jaciment arqueològic, l'assentament, s'estenia per la banda de llevant pel rierol de Castellfollit, pel peu de la serra Llarga per la part de ponent, per la Font de Nerola pel seu costat nord i per l'estrenyiment dels dos vessants muntanyencs que formen la vall en la part sud[377]. La troballa va resultar ser extraordinari donada l'extensió i monumentalitat de les estructures localitzades. Inexplicablement cap institució pública (Generalitat, Ajuntaments, Servei d'Arqueologia, Universitats, Instituts científics, etc) es va interessar per la documentació, estudi i conservació del jaciment arqueològic[378]. Cal assenyalar que a

---

s'aprecien tres estadis de construcció en l'obra: un estadi que arribà a 1,10 m., on s'observa una línia que travessa tot el mur, tant per l'exterior com per l'interior; és com un aturament de l'obra i un aplanament de la superfície del mur en un moment determinat de la construcció i una posterior continuació al seu damunt; això es torna a observar a uns 80 cm més amunt, la qual cosa dóna com a resultat la superposició de tres trams de mur de menys alçada cada vegada. CARRERAS CASANOAS 1981: 65-99. BOLOS I MASCLANS 1995: 586-587.

[373] BOLOS I MASCLANS 1995: 586-587.

[374] CARRERAS CASANOAS 1981.

[375] Es planteja que l'origen pot ser les vil·les romanes de Nerola, Riudavella o la Granja Mitjana; Carreras CASANOVAS 2006: 63.

[376] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 49-56.

[377] CARRERAS CASANOVAS 2006: 65.

[378] "Durant els anys 1984 i 1987, aprofitant una tala de les alzines que s'havia dut a terme i que posava al descobert l'abundor i perfil de les restes, efectuàrem l'amidament de la major part d'aquestes construccions, situant-les damunt un planell. Malauradament, a principis dels 90, s'esbancà la zona compresa entre la carretera de Castellfollit i la cova dels Aixeregats per plantar- hi vinya, tasques que feren desaparèixer les construccions d'aquest sector. Recentment, hem trobat la continuïtat d'aquest

principis de la dècada de 1980 no s'havien consolidat al nostre país els organismes de protecció del patrimoni arqueològic que ara tenim. Afortunadament, i com hem comentat anteriorment, A.Carreras Casanovas va documentar les restes arqueològiques, documentat les estructures, fotografiant-les i realitzant una planimetria que constitueix l'únic material amb el qual hem treballat per a l'estudi d'aquest assentament[379].

A l'hora d'afrontar l'estudi, identificació i caracterització d'aquest jaciment arqueològic ens trobem amb les limitacions derivades de la inexistència d'una intervenció arqueològica o prospecció extensiva realitzada en superfície. Com en altres espais i en relació a altres jaciments alt medievals, tan sols comptem amb els metòdics treballs de recopilació de dades i propostes interpretatives de A.Carreras Casanovas. Malgrat que aquests treballs han estat publicats de forma extensa en diferents formats (llibres, articles en revistes, etc[380]), cap altre investigador o grup d'investigació ha afrontat les problemàtiques derivades de l'existència d'aquest extens (i monumental assentament). A continuació oferirem les dades dels quals tenim constància en referència al que hem denominat "assentament poblacional (tardovisigòtic o islàmic) de Castellfollit". En apartats posteriors plantejarem les hipòtesis ja realitzades i oferirem la nostra, basada en la recopilació de dades precedent i en la comparació amb altres espais anàlegs.

Com ja hem apuntat l'abundància i extensió de les restes arqueològiques ens permeten afirmar que tant la torre com l'assentament estaven íntimament relacionats. Prova manifesta d'aquesta unió és la localització de restes i indicis arqueològics entorn de la torre, que han de relacionar-se inequívocament amb l'assentament. Totes aquestes estructures (concentrades, concretes o disperses han de datar-se entorn dels segles IX-X d.C.) adscrites a un nucli poblacional islàmic (no sabem si d'orígens visigots, però sí sabem que no podia tenir una continuïtat medieval relacionada amb els conqueridors cristians feudals[381]).

Es van localitzar dues cavitats buidades a la roca i situades a 35 i 45 metres de la torre, cap a l'oest. La més propera a la torre te na forma ovalada, amb una llargada de 132 centímetres, una amplada de 72 centímetres i na profunditat de 55 centímetres. La més allunyada, amb forma el·líptica, a 110 centímetres de llarg per 55 centímetres d'ample i 22 centímetres de profunditat. Prop seu hi ha altres solcs i forats buidats a la roca. A. Carreras ha consierat que aquestes cavitats podien servir com a cisternes[382]. En la nostra opinió es tractava d'estructures en negatiu o excavades en superfície que podien haver donat cobertura a construccions del tipus cabanya o unes altres. Encara que és versemblant la hipòtesi plantejada per A.Carreras Casanovas. No obstant això no comptem amb una estratigrafia fiable conseqüent d'una excavació arqueològica. En la nostra opinió es tractava d'estructures en negatiu o excavades en superfície que podien haver donat cobertura a construccions del tipus cabanya o unes altres. Encara que és versemblant la hipòtesi plantejada per A.Carreras Casanovas. No obstant això no comptem amb una estratigrafia fiable conseqüent d'una excavació arqueològica. És a dir, no sabem si aquestes estructures excavades en la roca són coetànies a les construïda

---

vilatge per l'altra banda del rierol de Castellfollit", CARRERAS CASANOVAS 2006: 65; nota a peu de pàg. núm. 45.

[379] CARRERAS CASANOVAS 2006: 65; nota a peu de pàg. núm. 45.

[380] Material publicat i inèdit recollit en la bibliografia.

[381] Com veurem posteriorment aquest extens assentament no apareix citat en la documentació medieval cristiana, d'altra banda tampoc es van trobar restes arqueològiques vinculades a la els segles XI-XIII d.C.

[382] CARRERAS CASANOVAS 1981. BOLOS I MASCLANS 1995: 587.

en superfície (les restes de murs). És possible que les estructures excavades en la roca siguin anteriors a les construïdes sobre el nivell geològic. Tenim nombrosos casos anàlegs a aquesta successió de construccions (primer les "excavades en superfície", posteriorment les "construïdes en superfície").

Així doncs han de plantejar-se tres hipòtesis de treball que tan sols una intervenció arqueològica exhaustiva podria solucionar:

a) En primer lloc plantejar la hipòtesi d'una ocupació tardovisigòtica del lloc (segles VII-VIII d.C.). Aquesta ocupació poblacional es basaria en un conjunt de cabanyes i estructures excavades en superfície identificades per les denominades estructures en negatiu (retallades en la roca, fosses, fons de cabanya, etc). En una segona fase (segurament ja sota dominació islàmica), la presència de cabanyes serien abandonades i amortitzades amb la construcció d'estructures més sòlides construïdes en superfície a força de l'ús de pedra i material romà reaprofitat. Com en el cas de cases de La Quadra de la Cogullada es van edificar *ex novo,* però sovint aquest tipus de construccions es readapten a estructures preexistents, com és el cas de Santa Maria de Veciana, a l'Anoia[383]. Aquestes construccions més sòlides tindrien lloc en època islàmica (segles IX-X d. de C.).

b) En segon lloc podem plantejar el fet que el lloc no fos poblat en època visigoda i tant les estructures excavades en la roca com les construïdes en superfície són islàmiques (segles IX-XI d.C.). No és anòmal al món islàmic alt medieval la presència d'aquest tipus d'estructures. D'altra banda la seqüència ocupacional seguiria sent la mateixa a la plantejada en la primera hipòtesi de treball: estructures en negatiu (retallades en la roca, fosses, fons de cabanya, etc) i una segona fase de consolidació poblacional en la qual les cabanyes serien abandonades i amortitzades amb la construcció d'estructures més sòlides, sent construïdes aquestes en superfície a força de l'ús de pedra i material romà reaprofitat. Aquestes construccions més sòlides tindrien lloc amb la consolidació ja ferma al territori de la dominació islàmica (segles IX-X d.C.).

c) En tercer lloc plantegem la hipòtesi (d'alguna manera ja enunciada en els treballs de A.Carreras Casanovas) segons la qual les estructures excavades en la roca i aquelles construïdes en la superfície són coetànies i van ser executades, construïdes i mantingudes en el mateix espai cronològic, els segles IX-X d.C. *grosso modo*. En conseqüència tant les estructures excavades en superfície com les edificades amb pedra sobre el nivell geològic serien adscrites al període de dominació islàmica.

Aquestes tres hipòtesis de treball (A, B i C) només podrien ser confirmades o rebutjades a partir d'una excavació arqueològica que permeti desxifrar el registre i la successió cronològica de les construccions. Seguint acceptant la hipòtesi de A.Carreras Casanovas (la hipòtesi C), creiem que cal tenir en compte tant l'A com la B, sobretot si tenim en compte els paral·lels i analogies que documentem en els jaciments arqueològics i espais ben documentats d'altres parts del sud de Catalunya. A continuació descriurem les restants estructures (excavades o construïdes en superfície) que coneixem.

A uns 75 metres cap a l'est de la torre es va documentar un fragment de mur que segueix la línea de la carena al llarg de 6,8 metres. Té un gruix de 170 centímetres i en

[383] ARBÓS 2003, 225-237.

l'actulitat es conserva amb una alçada d'1,5 metres. Segons A. Carreras és possible que sigués una mica més alt en origen. Segons aquest investigador la funció de l'estrucctura consistia a fer de mur de pas o bé de paret de separació entre els dos vessants. L'aparell constructiu del gran mur és irregular amb pedres sense treballar i sense cap morter que les lligui[384]. La considerable distància d'aquest mur en relació a la torre fa plantejar, al costat de les estructures excavades en superfície, en la presència de més estructures arquitectòniques. En aquest sentit no tenim dubtes a afirmar que la torre no era un element "independent", si no que aquesta estava íntimament relacionada amb unes altres que no podem identificar o caracteritzar sobre la base del fragmentari i reduït de les dades. A l'oest de la torre, sota la cavitat més allunyada d'aquesta construcció, hi ha les restes de l'angle d'un mur que resta addossat a la roca natural. De fet, és normal que aquesta banda del planell superior es situés la part més fortificada perquè com ja hem assenyalat és la menys protegida pel relleu o l'orografia natural. El mur és format per grans pedres, millor treballades que en altres espais del vilatge. Aquestes pedres estaben lligades sense morter. La tècnica constructiva, més sòlida i elaborada que la que trobem en la majoria d'estructures de l'assentament de la vall, ens fa plantejar que s'aquestes restes arquitectòniques i arqueològics han de vincular-se a un establiment defensiu i/o fortificat. Una segona hipòtesi planteja que pogués tractar-se d'un espai residencial aristocràtic vinculat a l'elit militar que controlava i gestionava el territori en època alt medieval, sempre vinculada a la presència islàmica[385].

En el sector del pla, més concretament en l'espai que dóna pas a l'interior del sistema muntanyenc, trobem les restes arquitectòniques i arqueològics del denominat "vilatge"[386]. Molt prop del clos de les muralles i dels cingles es localitza aquest extraordinari conjunt arqueològic. Segons l'hipòtesi inicial és possible que es tractés d'n establiment format per diverses cases i estructures indeterminades, en definitiva i per la seva funció eminentment residecial: un vilatge. Aquest assentament es situava en la part inferior de la fortificació al peu de la penya. Es van localitzar diversos murs coberts per la brolla, els esbarzers i la fullaraca. Segons els plantejaments de A.Carreras aquests murs emmarquen recintes d'entre 6 i 10 m^2. A.Carreras ha plantejat que algunes eren destinades al bestiar[387]. J.Menchon ha plantejat que la majoria devien d'ésser destinades a les persones i permeten d'assenyalar en aquest espai l'existència d'un vilatge medieval abandonat[388]. Com hem apuntat anteriorment per diverses raons el jaciment arqueològic, relativament ben conservat a principis de la dècada de 1980, va ser destruït. És per això que ens basem en les dades acumulades i sistemàticament treballats de A.Carreras Casanovas per a la seva descripció.

Les restes constructives (arquitectòniques) es constituïen en murs d'uns 75 a 100 cm. d'alçada, gruix que oscil·la entre 60 a 150 cm. Les notables diferències en el grossor dels murs indica que les diferents construccions havien de tenir funcionalitats ben diferents. Algunes molt més reduïdes i "fràgils", mentre que unes altres eren monumentals i extraordinàriament sòlides. En apartats posteriors procedirem a atribuir i

[384] CARRERAS CASANOVAS 1981. BOLOS I MASCLANS 1995: 587.

[385] Aquestes dues darreres estructures fan plantejar a A. Carreras de l'existència d'un recinte fortificat situat al voltant de la torre i d'una muralla que completava tot seguint l'aiguavés.

[386] Atribució feta per A.Carreras Casanovas que mantenim, encara que preferim utilitzar el terme d'assentament.

[387] CARRERAS CASANOVAS 1981.

[388] J.J.Menchon no planteja cronologies ni l'adscripció d'aquestes estructures a un assentament islàmic. Es basa en els treballs precedentes d'A.Carreras Casanovas, modificant els plantejaments hipotétics d'alguns sectors.

identificar aquestes possibles funcionalitats a partir de l'anàlisi minuciosa de les restes arquitectòniques i possibles paral·lels formals amb altres jaciments. Des del punt de vista dels materials i les tècniques constructives aquests murs es van documentar distribuïts en llargues fileres paral·leles de murs que emmarquen espais rectangulars d'entre 15 a 20 metres de llargada per 4 metres d'amplada. La fragmentació del material documentat (a nivell arquitectònic i arqueològic, basat en angles, murs isolats, etc) defineixen una quinzena d'estructures perfectament identificades i caracteritzades en superficie. Es tracta aixi doncs d'un recinte amb diverses estances i un segon recinte envoltat per un mur de protecció o fortificació de fins a 2 metres de gruix. Aquest segon reciente es caracteritzava com un espai interior amb estances estructuraes al voltant, que com recorda A.Casanovas "malauradament es destruí quan questa zona es convertí recentment en camps de conreu"[389].

Segons el material documentat sembla ser que un mur envoltava el vilatge per la banda nord a l'anomenada la Font de Nerola. En aquest punt es fonamental l'orografia del terreny, que defineix un pla i es perllonga per la part del riu (abans de l'adecuació de l'espai com espai de conreu), marcada per un fort desnivell. Segons l'hipòtesi d'A.Carreras Casanovas es tractava possiblement, d'un mur que tancava el poblat per la part de ponent, circumscrivint i donant protecció al vilatge[390].

Les estructures (murs articulats entre si) construïdes en superfície estaven formades per fileres de pedres, per fileres de pedres han estat denominades genèricament com "cabanes". Es tracta d'un conjunt d'edificacions de formes rectangulars o quadrades amb una superfície interior d'entre els 10 als 15m^2. Aquestes estructures rectangulars de formes més o menys similars però de distintes proporcions, estaven bastides amb un sòcol de còdols de riu. Aquesta dada ens indica l'ús de recursos naturas molt propers a l'àrea on es va situar l'assentament de Castellfollit. Des del punt de vista constructiu els murs estaven aixecats amb l'ús d' argamassa d'uns 60 a 80 cm de gruix i una alçada d'entre 50 a 75 cm. De forma genèrica l'accés estava situada en un dels angles de l'estructura rectangular, reaprofitant en molts casos un gran bloc de pedra de considerable tamany i irregular que feia la funció de brancal de la porta. Aquest curiós sistema es va localitzar en molts dels accesos de les estructures rectangulars.

Preferim denominar aquestes estrucctures com "cases". En quant a la denominació casa, aquesta es defineix com una estructura més sòlida i resistent que la cabana, bàsicament erigides en pedra[391]. No obstant això, en les cases altmedievals documentades a la Catalunya Nova reconeixem elements com l'ús de tapia, maçoneria i superfícies excavades en la roca que són similars tècnica i materialment a les cabanes anteriorment descrites. En apartats successius incidirem en aquest caràcter "mixt" de la casa altmedieval. Un exemple il·lustratiu ens facilitarà la comprensió d'aquestes estructures: la denominada com Casa de la Sitja de la Quadra de la Cogullada[392]. Es tracta d'una habitació que formava part d'una casa en forma de "L" situada en la terrassa inferior del Sector 2 del poblat, amb la porta situada en paral·lel al camí que travessava el poblat en adreça nord sud. Es defineix com un espai de planta quadrangular de 30m^2 de superfície interna. Sobre els límits de la superfície excavada es van assentar murs d'una amplària de 80-90 cm., construïts amb un parament de pedra seca de grans dimensions, forma

[389] CARRERAS CASANOVAS 2006: 66.
[390] CARRERAS CASANOVAS 2006: 66.
[391] Per la casa castellana medieval: CARLE 1982.
[392] MIQUEL, VILA 2005, 89-91.

irregular i unides amb argila[393]. En el cantó sud-est es situa una porta de 0,70 m. En l'extrem nord-est de l'habitació es va segregar un àmbit diferenciat de 1,3 m^2, delimitat per un petit mur que discorria en adreça nord-sud i recolzat en el mur de tancament nord. En l'interior d'aquest reduït àmbit es situa una sitja de forma oval (de 1,25 m. de profunditat) que dóna nom a la casa. El problema constructiu dels desnivells es va solucionar amb la construcció d'un contrafort de secció triangular i erigit amb pedra seca, reforçant el mur perimetral oest[394].

El conjunt d'estructures o cases de Castellfollit es caracteritza per ser rectangulars, documentant-se 15, encara que és més que probable que haguessin moltes més (devorades per la mala herba o que havien patit un major estat de degradació). Per altra banda recordem que durant el procés de conreu de la superficie exercís un alt nivell de destrucció en les estructures. S'ha plantejat que si l'assentament es correspon amb les zones de cultiu, el jaciment s'hauria estès de forma aproximada fins al peu del turó de la cova dels Aixeregat[395]. Aquestes construccions devien estar estructurades amb parets de tàpia o de troncs i amb una coberta possiblement de branques, fang i fusta. Recordem que a la Torre del Moro o de Castellfolit es va localitzar teules romanes reaprofitades, mentre que a l'interior de les estructures de l'assentament no es va localitzar cap[396].

Tornant al tema de la diferenciació de recintes, als dos extrems de l'assentament (nord-sud) es localitzen dos que emmarquen unes 9 o 10 estances interiors. Aquests espais són d'una superficie anàloga a les construccions quadrangulars del jaciment. El primer dels recintes es localitza a la part sud, just a l'actual carretera que s'endinsa cap a la vall i que pel costat dret té prop una petita font d'aigua ferruginosa. Aquest primer recinte estava definit i envoltat per un mur de 30 metres per 40 metres de llargada, amb un gruix de 150/200 cm i 150/200 cm d'alçada. Aquest primer recinte tenia un accés principal a la part sud de 5,2 m d'ample. Adossades al mur perimetral de forma rectangular es disposaven 7 o 8 espais de planta quadrangular d'entre 12 i 20 m^2 de superficie interior. Aquestes estances rectangulars donaven forma a l'inerior a un pati obert també de planta rectangular, centralitzat respecte el recinte. Com apunta encertadament A.Carreras Casanovas aquest reciente es pot definir com una estructura monumental fortificada. A principis de la dècada de 1990 l'estructura monumental fou totalment enderrocada per plantar-hi un camp de vinyes[397].

El segon reciente és més reduït en superficie. Es tracta d'un espai situat a la Font de Nerola (un recurs hídric natural) d'uns 22 m. per 17,5 m. Es va documentar un mur discontinu; la seva forma era semirectangular. A l'interior del recinte es va poguer localitzar fins a 10 estructures amb diverses superficies que ocupaven la part central del reciente. A diferència del primer, en el segon no s'adossaven al mur perimetral, que encara era visible en alguns punts del sector nord i de llevant. Fora d'aquest mur i a la banda de llevant, per la part del rierol, l'assentament s'eixamplava pel peu del vessant de la muntanya. Les construccions que es van documentar definien diverses estances i algunes cases molt ben delimitades, perfectament caracteritzables. A.Carreras també va poguer documentar alguns vials, especialment visible era el que travessava el rierol,

[393] MIQUEL, VILA 2005, 90.
[394] MIQUEL, VILA 2005, 90 i 91.
[395] És més que probable que hi hagués una desena d'estructures en aquesta banda de l'assentament. CARRERAS CASANOVAS 2006: 66.
[396] No es presenta cap planimetria de detall les "cabanes".
[397] CARRERAS CASANOVAS 2006: 67.

amb unes dimensions de 220 metres de llargada per 3 metres d''amplada. Les estructures (possiblement tallers i cases) s'articulaven en torn a aquesta via o arteria[398].

Tenim més dades per definir l'extensió d'aquest assentament o les infraestructures que donaven suport a les diferentes activitats de la població del vilatge. Un exemple és l'estructura que es va localitzar a uns set-cents metres al nord, seguint l'antic camí de la Mata i en paral·lel al rierol, on es va localitzar una estructura bastida en pedra anàloga a les identificades a l'assentament. Aquesta estructura va desapareixer durant una riada l'any 1994. Un altre exemple és una zona molt propera a la primera on es van localitzar una segona estructura quadrangular envoltada de les runes de diferents murs i restes arqueològics que encara eren visibles. Així doncs a l'àrea de la Mata haurem de situar també la presència d'edificis i espais similars als del vilatge de Castellfollit. Un tercer espai on es van localitzar restes arquitectònics es situa en el punt d'unió amb el barranc de l'Argentada (conegut popularment com l'Hort de la Monja), on es va identificar un conjunt d'estructures enrunades i enderrocs just al camí que portava en el passat a les mines del Barranc de l'Argentada. Se sap que els recursos miners d'aquest barranc han estat explotats des de la prehistòria, [399].

Evidentment, sense una intervenció arqueològica, és extraordinàriament complex fixar datacions absolutes. D'altra banda el material arqueològic que va poder recollir-se en superfície és molt escàs i dóna pocs indicis. Si bé és necessari ressenyar-ho. A.Carreras va documentat cavitats on s'alçaven els possibles habitatges i la presència de molts fragments de terrissa o ceràmiac. Es van documentar teules –amb diverses formes i decoracions fetes a l'interior-[400]. A. Carreras va documentar cinc tipus de terrissa[401]:

1) Ceràmica de color rogenc amb un gruix de 10 milímetres i amb nombrosos fragments de desgreixant. La coberta de les peces era més fosca que l'interior.
2) Una terrissa de color rogenc amb un gruix semblant pero amb pasta més fina.
3) Ceràmica de color bru, argilós, amb una pasta fina i compacta d'un gruix de 7 a 8 milímetres i superfície exterior blanquinosa.
4) Terrissa grisa força prima d'uns 5 milímetres i amb fragments de quars i bombolles.
5) Terrissa de color bru argilós, amb un tó negrós a la cara interna. Té molts fragments de quars i s'hi dibuixa na franja a la base de protuberàncies en forma de pessics.

[398] CARRERAS CASANOVAS 2006: 69.
[399] "No seria arriscat pensar que totes aquestes restes tinguessin una certa relació amb el vilatge, atesa la proximitat, la similitud de paraments i d'estructures. Tanmateix, caldria un estudi arqueològic acurat per a confirmar-ho", CARRERAS CASANOVAS 2006: 69 I 70.
[400] D'origen romà però reaprofitades? Islàmiques? Tardovisigòtiques? No s'especifica.
[401] CARRERAS CASANOVAS 1981.BOLOS I MASCLANS 1995: 587.

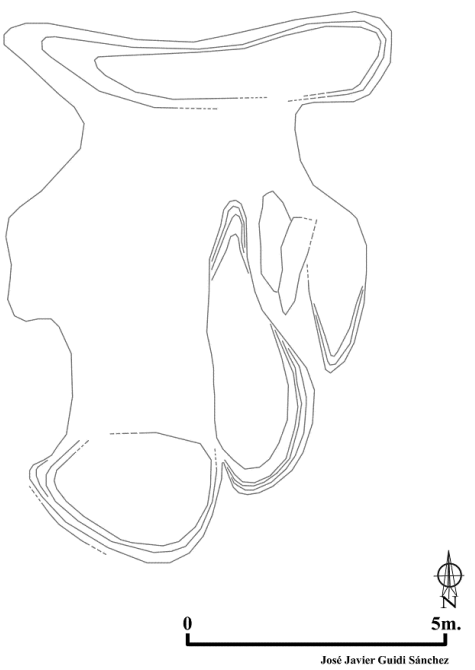

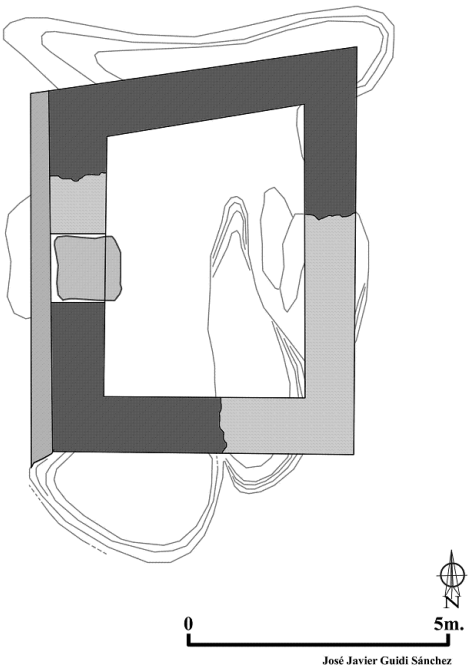

A **B**

A) Espai geològic (penya) on es va bastir la Torre del Moro o de Castellfollit. Autor: José Javier Guidi Sánchez. B) Estructures arquitectòniques documentades a la Torre del Moro de Castellfollit. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

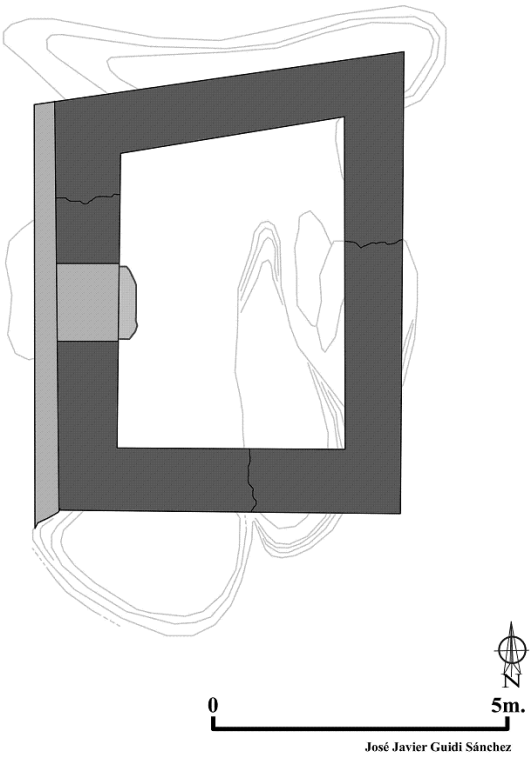

Restitució de la planta de l'estructura arquitectònica de la Torre del Moro o de Castellfollit. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

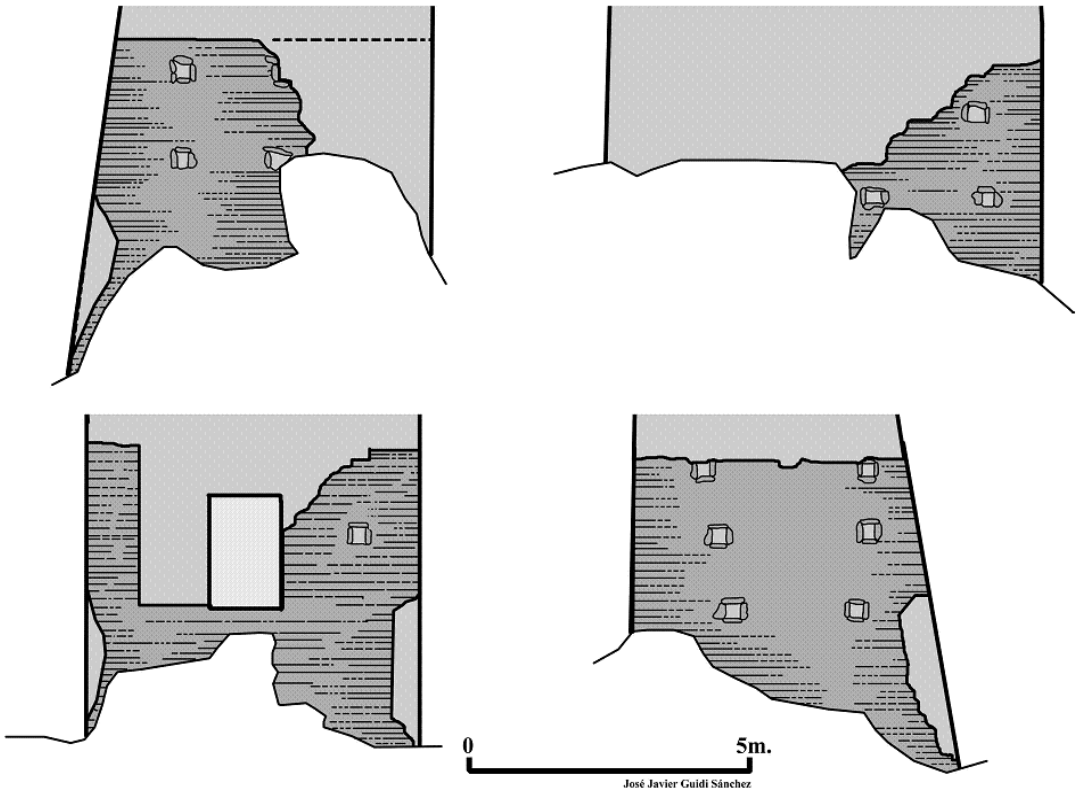

Alçats de les quatre cares de l'estructura arquitectònica de la Torre del Moro o de Castellfollit, a partir del material dibuixat per A.Carreras Casanovas.

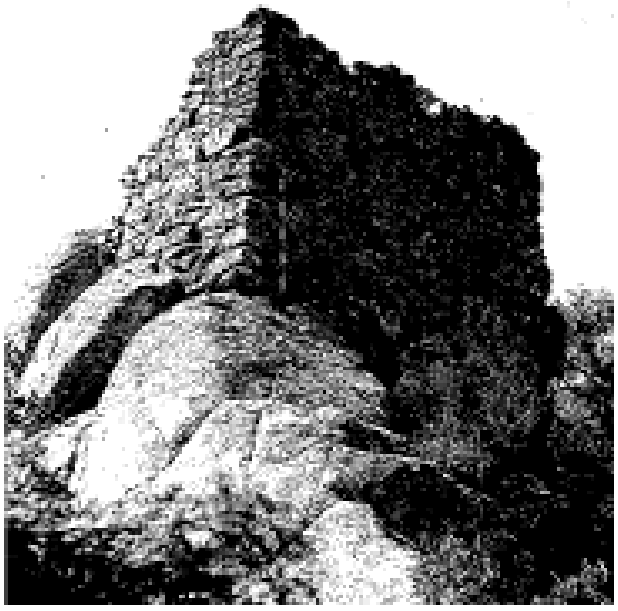

Torre del Moro de Castellfollit a principis dels anys 1981. Fotografia de A.Carreras Casanovas.

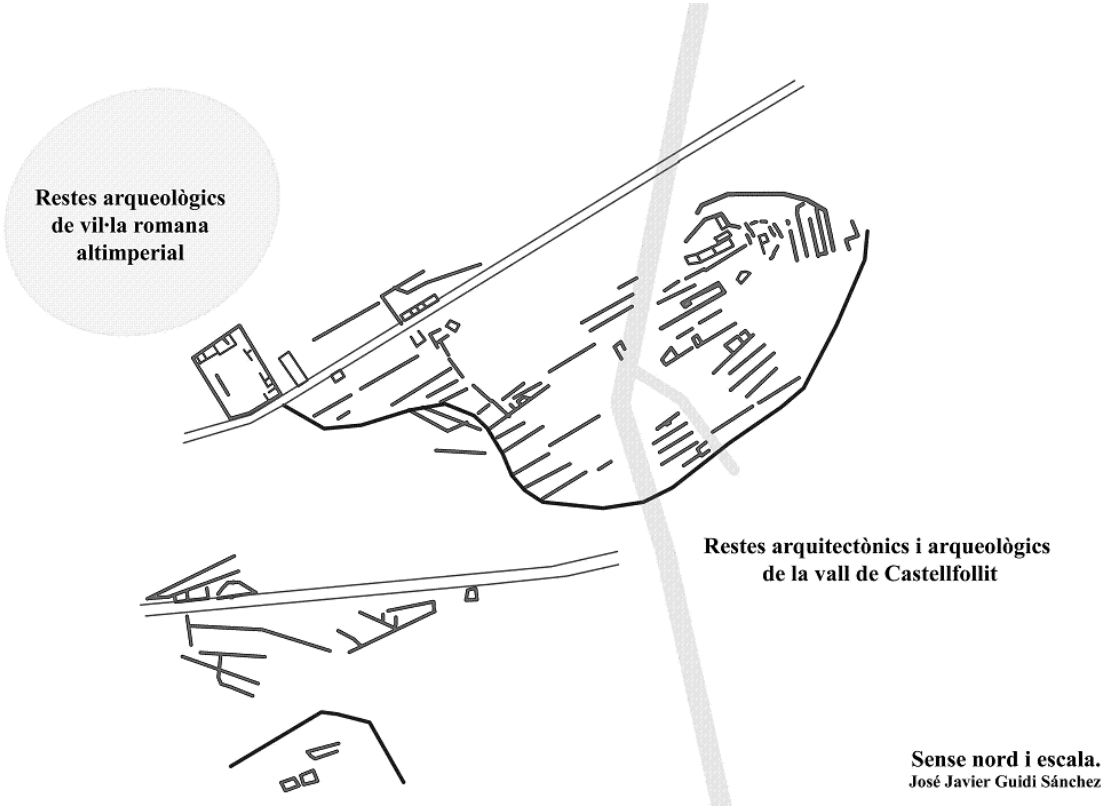

Restes arquitectònics i arqueològics de la vall de Castellfollit, a partir de la documentació recollida per A.Carreras Casanovas. Dibuix: J.Javier Guidi Sánchez.

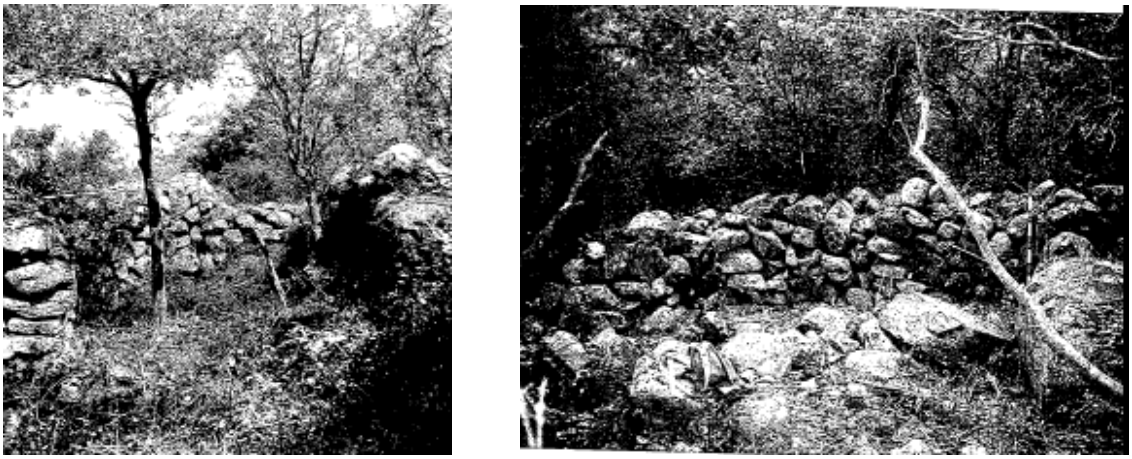

Vilatge de Castellfollit, recintes i estructures actualmente desaparegudes. Fotografies de A.Carreras Casanovas.

Vilatge de Castellfollit, interior del recinte sud actualment desaparegut. Fotografia de A.Carreras Casanovas.

Vilatge de Castellollit, "cabana 2". Fotografia de A.Carreras Casanovas

4.3.3. La necròpoli del Tossal de les Forques o de Nerola.

A les necròpolis associades a vil·les, però majoritàriament als "espais en altura", trobem el conjunt d'enterraments i conjunts sepulcrals identificats com tombes en fossa amb extrems arrodonits o de banyera; un ampli conjunt que te una cronologia compresa entre el s. VIII fins al XI d.C. Aquests tipus d'enterraments han estat objecte de nombrosos treballs, congressos i seminaris. Aquests espais funeraris substituirien els de caixa de lloses que caracteritzen l'Antiguitat Tardana, estructurant els cementiris, ja parroquials, d'època feudal amb tombes antropomorfes de cap diferenciat. És paradigmàtic el cas de la necròpoli de les Goges a Sant Julià de Ramis, on es van documentar fins a dues-centes set fosses (de banyera amb coberta de lloses) amb una amplia ocupació i ús de l'espai entre els segles VIII i el XI d.C.[402]. La seqüència es concreta en els enterraments tardorromans, en època ja altmedieval les sepultures de banyera i cap al s. X d.C. les antropomorfes de capçalera diferenciada. A Comallonga (Castellví de la Marca, Alt Penedès) es van documentar entre 6 i 8 sepultures excavades en la roca datades entorn al VIII d.C. però del que no tenim estratigrafia fiable[403]. Entre els anys 1940 i 1950 es documentaren al sud-est de la masia de Comallonga vuit sepultures excavades a la roca, cobertes amb lloses i de planta trapezoïdal ovalada, sense encaix per al cap; totes orientades vers nord-sud i on no s'hi localitzà cap mena d'aixovar[404].

El tossal de les Forques és un turó de 572 metres d'alçada que es troba a la dreta de la carretera de Poblet-Vilanova de Prades, davant del trencall que va cap a Castellfollit[405]. El Grup d'Investigació Espeleològica de Montblanc va documentar l'any 1971 dues tombes de cista o lloses en aquest tossal[406]. Un d'aquests enterraments havia estat excavat amb anterioritat per Salvador Vilaseca[407]. L'any 1983 el Servei d'Arqueologia de la Generalitat va realitzar una intervenció d'urgència[408]. És en aquest moment quan es van estudir les tombes amb criteris metodològics científics. Els dos enterraments estaven dipositats en un tall efectuat al terra i ern formats per lloses calcàries clavades al terra i cobertes per lloses de pissarra, les quals eren falcades amb pedres. L'orientació dels enterramenets era d' est-oest. En una dels sepultures es a localitzar les restes remogudes i situades en la capçelera. Al segon sepulcre li mancaven les lloses del costat oest. A partir d'aquestes dades es va extreure que els sepulcres havien estat expoliats en un moment indeterminat. Per altra banda als enterraments d'aquestes cronologies i característiques li manquen tota mena d'aixovars[409].

Es va realitzar un estudi antropològic de les restes. Aquest anàlisi va ser portat per E. Vives. Els dos individus eren del sexe femení, un adult i gràcil i un altre madur o senil, robust i amb artrosi. Es va documentar el peroné d'un tercer individu. L'esquelet de l dona senil mostra signes d'artrosi i problemes denaris; l'altre mostra també problemes d'artrosi a les mans i als peus, i problemes dentaris com càries, pèrdues i hipoplàstia dental. L'autora de l'estudi suposa que aquest individu va patir una carestia entre els os i els tres anys de vida. Es va documentar maternitats, possiblement set, i una forta

[402] AGUSTÍ, MATARÓ 2000, 111-113; citat per GIBERT 2006a, 68 amb bibliografia.
[403] CEBRIÀ et alii 1991, 38-135.
[404] CEBRIÀ et alii 1991; GIBERT 2006a, 69.
[405] Mapa: 33-16 (417). Situació: 31TCF374817.
[406] GIEM 1972.
[407] VILASECA-PRUNERA 1966.
[408] CARRERAS CASANOVAS 1984.
[409] ADSERIAS, MUÑOZ, SARDÀ 1989A; ADSERIAS, MUÑOZ, SARDÀ 1989B; ADSERIAS, MUÑOZ, SARDÀ 1989C.

activitat física per les insercions musculars. Es possible que els dos individus documentats siguin parents ja que l'estudi d'E. Vives mostra una ossificació inusual a la cavitat cotiloidea en ambdós cranis[410].

Enterraments altmedievals del Tossal de les Forques o de Nerola.
Fotografia: Adserias, Muñoz, Sardà

[410] VIVES 1990:78 I 79.

Sepultura de la necròpolis del Tossal de les Forques o de Nerola. Fotografia: Adserias, Muñoz, Sardà.

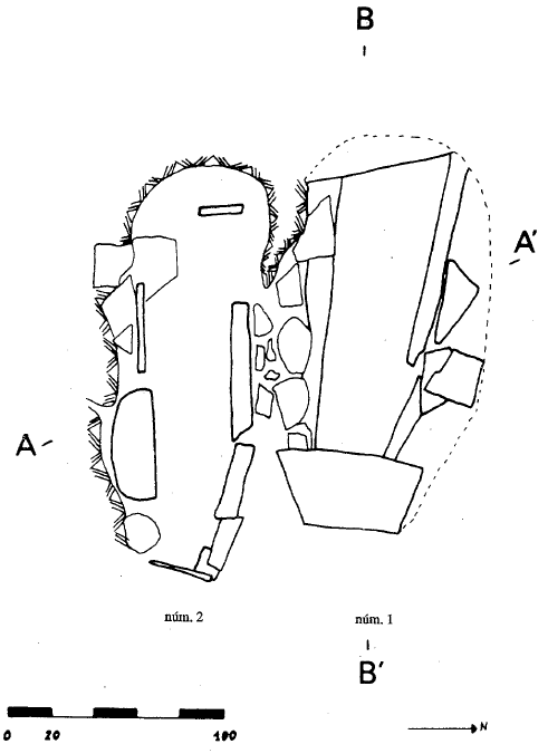

Planta arqueològica dels enterraments del Tossal de les Forques o de Nerola. Adserias, Muñoz, Sardà.

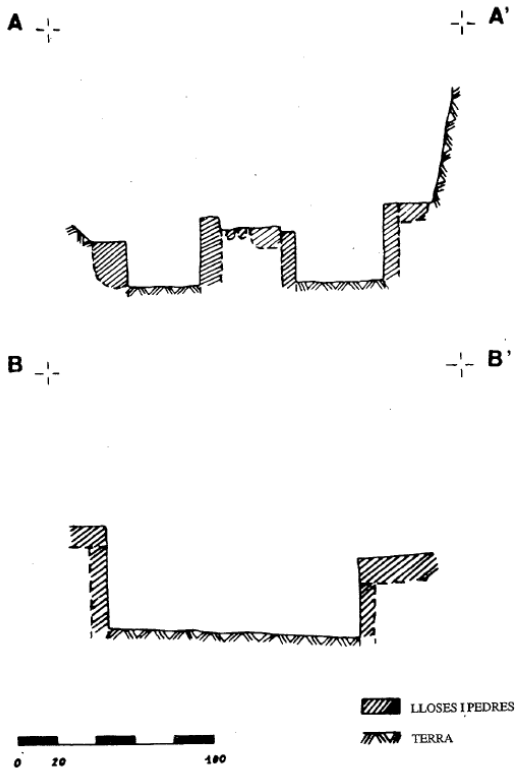

Seccions de les sepultures del jaciment arqueològic del Tossal de les Forques o de Nerola. Adserias, Muñoz, Sardà

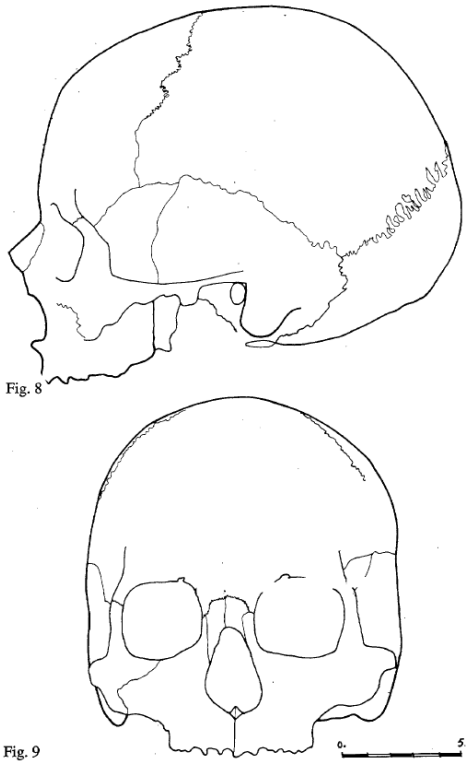

Crani d'un dels individus estudiats del jaciment arqueològic del Tossal de les Forques o de Nerola. Adserias, Muñoz, Sardà

4.3.4. La Roca de Miravet.

A la Roca de Miravet (Coll d'en Sègol) es van documentar dos estructures de planta rectangular de pedra seca adossades al vessant del terreny. La primera estructura es defineix com una estructura de planta quadrada adossada al vessant del perfil muntanyenc. Estaria coberta per una volta de pedra que s'alçava fins els 2,06 metres per sobre del nivell de circulació. En el moment de documentar-se aquesta estructura estava coberta per terra parcialment. L'entrada es realitzava perla part contraria a la pendent del terreny. La superficie interior de l'edifici és de 10 m^2. La porta d'accés era de 0,97 metres d'amplada i 1,20 metres d'alçada amb una forma lleugerament apuntada. L'estructura es va bastir amb pedres sense devastar, irregulars, formant un gruix de mur d'uns 0,80 metres. No obstant això les pedres que formen part de l'accés sí estaven lleugerament treballades. Encara que l'estrectura és "arcaica" aquesta presenta una gran solidesa i está acuradament construïda[411].

A.Carreras Casanovas ha documentat i estudiat aquest edifici, en l'actualitat en perill de desaparèixer. Segons aquest autor es tractaria d'una estructura de l'alta edat mitjana (posterior a la conquesta islàmica del segle VIII i anterior a l'arrivada i consolidació al territori dels monjos de Poblet al segle XII). Com apunta A.Carreras a diferència d'altres estructures similars documentades al territori aquesta és extraordinariament sòlida. Una dada significativa d'aquesta solidessa són els 0,80 metres d'amplària dels seus murs i la constitució d'aquests, amb pedres irrregulars, perfectament encaixades sense cap tipus de material d'unió. Efectivament a diferència d'altres estructures bastides amb pedres del territori aquesta presenta una gran robustesa i inexpugnabilitat que fa plantejar la presència d'un habitatge segur gairebé fortificat.

La segona estructura documentada es situa a 25 metres per sota de la primera. Es tracta d'un edifici bastit amb blocs de pedra seca. La constitució dels murs es va realitzar amb pedres allargades als angles sense que lliguin un mur amb l'altre. La porta d'accés està encarada a llevant i la planta quadrangular de l'edifici s'adapta als desnivells del terreny, limitant la construcció i deixant la superfície interior amb una forma irregular. Des del punt de vista tècnic el parament dels murs d'aquesta estructura és similar a la Torre del Moro de Castellfollit[412]. A l'àrea propera a aquestes construccions s'intueix la presència de més estructures que han estat espoliades o arrasades per l'erosió pròpia del pendent de l'elevació natural. No obstant això, i malgrat la vegetació que en molts espais ho devora tot, és possible que haguessin més estructures d'origen altmedieval en aquesta part de la muntanya.

A una distància aproximada de 50 metres de les estructures presumiblement altmedievals es localitza una cova[413] que és l'espai on es va trobar un fragment de placa de bronze d'uns 2,5 cm d'amplada amb decoració geomètrica, un sivella hispanovisigòtica datada entorn al segle VII d.C.[414]. La presència d'aquesta peça en aquest espai fa plantejar una ocupació visigoda en l'entorn que tindria una continuïtat als segles altmedievals. La rellevància d'aquest espai en les altures tindria el seu corresponent reflex en la documentació medieval, més concretament en la carta de població de l'Espluga, on s'estableix el coll de Sègol com un dels límits del recentment

[411] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 38.
[412] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 39.
[413] GUIDI 2010A.
[414] PALOL 1950: 95-98; ESPELT, POBLET 1978: 25-32.

constituït terme medieval de l'Espluga de Francolí[415]. Així doncs les troballes arqueològiques (la sivella, la presència d'estructures presumiblement altmedievals que bé poguessin tenir un origen visigot), la documentació textual medieval i la pròpia dinàmica històrica de l'emplaçament[416] fa plantejar que ens trobem davant un espai ocupat (o freqüentat) als segles que aquí ens ocupen. Com hem apuntat anteriorment la pròpia denominació medieval de "Rocha Miravet" és un indici d'ocupació islàmica (segles VIII-XI)[417]. No obstant això seria necessària una prospecció extensiva en tota aquesta àrea. Amb una conseqüent neteja de la massa vegetal que en l'actualitat devora les poques estructures visibles. Així mateix seria desitjable la pràctica d'una intervenció arqueològica que permeti establir una seqüència estratigràfica que facilités la comprensió i datació del conjunt.

4.3.5. Assentament i fortificació de Siurana.

Siurana, per la seva rellevància històrica, l'abundància de dades arqueològiques, arquitectònics i les fonts textuals, constitueix un espai extraordinàriament important a l'hora de definir i caracteritzar les formes de poblament de les Muntanyes de Prades i la vessant sud de la Conca de Barberà. A continuació descriurem de forma concisa els principals trets definidors d'aquest important nucli islàmic.

El poble de Siurana de Prades es situa a l'extrem d'una serra. Es envoltat de cingles gairebé per tots es costats. El castell és situat a l'est del poble, barrant l'únic pas planer que hi ha per arribar a aquesta població. Des de Siurana hi ha una molt bona panoràmica sobre una gran part de la comarca[418]. En relació als precedents ocupacionals, per la seva situació sembla que va ser un hàbitat des dels temps antics. A la rodaia s'hi han documentat extensos tallers de sílex i fins i tot dins al mateix àmbit del castell alguns estris prehistòrics: una agulla d'os, nou destrals de mà i altres. S'ha plantejat un poblament anterior a la Siurana islàmica (pot ser d'època visigòtica), per la presència de tumbes antropomorfes es podria tractar d'un espai d'hàbitat i control del territori. Encara que aquests plantejaments són una hipòtesi[419].

L'investigador medievalista E.Gort ha estudiat la història de Siurana. Segons aquest autor "la presència d'una continuïtat de poblament a la zona sembla que ve garantida per la mateixa conservació del nom de Siurana, d'origen llatí i no pas àrab"[420]. Segons E.Gort el nom derivaria de *Severiana* (llatí), que passà a *Xibràna* (àrab) i després a Siurana, forma amb la qual coneixem aquest espai des de l'edat mitjana cristiana fins

[415] "De III. Parte in ipsa Rocha de Miravet"; Arxiu Històric Naciona de Madrid, Clero, carpeta 1993, Poblet, pergamí 12. Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, pergamins de Ramon Berenguer II núm. 263. CARRERAS CASANOVAS 2000C: 35.

[416] Durant la Guerra Civil aquest espai va ser ocupat per militars resistents al cop d'estat, constituint-se una base d'operacions militars en el coll de Sègol.

[417] Segons A. Carreras Casanovas la denominació de "Roca de Miravent" o de "Miravet" és un topònim d'origen àrab que podria indicar la presència d'un espai de rellevància geoestratègica. A.Carreras va plantejar que en aquest espai va poguer albergar una talaia o torre islàmica; CARRERAS CASANOVAS 2000C: 35.

[418] Mapa: 33-17 (445); Situació: 31C272696. Per arribar és necesari sortir de Cornudella en direcció a Albarca, a mà dreta trobem la carretera que porta fins a l'actual poble de Siurana de Prades, passant per sota del castell.

[419] Com al cas d'Olèrdola, GUIDI 2010B.

[420] El mateix E.Gort fa esment d'una suposada presència de mossàrabs que, evidentment, no es pot confirmar, com succeeix en altres espais del territori objecte d'estudi per la manca de documentació textual als segles VIII-X d.C.

l'actualitat. Creiem que durant el segle VIII d.C. no va haver-hi un total control per part dels conqueridors musulmans del territori. En efecte, tal com han sostingut diversos investigadors i historiadors, l'ocupació, control i consolidació del poder islàmic al territori va haver de tenir lloc a partir del segle IX d. de C., moment en el qual es va projectar i va gestar el control del territori i l'establiment d'una "frontera" fixa entre el sud (l'a al-Andalus islàmic) i més enllà del nord de Tarragona el conjunt de comtats catalans cristians (la *Marca Hispanica*). És necessari assenyalar que segons fonts textuals de l'any 1154 la fortalesa de Siurana tènia dos-cents vuitanta-quatre anys, a partir de la data de la seva fundació com a centre poblacional i nucli fortificat islàmic. Si aquest document anés cert, la fundació de Siurana hauria tingut lloc al segle IX, més concretament i amb exactitud l'any 869. La veritat és que aquesta dada encaixa amb el context històric de la zona objecto d'estudi i amb el desenvolupament dels esdeveniments històrics conseqüents a la conquesta islàmica de la Península Ibèrica i la formació de la Marca Superior d'al-Andalus[421]. En l'apartat relatiu al poblament islàmic a la nostra àrea d'estudi incidirem sobre aquesta problemàtica.

A continuació descriurem les restes arquitectòniques i arqueològiques que ens permeten definir la fortalesa i l'assentament medieval de Siurana, tant en les seves fases islàmica com cristiana. En realitat no existeixen monografies específiques que ens permetin distingir entre un i un altre període[422]. D'altra banda creiem que en l'actual estat de la investigació seria arriscat plantejar diferenciacions o ometre les dades derivades de les construccions, ampliacions i reformes dels conqueridors feudals, que van deure destruir o canviar radicalment moltes de les estructures relatives als dominadors musulmans. És per això que en el present apartat realitzarem aquest exercici descriptiu para en apartats posteriors analitzar la incidència i rellevància històrica del nucli poblacional i fortificat de Siurana. Aquest castell ha tingut un important paper en la història de Catalunya, en diversos moments de l'època moderna i sobretot de l'edat mitjana (alt, ple i baix medieval)[423]. Això ha fet que hagi sofert al llarg dels anys nombroses transformacions i adaptacions a les diferents necessitats de cada etapa. És format bàsicament per un recinte sobirà i un de jussà[424]. A partir d'aquesta diferenciació veurem, a continuació, les principals característiques dels diversos elements constructius que han arribat fins a l'actualitat i intentarem de proposar una datació aproximada de molts d'ells.

El que anomenem clos del recinte sobirà és format de et per un recinte més alt, situat a l'oest i un recinte una mica més baix, situat a llevant. L'element més important de la part oriental d'aquest recinte sobirà és una torre de planta rectangular. A l'interior té una amplada de 170 centímetres i una longitud de 340 centímetres. El gruix de les seves parets és de 140 centímetres. Es conserva una alçada d'uns 3 metres. És feta amb carreus poc treballats, no gaire grossos (per exemple 15 centímetres d'alt per 30 de llarg), col·locades en filades i units amb morter de calç. Un dels aspectes més notables d'aquesta construcció és que fou construïda amb un sistema semblant al de l'encofrat. Els blocs, que veiem perfectament si passem pel camí que duu al poble, fan uns 130

[421] "Evidentment, la data és molt hipotètica i cal entendre-la amb totes les reserves, però també cal dir que té un punt de versemblança perquè correspon a un moment de consolidació del sistema defensiu musulmà: un text tortosí de cap els anys 850-851 explica que s'havia preservat i reforçat la frontera, tot i que no diu on, per bé que s'entén que era davant els cristians i, si és així, podria referir-se perfectament a l'àrea de Siurana. El 884 es fortifica Lleida; el 896, Montsó; el 897 Balaguer". GORT 1998.

[422] Els treballs de J.Padrós i J.J.Menchon són molt parcials i sintétics.

[423] Segons els nostre plantejaments existèixen nombroses analogies entre la Siurana islàmica i la Olèrdola altmedieval, GUIDI 2010B.

[424] MENCHON 1995: 386-389.

centímetres d'alt per 180 centímetres d'ample. La façana nord es ormada per quatre blocs d'encofrat, potser no tots ells sencers, un al costat de l'altre, col·locats en almenys tres nivells diferents. A la part alta de recinte sobirà també hi ha una sala formada per mitja volta que recolza, a la banda nord, amb la roca treballada per tal d'allisar-la. A aquesta sala, reforçada per dos arcs torals, s'hi podia accedir per una escala localitzada al costat est. A la part superior es documenta una obertura que permitia d'accedir-hi. La volta i el mur d'aquesta construcció són fets amb carreus molt ben escairats. S'ha considerat que podia haver servit de pressó o de cisterna[425].

Al sector occidental del recinte sobirà trobem un clos de les muralles. Fragments d'aquest clos es localitzen a l'est i a l'oest de la torre. La fàbrica de la muralla esta realitzada amb pedres molt poc treballades i irregulars. En els trams que es conserven es pot observar espitlleres (segons la Catalunya Romànica per armes modernes). Aquesta espitllera es localitza en la punta de l'esperó a l'extrem oest i sobre el Salt de la Reina Mora. La datació d'aquest mur no pot ser islàmica ni del període de la conquesta (segle XII). Aquest mur es data a les darreries de l'edat mitjana[426]. Situada entre la part est i l'oest del recinte sobirà hi havia un pas que portava cap al sud o el nord fora del recinte. Aquest pas té forma de rampa en form d'escales. A l'espai est d'aquest pas el clos sobirà restva tancat per un mur on es localitza una petita porta a l'angle nord-est. A l'espai interior es locaitzen estructures arquitectòniques indeterminades. En el planell rocós es localitzen diversos forats al terra que s'han plantejat que poden ser sitges[427]. La sitja a l'oest té la boca amb una planta quadrada, amb unes dimensions de 140 centímetres de costat, però amb un interior arrodonit amb una lleugera panxa i una profunditat de 160 centímetres[428].

Segons els plantejaments tradicionals les sitges són l'element més antic de la fortificació. El primer que es va construir va ser la torre de planta rectangular, datat a la segona meitat del segle XII segons l'hipòtesi tradicional, encara que la seva tècnica constructiva pot ser anterior. Es tracta d'una construcció feta amb la tècnica de l'encofrat, molt semblant a la tàpia[429]. En el moment de construir la torre es va bastir la muralla perimentral, ue inicialment potser nomé s'estenia er el recinte sobirà. És probable que aquesta muralla fos bastida als darrers segles medievals, substituint preexistents. L'anomenda com "Presó", una sala amb mitja volta, no es defineix com una presó com ja han plantejat estudis recents. Es tracta d'una de les esturctures més luxoses i confortables del recinte sobirà. Per la construcció de l'edifici es va tallar la roca, per guanyar espai. S'ha plantejat que es tractés d'una cisterna. Aquesta estructura s'ha datat al segle XIII. Els forats fets a la roca situats a la part est del recinte sobirà corresponen a possibles sitges i cal relacionar-los amb nes dependències del castell primititiu que es degueren construir en aquest sector est i de les quals no queda res. S'ha plantejat sense arguments que es tracta d'una estructura d'època islàmica[430].

A continuació descriurem les restes arquitectòniques i els arqueològics que s'han pogut documentar en la fortalesa de Siurana. Per facilitar la comprensió d'aquests elements

[425] MENCHON 1995: 387.
[426] MENCHON 1995..
[427] També podrien ser estructures d'època visigòtica com les recentment identificades a Olèrdola, GUIDI 2010B.
[428] MENCHON 1995: 387.
[429] Aquesta tècnica d'encofrat també pot ser de les darreries de l'edat mitjana, com la torre del castell e Gelida.
[430] MENCHON 1995: 387.

hem seguit la caracterització en dos recintes o espais definida per J.J.Menchon en el seu treball de l'Enciclopèdia Catalana del Romànic. Segons aquesta caracterització podem dividirr la fortalesa en dos espais o recintes, els tradicionalment denominats recintes *jussà* i *sobirà*[431]. D'altra banda hem seguit la numeració per sectors de les intervencions i troballes arqueològiques realitzades per J.Padró en la dècada de 1959. Evidentment aquestes excavacions no han deixat constància de cap registre arqueològic fiable (modern), però les troballes no deixen de ser significatius i aportar una gran quantitat d'informació[432]. A l'espera de la publicació de les noves excavacions i d'un estudi monogràfic de la fortalesa oferim un quadre general de les restes arquitectòniques i arqueològics.

El recinte jussà es defineix com una gran esplanada rocosa de 70 metres de llarg per 15 metres d'ample. A aquesta plataforma rocosa s'afegeix una extensa zona inclinada a la banda sud amb una amplada de 15 metres més. En aquest espai és on es distingeixen els elements constructius més antics. Aquest recinte jussà està tancat per una muralla. Encara es documenten trams visibles. Al sector oriental es localitza una segona murala col·locada directament sobre l'espadat d'un impressionant vall. Dins del recinte jussà hi ha restes de construccions al sector nord-oest i també a l'extrem sud-oest, sota el clos sobirà. Del mur septentrional d'aquest recinte en sortia una paret cap al nord ue barrava el pas al camí que portava al poble; fa un angle al nord, fins a arribar a una altra constucció, potser una espècie de torre. L'amplada d'aquest gran mur oscil·la entre els 2 i els 3,6 metres. La longitud del conjunt d'aquesta muralla és de prop de 60 metres. La fàbrica de la muralla esta realitzada amb carreus d'entre 45 i 50 centimetres d'alt i entre 45 i 70 de llarg. Es localitza morter per lligar els carreus; un morter de color rosat. En el recinte o sector jussà es localitzen dues parets amb característiques molt semblants a aquesta muralla. Una és situada a l'extrem oest del recinte jussà. A partir de les dades arqueològiques es pot afirmar que arribava a tenir fins a 5 metres d'amplada. De fet només s'ha conservat la cara interior d'aquesta muralla, en una longitud de 6 metres. Originalment devia ésser més llarga i possiblement arribava fins a la roca del recinte sobirà. Es localitza una muralla molt semblant al nord del clos jussà, barrant el camí que menava cap al poble. Les característiques constructives d'aquesta petita murall són similars a les de la resta de les parets esmentades. Els carreus fan unes dimensions de 45 centímetres d'alt per 40 de llarg. Aquesta muralla neix adossada a la muralla nord del recinte i s'acaba a la banda nord del camí. El gruix del mur és de 250 centímetres i la seva alçada es conserva fins a 3 metres[433].

A part d'aquestes construccions fetes amb carreus molt grossos, també trobem altres restes de parets bastides amb un aparell semblant, tot i que no és pas ben segur que siguin de la mateixa època. En primer lloc podem assenyalar que el mur que neix per la banda nord el recinte jussà amb les tres construccions va d'est a oest. Al sector oest es conserva una paret força acurada feta amb carreus de dimensions considerables. S'ha plantejat que aquesta paret fos més antiga que la muralla del camí. En direcció cap a l'est, a la part baixa del mur, trobem alguns fragments de paret amb un aparell diferent , però realitzat amb uns carreus més ben treballats. En aquesta àrea els fragments de murs que encara es conserven manifesten l'existència d'un conjunt d'espitlleres (vuit seguides i una més distanciada). L'amplada del mur és de 85 centímetres. Aquesta estructura es documenta en mal estat degut al pas del temps, l'erosió natural i el

[431] MENCHON 1995.
[432] PADRÓS 1956.
[433] MENCHON 1995: 387.

reaprofitament en segles posteriors del material arquitectònic, que ha acabat desapareguent. Per darrera d'aquest mur la paret esta refeta i més cap a l'est barra el pas al camí del poble. Aquest tram de muralla en la seva part superior esta reconstruït en moments posteriors al segle XII, segurament en les darreries de l'edat mitjana (segle XV). A la façana del recinte jussà, a uns 2,5 metres del gran mur primitiu, neix una muralla amb un gruix de 150 centímetres que segueix en direcció sud fins al cingle.

Al llarg de gairebé tota la banda meridional del recinte jussà hi ha un mur fet de pedres poc treballades i de dimensions molt petites. Aquestes pedres estan col·locades o bé imitant una espècie d'*opus spicatum* o bé a base d'intercalar una filada de pedres longitudinalment amb d'altres posades en posició vertical. Aquest mur té un gruix de 100 centímetres i les pedres no estan lligades amb morter. Per les característiques de la fàbrica es planteja que aquest mur sigui anterior a les grans muralles amb els carreus lligats amb morter[434]. Així doncs la muralla que tanca el recinte jussà esta formada per diversos trams diferents de murs, tots ells bastits en èpoques diferents amb técniques diferents. Correspon a un mateix i únic diseny original, planificat en època islàmica o de la conquesta feudal de mitjans del segle XII? Hi han reformes posteriors? És dificil resondre a aquestres preguntes sense intervencions aqueològiques que ens permetin datar els diferents elements constructius. En algunes zones s'ha perdut tota resta de muralla, cosa que no significa que no existia.

A part de les muralles perimetrals, dins del recinte jussà, es localitzen un conjunt de construccions que s'estenen adossades al mur sud. A l'àrea nord-oest es documenten altres construccions indeterminades. En el recinte jussà es documenten diversos dipòsits i sitges. Al costat de la gran muralla hi ha una sitja amb una boca de 130 centímetres de diàmetre i una profunditat de més de 160 centímetres. A una distància de 6 metres d'aquesta sitja es localitza un dipòsit o pou amb una profunditat de 4 metres i una amplada de 140 centímetres. Al costat del cingle que hi ha al sud es documenta una sitja mig amagada per la vegetació[435].

A l'exterior del recinte jussà, al sector est, es localitza un segon mur bastit a uns quatre metres de distància de la primera muralla, exactament sobre la vall. Aquest mur te una amplada de 140 centímetres. La fàbrica d'aquesta estructura esta realitzada amb carreus grossos, més poc treballats. S'ha plantejat que aquest material fos reaprofitat d'una construcció precedent. Aquests carreus estan lligats amb un morter de mala qualitat. A l'extrem meridional d'aquesta segona muralla hi havia hagut una porta de la qual només es conserven els muntants. Davant de la porta hi devia haver un pont que permetia de superar l'impresionant vall que hi ha sota seu. En direcció nord, entre aquest segon mur i la muralla interior hi ha un esperó de planta triangular que cal interpretar que fos construït abans de fer-se la construcció externa. Segons els plantejaments actuals el conjunt de construccions el recinte jussà amb els murs més gruixuts han d'ésser d'època islàmica. Es dificil plantejar si els murs nord, est i sud són d'aquestes cronologies (X-XII). Per les seves característiques s'ha argumentat que el mur sud fou fet "a corre-cuita", davant una circumstància dificil o en un moment força reculat, sent anterior a la conquesta cristiana de mitjans del segle XII. Respecte al mur nord, a la part central on es localitzen el conjunt de nou espitlleres, fou realitzat en un moment posterior a la construcció dels murs més gruixuts, possiblement en época de la conquesta feudal cristiana. No obstant això de l'anàlisi dels paraments constructius s'extreu que parts

[434] MENCHON 1995: 387.
[435] MENCHON 1995: 387 I 388.

d'aquests murs són anteriors, en especial les més occidentals. La muralla est i sud plantejen similars problemes de datació. En relació a la segona muralla que tanca el recinte s'ha afirmar que ha d'èsser més moderna amb l'argument de que inutilitza l'esperó nord-est i cavalca sobre el mur nord en el sector de les espitlleres. Aquesta seria en síntesi la datació dels diferents trams de muralla segons la teoria historiogràfica i arqueològica tradicional[436].

La fortificació de Siurana es defineix com n dels castells més interesants de la provincia de Tarragona i de Catalunya. No ha estat objecte de intervencions arqueològiques o estudis monogràfics rellevants. La manca de estudis no facilita la comprensió de les seves diferents fases o els usos i funcionalitats de les diferents construccións i espais al llarg del temps[437]. Ara com ara resulta dificil de caracteritzar un i un altre període, sobretot sense la publicació de les memòries arqueològiques de les noves excavacions. A continuació farem enunciat de les dades arqueològiques, a partir de les memòries de J.Padrós i les interpretacions i l'anàlisi realitzada per J.J.Menchon. Entre els anys 1945 i 1947 J. Padrós i Guiament va realitzar un conjunt d'intervencions arqueològiques a la fortificació de Siurana. Aquestes intervencions van consistir en un buidatge extensiu dels sediments arqueològics que hi havia. Aquestes intervencions no ens permeten tenir una visió global i diacrònica de la fortificació. L'objectiu del treball de J. Padrós no era identificar o diferenciar les fases islàmiques i cristianes del castell[438].

Segons J.Padrós el recinte sobirà és presidit per una torre rectangular. Al costat sud-est d'aquesta torre (l'anomenada Zona 10 de l'excavació dels anys 1945-1947) hi ha una cambra feta amb carreus i en part formada per la mateixa roca. Aquest espai estaria cobert amb una volta reforçada per uns arcs diafragmàtics. Aquesta estructura s'ha denominat tradicionalment com la Presó, pero J. Padrós apunta que es tractés d'una cisterna[439]. Al costat d'aquesta estructura es localitza una esplanada (la Zona 9) on s'aixeca una construcció de planta trapezial realitzada amb pedra i ang. Al sòl, la roca mare, s'observen els encaixos de les dependències interiors. Al nord-oest d'aquesta esplanda es documenta una rampa (Zona 7) amb els basaments d'unn arc. Al sud-oest es documenta una cisterna rectangular amb una profunditat de dos metres que és visible avui en dia. Quinze anys abans d'aquestes intervencions arqueològiques es van documentar les bases d'unes columnes de factura força grollera. Aquestes bases de columnes s'han perdut i no hem pogut localitzarles. Al sector oest del recinte sobirà es documenta una llenca estreta de roca (Zona 11) sobre l'anomenat Salt de la Reina Mora (Zona 12), el petit vall o ossat que limita la fortalesa per aquest costat. En aquestes zones (11 i 12) les intervencions arqueològiques no van trobar el parapet que recolzava la muralla septentrional. Al nord-oest del recinte sobirà es va trobar una rampa (Zona 7) tallada al sòl geològic, a la roca mare. Aquesta rampa arrenca del pati o esplanada superior i arrib fins al peu de la muralla del nord-oest[440].

A la memòria de les intervencions arqueològiques portades a terme per J.Padrós entre 1945 i 1947 es localitza el pati del castell (la Zona 6), corresponent al recinte jussà. Aquest espai és ample com l'espai de la mateixa esplanada natural. Les excavacions van documentar sediments a l'extrem nord-est d'aquesta àrea. Segons J. Padrós es tractaria

[436] MENCHON 1995: 388.
[437] MENCHON 1995: 388.
[438] PADRÓS 1956; FONAMENTAL: MENCHON 1995: 388 I 389.
[439] PADRÓS 1956.
[440] PADRÓS 1956. MENCHON 1995: 388 I 389.

de sediments precedents a la demolició del baluard que hi h al seu costat, es a dir, als murs gruixuts de la muralla que es daten en época islàmica. Al peu d'aquest baluard es va buidar una sitja globular amb una profunditat de 2,5 metres i un diàmetre de 2 metres. Al costat d'aquesta sitja es va documentar un pou de planta rectangular. Segons les memòries de les excavacions de J. Padrós en l'extrem nord-est del pati, entre el baluard i el gran mur que hi ha més cap al sud, es documentava una porta que s'obria cap al vall[441].

Al sector nord de l'anomenat pati d'armes, el recinte jussà, es localitza un espai tancat que té els fonaments sobre la mateixa roca mare, el sòl geològic (Zona 8). Les intervencions arqueològiques de J. Padrós van documentar estructures de paret fetes amb pedra i fang, a excepció de la muralla exterior, i diersos basaments d'arcs realitzats també en pedra. En aquest sector (Zona 8) es va trobar un petit molí d'oli. En un dels espais de l'extrem sud-oest d'aquest sector nor es van documentar dos cadàvers humans qe corresponien a inhumancions "recents". No es tractaria així doncs d'una necròpolis o espai funerari a l'interior de la fortificació. A partir dels resultats de les intervencions de J. Padrós dona la sensació que a la Zona 8 hi havia un pis superior. Es van locaitzar restes de vidre i nivells d'incendi. En les cambres centrals d'aquesta àrea es va documentar diverses espitlleres per armes de foc i un carreu amb un gravat que podria correspondre a un escut[442].

Al sector est del baluard hi havia el vall. A l'extrem nor-est s'xcavà un espigó amb una planta triangular que defensava l'entrada de la fortificació. En aquest sector (Zona 3) tan sols es va documentar arqueològicament projectils de ferro esfèrics de 80 milímetres de diàmetre. A l'escarpa del vall (Zona 2) es va descobrir un mur que anava del nord-est del recinte cap al sud-est. Els únics materials ue es van ocalitzar van ser projectils de ferro. El "vall" és anomenat a les memòries d'excavació com Zona 1[443]. Al sector sud-est de l'anomenat pati d'armes o recinte jussà es localitza un espai en pendent (Zona 5) en la qual es va localitzar i netejar una gran quantitat d'enderrocs. Es van documentar i recollir moltes restes arqueològiques, un cadàver d'infant i una mandíbula d'un adult. A l'extrem sud-oest d'aquest espai es va localitzar una sitja. Al sud-oest del pati d'armes (Zona 13) es van localitzar fins a sis cambres en bateria. Els murs divisoris dels espais interns estaven realitzats per pedra i fang, i es recolzen sobre el mur de tacanament del costat del cingle. En una d'aquestes cambres es va localitzar una sitja i en altra el basament d'un arc o columna[444].

[441] PADRÓS 1956.
[442] MENCHON 1995: 388 I 389.
[443] PADRÓS 1956.
[444] PADRÓS 1956. MENCHON 1995: 388 I 389.

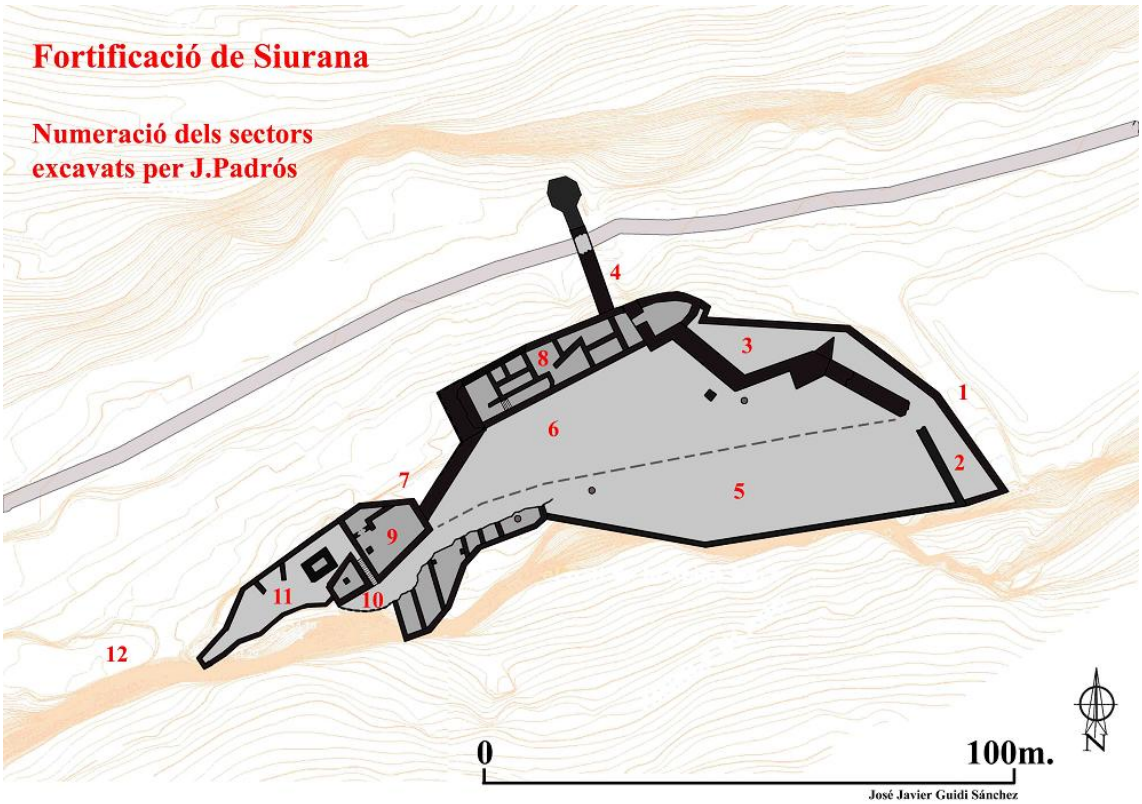

Numeració dels sectors excavats per J.Padròs sobre la plana de la fortificació de Siurana. Dibuix: José Javier Guidi Sánchez a partir de la documentació gràfica de J.Padròs.

El camí d'accés al poble de Siurana era tallat per una construcció en forma de "cuirassa" (coracha), que arrencava de la muralla nord. Segons la memòria d'intervenció arqueològica de J.Padrós en aqueset punt hi havia una porta i era defensada per un fossat[445]. Els materials arqueològics que es van documentar a les campanyes d'excavació són bàsicament moderns i d'època prehistòrica. Es van trobar molts projectils d'arma de foc, ceràmica blava i ceràmica de reflexos metàl·lics, que fou conosa en el seu moment amb ceràmica andalusina. Es va documentar material monetari: un diner de Ramon Berenguer IV (Barcelona, 1131-1162), un diner de tern de Jaume I (Barcelona 1213-1276), dos òbols de Jaume I (Barcelona), un diner doblenc de Jaume I (Barcelona), i dos diners de Jaume I (València 1238-1276). Es va localitzar també una monera andalusina no identificada[446]. Fora de la fortificació, es va trobar una graella d'un forn de terrissa, situat prop el riu, al sudoest de la fortificació, sota els cingles, a la propietat d'Emili Miró. L'espai va ser excavat pero no es van trobar més restes que puguin datar aquest element o situar un forn en aquesta àrea[447].

Segons J.J. Menchon[448] les excavacions portades a terme per J.Padrós[449] estan molt condicionades pels mètodes emprants i per la manca d'un estudi aprofundit. Entre els anys 1999 i 2000 es van realitzar algunes intervencions de restauració per la Escola Taller de Montsant dirigides per l'arqueòleg Joan Menchon. Recentment (finals de l'any 2009 i inicis del 2010) s'han dut a terme intervencions arqueològiques en la fortificació dirigides per Marc Piera Teixidó (Arqueociència) i Joan Menchon i Bes[450]. Els resultats no han estat encara publicats de forma íntegra. La present intervenció s'ha centrat en la neteja de tot el recinte i l'excavació arqueològica de tots aquells àmbits en que hi havia estratigrafia arqueològica. S'han documentat nivells d'ocupació musulmana, nivells d'època feudal i d'època moderna. A la zona meridional s'han localitzat i excavat noves estructures i nivells arqueològics que es trobaven coberts per un nivell d'enderroc. També s'ha intervingut en el fossat i s'ha realitzat una nova base topogràfica i planimètrica del jaciment[451].

La necròpolis de Siurana es situa a l'esperó oest de cingle on s'ubica la població, passada la plaça de l'església i la creu es documenten dos tumbes excavades al sòl geològic[452]. La primera de les fosses és al vessant sud-oest de l'esperó, tallada parcialment a la roca i orientada en direcció NE-SW. Té unes dimensions de 1,10 metres de llargada per 0,45 metres d'amplada màxima. El costat nord-est és excavat a la roca. La seva profunditat màxima és de 8 centímetres. A partir de la seva tipologia s'ha d'incloure en el grup de les sepultures en forma de banyera, amb el cap i els peus arrodonits i el perfil recte i pla. Seguint els esquemes realitzats per Imma Ollich seria una tomba de cap del tipus 1 amb fons arrodonit i perfil del tipus 1. La inexistència

[445] PADRÓS 1956.
[446] PADRÓS 1956. MENCHON 1995: 389.
[447] RESUM DE LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES DE J.PADRÓS A MENCHON 1995: 388 I 389.
[448] MENCHON 1995: 388 I 389.
[449] PADRÓS 1956.
[450] MENCHON 1995: 388 I 389.
[451] Els resultats d'aquestes noves intervencions a la fortalesa de Siurana han sigut publicats de forma resumida a l'article de MENCHON, Joan Josep (2006), "Necrópolis y Husun, dos aspectos de la arqueologia de Tarragona anterior a la conquista feudal", Sautuola: Revista del Instituto de Prehistoria i Arqueología de Sutuola, pàgs. 331-348 i els presultats preliminars presentats al *IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna* (ACRAM) celebrat a Tarragona entre el 10 i 13 de juny de 2010.
[452] Trobem nombroses anaologies entre aquesta necròpolis i les documentades a Olèrdola, GUIDI 2010A; GUIDI 2010B.

d'una part de les parets de la tomba es podria explicar de dues maneres. Podria tractar-se d'una tomba de tipus mixt, en part tallada a la roac i en part feta en cista, o bé tractar-se d'una tomba no acabada o que hagués estat posteriorment trencada o tallada. Les mides indiquen que ens trobem davant d'un enterrament infantil. La segona tomba es localitza a la banda nord-est de l'esperó, al peu d'un petit cingle, orientada en direcció E-W, té forma de sepultura de banyera del tipus C de l classificacio realitzada per J.Bolòs i M. Pagès; o del tipus 1, de fons arrodonit i perfil del tipus 1 segons I. Ollich. Té unes dimensions de 1,90 metres de llarg per 0,44 metres d'amplada màxima. A partir de l'estudi de I. Ollich realitzat per el jaciment de l'Esquerda (Osona), caldria datar aquestes tombes de banyera o mixtes entre els segles X-XI d.C. No obstant això la datació per aquest tipus d'enterraments proposada per J. Bolòs i M. Pagès és més oberta i plantejen ja la seva existència des del segle VII fins al X[453].

Al llarg d'aquest treball hem esmentat en diversos apartats com la presència d'estructures excavades en la roca poden ser indicis (o no) d'una ocupació pre-islàmica o pre-medieval al territori[454]. En el cas de Siurana tornem a documentar aquest tipus d'estructures, i de nou manquem d'un registre fòssil modern i vàlid per poder datar-les amb claredat. A l'entorn pròxim al poble de Siurana es localitzen en diferents punts retalls a la roca mare i l'estrat geològic (com s'anomena en arqueologia). S'ha plantejat que aquests retalls a la roca podrien formar parte de les estructures del primitiu nucli d'hàbitat andalusí o dels pobladors arribats just després de la conquesta del segle XII. El més significatiu d'aquestes estructures que tallen o estan excavades a la roca es localitzen al costat el refugi del Centre Excursionista de Catalunya i també a l'extrem oest del cingle on és assentat el poble, més enllà de l'església de Santa Maria. Al costat del refugi de Club Excursonista de Catalunya es locaitza un petit promontori de roca en el qual s'havia tallat o cisellat unes escales que porten al capdamunt.En l'espai superior es documenta una plataforma de 5,20 per 5,30 metres amb un regueró al nord. S'ha plantejat que aquesta plataforma, amb base gairebé quadrada i que omina l'antic cami al poble, és la base d'una antiga torre o talaia d'època islàmica o dels primers temps de conquesta. El segon gran espai on localitzem estructures excavades a la roca es troba passada la creu propera a l'església, en direcció oest, prop del cingle. Es tracta d'un espai erm on es documenten a la penya viva un seguit de retalls entre els quals destaquen tres dipòsits o sitges. L'estructura d'aquests elements és rectangular, amb els costats arrodonits a la boca, obrint-se a l'interior per a donar pas a una forma ovoïdal. La primera té unes dimensions de 0,90 per 0,10 metres, la segona d'1,14 er 0,97. Actualment estan parcialment reomplertes. L'estructura número tres té dos costats rectes aprofitant un tall natural de la roca. Els costats tenen unes dimensions de 1,30 i 1,60 metres. Al costat de la primera i la tercera es localiten un conjunt de petits canals que han fet plantejar que es tracta de cisternes per a la recollid d'aigües pluvials. Prop d'aquests elements es localitza el cingle, on s'ha documentat una cubeta excavada a la roca amb unes dimensions de 90 per 70 centimetres[455].

La situació d'aquestes estructures fora del nucli del poble, en una zona sense vestigis d'hàbitat ha fet plantejar que es tracta de vestigis d'època andalusina, ja que la població feudal es degué organitzar, segons la hipòtesi de J.J.Menchon, a l'actual poble, entre l'església de Santa Maria i la fortificació (els dos pols de poder a partir del segle

[453] MENCHON 1995: 389.
[454] GUIDI 2010A; GUIDI 2010B; GUIDI 2011; GUIDI 2012.
[455] MENCHON 1995B: 394.

XII)[456]. Amb aquest material arqueològic tan sols podem plantejar que és possible que hi hagués una ocupació anterior a la Siurana islàmica? podria tractar-se d'un espai poblat en època tardovisigòtica (segles VII-VIII d.C.). Aquesta seria una hipòtesi. Un altre plantejament podria que ser tant les estructures excavades en la roca com les construïdes en superficie anessin coetànies, sent ambdues alt-medievals o islàmiques (segles IX-XI d.C.). Tan sols futures intervencions arqueològiques el podrien aclarir. En aquest sentit volem reiterar que no es tractaria tant d'excavar de forma específica la fortificació sinó de realitzar diverses intervencions en punts dispersos de l'actual poble de Siurana i els seus voltants. Com hem dit anteriorment els indicis (retallades en la roca, fosses, sitges, pous, necròpolis, etc) s'estenen d'una formen considerable pel relleu del cingle. En conseqüència hem de plantejar una major complexitat de la qual s'ha atribuït fins avui a la definició de la Siurana medieval i possiblement visigoda[457].

Des dels segles VI-VII d.C. es documenten residències excavades o retallades en la terra i la roca[458]. Les millor documentades han deixat l'empremta, sovint rectangular amb cantons arrodonits en els afloraments en els quals s'exhibeix la roca mare, encara que com assenyala A. Vigil-Escalera "convendría no confundir el rehundimiento de los niveles de suelo del interior de espacios habitacionales por causas derivadas del mantenimiento y limpieza del mismo, con los suelos rehundidos de estructuras construidas desde su origen con ese rasgo de forma intencionada"[459]. Les característiques dels casos documentats, associats a fons retallats en l'interior i fins i tot a formes mixtes (fosses amb una paret folrada de pedra), indueixen a plantejar que aquest tipus d'habitatges van ser més freqüents del que la seva aparició en el registre arqueològic tendeix a indicar i la seqüència estratigràfica del qual és extraordinàriament subtil[460]. En aquest sentit són els processos tafonòmics i metodològics els que condicionen la identificació tipològica d'aquests hàbitats. No obstant això, d'una lectura atenta de les estructures documentades es poden extreure algunes conclusions, com succeeix en el cas de la planimetria del jaciment de "La Torre" de Sant Marc d'Argençola[461]. Dels set fons de cabanes documentats dos son de planta ovalada mentre que les restants son rectangulars amb els angles arrodonits, la gran majoria amb murs bastits en pedra[462]. Si bé tota aquesta àrea ha estat interpretada com residencial, l'àmbit A, en l'interior del qual es situaran diverses sitges (els núms. 34, 35, 36 i 37) es constitueix com un taller i/o ferreria[463]. Es tracta d'estructures excavades al terra similars al de Siurana. Seria necessari un estudi sistemàtic, arqueològic i de prospecció, amb la finalitat de documentar tots aquests indicis amb la finalitat de poder identificar en espais com Siurana, Prades, Vilanova de Prades, la Roca de Miravet o Castellfollit estructures excavades en superfície que podrien datar-se en època visigòtica o islàmica.

En relació a les estructures bastides en superficie, es tracta d'edificacions proveïdes de sòcols i alçats, preferentment de pedra i tapia, amb cobertes de fusta o teula corba com els documentats a Castellfollit i que són similars a la Quadra de la Cogullada. Els sòcols de Castellfollit gairebé no presenten rases de fonamentació, com és el cas de la Casa de la Sitja, el conjunt de murs (G, H, I, J, K) i els documentats en l'àrea nord-oest de "La

[456] MENCHON 1995B: 394.
[457] GUIDI 2010A; GUIDI 2010B.
[458] GUIDI-SÁNCHEZ 2010B.
[459] VIGIL-ESCALERA 2003, 288 I SS.
[460] CHAPELOT 1980, 5-57.
[461] NADAL, PASCUAL 2004, 217 i ss.; NADAL et alii 2005, 161 i ss.
[462] Veure estructures similars a: VIGIL-ESCALERA 2000, 223-252.
[463] NADAL, PASCUAL 2004, 220. Per el treball del ferro a l'època medieval: SANCHO 1999.

Torre" de Sant Marc d'Argençola[464] o les estructures medievals de Santa Maria de Veciana[465]. Als sòcols es constituïxen amb l'ús de morters a Olèrdola o en el *domicilium* senyorial de La Quadra de la Cogullada[466], per citar exemples ben documentats. L'existència de paviments es concreten en terra piconada i el propi sòl geològic (la roca mare) regularitzat. En tota l'àrea nord-oest de la Casa de la Sitja apreciem el rebaix en l'aflorament rocós (núm. 2, senyalitzada mitjançant unes fletxes), fenomen similar al que documentem en l'àrea del dipòsit productiu de planta circular del Garrofer de la Cisterna[467] i en tot el Sector 03 d'Olèrdola. La cases A i B documentades en el Sector 01 de l'àrea central d'Olèrdola mostren paraments erigits en pedra (A i B) que delimiten fins a tres espais diferenciats. La nostra major dificultat a l'hora d'identificar aquestes construccions ve donada per l'erosió superficial del terreny i la pèrdua d'estratificació original[468]. Aquest conjunt de jaciments mostra clares analogies amb les estructures arquitectòniques documentades en l'assentament de la vall de Castellfollit, alguns murs de la fortalesa de Siurana, la Roca de Miravet i algunes estructures que s'han pogut documentar de forma generalista en emplaçaments com Vilanova de Prades, Prades i les documentades arqueològicament a la Cova de la Vila l'Espluga de Francolí.

L'existència d'espais funeraris testimonia la presència de poblament com són els casos de la necròpolis de les Forques o de Nerola (a un turó junt a la vall de Castellfollit), les necròpolis excavades a la roca de Siurana, el conjunt d'enterraments de Prades, etc. Es tracta de nombroses necròpolis que ens il·lustren un poblament dispers caracteritzat per l'heterogeneïtat en les estratègies d'hàbitat. Hi tenim nombrosos exemples associats a diversos processos i que trobem a les vil·les romanes quant aquestes s'han transformat material i funcionalment, i en els turons on es construiran esglésies i castells als segles XI-XII d.C. i posteriors[469].

Assentament de Xiurana en época medieval (fortificació i nucli poblacional) sobre la base d'una fotograia aérea, Institut Cartogràfic Català. Dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

[464] Descrites superficialment a NADAL, PASCUAL 2004; NADAL et alii 2005.
[465] ARBÓS 2003, 232 i ss., exemples anàlegs a CARLE 1982.
[466] MIQUEL, VILA 2005, 68-74.
[467] LEZANA et alii 1990, 51-70.
[468] GUIDI-SÁNCHEZ 2010b.
[469] BOLÒS, PAGÈS 1982, 78-80.

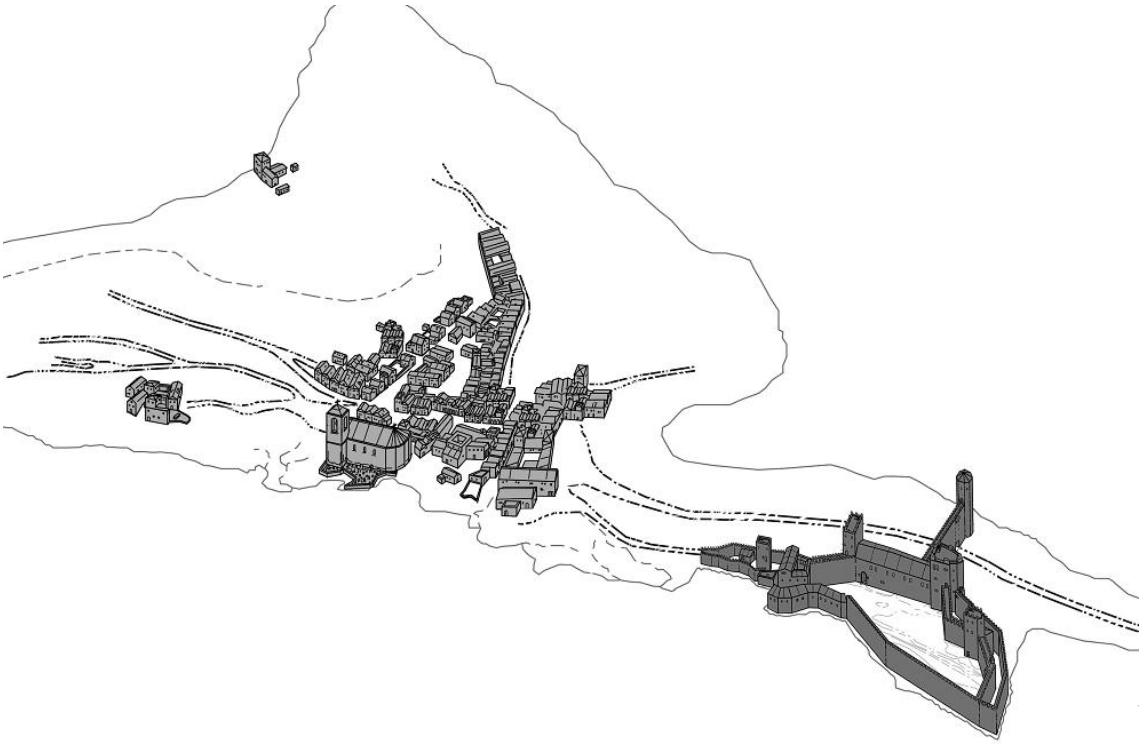

Hipòtesi restitutiva de la fortificació i del nucli poblacional de Siurana a la segona meitat del segle XII. Dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

4.4. Definició i caracterització del poblament altmedieval islàmic, segles IX-primera meitat del segle XII.

La torre i villatge de Castellfollit és un element fonamental per la definició del poblament altmedieval al nord de les Muntanyes de Prades, en la seva vessant junt a la Conca de Barberà. La seva torre ens indica una necessitat de coordinació, vigilància, gestió i control del territori (protecció, defensa...) lligat al poblament altmedieval. Com indica A.Carreras Casanovas la missió o funció de la *turris* s'ha de possar en relació amb el nucli d'habitants[470] (o espai poblacional segons la nostra terminologia) de la vall de Castellfollit, així com el control dels cims i els moviments dels viatgers, camperols, miners o guerrers provinents del pla de la Conca i de l'interior del sistema de la Serralada de Prades. No tenim una datació absoluta (basada en un registre fòssil conseqüent a una excavació arqueològica), però a partir l'anàlisi de la disciplina de la "arqueologia de l'arquitectura" sí s'ha pogut datar *grosso modo* la construcció, així com la seva relació amb l'assentament de la vall. Després d'examinar al detall les dades que ens aporten els únics treballs monogràfics realitzats de la torre per part de A.Carreras Casanovas[471] (i les síntesis posteriorment realitzades per J.Bolós i J.J.Menchón),

[470] CARRERAS CASANOVAS 2006: 63.

[471] "D'altra banda, les característiques que presenta la construcció de la torre són per una part la utilització d'una maçoneria molt primària, pujada amb una calç força coherent, la qual cosa ens podria apropar a les construccions del segle X. Així mateix, es troben fragments de ceràmica vermellosa isolats i barrejats per arreu de l'obra, cosa que també pot fer pensar en els tipus de paraments dels segles IX-X. Cal dir que les torres de planta quadrada bastides amb pedra apareixen ja en el segle IX. També el sistema d'encofrat emprat en l'obra dels murs recorda la construcció de tàpia, molt pròpia de la construcció sarraïna", CARRERAS CASANOVAS 2006: 63.

reiterem que la cronologia de la torre ha de situar-se entre els segles IX-X d.C. de forma aproximada i genèrica, adscrita al poblament islàmic del nord de les Muntanyes de Prades[472]. No es pot excloure no obstant això que la torre tingués un origen anterior. Però excloem radicalment la possibilitat que aquesta anés construïda pels conqueridors cristians feudals a partir del XI o XII d.C.[473]

L'investigador A.Carreras Casanovas va documentar un conjunt d'estructures arqueològiques i arquitectòniques en un radi de 100 metres al voltant de la torre de Castellfollit. Aquestes restes arqueològiques unides als documentats en l'extens assentament de la vall indiquen que la torre exercia una funció de control, defensa i vigilància d'un nucli poblacional rellevant datat als segles IX-X d.C. *grosso modo*, és a dir, un espai poblacional islàmic rellevant. A.Carreras estableix els seus plantejaments entorn a la funcionalitat i la data de les construccions que formen part del vilatge de Castellfollit[474]. Segons aquest investigador hi ha que valorar la posició de la torre en relació als nuclis habitats del paisatge passat medieval. Aquesta torre responia a una vigilància els moviments originats al pla e la Conca o de penetració cap al sistema interior de les Muntanyes de Prades, per alertar als nuclis situats en ple massís muntanyenc. Per altra banda indica d'una manera especial la possible relació visual amb d'altres fortificacions situaes al cim de la Mola els Quatre Termes, a uns tres kilòmetres cap al sud i amb una alçada de 1120 metres sobre el nivell el mar[475].

Hi ha paral·lels arquitectònics a la torre del castell de Castellfollit. El primer ho documentem a el Niu de les Àguiles de Prenafeta (Conca de Barberà), Mont-ravà (Alt Camp) o amb edificis de les comarques de la Noguera o el Baix Cinca, fets igualment amb tàpia. El principal paral·lel constructiu ho documentem al mateix castell de Siurana datat al segle XII. No sabem si abans o després de la conquesta feudal de l'any 1153[476]. No existeix cap excavació o estudi sistemàtic del jaciment arqueològic de Castellfollit. Segons A.Carreras al cim de la penya no es veuria només la torre, sinó un veritable castell amb un recinte al voltant de la torre que defensava l'extrem oriental d'aquest clos fortificat per la natura i les muralles[477]. En segon lloc s'ha d'establir la vinculació d'aquest recinte fortificat amb un vilatge. El nom de Castellfollit és citat per primera vegada l'any 1201, no obstant aixó tots els autors (A. Altisent, A. Carreras, J. Bolòs…) han plantejat una ocupació anterior, pre-feudal[478].

Protegint, controlant i defensant el castell amb la seva torre el cim que controla l'entrada de Castellfollit, a la vall, es localitza l'extens assentament i les fortificacions que ho converteix en una *rara avis* del sud de Catalunya. Com apunta A.Carreras si tenim en compte la superfície que ocupa, el nombre d'estructures arquitectòniques identificades i

[472] "Malgrat tot, no és arriscat creure que per la seva ubicació i per les característiques constructives, es pot pensar en un enclavament de la Frontera Superior, més o menys vinculat a dominis sarraïns. Així doncs, la torre del Moro de Castellfollit és possiblement dels pocs exemples d'emplaçaments coneguts d'aquest període andalusí de la Conca", CARRERAS CASANOVAS 2006: 63.

[473] En cap moment apareix citada a la documentació medieval cristiana i la pròpia adscripció amb el topònim de "Torre del Moro" és significativa.

[474] CARRERAS CASANOVAS 1981.

[475] CARRERAS CASANOVAS 1981. BOLOS I MASCLANS 1995: 587.

[476] Paral·lels formals i funcionals A CARRERAS CASANOVAS 1981. BOLOS I MASCLANS 1995: 587.

[477] CARRERAS CASANOVAS 1981.

[478] Ocupació poblacional que hem plantejat per al Penedès i el Camp de Tarragona en treballs precedents: GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011; GUIDI 2012.

els recintes fortificats interiors, és versemblant plantejar l'existència d'un un poblament al voltant del centenar de persones (segons el nostre criteri inclús superior)[479]. Aquest conjunt d'estructures constitueixen un nucli poblacional de primer ordre en època islàmica (segles IX-X d.C.) molt possiblement relacionades amb l'explotació dels recursos minerals del Barranc de l'Argentada. Aquesta hipòtesi és molt probable tenint en comte l'abundància de minerals documentats: plata, diferents menes del coure, galena, etc. i per la localització d'un conjunt d'estructures arquitectòniques a l'entrada del mateix Barranc de l'Argentada en el punt conegut com Hort de la Monja[480].

En relació a la cronologia que es pugui atribuir a l'assentament. El nostre plantejament és que s'ha de datar en època islàmica (segles IX-X d.C. o fins i tot una mica anterior (tal vegada tardovisigòtica, segles VII-VIII d.C o dels primers temps de la conquesta islàmica del territori (Aquesta cronologia tardovisigòtica és tan sol un plantejament subjecte a la presència de retallades o fosses excavades o en la superfície en l'espai annexo a la torre, per tant és un simple plantejament que no pot sostenir-se en arguments massa sòlids[481]). En relació a la fi del poblament d'aquest extens vilatge, s'ha plantejat com "en la documentació medieval existent al fons de Poblet no es troba, o no s'ha identificat, cap referència a algun vilatge en aquest indret, cosa certament estranya per les característiques del vilatge"[482]. Com apunta A.Carreras Casanovas "és obvi que un poblament d'un centenar de persones enclavat a la porta mateix de la vall de Castellfollit, granja cistercenca des de mitjans del segle XII, i pel qual s'havia de passar, forçosament, pel mig per penetrar a la vall, hauria hagut de ser referenciat en la documentació pobletana"[483]. A partir d'aquesta dada es pot plantejar l'existència d'un espai o nucli poblacional rellevant i extens que va haver de tenir un origen o almenys una gran fase de desenvolupament en època islàmica. Aquest assentament seria abandonat o forçat a ser abandonat amb la conquesta cristiana feudal del territori[484].

La pròpia situació, orografia i marc natural en el qual es va originar, desenvolupar i consolidar el nucli habitacional és indicativa de la seva naturalesa essencialment residencial i productiva, no defensiva[485]. No obstant això sí estava defensada (el mur perimetral, la presència de dos espais fortificats a l'interior del propi assentament, la Torre del Moro i la més que possible presència d'una fortificació a la part alta del seu promontori). La ubicació de l'assentament, en l'entrada del Barranc que donava accés als recursos miners així com la seva relativa "desprotecció" en comparació d'altres espais contemporanis fa plantejar una funció extensivament residencial i eminentment productiva.

A.Carreras Casanovas ha plantejat un marc teòric a partir del qual ha establert l'íntima relació entre la Torre del Moro i la fortificació del cim amb l'assentament poblacional de la vall: "en moments de perill, la població d'aquest vilatge i rodalies cercaria protecció dalt els cims de la torre, des d'on perfectament podien defensar-se i amagar-se

[479] És extraordinàriament complex i difícil establir xifres demogràfiques per a les cronologies i el tipus de jaciment que aquí ens ocupa.
[480] CARRERAS CASANOVAS 2006: 70.
[481] GUIDI 2010A; GUIDI 2010B; GUIDI 2011.
[482] CARRERAS CASANOVAS 2006: 70.
[483] CARRERAS CASANOVAS 2006: 70.
[484] CARRERAS CASANOVAS 2006: 70.
[485] "Com si s'ignorés el perill de les ràtzies i les hosts d'ambdós bàndols. Dóna la impressió que era un vilatge que buscava el resguard i la protecció dins la mateixa vall i els cims de Castellfollit". CARRERAS CASANOVAS 2006: 70 I 71.

de l'enemic que venia del pla de la Conca[486]. D'altra banda existeix una total similitud entre els materials i les tècniques constructives realitzades tant en el nucli poblacional de la vall com en la fortificació del cim[487]. L'únic element diferenciador és l'ús de teules (*tegulae*) d'origen romà reaprofitades en la construcció del sostre de la Torre del Moro, element que no es torna a documentar (ja sigui en superfície o reaprofitades en altres espais) a l'interior de l'assentament de la vall. No obstant això el que pogués semblar inicialment com un element diferenciador és a la nostra manera d'entendre una altra dada que vincula la fortificació (en el cim) amb l'assentament (la vall), ja que al costat del nucli poblacional islàmic, on s'han documentat materials romans en superfície que indiquen la presència d'una vil·la romana altimperial. És provable que els constructors de la Torre del Moro extraguessin material d'aquest sector i ho reutilitzessin en la construcció de la fortificació, més concretament en les cobertes[488].

L'historiador E.Gort ha publicat i analitzat la documentació feudal de la constitució del terme de Siurana, realitzada l'any 1154. Aquest text constitueix un instrument fonamental que ens ajuda a definir el territori abans de la conquesta cristiana: "… de part de la Ribera que devia anar lo terme de Siurana axí com la carrera va, la qual ve de Lleyda e traspassa sobre la muntanya de Flix, e travessa e fer al torm del guall, e puja sobre la serra, e pren Jubalfader, e passa per la serra e va a ferir a Bas, e devalla en tro al riu de Siurana e passa per les Penyeres, e pren les penes roges e passa per la font de la Pedrinera, e va dret e fir en aquella serra sobre lo torrent de Mitjanes, e puja de aquí avant en tro en aquelles penes altes de Labaria, e passa per aquelles penes e davalla per aquell lloch qui es dit Alguariol e ve en tro en la pedra fita, e pren tot lo semontà de Mont-roig e hix de dret dejús la font de Botarell e passa per la semuntà que és entre Reus i Munterol, e va per la drecera en tro al Cuguol e fir en tro al pont de Goy, e traspassa Francolí e pujà per lo trescoll del puig de Alilla, e davalla per lo torrent de Anguera e passa per lo Prat de la Guàrdia e fir al coll de Gemenells e passa per los tormos roigs sobre Vimbodí, e hix al puig qui és dit Orella de Polin e fir en Riudeset e entra per tot Riudeset en tro a la via que ve de Lleyda e ravessa amunt e traspassa per la vall de Juncosa e per lo semuntà del puig de Gralla, e hix al Pinatell, que és en la carrera de Lleyda, e retorna en aquelles muntanyes davant lo termenal de Flix"[489].

Com veiem el text és prou extens i específic com per definir la re-estructuració dels conqueridors feudals cristians de l'antic territori islàmic a partir de la meitat del segle XII. Evidentment el pas del territori islàmic al cristià va suposar una profunda transformació d'un model a l'altre. No obstant això poden identificar-se també certes constants tant en la gestió islàmica com a cristiana del massís muntanyenc de Prades. Creiem encertat l'anàlisi d'E.Gort, no obstant això discrepem amb ell quant a la rellevància o l'estatut de Siurana. Mentre que E.Gort planteja que no deixava de ser una fortalesa nosaltres creiem que més aviat es tractava d'una micro-entitat polítco-administrativa, prou rellevant com per impedir la conquesta de Tarragona per part del comtat de Barcelona durant els segles XI-XII d.C. Segons la nostra opinió Siurana era la més septentrional i rellevant dels enclavaments islàmics entre la frontera d'al-Andalus i l'expansionista comtat de Barcelona. L'extensió del territori de 1154 comprenia les

[486] "D'altra banda, tant l'esplanada existent entorn a la torre, com les restes de construccions al seu voltant, podien perfectament albergar una població similar al nombre estimat d'habitants d'aquest vilatge en moments puntuals", CARRERAS CASANOVAS 2006: 70 I 71.
[487] CARRERAS CASANOVAS 2006: 71.
[488] Casos similars d'arquitectura altmedieval a GUIDI 2011.
[489] Traducció i transcripció de GORT 1998.

actuals comarques de la Ribera d'Ebre, el Priorat, les Garrigues, la Conca de Barberà i el Camp de Tarragona. Com veiem es tracta d'un territori extensíssim que limitava amb el del comtat de Barcelona (el més rellevant dels comtats cristians del nord-oest peninsular) i al sud amb la capital polític-administrativa de la Tortosa islàmica. Una característica d'aquest extens territori va ser el seu caràcter "de frontera", i en conseqüència l'existència d'una xarxa de control militar estructurada en torres, castells i fortificacions. La magnitud i extensió dels territoris va facilitar la posterior llegenda de Siurana com un esplendorós "regne" [490]. Segons E.Gort no va deixar de ser un "castell fronterer més", sense l'estatus de ciutat[491], però el mateix autor reconeix que va tenir un cadí[492] (jutge musulmà) a l'època dels almoràvits i un rellevant autor de llibres del que desconeixem el nom però amb el gentilici de ax-Xabraní[493].

Tenim més dades per conèixer les formes de poblament i l'articulació del territori objecto d'estudi en època islàmica. Per exemple sabem de l'existència d'un rafal a la Morera de Montsant i d'una almúnia a Albarca. Aquestes dades demostren que altres espais territorials de les Muntanyes de Prades i de la Conca de Barberà van ser assimilats política i administrativament sota diferents estatuts jurídics. Desgraciadament no els coneixem, ni la documentació feudal de la conquesta ni la documentació islàmica ens informa de forma explícita sobre ells. No obstant això podem plantejar el que diferents unitats micro-regionals que posteriorment es podrien correspondre més o menys amb les delimitacions cristianes van poder ser alqueries, rafals, almúnies, etc, petites unitats administratives protegides, controlades, defensades i gestionades a partir de torres i fortificacions depenents de la mateixa Siurana i aquesta al seu torn de la *medina* de Tortosa[494].

Com veurem en capítols posteriors (específicament en el relatiu a la consolidació i transformació feudal cristiana al territori), d'un primer examen o anàlisi dels espais o nuclis poblacionals cristians és que aquests es van adaptar perfectament als preexistents en època islàmica. En aquest sentit creiem que la no-ruptura i sí re-adaptació ens permet definir encara més el territori en època islàmica. E.Gort va plantejar aquest fet; segons aquest autor "la majoria dels assentaments de població cristiana ho feren sobre estructures musulmanes, com podria ser el cas de la Figuera, que sembla correspondre a un lloc nomenat Gibolhoder; o el cas de la Morera de Montsant, amb un nom prou evocador; o bé Albarca, o Margalef de Montsant, o Cabassers..."[495]. Tenim dades per plantejar que un fenomen similar succeeix amb Prades, Vilanova de Prades, l'Espluga de Francolí i pot ser que altres poblacions com Montblanc, Rojals, Capafonts, Lafebró, la Mussara, etc.

---

[490] "Diu la llegenda que en els temps del comte Ramon Berenguer IV tot Catalunya va passar a ser un domini cristià. Amb una sola excepció, que era el regne de Siurana, on residia el darrer rei moro, dit Almemoniz, i una reina de singular bellesa, anomenada Abdelàzia", GORT 1998. No és el nostre objectiu entrar en cap moment a analitzar els elements llegendaris, encara que aquests poguessin tenir una base històrica. Evidentment sempre que hàgim cregut convenient destacar-los ho farem, però reiterem que no és est l'objectiu del present treball.

[491] GORT 1998.

[492] Abu-l-'Abbàs Àhmad ibn Muhàmmad ibn Hudàil al-Ansarí.

[493] GORT 1998.

[494] Plantejaments generals de la divisió administrativa-militar a GUIDI 2011.

[495] "Els mateixos termes, en alguns casos, podrien respondre a delimitacions anteriors. El millor exemple pot ser el marquesat de Siurana, o bé, en aquesta mateixa zona, la baronia d'Entença.1 Però també a nivell local. Per exemple, a jutjar només pels pocs textos que ens han pervingut, fa l'efecte que el terme del Pradell de la Teixeta és anterior a la formació de la vila cristiana,1 i no és pas l'únic cas", GORT 1998.

Els recursos econòmics de les Muntanyes de Prades i la Conca de Barberà van deure controlar-se i gestionar-se a partir de Siurana i la seva xarxa de nuclis poblacionals, dirigits i controlats al seu torn per la presència de Torres o Castells. En realitat aquest esquema de gestió econòmica no dista molt del feudal cristià. Si bé trobem notables diferències. E.Gort ha plantejat que les terres dels cultius i les hortes de les valls dels rius Montsant i Siurana van ser espais on es van construir molins[496] i l'existència de ramaderia[497], però no massa extensiva a la nostra àrea d'estudi.

Com en el cas de les èpoques romana (segles II a.C.-IV d.C.) i visigòtica (segles V-VIII d. de C.)en el període de dominació islàmic (segles IX-XII d.C.) el principal recurs econòmic dels pobladors de les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà eren els naturals: la mineria i el bosc. Segons la teoria historiogràfica moderna més aceptada els musulmans organitzaren aquest territori a la segona meitat del segle IX, aprofitant la fortalesa natural que és Siurana que presidiria un extens territorio, formant el valiat de Siurana abans de la conquesta cristiana de la meitat del segle XII. Efectivament la llegenda va magnificar el la fortalesa islàmica de Siurana a causa del record èpic de la seva conquesta a mitjan del segle XII. De fet, la simple visió de l'indret- un penya-segat de dos-cents cinquantacinc metres sobre el nivel del riu que passa al seu peu, i unit només a la resta de la muntanya per un estret pas, reforça l'idea de inexpugnabilitat[498].

Per entendre la rellevància de Siurana hem de subratllar com el text fa referència explícita a incursions per part dels seus pobladors en la (abandonada) ciutat de Tarragona. En el seu *Kitāb al-rawad*, Al-Himyarī (segle XIV), recollint tesimonis anteriors, ens parla de Siurana donant detalls de gran interés: "*Erigida sobre el Mediterrani, els seus monuments [antics] romanen sense haver canviat i la major part de les muralles romanen en peus sense haver-se derruït. Es troba més marbre treballat que en cap altre lloc i, de muralles com les seves, de marbre negre i blanc, es trobaria en pocs llocs. Entre les seves meravelles figuren els molins, construïts pels antics, que molen amb la força del vent i que paren quan es calma. La gent experta en llengua llatina diu que el significat de Tarragona és "la terra semblant a la darga". En temps passats estava deserta perquè es trobava en el límit dels territoris de musulmans i de cristians. Abunden les colobres. Els edificis són grans i tenen elevades columnes, d'aquelles que torben les ments en pensar com es van erigir, perquè no és possible construir-les avui dia. Em va explicar un vell de Siurana (Šibrāna), anomenat Ibn Zaydān, que ell acostumava a sortir amb els del seu grup cap a aquesta regió i que, en una de les seves incursions, va baixar amb els seus companys a les construccions que hi ha sota la ciutat de Tarragona i que, quan volien tornar, s'havien perdut i no trobaven la sortida. Així, van estar donant voltes durant tres dies fins que, finalment, al tercer, van trobar el camí, quan Déu –lloat sigui!-, els va concedir la salvació. La gent afirma que van trobar càmeres plenes de cereal i ordi, d'èpoques anteriors, amb els grans ennegrits i amb el color canviat. En aquesta ciutat, s'embosquen els musulmans quan busquen l'ocasió [de sorprendre a l'enemic] en enfrontaments, i el mateix fa l'enemic*

[496] GORT 1998.

[497] "Per exemple, el topònim de Margalef de Montsant derivaria de marj o "lloc de pastura". Hom deia que els emprius de Siurana, esmentats a la documentació des dels primers temps, tenien un origen musulmà", GORT 1998.

[498] "La Siurana islàmica devia consistir en unes poques defenses, però suficients atesa la situació de l'indret, rere les uals l'espai restaria dividit en dos àmbits diferenciats: el castell pròpiament dit i l'àmbit on es localitzaria la vila o assentament residencial", GORT 1998.

amb els musulmans"[499]. Com Al-Idrīsī, Al-Himyarī recalca que la ciutat va restar despoblada; la causa la trobem en trobar-se en terra de litigi entre cristians i musulmans. El relat d'Ibn Zaydān però, descriu una incursió i l'existència de magatzems plens de blat i ordi ennegrits d'epòques passades, posant de relleu una certa activitat expedicionària i agrícola. Si hi ha un detall que s'ajusta a la realitat de la ciutat romana en ruïnes, és la monumentalitat dels edificis i columnes que en aquella època, medieval, encara s'erigien en peus. "*Els edificis són grans i tenen elevades columnes, d'aquelles que torben les ments en pensar com es van erigir, perquè no és possible construir-les avui dia"*. La cita d'habitants de Siurana que realitzen incursions a Tarragona posa de relleu com aquesta fortalesa islàmica va ser un perill per als conqueridors cristians fins a la seva presa per la força entre els anys 1153-1154.

La població de Prades és (després de Siurana) el nucli poblacional més rellevant a l'àrea geogràfica que ens ocupa. Prades es localitza al centre de les Muntanyes de Prades, en un altiplà, al límit amb la Conca de Barberà, l'Alt Camp i del Priorat[500]. Evidentment s'ha plantejat que l'origen de Prades és islàmic. Durant tota l'edat mitjana Prades va tenir una importànica cabdal dins el sistema muntanyenc: era una de les principals viles del comtat de Prades junt a Falset després de la conquesta[501]. La cita més antiga de la vila de Prades data de l'any 1159, quan el comte Ramon Berenguer IV, una vegada conquerida Siurana, va concedir una carta de població als seus habitants. La vila va estar sota domini reial des de la seva conquesta al segle XII fins la constitució del comtat de Prades de l'any 1324 per part del monarca Jaume II. La concessió d'una carta de població per part del comte de Barcelona en aquestes cronologies tan primerenques, en un moment immediatament posterior a la conquesta militar del territori (l'any 1959), indica sense cap dubte la presència d'un nucli poblacional rellevant en aquest espai. D'altra banda l'arqueologia ha pogut documentar un conjunt de necròpolis i enterraments que confirmen una presència islàmica en aquest espai del sector muntanyenc. No obstant això la vila de Prades va tenir el seu moment de màxim desenvolupament entre els segles XIII-XIV[502]. La vila de Prades va ser la capital de la batllia reial de les Muntanyes (1159-1324) de Prades i més tard del comtat del mateix nom[503] (a partir de l'any 1324). La batllia de Prades,successoraen bona part de l'antic valiat de Siurana, comprenia els llocs i viles de Prades, Siurana, Capafonts, la Febró, Ulldemolins, Albarca, Vilanova de Prades, Cornudella de Montsant, Arbolí, l'Aleixar, Vilaplana, Maspujols, Mont-ral, Samuntà, la Riba, Cabrera, Farena i la Mussara. El batlle de les Muntanyes de Prades residia habitualment en el castell de la vila de Prades.

Tenim indicis per plantejar l'Albiol com un altre nucli islàmic rellevant. Nostra hipòtesi és que va deure constituir un espai fortificat (ja sigui per una o diverses torres o fins i tot un castell) i un espai poblacional de reduïdes dimensions; aquest espai poblacional islàmic seria l'espai on seguiria residint la població durant la segona meitat del segle XII i el XIII, fins a l'actualitat. L'actual terme d'Albiol és envoltat pels termes d'Alcover (NE-E) i Mont-ral (N), de l'Alt Camp, i Vilaplana (NW-W), l'Aleixar (SW) i la Selva del Camp (S). El relleu és molt marcat i compartimentat; és bàsicament vertebrat en tres

[499] GUIDI, VILLUENDAS 2012: 39 i ss.
[500] Mapa: 33-17 (445). Situació: 31TCF317753. Per arribar des de Reus cal agafar la carretera C-242, un cop passat el poble d'Albarca cal prendre a mà dreta un trencall que mena a la vila.
[501] Falset, que queda fora de la nostra àrea d'estudi.
[502] L'any 1200 ja tenim constància documental del mercat de la vila. Als segles posteriors es van portar a terme fins a quatre fires de bestiar a l'any. Al segle XIV es tenen evidències d'una comunitat jueva (presència d'un call)i l'any 1290 es va establir l'ordre mendicant de la Mercé.
[503] Encara que Falset exercí a capitalitat efectiva.

depressions: la vall de Rascaç o de Samuntà amb el barranc de l'Albiol, que aflueix per la dreta al riu de la Glorieta (ja al municipi d'Alcover, a l'Alt Camp), la vall de Bonretorn amb el torrent de les Voltes i la vall de la Selva amb la capçalera de la riera de la Selva. L'Albiol es troba entre els termenals de la plana del Camp (les altituds més baixes del terme volten els 230 m) i els darrers contraforts de les Muntanyes de Prades, amb els cingles de la serra del Pou, que ratllen els 900 m. Integren el terme les caseries de Bonretorn i de la Vila Sant Francesc, l'urbanització de les Masies Catalanes i les masies dels Masos. S'accedeix a Bonretorn i a l'Albiol per una carretera local que parteix de la C-14 de Reus a Montblanc. També s'arriba a l'Albiol per una pista que surt de la carretera local de Vilaplana a la Mussara.

L'existència d'una fortificació monumental medieval amb els seus possibles antecedents islàmics; la molt primerenca instal·lació d'una parròquia al segle XII, poc després de la conquesta militar del territori; la pròpia existència d'un nucli poblacional medieval (que va poder fossilitzar els trets principals del nucli islàmic) i la documentació arqueològica (presència de necròpolis col·lectives), indiquen que l'Albiol va concentrar dos tipus de poblaments islàmics: el fortificat (torre o castell) i el residèncial (tal vegada del tipus poblat). Aquest esquema es repeteix en els assentaments musulmans de Siurana, Prades i Castellfollit. El propi origen etimològic de l'Albiol és indicatiu dels seus orígens musulmans. Anem a enumerar les dades que ens fan plantejar l'existència d'un nucli poblacional i una fortificació de primer ordre en el poblament islàmic de l'Albiol.

La fortificació està situada al cim d'un turó sobre el poble d'Albiol, en un dels constraforts meridionals de les Muntanyes de Prades. En aquest castell hi ha una molt bona panoràmica del Camp de Tarragona[504]. El repoblament del terme de l'Albiol esdevingué pocs anys després de la caiguda de Siurana (1153-1154). La primera referència textual al castell (*castrum* o *castro*) de l'Albiol està datada el 20 de juny de 1158. Al documenet s'esmenta com l'arquebisbe de Tarragona, Bernat Tort, i el *princeps* de la ciutat, Robert Bordet o d'Aguiló, donen el lloc de l'Albiol a Joan de Martorell perquè hi construís una fortalesa[505] i la poseís en feu de l'església de Tarragona. El 25 de juny de 1158 el comte Ramon Berenguer IV va ratificar aquesta donació. Segons el document del comte de ratificació, la possessió del feu era de Joan de Martorel, ardiaca del capítol de la catedral de Tarragona. Aquesta dada és fonamental ja volem subratllar la rellevància d'aquest espai (a nivell militar, administratiu, econòmic i religiós) si els actors principals en la dotació i constitució dels òrgans necessaris després de la conquesta van ser l'arquebisbe, el comte de Barcelona i el *princeps* de Tarragona. El 6 d'octubre de l'any 1164 l'arquebisbe de Tarragona Hug de Cervelló i el paborde de la ciutat van confirmar a Joan de Martorell el feu i lloc de l'Albiol. Es confirmava el castell (*castrum* o *castro*) però també l'assentament humà o villatge, el lloc (*locus*). Des del nostre punt de vista la cita d'aquest *locus* és bastant indicativa de la presència d'un nucli poblacional, evidentment en època de la conquesta feudal, però considerem que donat l'interès que van posar els principals membres de l'elit del sud de Catalunya (la de Tarragona), també amb una important població islàmica recentment conquerida.

[504] Mapa: 33-14 (445). Situació: 31TCF399688. Per arribar al castell hi ha que agafar la carrertera C-240 que va en direcció Reus-Alcover i que surt fins Albiol. Des de les darreres cases de la part de dalt del poble srt un corriol que mena, en pocs minuts, fins al castell. S'ha documentat un antic camí que surt de la carretera a uns centenars de metres del poble.

[505] Aquest fet ens sembla poc rellevant. Si se li va donar com a prioritat el que "construís" un castell no significa que no existissin estructures precedents de caràcter fortificació.

La presència d'una necròpoli col·lectiva és bastant indicativa de la presència d'un nucli poblacional islàmic. L'espai funerari es situa a la urbanitzacio "Masies Catalanes", a l'anomenada "Villa Urrutia". La necròpoli se situava a 280 metres sobre el nivell del mar, al vessant d'una elevació a uns 500 metres del mas de Gilbert[506]. Durant l'any 1976 es va descobrir les restes arqueològiques. L'excavació va ser dirigida per Ramon Capdevilla. Es an documentar dues cistes de lloses –majoritariament de pissarra-. Els enterraments estaven orientats en direcció NW i SE, separades per poc mes de mig metre. El primer enterrament feia 1,55 metres de llarg i 040 metres d'amplada amb una profunditat de 0,28 centímetres. El fons no estava enllosat. La capçelera estava formada per una llosa. El cadàver estava dipositat en decúbit supí. El crani procedent d'aquest enterrament era d'un adult o senil. Es va documentar un petit fragment de ceràmica a l'enterrament. El segon enterrament tenia 180 metres de llarg, 0'36 d'ample i una profunditat de 0,32 metres. El cadàver es trobava en un decúbit supí. Les peces que formaven la cista (18) eran majoritariament de pissarra, de menors dimensions que l'enterrament anterior. El fons de l'enterrament estava enllosat la seva meitat inferior amb una gran placa de pissarra. L'anàlisi del crani apunta a que es tractava d'un individu més jove que l'anterior. Al peu de l'enterrament es va localitzar una pedra sorrenca fixda d'uns 20 centrímetres, sota de les dues caixes i bén centrada respete a elles. Pesava uns 150 kg. Tenia forma semiesèric amb base aplanada i falcada per sis o set pedres més petites. Els dos enterraments es van traslladar al Museu Comarcal Salvador de Vila Seca de Reus. La manca d'aixovar funerari o material arqueològic dificulta la datació de les estructures funeràries. Els diferents autors que han tractat aquest jaciment arqueològic el daten entre els segles VIII-XII aproximadament.

Creiem que l'anàlisi realitzat per A.Carreras Casanovas en relació al poblament islàmic és encertat. "Si tenim en compte la visió global de la historia de la Conca de Barberà ben aviat ens adonarem que aquest territori ha estat, des de temps remots, un corredor de pas que ha unit la costa central catalana amb l'interior peninsular. Un corredor transitat en totes les èpoques i que ha portat bo i dolent. El poblament ha estat persistent en tots els períodes històrics i protohistòrics, atesa la fertilitat de les seves planes, la benignitat del seu clima i les possibilitats que l'antiga via romana i preromana que creuava el territori suposava per la població assentada a prop (comerç, intercanvis culturals, mobilitat...)"[507]. El que al principi és un factor determinant per a la constitució de nuclis poblacionals com a vies de comunicació (els camins principals i secundaris), espais de control i de defensa d'aquests emplaçaments, la comunicació entre el litoral i l'interior, l'espai natural amb la seva abundància de recursos naturals i econòmics, etc, precisament per aquesta posició privilegiada es va convertir en un motiu de disputa en època d'inestabilitat o incursions militars. Així es desprèn de la interpretació de A.Carreras Casanovas: "Però també, per aquest mateix camí arribaren es hostilitats i els malsons que incidiren amb força en el poblament proper a les vies de comunicació. Com a resposta, la població d'aquest sector de la comarca buscava refugi als cims escarpats de les muntanyes properes, en llocs amagars de les vistes i defensats per cingleres i valls entaforades o, si més no fugia de la proximitat de les principals vies de comunicació. En moments de treva i apaivagament de la violència, el poblament retornava a la plana i s'acostava als camins que en general seguien les valls fluvials

[506] Mapa:34-17 (446)) Situació: 31TCF453668. S'arriba per la carretera C-240, per el trencall que mena a l'Albiol. A mà dreta un camí porta cap al mas de Gibert, l'urbnització Masies Catalanes és al costat.
[507] CARRERAS CASANOVAS 2006: 71 I 72.

(Francolí i Anguera)"[508]. Així doncs, creiem que és necessari presentar un quadre poblacional estable per als segles altmedievals de període islàmic (segles IX - primera meitat del segle XII d.C.-. Aquest quadre es basava en les necessitats d'una banda d'explotar d'una banda el pla (explotació agrícola) i concentració poblacional, i d'altra banda el control i la defensa del territori (vies de comunicació, espais de primer ordre econòmics i espais poblacionals). Aquesta dicotomia entre el poblament en planicies i en cims, era fix i no estava subjecte a l'alternança entre l'un i l'altre. Hem de parlar així doncs d'una dicotomia íntimament relacionada, sense el poblament en la Conca de Barberà o les planicies de l'interior del sistema muntanyenc no existirien les fortificacions (torres i castells) dels cims de les muntanyes.

Aquesta dicotomia d'estratègies d'hàbitat o poblacionals les trobem en altres espais "de frontera" al llarg dels segles X-XII d.C., sobretot en aquells que progressivament van ser conquistats pel comtat de Barcelona en la seva expansió cap al sud. El cas del Penedès històric, que integraria El Garraf, l'Alt i Baix Penedès i part del Tarragonès és significatiu. Especialment la zona del Garraf i aquells espais muntanyencs al costat del litoral del mar. En aquests espais també hem reconegut el que A.Carreras Casanovas denomina com "fluctuació geogràfica d'assentaments"[509].

En certa forma reconeixem aquest model o tipus de poblament en èpoques protohistòriques i en època medieval cristiana (segles XII-XV d.C.). Aquest mateix fet ho reconeixem en altres espais del Penedès històric i de la Catalunya de frontera entre l'al-Andalus islàmic i l'avanç dels comtats cristians de la Marca Hispànica. "una pauta de comportament que s'ha convertit en una constant històrica i, per tant, s'ha repetit en el decurs dels temps i probablement en aquest moment alt medieval. Aquestes pautes de comportament afermades, a més, per les restes arqueològiques trobades i per la toponímia, permeten encetar aquesta hipòtesi d'ocupació temporal d'aquests indrets escarpats o punts allunyats de les principals vies de comunicació durant aquests desconeguts segles medievals"[510]. El relleu, l'alternança d'espais de planes i cims de muntanyes ben comunicats i controlant les vies humanes i naturals (com a barrancs), els recursos hídrics (rius, rierols, torrents, fonts, sortidors, etc) així com la pròpia riquesa de l'espai natural (extraordinàriament rellevant a les Muntanyes de Prades per la presència de minerals preciosos) no accentua però sí subratlla aquesta dicotomia entre l'assentament en el pla i a la muntanya. A.Carreras Casanovas ha posat d'exemple de diferents formes de poblament tardovisigòtic i protoislàmic els assentaments de la vil·la de Pedrinyà de Sarral, la Roca de Miravet o, Prenafeta, els roquerams de Castellfollit[511].

El poblament en la vessant nord del sistema muntanyenc, ja en la plana, planteja majors problemes de definició, si bé es manté aquesta certa dicotomia entre un poblament en altura i un en el pla[512]. El poblament altmedieval a l'Espluga de Francolí ha sigut estudiat per A.Carreras Casanovas[513]. Sabem que l'Espluga seguia la dinàmica general de la comarca. S'ha plantejat que l'àrea on s'erigiria el castell actualment desaparegut de l'Espluga podria haver albergat algun tipus d'estructura militar precedent a la conquesta

[508] CARRERAS CASANOVAS 2006: 72.
[509] CARRERAS CASANOVAS 2006: 72.
[510] CARRERAS CASANOVAS 2006: 72.
[511] CARRERAS CASANOVAS 2006: 71 I 72. Aquests trets i característiques de la població altmedieval es correspon a les documentades al Penedès i el Camp de Tarragona, GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011.
[512] Com succeeix al Penedès: GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011;
[513] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 44.

cristiana. No obstant això manquem de dades arqueològiques o documentals que poguessin corroborar aquesta hipòtesi D'altra banda s'ha plantejat la possibilitat que la població dispersa que habitaria el vessant nord-occidental del sistema muntanyenc així com les petites comunitats rurals que ocuparien el pla s'anessin reunint gradualment en l'espai que actualment ocupa el nucli de l'Espluga, constituint una àrea relativament poblada abans de la conquesta definitiva del territori de mitjans del segle XII[514].

Ja al segle XI es feia referència a aquest espai com *Spelunca*, indicatiu d'un poblament pre-feudal que no necesàriament hauria d'èsser islàmic. Les *Speluncae* o esplugues són denominacions comuns a llocs habitats al llrg del segle X d.C.[515] El sistema d'abrics naturals, coves i balmes que existeix i existia en tota la part baixa on se situaria el castell medieval és susceptible a haver estat ocupada durant els segles altmedievales. La situació i condicions de dita conjunta de coves és excel·lent perquè permet una comunicació directa amb el pla, el terreny d'explotació agrícola de la Conca així com ofereix una protecció, defensa i resguard enfront de possibles atacs o el pillatge[516]. Exempes significatius són els cingles del castell, als actuals carrers dels Ametllers i la desapareguda cova de la Vila[517].

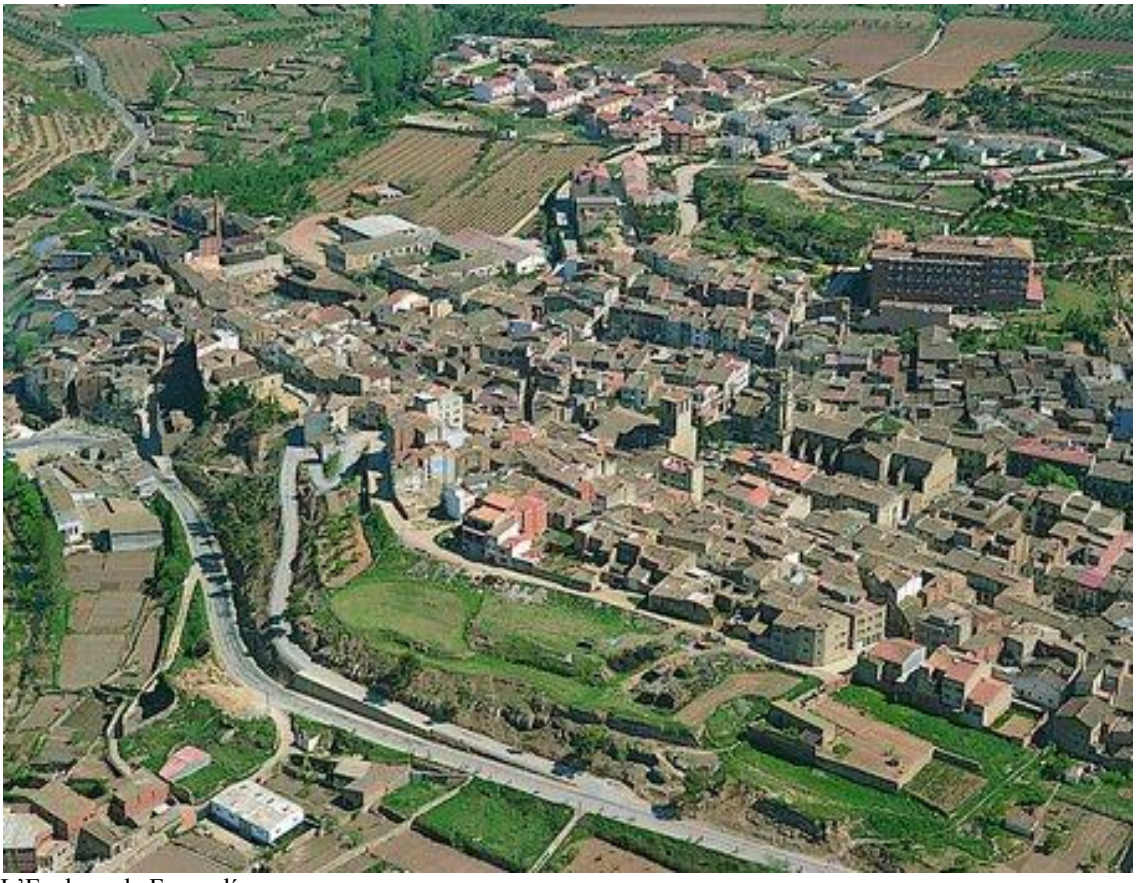
L'Espluga de Francolí.

[514] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 45.
[515] RIU 1989: 39-41, CITAT PER CARRERAS CASANOVAS 2000C: 45.
[516] Exemples d'aquest poblament en balmes a RIU 1989: 39-41.
[517] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 45.

Cova de la Font Major, l'Espluga de Francolí.

No comptem amb un registre arqueològic ben datat (ja siguin troballes descontextualitzades, presència d'estructures o intervencions arqueològiques rigoroses) però sí tenim una dada que pot esclarir la presència d'un poblament pre-feudal a l'àrea de l'Espluga de Francolí abans de la conquesta feudal. Es tracta de la documentació textual islàmica. Segons els cronistes musulmans la població d'aquesta part de la frontera residia en coves i abrics naturals. En les intervencions arqueològiques dutes a terme l'any 1999 al vestíbul de la Cova de la Vila es van documentar nivells medievals de difícil datació, un sivella de bronze decorada amb un escut repujat i restes de mur amb estratigrafia formada per calç. Es van localitzar restes de murs que tancaven les dues entrades a la cova. Aquests murs, per la seva tipologia, són medievals, però no s'ha pogut adscriure amb concrecció als segles XI-XII d.C. Les característiques del conjunt de coves documentades, la proximitat a recursos hídrics, camps susceptibles de ser conreats, etc, les fan idònies per a l'ocupació al llarg de la història, i d'aquesta dinàmica diacrònica no escapa l'alta edat mitjana[518].

Com apunta encertadament A.Carreras Casanovas l'Espluga "reuneix unes certes condicions essencials en aquells moments (turó defensívol, múltiples surgències d'aigua, gorgs, saltats d'aigua amb possibilitats d'irrigació i força motriu...)"[519]. Així doncs seria extrany que la fossilització del terme toponímic *Spelunca* no fes referència explícita al poblament del lloc precedent a la conquesta feudal definitiva del segle XII. El costum d'habitar coves va persistir durant gairebé tota l'Edat Mitjana a tot l'àmbit català. En relació a les nostres cronologies, la teoria tradicional estableix que els pobladors van desenvolupar l'estratègia de romandre al territori en comptes d'oposar-se a les diferents invasions i ràtzies. Per a això, aliens a l'autoritat dels imperis carolingi i

[518] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 46.
[519] CARRERAS CASANOVAS 2000C: 46.

omeia, la població cercaria d'ocupar llocs apartats, amagats entre les muntanyes, envoltats de boscos, i allunyats de les principals vies de comunicació[520]. En conseqüència, les famílies subsistien amb la cacera i el bestiar, disminuint conseqüentment l'explotació agrícola. Tanmateix la presència de sitges i restes de molins evidencien l'existència d'una activitat de gra i farina que hem de posar en relació amb un mode de producció camperola més complex que el formulat fins ara[521]. Els hàbitats en coves han d'associar-se a fenòmens de resistència de comunitats socials front els poders aliens, tanmateix els profunds canvis climatològics[522], la sobreexplotació dels boscos i la diversitat que ofereix la documentació arqueològica subratllen la complexitat interpretativa.

Progressivament van avançant els estudis sobre les comunitats camperoles, l'organització dels seus processos productius, l'estructuració interna (espacial o social), els aspectes ideològics i polítics que subjuguen en el procés històric. Cada vegada són més nombrosos els assentaments altmedievals que coneixem en profunditat, com els de L'Esquerda, Roda de Ter i Vilaclara de Castellfollit del Boix[523]. Després de dècades d'intervencions arqueològiques en diferents punts de l'Alt Penedès, Baix Penedès, L'Anoia i el Garraf, podem definir un quadre tipològic i constructiu dels assentaments tardoantics i altmedievals molt més concret[524]. Les fórmules arquitectòniques identificades es caracteritzen per l'ús i ocupació de materials peribles. D'altra banda, el material constructiu s'extreu i s'utilitza generalment en entorns geogràfics reduïts i immediats a aquests hàbitats i les variables del material constructiu conservat en relació a l'ocupació i selecció constituïxen indicadors de desigualtat en contextos socials aparentment homogenis[525]. Creiem que es pot aplicar aquest esquema conceptual al segles altmedievals de l'àrea del sud de la Conca de Barberà (L'Espluga de Francolí, Montblanc, Vilaverd, La Riba...).

En .relació al tipus d'hàbitat en cabana, aquest és de reduïdes dimensions i de caràcter unifamiliar. Creiem que aquest tipus d'establiments humans es pot identificar a Castelfollit, possiblement a Siurana, però manquen intervencions arquelògiques que ho puguin confirmar. La cabana sol associar-se a altres estructures (sitges, necròpolis, tancats, cases erigides en pedra, elements de tàpia, etc) agrupant-se en conjunts dels quals la lectura estratigràfica és extraordinàriament complexa[526], com és el cas de "La Torre" de Sant Marc d'Argençola[527]. Els diversos elements identificats en aquest jaciment no dista dels que trobem en La Solana[528] o en el camp de sitges del Sector 01 d'Olèrdola[529]. En "La Torre" les estructures A, B, C, D, I i F són susceptibles d'esser interpretades com cabanes. Els paraments documentats associats a elles (núms. 1, 2, 3, 4, 5 i 6) s'articulen en relació a aquestes cabanes i a un extens conjunt de sitges de

[520] BOLÒS, 1991, 409 i ss.
[521] BARCELÓ, SIGAUT 2004.
[522] BURJACHS 2004, 231 i ss. GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011.
[523] ENRICH et alii 1995, 95-106; ENRICH, PEDRAZA 1993, 317-324; ENRICH HOJA 1995.
[524] La residència aristocràtica del *portus* de *Tarraco*, El Garrofer de la Cisterna (Sant Pere de Ribes, Garraf), La Solana (Cubelles, Garraf), "La Torre" de Sant Marc d'Argençola (Anoia), l'àrea del castell de la Santa Creu (Calafell, Baix Penedès), La Quadra de la Cogullada (Montmell, Baix Penedès) i la paradigmàtica Olèrdola (esmentada com *civitas* en la documentació escrita del s. X d.C.) ens il·lustren aquestes estratègies d'hàbitat.
[525] BOLOS 1993, 331-337.
[526] GUIDI-SÁNCHEZ 2010b.
[527] NADAL, PASCUAL 2004, 217-228; NADAL et alii 2005, 161-182.
[528] BELLMUNT 1982; BARRASETAS 2003, 383-392; BARRASETAS 2007.
[529] BOSCH et alii. 2003, 775-790.

diferents cronologies (fins a un total de 75), que delimiten les àrees en les quals habitaven les diverses famílies i possiblement constituïen cercats per a animals (els núms. 1 i 2 són els millor definits). Les cabanes documentades en aquesta terrassa natural s'articulen de forma concèntrica entorn al turó i s'agrupen en conjunts heterogenis formalment constituïts per les mateixes tècniques i materials constructius, relativament rudimentaris. Les troballes de "La Torre" de Sant Marc d'Argençola fa plantejar la hipòtesi de grups de cabanes a manera de llogarets que han de ser identificades com les *sunken-featured buildings*, *grubenhäuser* o *fonds du cabanne* però bastides amb murs de pedra[530]. Aquestes cabanes altmedievals les trobem de forma fragmentaria en tot el Penedès i la Anoia: el poblat d'estructures peribles de Montpaó (Calafell, Baix Pendès), La Manresana (Prats de Rei, Anoia), La Tossa (Santa Margarida de Montbui, Anoia), en l'entorn de l'església de Santa Maria (El Bruc, Anoia), en el camí del castell al cementiri de la Piera (Anoia), etc[531]. Fins a quin punt podem reconèixer aquest tipus de poblament al sud de la Conca de Barberà i les Muntanyes de Prades? Assentaments amb poblats i fortificacions com Siurana, Castellfollit, l'Albiol o fins i tot la Roca de Miravet, així com altres espais de caràcter muntanyenc com la Muntanya de Cantacorbs o les nombroses coves documentades a l'Espluga de Francolí, Montblanc o Prades són indicatives d'un probable poblament d'aquest tipus a l'àrea territorial estudiada. No obstant això manquen excavacions arqueològiques.

De forma breu i preliminar podem plantejar una síntesi o quadre evolutiu de la *domus ruralis* al sistema muntanyenc de Prades i la Conca. En realitat tant la tècnica com els materials constructius responen a esquemes socials, econòmics i ideològics similars. Enfront d'aquesta homogeneïtat sí trobem una gran varietat en la configuració i articulació espacial dels àmbits dels diferents hàbitats. Es tracta d'una varietat tipològica i morfològica conseqüent amb l'absència de patrons constructius impostos per part d'una elit específica o d'un estat específic. L'heterogeneïtat d'aquestes estratègies d'hàbitat responen a l'existència de dependències o espais especialitzats en determinades funcions, no només de residència, sinó d'activitats productives desenvolupades pels habitants. Això sí, els diferents ambients i espais corresponen als mateixos arquetips culturals, si bé anàlisis més minuciosos ens permetran, en el futur, concretar cronologies i diferenciar tipologies. En aquest estudi s'ha emprat l'etnografia (l'anomenada com *arqueologia etnogràfica*[532]) per captar aquests espais i instal·lacions d'índole privada que ha permès completar la informació que no disposem textualment i les absències de tipus material. D'aquesta forma, als elements característics de l'anomenada vivenda tradicional (perceptibles avui en dia) se li atribueixen amb freqüència elements propis del passat. El punt de partida es la *cortis*, *casas*, *edificiiis*, *mansos*[533], *domus* o *palatia*[534] que trobem a la documentació textual i l'establiment de similituds formals en plantes, alçats i categories arquitectòniques actuals. Com indica Iñaki Garcia Camino, no es té en compte el context i les circumstàncies de cada període, l'origen, difusió, desaparició o raons dels elements que sí perviuen fins l'actualitat o si més no fins la

[530] NADAL et alii 2005, 161 i ss.
[531] Similars als estudiats per: RIU 1975.
[532] CHAPELOT, FOSSIER 1980, 233 i ss. Aquests autors van esser molts crítics amb una simplificació dels paràmetres ètnic-geogràfics amb nombrosos exemples de l'àmbit anglosaxó. FOSSIER 1984, 214 i ss.
[533] Com la estudiada per: RIU 1972, 183-196.
[534] El terme palatia o palatium no es documenta a les fonts textuals de la nostra àrea d'estudi. Creiem que no existeix per l'endarreriment cronològic de la conuesta en relació a altres espais territorials com el Penedès o e Vallès; GUIDI 2011.

industrialització.

El propi I. Garcia Camino desenvolupa el seu estudi sobre la vivenda medieval a partir de l'anàlisi de R. Comba, qui planteja de forma oberta cóm aquest tipus d'arquitectura és més que res un "arquetip cultural". Aquest "arquetip cultural" el trobem a un territori definit (el sistema muntanyec de Prades i la Conca de Barberà, molt similars al que hem estudiat entre els rius Llobregat i Gaià o entre les *civitates* de *Barcino* i *Tarraco* amb el difós límit interior de la Serralada prelitoral). Aquests espais físics tenen traços històrico-arqueològics comuns degut a les complexes transformacions que va patir en la seva evolució de l'*ager romanorum* adscrit a una gran capital provincial de *Tarraco* fins a la constitució d'un *saltus altmedieval* definit políticament com una frontera entre al-Andalus i el comtat de Barcelona. Els *territoria* en que tenen lloc l'evolució de les formes d'hàbitat aquí estudiades sí son espais amb temps[535]. Al perill d'atribuir i extrapolar realitats actuals rurals als períodes postclàssic i altmedieval, hem d'incloure el caràcter inalterable de la vivenda. En aquest sentit existeix un risc per part de l'arqueòleg d'atribuir a qualsevol construcció que no sigui cultural, funerària o defensiva una funció residencial segons categories interpretatives del nostre temps a partir de les dimensions dels edificis, complexitat arquitectònica, materials i tècniques que s'han utilitzat. Ja indicava I. Garcia Camino en el seu breu estudi de l'hàbitat medieval a la Península Ibèrica de la necessitat de tenir en compte altres factors, com la relació entre les distintes construccions, la relació d'aquestes amb l'entorn natural, explotacions, vies, i en definitiva, el context socioeconòmic que explica la diversitat del poblament[536].

La *domus ruralis* és el centre de l'explotació agropecuària e inclús de la percepció de rendes[537]. Com indica I. Garcia Camino, des d'aquest punt de vista la vivenda transcendeix l'espai físic que ocupa la morada i s'estén per tot l'àmbit en que el camperol altmedieval (es podria assenyalar que fins i tot preindustrial) va desenvolupar la seva vida. En conseqüència hi trobem annexes altres construccions o fins i tot integrades a la pròpia vivenda: amb la funcionalitat d'instal·lar altres famílies o individus dependents, donar cobertura física als animals, el treball, l'emmagatzematge d'excedents o fins i tot per guardar les eines[538]. L'entorn físic immediat a la casa és susceptible d'esser estudiat com part integrada d'aquestes formes d'hàbitat[539]. Com ja hem comentant en capítols precedents, s'escapa de l'objecte del nostre estudi les realitats físiques i ideològiques com les comunitats religioses, tan rellevants per altra banda com els *monasteria* de Santes Creus i Poblet, Sant Cugat del Vallès, Sant Joan de les Abadesses i Sant Sebastià dels Gorgs. No obstant això a partir dels segles X-XI d.C. sí hem pogut documentar residències senyorials que hem cregut fonamentals d'analitzar per establir una jerarquització social, com poden ser els exemples del *domicilium* d'Olèrdola o el castell de la Quadra de la Cogullada. El castell de Prades, el de Siurana, el de Montblanc (arqueològicament documentat al turó de Santa Bàrbara) o el desaparegut de l'Espluga de Francolí evidencien aquest tipus de residències senyorials.

[535] En contra del que plantejava R. Comba, qui exposava que l'existència d'un "espai sin temps". COMBA 1980, 10.
[536] GARCÍA CAMINO 1998, 78.
[537] Amb molts matisos.
[538] GARCÍA CAMINO 1998, 79.
[539] En aquest sentit no estem d'acord amb la marginació que es fa dels espais i instal·lacions d'aprofitament comunal atribuïts al vilatge o de les propietats de caràcter senyorials, com per exemple els molins. Una visió contraria en GARCÍA CAMINO 1998, 79.

Aquestes dades ens indiquen la continuïtat productiva dels camps de conreu que no poden ser l'hereu directe de l'administració romano-visigòtica de l'*ager tarraconensis*[540] i que han de ser enteses com a conseqüència directa de l'establiment de contingents poblacionals en les centúries altmedievals tant a la Conca com a la Serra de Prades. No podem marginar el problema que comporta la ruptura, continuïtat o transformació demogràfica que suposen els segles postclàssics i la nova realitat com a protagonista. En aquest sentit, cada vegada són més nombrosos els estudis que han fixat la seva atenció en el territori a l'època tardana i altmedieval, en especial en la fallida del sistema de *villae* i la formació de la frontera entre el comtat de Barcelona i *al-Andalus*[541], si bé la tradició historiogràfica s'ha centrat en la conquesta feudal dels segles XI-XII d.C[542]. Alguns estudis ja clàssics en torn a les estratègies i formes d'hàbitat altmedievals[543] fixen la seva atenció a la "Catalunya Nova". No obstant això un dels aspectes més desatesos per part de la investigació ha estat identificar i analitzar aquestes residències a "la frontera", considerada fins fa unes dècades com a "terra de ningú" o "despoblat territorial". A partir d'aquest conjunt de dades, de treballs precedents i amb l'ajut de la documentació textual i l'arqueològica podem plantejar que la ciutat de Tarragona sí que va romandre abandonada com a entitat urbana. Tot i això tal vegada allotjant petites comunitats rurals en un context de alqueries i petits establiments productius (sota el poder estatal islàmic d'al-Andalus) que es diseminaven pel territori i que serien integrats en la reconfiguració posterior a la conquesta feudal del segle XII, com plantejem per la Serra de Prades i el sud de la Conca de Barberà.

Respecte al terme de Vimbodí i Poblet, i més específicament en l'espai ocupat pel monestir i les seves granges (actual Paratge Natural de Poblet), tenim pocs testimonis que ens pugui facilitar el coneixement de la presència d'espais poblacionals en cronologies islàmiques. Aquesta absència de testimoniatges islàmics manifesten un abandó total d'aquest sector de la Conca de Barberà? La veritat és que el poblament islàmic a l'interior del sistema muntanyenc era relativament dens en comparació al que tenim identificat per a època visigòtica o postclàssica, i tenint en compte la constitució d'assentaments rellevants al segle XII com el són l'Espluga de Francolí o Montblanc, en cronologies immediatament posteriors a la conquesta militar del territori, la nostra hipòtesi planteja que algun tipus de poblament sí que va haver d'existir a la vall. La clau d'aquest tipus d'assentaments o formes d'hàbitat islàmics en la Conca la trobem en l'excepcional exemple de la vall Castellfollit (torre-fortificació, villatge, establiments rurals dispersos, la necròpoli de Nerola, etc)[544]. Aquest tipus de villatge amb fortificació estaria vinculat amb el conjunt de vies que comuniquen el pla amb la zona de muntanyes de l'interior del territori[545]. En aquest cas es tracta de camins de caràcter "extralocal" que circulen per les vies naturals com dorsals i serrals. Si bé aquests camins s'utilitzen des de l'Edat Mitjana, el seu origen potser es prerromà, adaptada a la xarxa centuriada sense organitzar un ampli espai físic però sí un espai reduït i local[546]. Aquests eixos interiors estan documentats textualment als segles XI i XII d.C. com vies ramaderes amb la funcionalitat de desplaçar el bestiar entre el pla litoral ric en pastures i

[540] FONT I RIUS, 1969-1983, vol. I: 722; BURÉS ET ALII., 1989: 114
[541] CHAVARRÍA 1998; 2001; 2006; GIBERT 2004; 2005; 2006
[542] BATET 1995; 1996
[543] FONT I RIUS 1976.
[544] Espai arqueològic que ja hem parlat en extensió en apartats precedents, especialment en el dedicat al material o dossier arqueològic de cronologies islàmiques.
[545] PALET 2006, 215 i 216.
[546] Més exemples a: BOLÓS, HURTADO 1993, 3-26.

l'interior. Els estudis realitzats per J. M. Palet proposen que aquests eixos vials es van potenciar, al menys amb caràcter local, durant el segles VII-VIII d.C.[547], aquest fenomen va ser decisiu a la Serra de Prades i el sud de la Conca de Barberà segons la nostra hipòtesi de treball. Aquest fenomen s'ha de relacionar amb els estudis paleoambientals que reforcen aquesta hipòtesi amb la identificació de la ramaderia extensiva al voltant d'aquestes cronologies[548]. La dissolució del sistema de centuriacions i la potenciació d'aquests nous eixos transversals respecte a la costa es complementa amb el sorgiment de noves formes d'organització caracteritzades per la constitució de xarxes radioconcèntriques[549]. Sabem que aquests camins son d'origen altmedieval perquè es sobreposen a la trama romana deformant-la o esborrant-la[550]. Aquestes formes del paisatge històric s'han format entorn a determinats centres de població humana[551]. Avui en dia resulta complicat triar de seqüenciar aquest procés i arribar a datacions absolutes. Entre altres raons les modificacions modernes i contemporànies en aquest paisatge dificulten la tasca. Cóm es defineixen els nous camins altmedievals? Aquests es dirigeixen del centre cap als límits del terreny, ressaltats per camins de traçat generalment circular. Aquests centres son bàsicament viloatges, torres, castells i posteriorment la xarca de parròquies (en la post-conquesta de mitjans del segle XII). Aquests sistemes radioconcèntrics de camins i/o vials ens indica una jerarquització del territori en la que la dependència dels espais rurals respecte a pobles, torres, castells i esglésies es consolida a l'època baix medieval. Al centre hi trobarem els elements de gestió del territori i els seus pobladors (torre, castell, *domus* senyorial, església, parròquia, capella…), és per això que aquests sistemes radials els podem identificar en moltes ocasions amb l'origen castral de les poblacions[552]. L'anàlisi morfològica de poblacions com la Farena, la Mussara, Capafonts, Rojals, Vilanova de Prades, etc, ho confirmen.

Vilatge de Castellollit, "cabana 2".
Fotografia de A.Carreras Casanovas.

[547] PALET 2006, 223 i ss. Els estudis de J.M. Palet han identificat cóm al s. III d.C. el poblament rural es nucleariza amb una reducció important del nombre d'assentaments amb abandonament dels altimperials. Si bé s'ha posat èmfasi que aquestes evidències no és conseqüència d'un buit en la investigació, nosaltres creiem que fins a dates molt recents no s'havia fixat l'atenció en els períodes tardoantic i altmedieval amb una metodologia encertada.
[548] MIRET 1999, 41 i ss. Tenim informació de l'activitat ramadera a Olèrdola: BATET 2004, 55 i ss.
[549] Fonamentals els plantejaments de: BOLÓS, BUSQUETA, 1997; BOLÒS 2004.
[550] BOLÓS, HURTADO 1993, 3 i ss.
[551] BERTRAND 1978a, 239 i ss.
[552] Veure en general: BOLÓS, BUSQUETA, 1997; BOLÒS 2004.

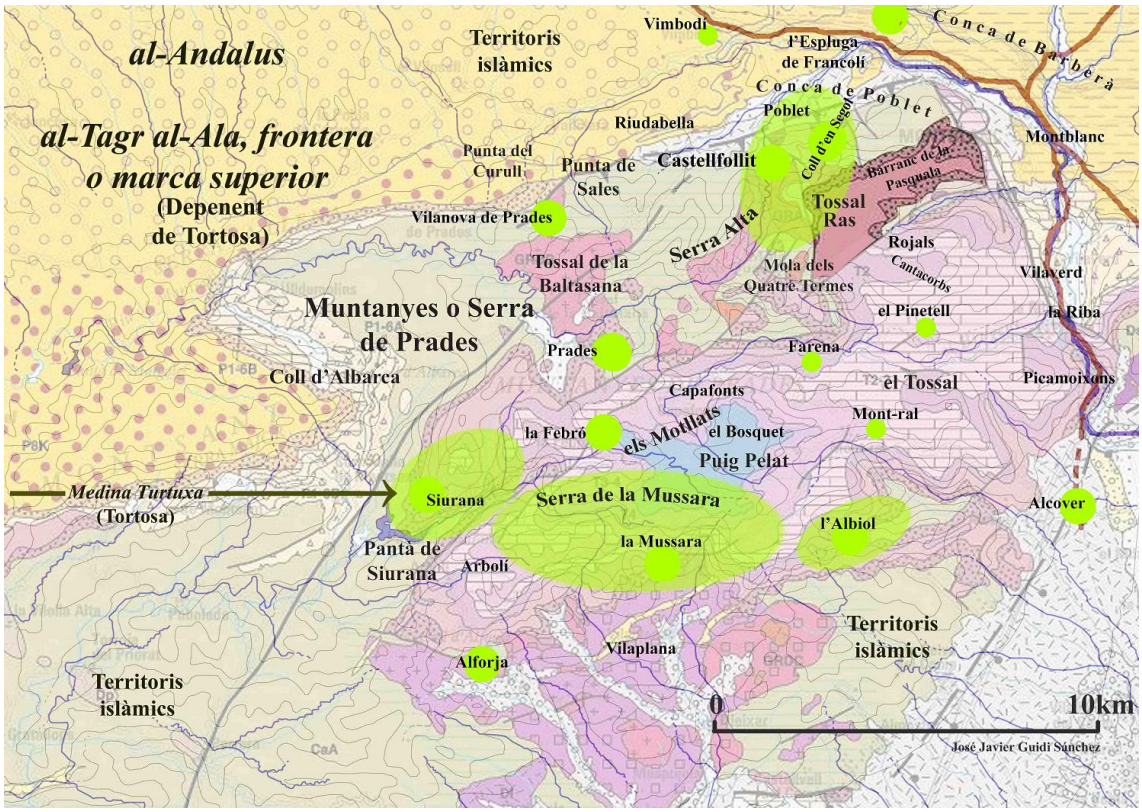

Hisn de Xiurana. Gestió i control del territori. Segles IX-primera meitat del segle XII d.C. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català. Dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

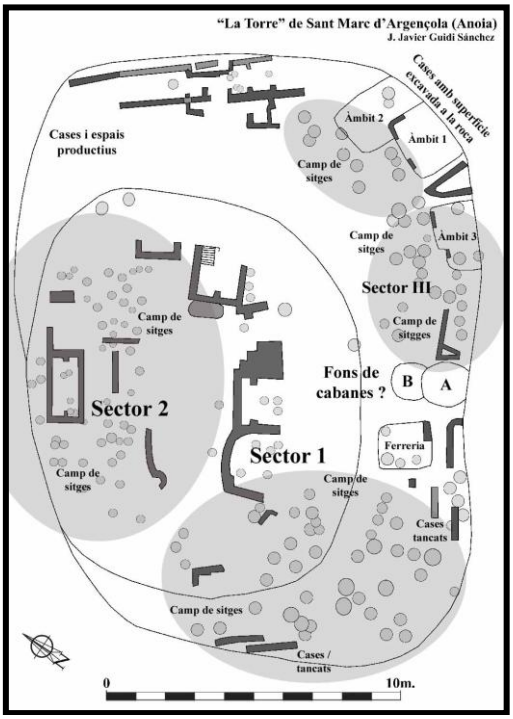

Assentament de "La Torre" de Sant Marc d'Argençola. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

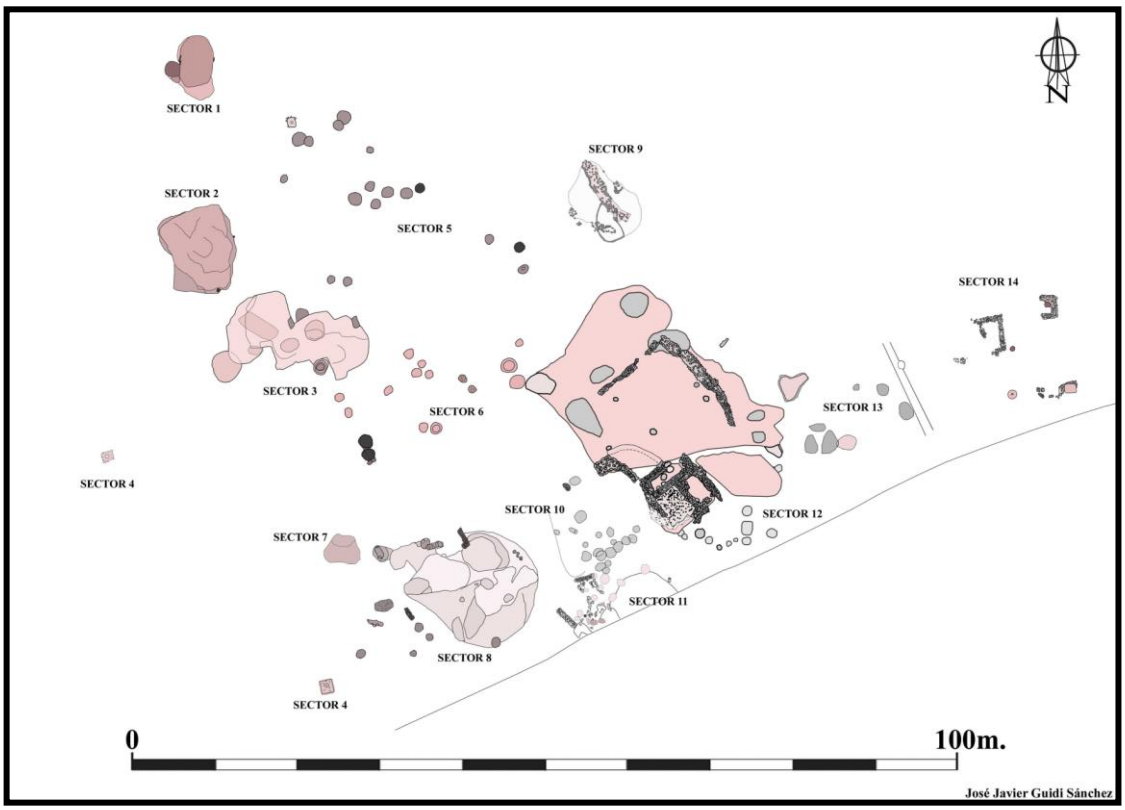

Jaciment de La Solana (Cubelles). Autor: José Javier Guidi Sánchez.

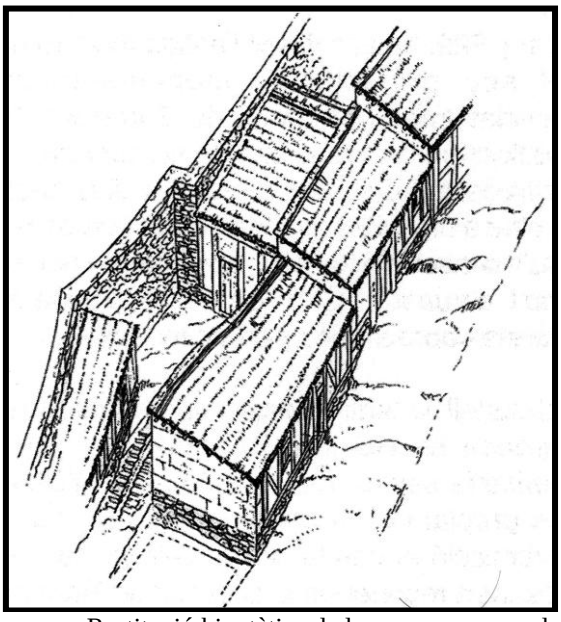

Restitució hipotètica de les cases anexes a la muralla d'Olèrdola segons RIART 2006.

5.La segona meitat del segle XII: conquesta i transformació del territori. Del valiat islàmic al *territoria* feudals.

A continuació analitzarem els trets principals de transformació en els patrons de poblament que van tenir lloc arran de la conquesta militar del territori per part del comtat de Barcelona a mitjans del segle XII. En aquestes cronologies comencen a abundar les fonts documentals textuals i el registre arqueològic així com el patrimoni arquitectònic i cultural. Existeixen nombroses monografies i estudis dedicats a aquest període històric i a la rellevància que va tenir la conquesta feudal del territori. No obstant això ens centrarem a definir les transformacions produïdes conseqüents al canvi del valiat islàmic de Siurana a la formació de diferents territoris micro-regionals feudals i cristians. Es tracta d'un procés de transformació molt complex. Segons els nostres plantejaments es va mantenir o es va donar continuïtat al trets de poblament heretats del sistema islàmic precedent durant la segona meitat del segle XII i principis del XIII.

5.1. Els intents d'ocupació i la conquesta militar.

5.1.1. Els intents d'ocupació[553].

Malgrat la voluntat que sempre va existir de restituir la Seu Metropolitana els primers intents per part del casal barcelonès vers les terres de l'antiga ciutat de *Tarraco* els trobem durant el govern del comte Borrell II (927-992)[554]. El comte viatjà a Roma l'any 970 d.C. on va obtenir les cinc butlles que es conserven al Arxiu de la Catedral de Vic. Malgrat aquests intents no varen concloure en una conquesta efectiva de la ciutat de Tarragona, sí va fer de connexió legitimista entre l'antiga seu arquebisbal i Vic, que restà com a base legítima per les successives empreses de conquesta fins Ramon Berenguer III. La primera argumentació d'ocupació feudal ens la proporciona Benet i Clarà qui ha suposat un primera ocupació de la ciutat i el camp a través d'una font musulmana poc fiable i, sobre tot, en base a les dues ambaixades que va enviar el comte Borrell II a la cort dels califes omeies de Còrdova que, segons els mateixos cronistes de la cort, van arribar en representació "príncep de Barcelona i Tarragona"[555]. Si aquesta ocupació es va arribar a realitzar, segurament va ésser de caràcter espontani, encara que sembla poc probable.

Els precedents i intents d'ocupació feudal del territori objecte del nostre estudi s'inicien a mitjan segle IX, moment en què com hem vist en el capítol anterior, el poder islàmic dirigit des de Tortosa i encapçalada per Siurana exercien una hegemonia total a la nostra àrea (Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà). Una data significativa és el 31 de juliol de 945, quan el comte Sunyer i la seva muller Riquilda donen al monestir de Santa Cecilia de Montserrat unes terres "*...in Campo Barberano l'església de Sant Pere d'Ambigats, amb les terres cultes i ermes del seu voltant, així com els delmes i les primícies...*"[556]. Aquest document cita explicitament l'existència de l'església de Sant

[553] GUIDI, VILLUENDAS 2012: 49 i 50.
[554] La política de Borrell II es va basar en el manteniment de concòrdies tant amb el regne franc com amb al-Andalus, arribant a signar tractats de pau amb el califa Al-Hakam II.
[555] BENET I CLARÀ, 1988: 41-55
[556] BENET I CLARÀ 1981: 151.

Pere d'Ambigats i un un conjunt de terres de cultiu ja en actiu a mitjans del segle IX d.C. Tanmateix l'any 980 el comte de Barcelona Ramon Borrell II donava a Ervigi, la seva muller Amaltrud i el seu fill Guifred el castell de Cabra al Camp de Tarragona. Els atacs d'al-Mansur dels anys 982 o 985 degueren impedir l'ocupació per part del comtat de l'espai.

Tenim documentat com abans de l'any 1017 el bisbe Borrell i Sala de Santa Perpètua assignaven el terme o territori a la fortificació de Montclar. Aquest territori era molt ample, ocupant quasi tota la Conca de Barberà. En aquestes cronologies, principis del segle XI, la fortificació de Montclar es constituïa així com la posició militar més avançada del comtat de Barcelona en relació a les terres objecte del nostre estudi, que romanien o formaven part del territori islàmic de Tortosa. Un territori fronterer islàmic encapçalades política i administrativament per la fortalesa de Siurana i la seva xarxa de castells i torres (Roca de Miravet, Castellfollit, l'Albiol, etc). Segons A.Carreras Casanovas l'any 1086 es va produïr un esdeveniment clau per entendre l'estatus de les terres del pla corresponents a les vessants nord-nordorientals de les Muntanyes de Prades (la part corresponent a la Conca de Barberà): el castell de Barberà, defensat per Arnau Pere de Ponts junt a trenta cavallers va patir l'atac islàmic on van ser capturats els homes (militars i civils), les dones i els infants. De l'anàlisi d'aquest document històric s'extreu no tan sols el poder per part de les tropes musulmanes de frenar l'avanç cristià cap al sud, també que aquest avanç no era tan sol militar: la presència de dones i nens com a població presa confirma l'existència al segle XI de poblacions consolidades.

Serà a partir del segle XI quan el context polític, social i els interessos del comtat de Barcelona, en ple procés d'expansió, convergeixin fins a l'objectiu de la restauració de la ciutat i la Seu Metropolitana de Tarragona. De forma simbòlica tenim notícies de l'interès per part del casal de Barcelona en la integració de la ciutat de Tarragona i del seu territori. Un exemple d'aquest interès ens el proporciona el poema funerari dedicat a Ramon Borrell (972-1017) per part de l'abat Oliva[557] o en les donacions de territori adscrit a la ciutat de Tarragona atorgades per Ramon Berenguer I (1023-1076) a Bernat Amat de Claramunt i a Berenguer de Narbona entre els anys 1045 i 1060[558]. El caràcter simbòlic del poema així com de les donacions subratllen el creixent interès per l'objectiu de la restauració de la ciutat de Tarragona i el seu territoritant, com a espai urbà gestionador del territori i com seu eclesiàstica de primer ordre[559].

Com queda palès en la documentació escrita de mitjan el segle XII, els encarregats de l'acció repobladora seran les elits que van prendre part en la conquesta i posterior gestió de l'entorn urbà de la ciutat i el Camp de Tarragona. Així doncs la història de la segona meitat del segle XII de les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà van íntimament lligades a la del nucli urbà de Tarragona. Es podria dir que la relació camp-ciutat que existia en època romana, tornava a restituir-se, però aquesta vegada seguint l'esquema polític, social i econòmic feudal. La primera repartició i empresa de conquesta de la ciutat i el camp de Tarragona es signa l'any 1050 entre Ramón Berenguer I i Berenguer de Narbona. A Tarragona se la dota d'un territori definit adscrit a la ciutat, dins el qual considerem que formava part les Muntanyes de Prades i el sud

[557] JUNYET, 1992: 303.
[558] BOFARULL, 1836: 16-20.
[559] GUIDI, VILLUENDAS 2012: 50-55.

de la Conca de Barberà[560]. Aquests mateixos límits jurisdiccionals es mantindran en la posterior donació de Tarragona al bisbe Oleguer per part de Ramon Berenguer III. És per la similitud de tots dos documents que considerem a aquest intent d'ocupació de la ciutat de Tarragona tal vegada com a l'antecedent més clar al definitiu[561].

Ramon Berenguer va reprendre l'empresa de Tarragona amb la creació d'un *comitatus tarraconense* administrat per un vescomte, però aquesta idea no complagué a Roma[562]. Nosaltres creiem que la situació fronterera als territoris de la Marca Hispànica no proporcionaven encara una base militar prou eficient com per a ocupar i mantenir la plaça de *Terrachona*. El comtat de Barcelona només havia aconseguit apoderar-se del Penedès fins Castellví de la Marca, que en un document de 1027 es esmentat com a terra extrema. A l'Alt Gaià la frontera havia aconseguit estendre' per Pontils i Santa Perpètua de Gaià, fins les terres de *madinat Larida*[563] (ciutat de Lleida). Sense haver ocupat encara el Mig i Baix Gaià, amb la preuada plaça de Tamarit, no es podia portar a terme la desitjada recuperació de la Seu de la *Tarraconense*. Per altra banda, l'arquebisbe de Narbona, metropolità de les esglésies dels comtats catalans, no va afavorir l'avenç de la frontera religiosa fins Tarragona, bloquejant a Roma qualsevol tipus d'acord en la restauració de la seu arquebisbal[564].

La Conca de Barberà va romandre sense documentació textual que pugui definir el seu estatus. Plantejem una ocupació islàmica que va finalitzar als segles XI-XII. La fortificació de Maldà es constitueix en aquestes cronologies com una de les puntes de llança del vescomptat de Cardona, època en la qual mor Ramon Folc I[565]. En aquest context A.Carreras Casanovas planteja que a les darreres décades del segle XI i fins a mitjans del XII presumiblement el control militar islàmic fos rellevant[566]. La transformació del territori a mitjan segle XII va ser conseqüència directa de la conquesta militar per part del comtat de Barcelona del territori fins llavors islàmic. Aquests fets polític-militars són, així doncs, extraordinàriament rellevants per a la comprensió de les profundes transformacions de la nostra àrea objecte d'estudi. No ens interessa el relat

---

560 "*...civitatem de Tarragona simul cum ipso comitatu Terraconensis*. *De parte orientis de Gala in antea, de parte vero circi vadit usque ad kastrum de Capra et Pennafreita ...et de meridie usque in ipsa mare, de occiduo usque ad collum de Lipiano"* BOFARULL, 1836: 17-20.

561 Com hem apuntat l'estratègia va ser definida i dirigida pel comte de Barcelona Ramon Berenguer I i al seu cunyat, el vescomte Berenguer de Narbona. Segons el pacte el principal objectiu era restaurar Tarragona amb la seva seu episcopal.

562 FACI 1991: 471

563 *Liber Feudorum*, I, docs. 272 i 273

564 A més, les ofensives musulmanes llançades durant la minoria d'edat de Ramon Berenguer I i Ermengol III d'Urgell per part del *mamluk* (rei) de *Saraqusta* (Saragossa) *Sulaiman Ibn Hud al-Mustain* (1039-1046) vers les terres de la Vall d'Àger van obligar a Arnau Mir de Tost a fer recular les fronteres urgellenques (1041). En aquest context s'aturaven els plans de conquesta de Balaguer, havent d'esperar els comtes d'Urgell fins als primers anys dels segle XII per fer-se amb *madinat Balagui*. El comte de Cerdanya Ramon Guifred hostilitzà a Ermengol III d'Urgell raó per la qual Ramon Berenguer es va veure obligat a sostenir una lluita armada contra el comte de la Cerdanya.

565 El document en qüestió descriu uns límits ben marcats que denoten l'existència d'un espai organitzat i habitat, en aquestes cronologies. Les afrontacions no deixen lloc a dubte "*...sic afrontat a parte orientis in ipso collo de Capra*. *A meridie in bosco que dicitur Jorda. Ab occiduo in strada publica. A parte vero circii in ipso rigario de Barberano...*" Benet 1981: 153.. Apareixen el rec de Barberà, relacionable amb la infraestructura hidràulica del moment, i altres elements que denoten una continuïtat poblacional. Per exemple, la donació inclou terres no conreades però també terres cultivades, així com el delme i les primícies, fet que prova l'existència d'uns pagesos que cultiven la terra i als quals se'ls hi cobra un impost, relacionat amb el sistema impositiu feudal, tan laic com eclesiàstic.

566 CARRERAS CASANOVAS 2000c: 44.

llegendari, recopilat, sintetitzat i estudiat per E.Gort. En tot moment ens basarem en les dades única i exclusivament històrics que coneixem a partir de les fonts textuals i que han estat objecte d'estudis crítics seriosos i rigorosos. Com ja hem apuntat la conquesta de la Siurana islàmica per part dels exèrcits cristians va significar la caiguda del poder musulmà a la nostra àrea objecte d'estudi. Evidentment havien altres fortificacions en el nostre marc geogràfic (com la torre-castell de Castellfollit, la fortificació d'Albiol, la de la Rocha de Miravet, etc), no obstant això per a la conquesta definitiva del territori era fonamental i bàsica la presa de Siurana.

En desembre de l'any 1079 els comtes de Barcelona Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II donen a Ponç Hug de Cervera "l'honor erma", el lloc de l'Espluga de Francolí amb es seus termes territorials, muntanyes i colls, plans i valls, dret d'ús i monopoli dels recursos hídrics (aigües i fonts), el dret de fer ús de les pedres i pedreres, etc. En aquest document es fa esment de dret a realitzar un mercat amb les seves tresves. També es s'apunta la construcció i manteniment de molins per part de Ponç Hug: "*...ipsis molendinis quan[t]os que homines potueru[n]t facere, cum ipsis strumentis qui ad molendinos pertinet, cum ipsas reclosas vel resclosaribus, cum ipsos recos cum capud recos et ipsos trestoledors vel cum ipsos casalibus et cum ipsos cacaus et ipsos escurrentis et ipsas pescatas...*"[567]. En aquesta primerenca caracterització del terme de l'Espluga de Francolí se cita l'abundància de recursos hídrics vinculats al territori feudal constituït així com l'existència de Vimbodí, Ollers i la ja esmentada en capítols anteriors Roca de Miravet, entre d'altres: "*...Et est hec omnia in comitatu Barchinona ad ipsa Espluga de Franculi, et affrontat de prima parte in termino de Barbera vel in aqua de Olers, de secunda parte in ipsa Guardia Voltorera, de III parte in ipsa roca de Miravet, de IIII parte ad ipso pelac de Vinbudir...*"[568].

Aquest document emés l'any 1079 defineix un territori relativament controlat i gestionat amb la presència de molins, cases, mercat i una societat l ben estructurada, aixi´com la presència de núclis amb futura rellevància com Vimbodí i la cita d'altres que serien abandonats posteriorment com la Roca de Miravet al coll de Sègol. Segons l'anàlisi d'A.Carreras Casanovas aquest document deensa l'hipòtesi de continuitat poblacional. Per altra banda trobem el document de 1090 en que Bernat Oromir, Ponç Bernat, Ermesssèn i Tarascó donen a Guillem de Ramon i Ermessén, la seva muller, una tercera part del feu del castell d'Avella i la quarta part dels drets d'aquesta fortalesa. Segons l'anàlisi de la documentació textual les condicions d'ús del castell eren serveis militars. Es tractava de la pràctica de cabalgades (*host* i *cavalgata*), com queda reflectit en el fet que es re posaran les pèrdues que causés les incursions militars: "*...in ipsum servicium si perdideris cavallum [...] ego vobis emendabo...*"[569]. El document fa esment explícit a l'host "*...in ostem*" [570]. S'ha plantejat que el *castrum* d'Avela es podria relacionar amb una fortificació a Riudabella, substituida per les reformes gòtiques del segle XIV. Així es desprén del fet que subscriguin els drets i privilegis en aquest espai del pla: "*...ipsum fevum de Avela suprascriptum terciam partem [...] no valie I cavalleria ego vobis emendabo tantum usque vale una cavalleria, sine engan...*"[571]. L'ús de la paraula "*cavalleria*" implica la necessària existència d'una host militar en aquest sector del pla.

[567] ALTISENT 1993. Doc. 24.
[568] ALTISENT 1993. Doc. 24.
[569] ALTISENT 1993. Doc. 38.
[570] "*in osten de Inspania donetis me II homines et II asinos qui porten tot illorum estruc, qui portent civada et conduit...*" Altisent 1993. Doc. 38.
[571] ALTISENT 1993. Doc. 38.

D'altra banda no ens sembla desafortunada la possible relació entre l'Avella del text i la Riudabella posterior. En realitat el terme Riudabella deriva de la unió del vocable "Riu" (en explicita referència a l'abundància d'aigües) i "Avela", nom que tindria aquesta fortalesa alt medieval.

El text fa referència també a l'existència d'"*homines*", és a dir, d'una població concreta. No es tractaria en aquesta part del text de la referència a elements militars, ja citats amb la forma de "*cavalleria*", sinó d'un conjunt ampli de persones que englobaria homes, dones i nens, en definitiva una població determinada i concreta: "*...pala et erba in castrum Avela et medietatem de ipsa civada qui debet ad me Bernad Oromir de ipsos homines de Avela..."*[572]. Segons aquesta línia argumental hem de plantejar conseqüentment una ocupació de l'espai de Riudabella en època alt medieval, consolidada al segle XI d.C amb el nom de *castrum* d'Avela. Els exèrcits cristians del Comtat de Barcelona s'apropaven així als peus del massís muntanyenc de Prades quan encara romania islámica Siurana i la seva xarxa de castells i torres, protegides pel mateix relleu natural. Però era qüestió de temps que el comtat de Barcelona emprengués la conquesta definitiva; per a això eren necessari complir tres factors: la conquesta de Lleida, Tortosa i la restauració de la Seu Metropolitana de Tarragona (per nosaltres la més rellevant).

No va ser fins l'any 1090, que el comte de Barcelona Ramon Berenguer II fa donació al papat de la ciutat de Tarragona[573]. Amb aquesta estratègia el comte s'assegurava la directa intervenció i la legitimització necessària per a dur a terme l'empresa de conquesta del territori i la independència eclesiàstica en relació a Narbona. L'any 1090, per tant, es restablia la Seu metropolitana de *Terrachona* a través de la butlla papal que concedeix a Ramon Berenguer II: *Inter. Primas Hispaniarum Urbe*. S'instaurà així l'arxidiòcesis de Tarragona que restava independent de Narbona peró sotmesa a la primacia toledana[574]. L'any 1090 el bisbe de Vic ja pactava amb el comte Berenguer Ramon II i un grup de nobles l'ocupació de la ciutat que degué comportar unes primeres obres d'adequació de les restes urbanes com manifesta una donació testamentaria a favor de l'obra del cenobi de Sant Fructuós a Tarragona[575]. Aquestes cronologies coincideixen amb la datació d'un conjunt d'epígrafs funeraris documentats a la sala axial o aula altimperial del recinte de culte de l'acròpoli de Tarragona, estudiats per J. Serra i Vilaró. Així doncs les fonts textuals i arqueològiques coincideixen en apuntar les dècades dels 1080 i 1090 com el moment en què va tenir lloc aquesta primera ocupació monàstica i possiblement militar donada l'amenaça de les ciutats islàmiques de Lleida i Tortosa, així com de la fortalesa de Siurana[576].

Aquest es defineix com el primer intent constatable d'una autèntica recuperació i restauració de la ciutat i seu metropolitana de Tarragona. Hem de contextualitzar l'objectiu de restaurar la ciutat de Tarragona amb el fet que, a mitjans del segle XI d.C., van ser ocupades la riba esquerra del Gaià, la Conca de Barberà i l'Alt Camp. En aquest sentit hem de definir el territori en el qual s'inscriu Tarragona com una autèntica "terra de frontera" entre l' al-Andalus musulmà i el comtat de Barcelona cristià sense obviar les tensions i conflictes propis interns d'al-Andalus i de l'aristocràcia feudal catalana.

[572] ALTISENT 1993. Doc. 38.
[573] MAR, R.; MIR, H.; PIÑOL, LL., 1996: 177.
[574] PLADEVALL, 1991
[575] SITJES 1991: 523-527.
[576] McCRANK, L. J.; 1988.

Aquests problemes, el caràcter de "terra de frontera" i els conflictes interns d'un i un altre costat d'aquesta frontera, van frenar la resolució de la presa i restitució de Tarragona en aquestes cronologies si ben l'interès per la ciutat e Tarragona, lluny de minvar, augmentava.

A l'estiu de l'any 1116 el comte Ramon Berenguer III (1097-1131) va tornar a Barcelona d'un viatge a Pisa i a Provença. A partir d'aquest moment dedica grans esforços per dur a terme l'ocupació del Camp i la Ciutat de Tarragona. Ramon d'Abadal argumentà: "la campanya realitzada durant els anys 1116-1118 fou la base de l'efectiva represa de Tarragona", si bé, com especifica l'historiador català, no serà fins a l'any 1148 quan es consolidi la dominació del comtat de Barcelona amb l'establiment del triangle Lleida-Tarragona-Tortosa a la regió. El 23 de gener de 1118, Ramon Berenguer III engega la restauració de la Seu[577]. El territori de Tarragona, com hem vist en pàgines precedents, ha estat identificat com una "terra de ningú", constituint-se com una autèntica terra de frontera en el qual amb prou feines hi havien places fortes o un sistema defensiu a partir qual poder protegir la ciutat de possibles atacs musulmans. D'altra banda i com també hem vist en pàgines precedents no hem d'interpretar aquest territori com despoblat, sinó com "desestructurat" i parcialment desvinculat tan de les elits cristianes com de les musulmanes. Per la restitució del Camp i Ciutat de Tarragona era necessari a una extensa i profunda reestructuració del territori[578], el sistema muntanyenc de Prades i el sud de la Conca de Barberà no quedaven marginats del procés.

La institució comtal es recolzarà en l'església i viceversa en l'execució del projecte de conquesta, ocupació i reestructuració tan del territori com de la que serà la seva capital, Tarragona. Es materialitzaven així els intents precedents donant-se l'impuls definitiu a la restauració de la ciutat. El 23 de gener de 1118 Ramon Berenguer III cedeix la ciutat al bisbe Oleguer perquè dugués a terme les mesures necessàries per a la reestructuració del territori. Malgrat la cessió a Oleguer la implicació del comte al programa de restitució de Tarragona va ser rellevant. Encara en aquesta època els senyors laics tenien grans atribucions i potestats, com era la possessió de bisbats i esglésies, prohibida en el Tractat de Wörms en 1122, pocs anys després de l'execució del projecte restitutiu de la ciutat de Tarragona. Així doncs Ramon Berenguer III[579] dóna a la seu la ciutat, sota l'obedència de Roma. El document és explícit: Ramon Berenguer III dóna a Oleguer i els seus successors els termes (territorials) i les pertinences (estructures físiques i espais) de la ciutat de Tarragona. Els seus rectors, els bisbes, la posseiran en perpetuïtat, en total llibertat i sense que sentin amenaçats els seus interessos per part de ningú[580]. Al document de donació s'especifica que la ciutat esta "sota la destrucció" i en "terra erma que ningú volia cultivar": "per multos annos sub destructione et eremo absque cultori et incolatu mansit". Un aspecte interessant és que la restitució es duria a terme sota la advocació i protecció de Santa Tecla i no de Sant Fructuós, sent aquest segon el sant

[577]ICART 1985: 80 i 81. GUIDI, VILLUENDAS 2009: 61-73.
[578] McCRANK, L. J.; 1988; 1999, pp. 207 i ss.
[579] La intitulació de Ramon Beleguer III és ampul·losa com apunta J.M. Ramon Marti: «Raymundus Dei gratia Barchinonensis et Hispaniarum (sic) marchio, Bisuldunensium (Besalú) et Provinciae comes, dilecto venerabili Barchinonensium episcopo Ollegario tuisque successoribus in perpetuum.» MARTÍ I BONET, J.M. 2010: 415.
[580] "Trado autem eam (civitatem Terraconae) tibi cum terminis et pertinentiis ad restaurandum, ad habendum, et libere possindendum, ut praefata Terraconensis Ecclesia et rectores ejus habeant et possideant haec omnia in perpetuum cum omni libertate et absque inquietudine alicujus". MARTÍ I BONET, J.M. 2010: 415.

"històric" real i tradicional de la ciutat de Tarragona[581]. Es dóna a l'arquebisbe Oleguer i als seus successors la llibertat de congregar i/o reunir de qualsevol lloc, homes de la classe social que sigui, per cultivar aquelles terres així com la potestat (*potestas*) de regir i jutjar als habitats (de Tarragona) en honor a Déu i en utilitat de la mateixa ciutat. Aquesta disposició en la qual s'atorguen poders al bisbe per "congregar homes" ens interessa especialment en relació al fenòmen de "*congregatio hominem*", terme del que parla Robert Fossier a l'hora de caracteritzar la aglutinació poblacional dels segles altmedievals i de la que parlarem més extensament en els capítols successius. La fundació de nous enclavaments, la dotació de cartes de població i l'origen de molts dels nuclis actuals (l'Espluga de Francolí, Montblanc, Vimbodí, La Riba, Rojals, etc tenen el seu origen en aquest moment, als segles XI-XIII. A partir del s. X d.C. l'aglutinació poblacional (*congregatio hominum*) es consolidarà amb el fenomen denominat *incastellamento* (encastellament), on entorn a castells edificats generalment en espais en altura s'estenen els llogarets (conjunts de cabanes i cases) sovint protegits per muralles i els propis accidents geogràfics[582]. Aquest fenomen (*pastes homines*) hem de vincular-lo amb la intervenció directa dels *seniores* en els quals delega el poder el comtat de Barcelona en la seva expansió cap al sud[583]. La causa d'aquest encastellament no és tan sols la protecció enfront de l'enemic: l'administració i gestió dels recursos econòmics i un millor control fiscal es tradueixen després d'aquest fenomen d'aglutinament poblacional[584]. El model de colonització de la divisió dels *castra* del segle X d.C., seguint un patró de territorialització a escala molt més reduïda, és el procés resultant d'unes castellanies que es subdivideixen en més castellanies i aquestes en *quadras*, generalment situades en valls i terrenys fèrtils cada vegada més allunyades de turons abruptes i rocosos. La veritat és que manquem d'estudis monogràfics en els quals es jerarquitzin i articulin aquests assentaments sobre la base de la progressiva expansió comtal i la seva important labor reestructuradora del territori (sense oblidar la important labor del monestir de Poblet[585]). El concepte d'un *saltus* relativament independent donava pas així a un territori cada vegada més controlat i sotmès a l'autoritat senyorial/eclesiàstica/comtal.

La importància cabdal de la restauració de la seu de Tarragona durant la primera meitat del segle XII d.C. constituïa la fi de gairebé cinc segles de silenci polític. A partir d'aquest moment tot el poder ideològic i simbòlic que concentrava la seu de la ciutat prenia forma en la pròpia restitució d'aquesta. Encara que existeix un debat sobre els concilis francesos als quals va assistir Oleguer, volem apuntar el fet que aquest sembla que va proposar la Croada en la Península Ibèrica l'any 1118 a Narbona o a Tolosa, que va ser possiblement un desdoblament del concili de l'any 1119. Coneixem millor l'estada d'Oleguer a Roma entre els mesos de febrer i març de l'any 1119. El papa Gelasi va aprovar les mesures preses abans que aquest fugis a Gaeta el mateix mes de març per raons politiques. Les aspiracions del comte Ramon Berenguer III i del bisbe

[581] "Quoniam divina clemencia secundum beneplacitum suum me honorare et exaltare dignata est; ad honorem ipsius et Ecclesiae Sanctae et apostolorum principis Petro dono et per hanc scripturam donationis trado ecclesiae sedis Tarraconensis, quae in honore beatae Teclae virginis olim fundata fuit, et tibi Ollegario episcopo, tuisque successoribus pontificibus qui eamdem ecclesiam sub obedientia Sedis Apostolicae rexerint, ipsam civitatem Terraconae, quae diu per multos annos sub destructione et eremo absque cultori et incolatu mansit". MARTÍ I BONET, J.M. 2010: 415.

[582] Interessants reflexions a: MARAZZI 1995, 187 i ss.; per al nostre territori: GUIDI-SÁNCHEZ 2010b.

[583] BATET 1993, 263-274; BATET 2004, 49 i ss.

[584] En relació al treball camperol: BARCELÓ 1988, 195-274, sobretot: BARCELÓ 1995, 61-72.

[585] Especialment interessant el capítol "La formació dels dominis del monestir de Sant Cugat i de la catedral de Barcelona", BATET 2004, 50-54.

Oleguer eren ratificades des de Roma i el projecte restaurador prenia forma definitiva[586].

El 17 de febrer de l'any 1146 va tenir lloc el primer intent de conquesta de Siurana. Berenguer Arnau va rebre tant el castell com la vila (l'assentament o nucli poblacional), reservant una cinquena part per a l'Ordre del Temple. Almenys així va quedar establert en els pactes precedents a l'intent de conquesta. La donació aquesta cinquena part a l'Ordre del Temple és indicativa de la conflictivitat inherent a aquests territoris encara no conquistats. No sabem si Berenguer Arnau va intentar dur a terme la conquesta, però sí que aquesta no es va produir. El cas és que els sistemes muntanyencs de Prades i de Montsant romanien en aquestes cronologies com a espais geo-estratègics de primer ordre per part del regne de Taifa de Tortosa. El comtat de Barcelona no havia pogut exercir una pressió militar prou potent com per desarticular el sistema de fortificacions i defenses musulmanes. Recordem que el món islàmic medieval és, entre altres coses, una xarxa de ciutats ben organitzades. Era fonamental la conquesta de Lleida i Tortosa per a la consolidació cristiana al territori. Aquest fet va tenir lloc en els anys 1148 i 1149. Amb la conquesta d'aquests dos nuclis urbans les muntanyes de Prades, la defensa de Siurana quedava aïllada. A la conquesta de Lleida i Tortosa hem de sumar el que creiem que és el factor més rellevant i d'altra banda marginat per part de la historiografia: la conquesta o restauració de la Seu Metropolitana de Tarragona en la primera meitat del segle XII.

5.1.2. La conquesta militar definitiva.

Segons E.Gort el procés de conquesta militar va ser el següent: "avançant per les Garrigues, per la Conca de Barberà, per l'Albiol i la Mussara, on, en el lloc on es divideixen les aigües entre la vall de la Selva del Camp i de Mascabrès[587]. També es penetrà al Priorat des dels colls de la Teixeta i d'Alforja. El 1153 tots eren a l'entorn de Siurana"[588]. Naturalment tenim coneixement dels fets de forma fragmentària i parcial, raó per la qual coneixem el context en el qual va ser conquistada Siurana però no altres fortificacions com l'Albiol, Castellfollit o la Roca de Miravet. No obstant això hem de suposar que si l'any 1153/1154 s'estava efectuant el definitiu intent de conquesta per part de les tropes cristianes, el desmantellament de la xarxa de fortificacions (torres i castells) musulmans de Castellfollit, la Roca de Miravet i l'Albiol (possiblement Prades i alguna que s'escapa del nostre coneixement) va haver de tenir lloc entre els anys 1149/1149 i 1153/1154. Evidentment aquesta hipòtesi de treball és una suposició, però creiem que l'argument és prou lògic com per prendre-ho almenys en consideració si tenim en compte l'absència de fonts documentals que ens facilitin informació detallada de les maniobres militars que van haver de tenir lloc abans de la conquesta de Siurana, i que va implicar -segons la nostra manera de veure- el desmantellament de la xarxa de fortificacions islàmiques de les Muntanyes de Prades.

---

[586] GUIDI 2011. GUIDI, VILLUENDAS 2012: 61 i ss.

[587] Aquest espai es conegut en l'actualitat com "el coll de la batalla"; aquesta banda de la serra es coneix popularment i la banda de la serra, des d'on lluitaren els musulmans, s'anomena popularment "Cara del moro". Es tracta d'indicis toponímics que ens faciliten la comprensió els procesos de conquesta de mitjans del segle XII.

[588] "Diu la llegenda que hi hagué una gran batalla que va donar una gran victòria als cristians". GORT 1998.

Sabem que el setge cristià va ser llarg . El cas es que no coneixem la data de la conquesta definitiva de Siurana, però sí que el mes de setembre de 1154 el cavaller Bertran de Castellet ja portava un espai de temps indefinit gestionant el territori recentment conquerit. Així doncs a la tardor de 1154 el territori que havia format part d'al-Andalus, amb la seva xarxa de fortificacions (torres i castells), assentaments i comunitats humanes, recursos naturals i econòmics, passaven a formar part del comtat de Barcelona. De nou la llegenda i la mitificació dels esdeveniments el que fan és projectar una imatge totalment re inventada dels esdeveniments històrics[589]. En pàgines successives analitzarem en forma d'epíleg i final del nostre estudi les profundes transformacions però també els trets de continuïtat que hem identificat després de la conquesta feudal del territori i la implantació del monestir de Poblet.

Aquesta darrera ocupació, la definitiva, no va estabilitzar-se fins ben entrada la segona meitat del segle XII. Cal tenir en compte que la ciutat de Tortosa no va ser conquerida fins el 1148 i el *hisn* de Siurana va resistir fins 1153-1154[590]. Des de mitjans del segle XI d.C. la riba esquerra del Gaià, la Conca de Barberà i l'Alt Camp havien estat conquerides pel comtat de Barcelona. El Camp de Tarragona i la seva ciutat formaven part encara d'una complexa "terra de frontera" entre l'al-Andalus musulmà i el comtat de Barcelona cristià. Com hem apuntat anteriorment, tany a l'interior del comtat de Barcelona com d'al-Andalus hi havia un conjunt d'interessos i conflictes que fragmentaven els poders a costat i costat d'aquesta frontera. La cada vegada més poderosa Tarragona (amb la restauració de la Seu Metropolitana i la seva potència militar) i la presa de les ciutats islàmiques de Tortosa i Lleida, van permetre tenir aïllada Siurana. Una vegada caigut aquest triangle de ciutats, de conquestes i restauracions comtals, era qüestió de temps que la fortificació, els assentaments i la xarxa militar islàmica, anessin substituïts pel poder del comtat de Barcelona. Evidentment el desmantellament de la xarxa militar musulmana era el primer pas per a la conquesta del territori, però no creiem que va haver-hi una total "desarticulació" o "ruptura" en relació a les formes i tipus de poblament islàmics. Un cas anòmal és el que presenta Castellfollit, que va anar totalment abandonat si no en aquestes cronologies si amb anterioritat. No obstant això les restants poblacions de origen islàmic van continuar exercint un paper predominant al territori, com és el cas de la mateixa Siurana o Prades.

Podem deduir dels fets que es descriuen i que es desprèn de la documentació textual que va haver-hi algun tipus d'emigració de la població musulmana després de la conquesta de Siurana. No sabem si aquesta migració va afectar als estaments militars, a poblacions concretes i específiques (com Castellfollit) o elements dispersos que vivien al territori. Alguns contingents poblacionals musulmans van emigrar cap a Tortosa i València. De ser cert aquest fet, la població "perduda" va deure recupear-se immediatament amb l'arribada dels conqueridors i la suposada "re-població"; més que com a "re-població" hem d'interpretar com "re-estructuració" del territori. El mateix McCranck analitza i interpreta a la seva tesi doctoral sobre la conquesta i restauració de la Seu Metropolitana de Tarragona com els territoris Tortosa-Lleida-Tarragona van ser un dels més disputats

[589] "Pel que fa els cruents combats que diu la llegenda, són possibles, donat el llarg temps que se suposa que va durar el setge, però no són pas segurs, com tampoc no ho són l'assalt ferotge i la gran carnisseria. Siurana, aleshores, difícilment podia ser presa per les armes –els espadats que l'envolten ho feien gairebé impossible–, però per la mateixa raó els defensors no tenien cap mena d'escapatòria, malgrat les llegendes que atribueixen al castell uns fabulosos passadissos subterranis pels quals, fins i tot, es diu que s'hi podia assar dalt de cavall, a galop, i que així es podia anar amb rapidesa des de Siurana fins a Prades, a l'Albiol o fins a Escornalbou", GORT 1998.

[590] RIU BARRERA, 1991:113

entre al-Andalus i els poders cristians del nord als segles XI-XII d.C. de tota la Península Ibèrica[591]. Sabem que l'ocupació definitiva de Siurana va tenir lloc en un moment indeterminat entre l'any 1153 i 1154, després d'un llarg setge. La data de començament de la conquesta del territori de Siurana és coincident amb la conquesta de Tortosa l'any 1148. Cinc anys després encara durava el setge de la fortalesa, l'any 1153. Quan es va conquerir el castell i l'assentament el comte Ramon Berenguer IV va concedir una àmplia carta de pobació als habitants ja residents al territori (ara reorganitzat) i as futurs pobladors que arribarien del nord cristià[592].

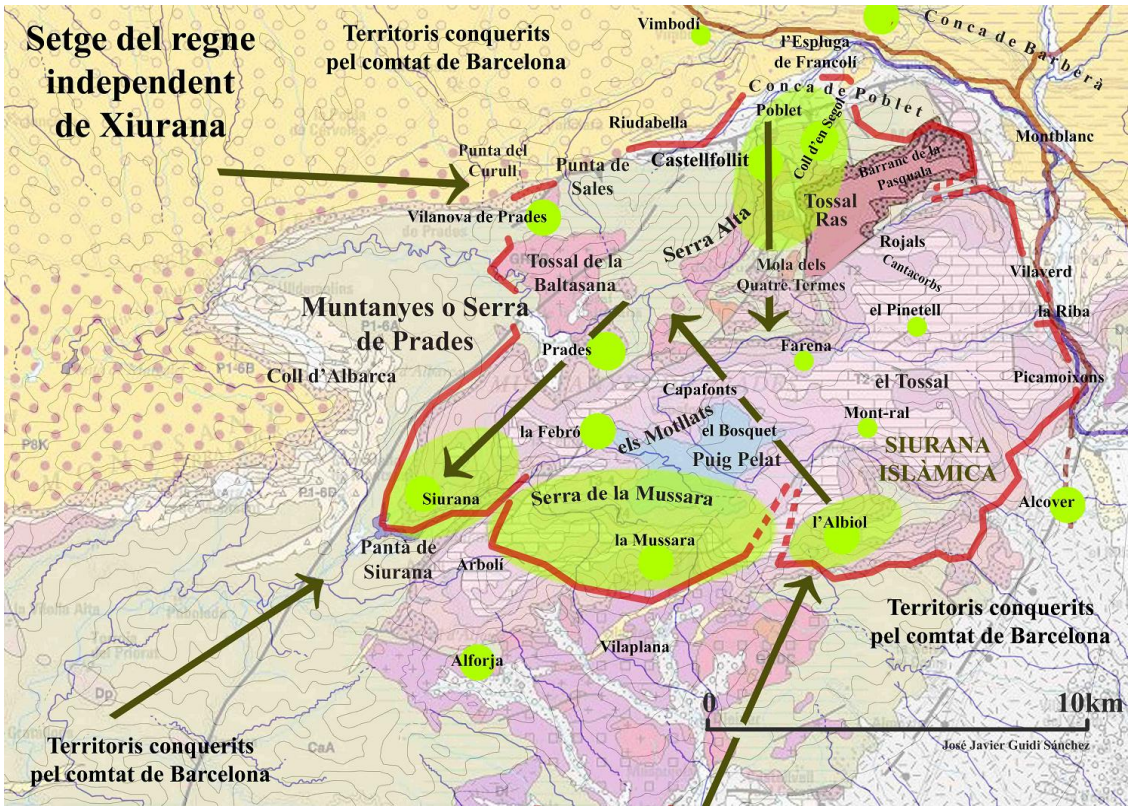

Setge del regne independent de Xiurana. Mitjans del segle XII. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

5.2. Les transformacions poblacionals al territori: del valiat islàmic al sistema feudal cristià.

L'any 1173 l'arquebisbe de Tarragona i el comte de Barcelona arrivaren a un acord sobre la nova forma de cogovern signant la denominada concòrdia "*ad perennem*" (a perpetuitat) en que es fixava la nova forma de condomini i la participació de les dues parts en el control del Camp de Tarragona, els territoris rurals recentment conquerits (dins els quals establim les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà) i el

[591] Citat per GORT 1998.
[592] GUIDI 2010a; GUIDI 2010b; GUIDI 2011; GUIDI, VILLUENDAS 2012: 61-73.

seu nucli polític, administratiu i religiós: la ciutat de Tarragona. Aquesta dualitat portà a la introducció de dues figures que es mantindran com a forma de cogvern, els veguers. Tan el veguer arquebisbal com el comtal-reial havien de residir, durant els dos anys que durava el càrrec, a la ciutat de Tarragona, sense possibilitat de tornar a ésser reelegits per a dos mandats consecutius. Mentre que el veguer arquebisbal podia ser nadiu de la ciutat, per al veguer reial era condició indispensable que la persona escollida no hagués nascut a la ciutat ni hagués residit mai. L'elecció del càrrec es realitzava el dia de Sant Joan Baptista i no rebien cap salari per realitzar dites funcions; la ciutat havia de pagar, però, les despesses generades per la "cort dels veguers". Com a conseqüència d'aquest nou cogovern, apareguern altres funcionaris com el Governador general del Camp (anomenat només per l'arquebisbe) o els Batlles. Els pobles del Camp de Tarragona depenien del Governador, per sota del qual es trobava un batlle arquebisbal. Als pobles on cogovernaven el comte i l'arquebisbe eren nomenats dos batlles respectivament. Exercien la jurisdicció civil i criminal de manera conjunta i per indivís[593].

El veguer és el segon oficial reial d'àmbit local (després del batlle). La seva figura està relacionada amb l'articulació dels comtats catalans i el Regne d'Aragó com Estat Feudal. El veguer va sorgir com institució fruit de la limitació de les estructures vasallàtiques després de les revoltes feudals des anys 1040-1060 i es basava en la construcció d'un garant i gestor de la pau en el context del surgiment dels pactes de Pau i Treva. La presència de veguer constituïa així doncs un intent de crear una jurisdicció general sobre el comtat incloent-hi els castells i fortificacions territorials. L'origen de la seva consolidació institucional el trobem al regne d'Alfons I. Els habitants de Tarragona del segle XII no eren aliens al govern de la ciutat. El nucli urbà, com a qualsevol senyoria feudal, era una comunitat que participava de diferents maneres en el govern, en la defensa i vigilància del terme, en la resolució de conflictes, en la percepció de certs impostos, etc[594].

Aquesta forma d'autogovern no implicaven autonomia, no eren instruments nascuts de la mateixa comunitat i al seu servei, sinó institucions absolutament controlades pels senyors. Un exemple el podem trobar en el sometent i el sagramental. Davant la privatització de la justícia pública per part dels feudals a partir de les revoltes de mitjan segle XI i la desconfiança que generà entre els ciutadans, es desenvoluparen noves formes privades per resoldre els conflictes. En el cas de Tarragona, aquesta no va patir les revoltes feudals de mitjans el XI ja que encara no havia estat restituïda, però sí que es va donar el cas a principis del XII de la delegació i repartició de poders entre els diferents senyors (el comtat, l'arquebisbat i el clan normand). Les relacions cada vegada van progressivament fent-se més tenses fins que els conflictes esclataren a finals del segle XII[595]. Serà en aquest moment, a partir de l'exili de l'aristocràcia normanda, que els dos senyors (el comte-rei i l'arquebisbe) construeixin un sistema institucional sòlid capaç d'assumir i gestionar els conflictes urbans i territorials que en certa mesura veiem en als institucions i els òrgans de govern de les poblacions de la segona meitat del segle XII de les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà. La figura del Consell Municipal i el veguer a Tarragona en són clars exponents d'aquesta construcció institucional de caràcter plenament urbà. La figura del veguer a Tarragona té punts en contacte amb la de Barcelona, si bé una i altra ciutat mantenien grans diferències. A Barcelona van aparèixer els arbitratges on les parts litigants renunciaven als seus drets

[593] RAMOS I MARTÍNEZ, M.-Ll. 1991: 116
[594] GUIDI 2011.
[595] GUIDI, VILLUENDAS 2012: 73 i ss.

fins que el conflicte fos resolt per una tercera persona: per un dels notables de la comunitat (els *boni homines* o *probi homines).* Així doncs, a Barcelona la comunitat a través dels seus prohoms assumia la pau interna i la seva estabilitat. Un cas anàleg és el de Tarragona, si bé els veguers –tant de l'arquebisbe com del rei- afavorien els seus interessos per ser els representants de cadascun d'ells i no pas escogits per un Consell Municipal. El veguer no cercava el profit immediat a través de l'arbitrarietat, sinó que era més aviat un instrument de control social al servei del rei i l'arquebisbe, aquest darrer autèntic senyor feudal del territori gràcies a la xarxa de parròquies que es basteixen a la segona meitat del segle XII[596].

Aquest procés gradual de consolidació de les institucions urbanes durant el segle XII va íntimament relacionat amb el procés de conquesta i expansió del comtat de Barcelona. Amb la conquesta de noves terres i l'assimilació de nous contingents poblacions es creaven les bases per a la construcció dels nous règims jurídics i les fórmules institucionals necessàries per a la construcció de l'estat medieval. Des de principis del segle X d.C. el comtat de Barcelona s'estén amb l'assimilació d'altres comtats i la conquesta dels territoris al sud del riu Llobregat. Mort Ramon Borrell l'any 1017 el seu fill Berenguer Ramon I (1017-1035) hereda els comtats de Barcelona, Girona i Osona. No obstant això el poder comtal és feble i durant el govern de Ramon Berenguer I, a partir de l'any 1041 fins 1060 es produeixen nombroses revoltes, moltes d'elles dirigides per Mir Geribert, qui es proclama *princeps Olerdolae*, príncep d'Olèrdola. Ramon Berenguer II (1076-1097) va reunificar els territoris comtals expandir-se fins al Pla d'Urgell i l'Espluga de Francolí per la Conca de Barberà. Cada vegada era més pròxim l'objectiu de la ciutat de Tarragona. El Penedès va ser objecte d'atacs almoràvits l'any 1107 arribant a atacar Barcelona l'any 1115. Ramon Berenguer III (1082-1131) els va fer front, derrotant-los a la batalla de Corbins l'any 1126. Al marge de les incessants lluites, atacs i contra-atacs amb els almoràvits el comte de Barcelona va haver de fer front al procés d'annexió dels comtats de Besalú i de Cerdanya entre el 1111 i 1118. Aquest darrer any és la data de l'establiment del domini sobre Tarrgona. Des de l'any 1118 fins al 1148 el territori del tarragonés està en constant perill. Aquest perill no remetrà fins a la conquesta per part de Ramon Berenguer IV (1131-1162) de les ciutats de Tortosa i Lleida entre els anys 1148 i 1149.

Ramón Berenguer IV serà intitulat *Princeps Aragonesus* i el seu fill Alfons I (de Barcelona i II d'Aragó) rei (1162-1196). A partir d'aquest moment es manté i es consolida la política d'intervenció en l'Occitània i el Mediterrani del comtat de Barcelona. Els comtes-reis de Barcelona només residiran a Tarragona en moments puntuals, si be sí que ho faran membres de la cort i els seus representants. Gradualment la frontera s'anirà allunyant de l'àrea de Tarragona si bé la defensa de la ciutat sempre serà una prioritat en les polítiques dels reis Pere II (1196-1213, Jaume II (1213-1276) Pere III (1276-1285), Alfons III (1285-1291) i Jaume II (1291-1327). A finals del segle XIII Tarragona ja havia consolidat el seu paisatge urbà i començaria un moment de grans reformes urbanes en el context de l'expansió i hegemonia de la Corona d'Aragó al Mediterrani. La monarquia aragonesa va participar en el finançament de la construcció de la catedral des de l'inici de la restauració. D'acord amb les fonts documentals sabem que el procés constructiu de l'església mare es va veure afavorit per puntuals llegats, donacions i privilegis tan pels reis com per altres membres de la família règia. Aquest evergetisme regi en relació a la catedral no és exclusiu de Tarragona ja que altres seus

[596] FONT I RIUS, J. M.1966: 83-105; RECASENS I COMES**,** J.M 1966; BONET DONATO, M. 1996.

episcopale com la de Barcelona, Girona, Vic, et; van teniral rei com com a benefactor. Alfons I va sufragar la construcció de la nova catedral[597]: l'any 1194, en el seu testament atorgava 300 sous anuals fins que l'edificació fos bastida per complet. L'any 1207 Pere I posava sota custòdia reial l'obra i les rendes catedralícies i l'any 1212 també cedia el forn del Puig d'en Pallars per a ésser utilitzat en la construcció. També va revalidar la donació de 300 sous anuals feta per Alfons I[598].

L'arquebisbe és la figura més emblemàtica en relació a les operacions edilícies dutes a terme a la ciutat de Tarragona però també a la construcció de la xarxa de parròquies i capelles que es van bastir a la Conca de Barberà i les Muntanyes de Prades a la segona meitat del segle XII. Al marge de les actuacions per part del comte-rei i la cort estem en condicions d'afirmar que a finals del segle XII i durant tot el segle XIII l'arquebisbe havia de ser el senyor més influent en el modelatge de la fisonomia urbana i rural del territori de Tarragona, dins del qual tenim l'operació de re-estructuració del sistema muntanyenc de Prades i la Conca de Barberà. L'arquebisbe, metropolità i primat, resideix a la ciutat de Tarragona i des de la ciutat administra la seva extensa diòcesi així com la pròpia ciutat. La institució episcopal ha mantingut una doble projecció o vessant, que podem denominar intraeclesial i social. Tots dos components o realitats estan íntimament units en la persona del titular d'un bisbat com el poden estar-ho l'anvers i el revers d'una moneda. El bisbe exercia un poder doble, l'eclesiàstic i civil, o espiritual i temporal segons la terminologia medieval, però tots dos aspectes estaven units i imbricats, que mútuament se sostenien, es potenciaven i encara es modelaven sota la recíproca influència que experimentaven en els seus respectius exercicis, per més que calgui reconèixer que "a priori" la projecció intraeclesial és la condició indispensable per a l'existència de la projecció social[599]. Aquesta projecció es basava en el desenvolupament i consolidacio d'una xarxa eclesiàstica (parroquial i de capelles) per tot el territori objecte d'estudi.

En una primera fase els tres poders constituïts per la *militia normanorum* (els normads i el seu exèrcit), l'Església amb l'arquebisbe al capdavant i el comte de Barcelona es van repartir els diferents espais urbans. Aquesta situació d'equilibri precari es va truncar arran dels conflictes i enfrontaments entre els normands i l'arquebisbat. A partir de llavors es genera la bipolaritat de poders que marcarà i definirà tota l'edat mitjana a Tarragona, dividint-se espacial i institucionalment la ciutat entre les figures de l'arquebisbe i el comte-rei. Els anys del segle XII es caracteritzen per una inestabilitat política que malgrat nombrosos intents no aconsegirà consolidar una xarxa d'institucions pròpiament urbanes. Al segle XIII, no obstant això és el del naixament i desenvolupament de diferents figures institucionals plenament urbanes que es consolidaran ja al segle XIV. La documentació textual relativa als segles XII i XIII, molt parcial i fragmentària, ens permet resseguir aquest procés de construcció ideològica, institucional i material de la ciutat medieval de Tarragona. En definitiva, si "sense elits no hi ha ciutat", durant els segles XII i XIII es consoliden un conjunt d'elits urbanes (senyorials i jurisdiccionals), que van permetre el desenvolupament i formació de l'espai urbà a Tarragona.

Tarragona va ser en època romana una ciutat que administrava i gestionava econòmicament un extens territori (l' *ager tarraconensis*) dins el qual s'inclou les

[597] FUENTES I GASÓ, M.-M.; RAMOS I MARTÍNEZ, M.-Ll. 1995:123
[598] FUENTES I GASÓ, M.-M.; RAMOS I MARTÍNEZ, M.-Ll. 1995:124
[599] GUIDI, VILLUENDAS 2012:73 i ss.

Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà. Si bé en època medieval els límits geogràfics del territori adscrit a Tarragona eren menors i el sistema d'explotació econòmic havia canviat d'un sistema de vil·les esclavistes a un plenament feudal, hem de considerar a la Tarragona dels segles XII i XIII com a un espai urbà de primer ordre que vertebra una xarxa territorial molt més àmplia. La ocupació i restauració de la ciutat de Tarragona va ser al mateix temps causa i consenqüència directa de la reestructuració i assimilació per part del comtat de Barcelona d'un territori que havia pertangut nominalment a al-Andalus, com és el cas del valiat de Siurana i en conseqüència els teritoris del sud de la Conca de Barberà i la Serra de Prades, amb les seves poblacions. A partir de la restitució definitiva de la ciutat de Tarragona es reorganitza la xarxa de castells i parròquies que organitzen el territori, gestionant-lo política i econòmicament. En la nova configuració del paisatge se seguiran poblant assentaments que ja estaven en actiu abans del segle XII al mateix temps que es funden nous espais a partir de la construcció de viles, castells i parròquies. En aquest context hi ha una tendència clara a concentrar la població en assentaments afavorint-los a partir de les cartes de poblament. Un exemple significatiu de noves fundacions són la vila de Reus o Cambrils, però al nostre espai destaquen l'Espluga de Francolí, Montblanc, Prades i Vilanova de Prades.

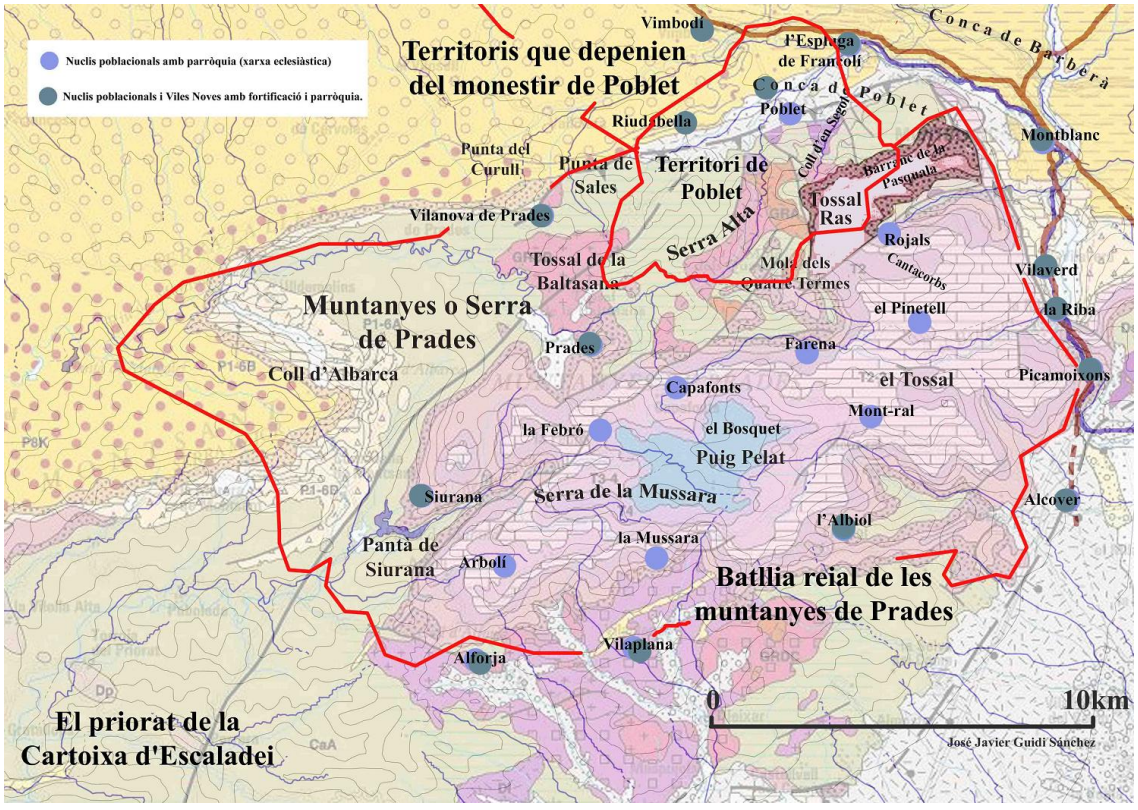

Divisions administratives i nuclis poblacionals rellevants de la segona meitat del segle XII. La Batllia Reial de les muntanyes de Prades, territoris de Pobet i nuclis poblacionals. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

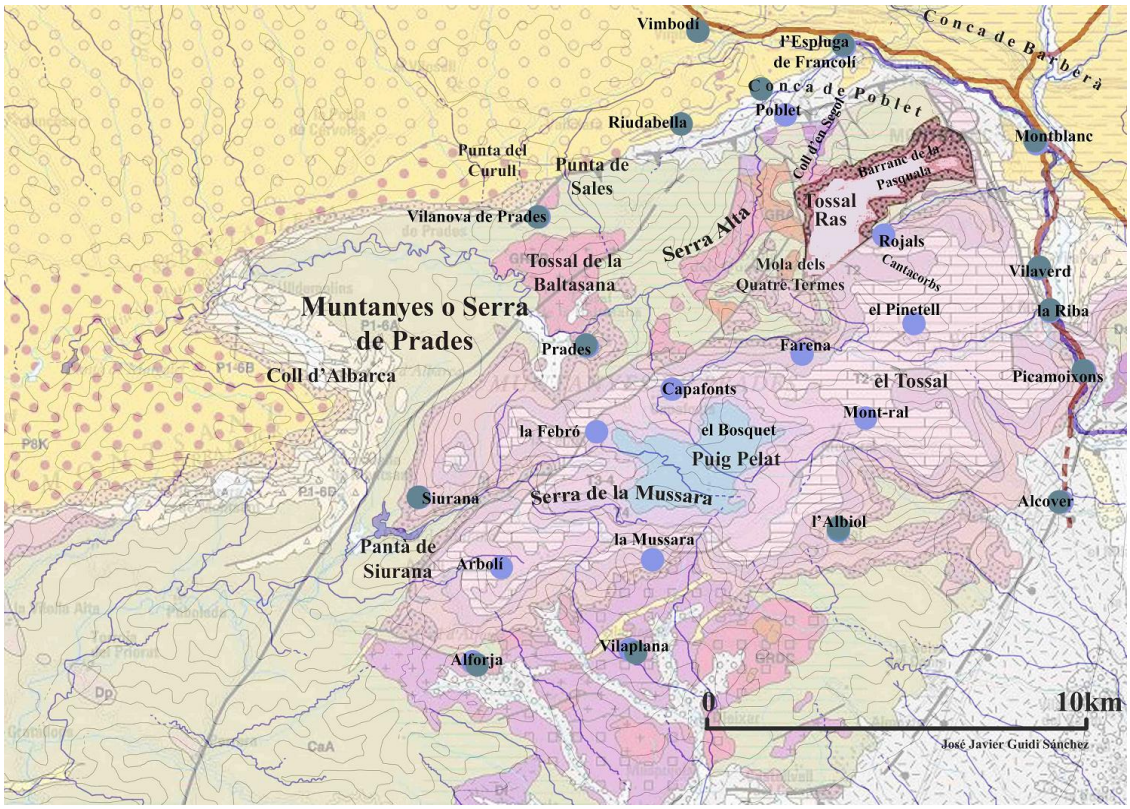

Xarxes de parròquies i fortificacions de l'àrea d'estudi (sud de la Conca de Barberà i Muntanyes de Prades). Segona meitat del segle XII. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

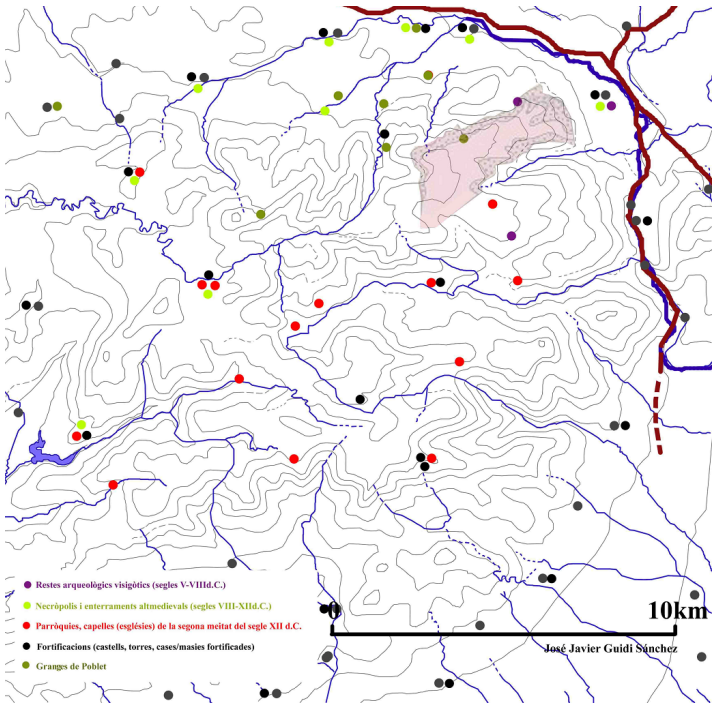

Restes arqueològics i arquitectònics rellevants (segles V-XII d.C.). Dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

5.2.1. De la Xiurana islàmica a la Siurana cristiana: manteniment i caigua d'un rellevant núcli poblacional.

Com hem apuntat anteriorment per entendre la conquesta feudal i la transformació del territori és necessari conèixer els esdeveniments que van envoltar la conquesta i posterior gestió de Siurana, que des del segle XI va esdevenir un important centre en la frontera entre el comtat de Barcelona en expansió cap al sud i al-Andalus. Des de que rebés l'any 1118 la ciutat de Tarragona, la tasca de l'arquebisbe Oleguer Bonastruga va consistir a dotar-se dels instruments ideològics i materials necessaris per a l'ocupació i restauració de la ciutat i el territori. L'arquebisbe va dur a terme una sèrie de viatges per la Península Ibèrica, França i Itàlia amb l'objectiu d'aglutinar suports per a la restauració de la seu de Tarragona. L'any 1119 va rebre la butlla papal de Gelasi II i el suport dels bisbes de regne de França, Provença i Catalunya. L'any 1122 va viatjar a Terra Santa. Aquest viatge el va fer coneixer de primera mà el fenomen de les croades. Quan va retornar a Barcelona va instituir un altar a la catedral dedicat al Sant Sepulcre, un fet significatiu que confirma els interessos de l'arquebisbe Oleguer per vincular els processos de conquesta i ocupació del sud de Catalunya amb el que estava succeint a Terra Santa, a l'altre costat del Mediterrani. Per altra banda Oleguer va participar en el Concili Laterà I que va tenir lloc l'any 1123, on al Canon XI s'estableix la Croada a *Hispania*. En aquest concili el papa Calixte II el nomena legat papal i participà possiblement en campanyes contra els regnes de Taifa de Lleida i Tortosa. Tres anys més tard (1126) Oleguer va participar en el Concili mixt de Barcelona on es van disposar els avantatges per participar en la croada. L'any 1128 de deu anys d'esforços per part d'Oleguer, s'aconseguia la restauració definitiva de Tarragona emparada sota el règim ideològic de croada[600]. A mesura que s'anava afermant l'avenç cristià per les terres de la Conca de Barberà i el Camp de Tarragona la fortalesa islàmica de Siurana prenia una importància capdal. La seva rellevància queda patent a les fonts documentals medievals. Finalment l'any 1146 el comte Ramon Berenguer IV a donar Siurana ("*castrum et villam de Siurana cum omnibus terminis suis*")[601] a Berenguer Arnau i els seus fills, amb la reserva d'una cinquena part per a l'orde del Temple, tant pel que fa a la vila com als honors del seu terme.

Però aquesta donació no es va traduir en un intent de conquesta o, si més no, no se'n té cap notícia. Ramon Berenguer IV va preferir concentrar els seus esforços en la conquesta de Tortosa i Lleida, que es va dur a terme entre els anys 1148-1149. A aquest primer intent de conquesta va succeïr el segon, datat a la tardor de l'any 1154. Un cop conquerit el terme de Siurana, el territori es va integrar al parimoni reial. Inicialment la castlania de Siurana va ser concedida a Beltran de Castellet i més endavant a Albert de Castellvell. Ambdós personatges havien contribuït a la conquesta. Durant el regnat d'Alfons I la major part de l'antic terme islàmic de Siurana va formar part de la batllia de les Muntanyes de Prades. Territori reduït per la separació d'Escornalbou per la banda sud i per Montblanc a la banda est. La batllia era governada per un batlle general que residia al castell de la vila de Prades. Des d'Alfons I la batllia de les Muntanyes de Prades fou utilitzada com a escreix de les reines. A partir de l'any 1174 la vila i el seu terme van pertànyer a la reina Sança, en ocasió del seu matrimoni amb Alfons I.

[600] El cronista normand Orderic de Vitalis explica com una de les primeres mesures va ser treure els arbres dels edificis i estructures arquitectòniques preexistents així com la restauració de les muralles romanes. La crònica d'Orderic apunta com en aquest període molts dels prelats mercenaris tenien l'objectiu de refer els habitatges i defensar les immenses runes.
[601] GORT 1998.

Posseïen la batllia les reines Leonor de Castella, Violant d'Hongria i Constança de Sicilia. La senyoria fou cedida a mans d'atres en alguns moments, com es el cas de la comtessa Elvira d'Urgell (1209-1220) i Guillema de Montcada (1300-1309), o com garantia d'unprèstet, com és el cas de l'orde de l'Hospital l'any 1246. Aquesta batllia reial de les Muntanyes de Prades fou la base per a la creació del comtat de Prades l'any 1324.

Després de la conquesta de Siurana, inicialment aquesta va mantenir la seva rellevància al territori, però com hem vist en la seqüència d'esdeveniments posteriors i en la re-estructuració del territori per part dels nous dominadors (el comtat de Barcelona i l'església), poc a poc Siurana aniria perdent el protagonisme polític, militar, administratiu i conseqüentment el poblacional, social, econòmic i ideològic. Aquest és pot ser l'aspecte de ruptura més marcat de la política o les dinàmiques de gestió del territori per part dels conqueridors cristians, acentuat a partir del segle XIII. Aquesta característica de Siurana va intimament lligat a l'ascens i la rellevància que va arribar a aconseguir Prades en aquestes mateixes cronologies. Pujava un assentament (Prades) d'estatus, guanyant la importància cabdal que tènia la que baixava (Siurana).

Després de la conquesta cristiana en algun moment indeterminat el castell de Siurana va ser refet. L'ùnica noticia que teneim de les obres correspon a l'any 1287. Es tracta d'una referència molt tardana i poc important atés a la suma monetària esmertada: seixanta-sis sous i quatre diners-. Se sap que es va dotar al castell d'una capella dedicada a Sant Joan, documentada per primera vegada l'any 1294. No tenim cap dada arqueològica o arquitectònica d'aquesta capella. Durant els primers temps cristians la vila va ser un dels principals nuclis habitats de la zona i assolí una rellevant importància al territori. Siurana va ser refugi del catarisme. Al segle XIII el castell de Siurana, lluny de la frontera, havia perdut bona part del seu valor com a plaça militar, però per les seves característiques de castell de gran seguretat va ser transformat en presó. Robert Bernat de Foix va ser presoner. Va ser detingut al setge de Balaguer l'any 1280 i portat a Siurana l'any 1281. No va ser alliberat fins l'any 1283. El va seguir Alemany de Lentí, un cabdill sicilià traïdor a la causa de Pere el Gran. Però el personatge més notable va ser Carles el Coix, príncep de Salerm i després rei de Nàpols, clos a Siurana entre el 1286 i e 1288, que va ser alliberat en canvi de lliurar tres fills en quaitat d'ostatges, incloent-hi el primogènit i una forta quantitat en argent. Carles, Lluís i Robert d'Anjou van restar a Siurana fins el 1295. Dels tres cal destacar Lluís, que segons es diu, per la influència dels franciscans a Siurana, va fer-se religiós i arribà a ser bisbe de Tolosa i sant. Com hem apuntat anteriorment la situació encimbellada de Siurana, una vegada passat el perill islàmic (sobretot amb l'expansió per València de la Corona d'Aragó) va perdre la seva capitalitat al territori davant la vila de Prades, que reunia més avantatges de comunicacions i habitabilitat.

La constitució i consolidació de la nova xarxa parroquial i eclesiàstica al territori de seguida va tenir les seves conseqüències a Siurana amb la construcció de la parròquia de Santa Maria i la capella de Sant Joan. No es conserva cap reste arquitectònic de la capella de Sant Joan de la fortificació de Siurana. Tan sols tenim una referència textual de l'existència d'aquesta capella, datada l'any 1294. Sabem que en aquest any el rei Jaume II va donar dotze sous anuals als rèdits del forn de Siurana per el manteniment d'una llàntia a la capella de Sant Joan del castell. El batlle general de les Muntanyes de Prades restava obligat a realitzar una aportació similar. En relació a la parròquia de Santa Maria, aquesta es va bastir a l'extrem de ponent del poble de Siurana. La primera

cita del temple és del 25 de març de 1154, en la butlla del papa Anastasi IV. Es coneix el primer sacerdot de l'església, Pere, datat l'any 1164. S'ha plantejat que l'actual temple romànic no es tractaria de la parròquia primitiva datada entre els anys 1154[602] i 1164[603]. La fàbrica de l'actual temple, el romànic, es data a finals del XIII. Així doncs trobem més d'un segle en que hi havia un temple anomenat Santa Maria però que no seria el que ara coneixem. Aquest primer temple es podri haver bastit reaprofitant estructures islàmiques preexistents. Amb la consolidació del domini comtal a la regió i la progresiva expansió de la xarxa parroquial a finals del XIII es bastiria l'actual temple.

S'ha plantejat que la parròquia de Santa Maria de Siurana va va ser territorialment molt extensa. Sabem que l'any 1194 constava d'esglésies sufragànies (depenents) de Santa Maria. Al llarg del segle XIII aquestes esglésies es van separar de Santa Maria de Siurana, amb l'excepció d'Arbolí, que va dependre de Siurana eclesiàsticament fins a l'edat moderna. Sabem que els anys 1279-1280 el pagament de la dècima revela el retrocés relatiu de la parròquia de Siurana, que en aquestes dates tindria entorn a la meitat de la eligresia de Prades i es trobava per sota de la d'Ulldemolins i Cornudella de Montsant. A finals del segle XV Santa Maria de Siurana era col·lació de l'arquebisbe de Tarragona.

El temple romànic de Santa Maria de Siurana es defineix com un edifici d'una sola nau, cobert amb volta de canó seguit, de perfil lleugerament apuntat, que arrenca d'una imposta bisellada. La nau està encapçalada a llevant per un absis semicircular, obert mitjançant un estret arc presbiterial i actualment alterat per la presència d'un retule i de la Mare de Déu de l'Aigua. Aquests elements corresponen a reformes posteriors en que es va bastir també un cor elevat. La capçalera es completa amb dues absidioles semicirculars, obertes com nínxols dins el gruix dels murs, just a l'obertura de l'arc presbiteril de l'absis central. La imposta que defineix l'arrencada de les voltes és de perfil bisellat i llis. Al sector de llevant de la nau d'aquesta imposta presenta un doble zig-zag; a l'absis té una decoració escacada. Al centre de l'absis s'obre una finestra doble esqueixada, ornamentada exteriorment amb un arquivolta suportada per dues columnes. A la façana sud hi ha dues finestres i una tercera a la façana nord, de doble esqueixada. Aquesta darrera és simétrica amb l'obertura interior rectangular (amb els carreus perfectament tallats). D'aquestes finestres la situada més a ponent, tapada pel campanar, serveix actualment d'accés al cor. Al centre de cada absidiola hi ha una finestra d'una sola esqueixada, que es manifesten a l'exterior com a simples espitlleres. A la façana de ponent hi ha un ull de bou circulr d'arestes motllurades.

L'accés principal s'obre a la façana nord. Aquesta porta principal té u linda i un timpà esculpit, emasitada per tres arquivoltes en gradació, suortdes per tres prelles de columnes i emmarcada exteriorment per un gurdapols esculpit. Al mur sud se situa el cementiri o necròpolis dels segle XIII. En aquest espai funerari es document una porta que ha quedat paredada amb un arc de mig punt dovellat, llis i sense relleu en el parament. A l'angle sud-oest de la nau es localitza el campanar, en forma de torre, de plant quadrada, amb un sol nivell d'obertures a la part alta, que és clarament un cos afegit a l'obra de l'església. Presenta a la seva façana est una porta, paredada, amb llinda i arc de descàrrega, de factura bastant arcaica tot i que és clarament posterior a la construcció del temple. En el paviment de l'absidiola sud, format per la mateixa roca mare, es conserven un sèrie de marques entalles que poden correspondre a una

[602] L'any de la butlla d'Anastasi IV en que es cita el temple per primera vegada.
[603] Primera referència d'un sacerdot a Santa Maria de Siurana.

estructura d'altar avui desconeguda. Aquestes marques són similars a les que es documenten en l'església de Sant Vicenç d'Albarca, encara que les de Santa Maria de Siurana són de proporcions majors.

L'aparell constructiu és molt homogeni, format per carreus ben tallats i polits, on s'observen nombroses marques de picapedres disposats molt uniormement en filades irregulars. El temple de Siurana és una construcció acurada i perfectament executada, sense cap element ornamental a les façanes que presenten una geometria nua, només trencada per les obertures i el ràfec bisellat. El model constructiu i espacial de Santa Maria de Siurana pot considerar-se com a característic de l'arquitectura catalana del segle XIII. Es tracta d'una arquitectura llunyana de les innovacions arquitectòniques de Tarragona i Lleida, l'arquitectura del cister. No obstant això l'edifici de Santa Maria integra elements propis de les noves fórmules arquitectòniques, com és la presència de marques de picapedrer i la bona fàbrica dels carreus. Aquest tipus d'arquitectura és fidel a la tradició romànica tradicional però amb canvis en relació amb els seus models, que es manifesten sobretot en les proporcions de les estructures absidals i la seva relació amb la nau, en una recerca d'una major integració espacial dels àmbits de l'església. D'aquest tipus d'arquitectura en són bons exemples Santa Maria de Siurana, les esglésies de Sant Eugènia de Saus o Sant Julià de Verges, a l'Empordà, o la mateixa Sant Vicenç d'Albarca. S'ha plantejat que l'estructura de la capçelera, amb les absidioles encastades en el el gruix dels murs, és una solució singular que trobem en les grans estructures del segle XII, com als transseptes de la Seu d'Urgell o Cornellà del Conflent, o l'absis de Santa Maria de Porqueres o, més a prop de Siurana, a la capçálera de les esglésies de Santa Maria del Camí o Sant Pere de Pierola (Anoia), que representen una simplificació de les estructures de capçalera trebolades.

El conjunt escultòric més rellevant de Santa Maria de Sirana es situa a la portada del mur nord. Aquesta portada és constituïda per tres arquivoltes i un guardapols que descansa en una imosta que coincideix amb una semicolumna. Es documenten tres parelles de capitells, amb una alçada aproximada d'uns 40 centímetres. Els més allargats són els os intermedis amb una alçada de 42 centímetres. Els capitells estan decorats amb motius vegetals i figurats. Els capitells figurats representen a Daniel a la fosa dels lleons. Les impostes estan decorades amb un element repetitiu en forma de petxina i amb molt de relleu. Aquests elements decoratius es troben a finals del segle XII i la primera meitat del XIII. El timpà, situat entre la llinda i l'arquivolta interior amb un evident desajust de dimensions, ha induït a pensar de forma unànime que es tracta de un reaprofitament d'un temple anterior. En el centre de la composició hi ha la crucifixió de Crist, tema que representa una innovació iconogràfica als timpans catalans. En el cas de Santa Maria de Siurana la figura de Crist *in sede Maiestatis* es remplaçada per Crist crucificat de quatre claus i coronat[604]. La composició del timpà és dificultosa a causa de la falta d'antecedents o models de composició similar. A partir d'arguments estilístics i iconogràfics, la datació del timpà oscil·laria entre finals del segle XII i principis (primer terç) del XIII.

Al centre del mur exterior de l'absis hi ha una finestra de doble esqueixada coronada per una arquivolta i un guardapols, amb les impostes ormades per un doble filet. La

[604] En l'escultura romànica catalana aquesta imatge de Crist apareix en obres com Sant Pèir d'Escunyau o en el de Sant Miquel de Villa (tots dos a la Vall d'Aran), que foren creats per a ser col·locats en timpans. Però també fou emprat en la figuració de capitells, como a Santa Maria de l'Estany o a Sant Andreu de Salardú.

decoració escultòrica se centra en les dues columnes que flanquegen exteriorment la finestra i que repeteixen el mateix tipus de decoració del capitell que trobem a la portada de l'església. Als murs interiors de l'església hi ha una línea d'impostes a manera de fris que presenta un triple repertori decoratiu. A l'absis hi ha un escacat amb tres fileres de daus d'esquema clarament romànic. Als murs laterals l'element emprat és una doble ziga-zaga semblant a la de la porta. També s'observa una sèrie de volutes que son testimoni d'un ús popular dels repertoris plenament romànics.

A l'església de Santa Maria de Siurana es localitzen tres piques beneiteres. La primera té una alçada de 22 centímetres i a 41 centímetres de diàmetre, de configuració cilíndrica. La segona pica està encastada en el mur septentrional amb 25 centímetres d'alçada per 41 centímetres de diàmetre. La tercera pica és molt més simple i sense decoració escultòrica. Aquestes piques s'han datat a finals del segle XII. A l'exterior de l'església de Santa Maria de Siurana, tocant a l'absis, es localitza un sarcòfag sobre mènsules que popularment es coneix amb el nom de la "Tomba de la Reina Mora". El sarcòfag es defineix com un monòlit de pedra de 2,19 metres de llarg per 0,80 d'amplada i 0,62 metres d'alçada. El monòlit esta buidat a l'interior i té unes parets d'entre 8 i 12 centímetres de gruix. L'única decoració es presenta al llarg de la car vista en forma de petita motllura circular. El sarcòfag descansa sobre tres grans mènsles de factura grollera. La datacio del sarcòfag oscil·la entre els segles XII-XIV. Es tracta d'un tipus d'estructura funerària similar a les que trobem a Poblet en aquestes mateixes cronologies.

D'época medieval es documentaba una imatge original de la Mare de Déu que presidia l'altar major. Aquesta imatge va patir un robatori l'any 1979. La peça es bastant tardana; ha sigut datada a finals del segle XIII. Al fossar de Siurana es documenta un conjunt d'esteles funeràries de tipologia discoïdal. Es tracta d'una rellevant col·lecció que ha sigut objecte d'estudis monogràfics. Els estudis precedents han comtat un total d'onze peces, algunes de les quals dissortadament han desaparegut del catàleg. Les esteles 1, 2, 3 i 4 es localitzen encastades al mur de contencio del Pla de l'esglesia, servint de tanca a la necròpoli. A continuació enumenarem les esteles discoïdals documentades al fossar o necròpoli medieval de Siurana:

1- Té una alçada de 54 centímetres, un diàmetre de 33 centímetres, un coll de 21 centímetres i gruix de 14 centímetres. L'estela apareix ciselada en una cara amb una creu grega emmarcada en una bordadura simple i en l'altra amb una flor de sis pètals dins el mateix motiu ornamental. El peu és en forma de cua d'oreneta de costats rectes.

2- Té una alçada de 55 centímetres, un diàmetre de disc de 31 centimetres i un coll de 20 centímetres, amb base de 23 centímetres i gruix de 16 centímetres. Presenta les mateixes decoracions que l'estela 1. El peu es de forma de cua d'oreneta de costats rectes.

3-Té una alçada de 50 centímetres, un diàmetre de disc de 32 centímetres, coll de 19 centímetres i base de peu de 17 centímetres en una cara. El gruix de la peça és de 20 centímetres. Presenta decoració en una sola cara, que és una creu patent de braços curvilinis inscrita en una bordura simple. El peu és de costats rectes.

4-Té 46 centímetres d'alçada, disc de 31 centímetres, coll de 17 centímetres, base del peu de 20 centímetres i gruix de 18 centimetres. Malgrat que està força malmesa, es pot

observar que és decorada per una cara, amb una creu patent de braços curvilinis inscrita en una bordura simple. E peu és de costats rectes.

5-Aquesta cinquena estela es troba encastada en la façana de la casa de Josep M. Bertran i tan sols se'n conserva el disc, força malmès. El disc fa 32 centímetres de diàmetre i és decorat amb una flor de sis pètals dins una bordura simple.

6-Aquesta peça es locaitza al pati de la casa de Joaquin Bertran. Es defineix com una estela discoïdal amb peu recte, orça ampla i amb espatlles que li dóna un aspecte antropomorf. La seva alçada és de 61 centímetres i té un disc de 29 centímetres de diàmetre, coll de 15 centímetres i base del peu de 27 centímetres. El gruix és de 20 centímetres. Té na cara llisa i en l'atra la inscripció JB, possiblement com a resultat d'un reaprofitament de la peça.

7-Es localitza al mur de tanca de la casa dels Casademunt. Aquesta peça presenta la mateixa tipologia de peu que la 6. Té una alçada total de 55 centímetres, un disc de 28 centímetres, coll de 17 centimetres i base de peu de 28 centímetres amb un gruix de 17 centímetres. Només presenta una cara decorada amb una creu patent de braços curvilinis dins una bordura simple. Aquest motiu està descentrat respecte l'eix de la peça.

8-Aquesta peça es troba al pati de Cal Llussà i respon a la mateixa tipologia que les esteles 6 i 7. Té una alçada de 57 centímetres, un diàmetre de 54 centimetres, un coll de 22 centímetres, un peu de 33 centímetres i n gruix d'entre 11 i 14 centímetres. No presenta cap tipus de decoració a cap de les cares.

9-Es localitza a l'interior de la casa d'Àngel Gil. És una estela de cap discoïdal i peu de costats rectes. La seva alçada total és de 63 centímetres, té un diàmetre de disc de 35 centímetres, coll de 19 centímetres i base de 19 centímetres; el gruix és de 15 centímetres. En una cara s'aprecia una creu patent dins una bordura simple i en l'altra una flor de sis pètals dins el mateix motiu d'orla.

10-Aquesta peça es documenta, com l'anterior, a la casa d'Àngel Gil. Es tracta d'una estela de cap discoïdal i peu en forma de cua d'oreneta de costats rectes. L'alçada total és de 51 centímetres i té un disc de 31 centímetres de diàmetre i probablement decorat amb una bordura de creu patent de braços rectes.

11-Aquesta peça es localitza encastada a la façana de Cal Molet. Molt malmesa. Només s'observa una cara que conserva part del bocí del disc, d'uns 32 centímetres de diàmetre aproximadament. Esta decorada amb una bordura de creu patent de braços rectes.

12-Es localitza als baixos de l'abadia i actualment ha desaparegut. Segons les observacions fetes per M. Martorell es dedueix que es componia d'una creu patent de coronament conex dins una bordura simple en una de les seves cares.

La datació de les esteles discoïdals no és simple. Aquests tipus d'estructures quasi sempre es troben descontextualitzades i sense nivells estratigràfics arqueològics que

permetin datarl-les. No obstant això els estudis de J.J.Menchon han pogut datarles de forma generalitzada a partir del segle XII[605].

Com veiem les dades relatives a la construcció i elements que sí hem pogut documentar de la parròquia de Santa Maria de Siurana indiquen la rellevància de l'emplaçament en els primers temps medievals immediatament posteriors a la conquesta feudal de 1154. Aquests indicis al costat de la progressiva decaiguda dels segles XIV-XV ens fa plantejar que la Siurana islàmica no va anar totalment destruïda per la conquesta, sinó que el seu important contingent poblacional i les seves estructures van deure adaptar-se o emmotllar-se a la nova situació de domini polític-militar i evidentment a les profundes transformacions ideològiques i religioses que van significar la implantació d'una xarxa parroquial, simbolitzada en la parròquia de Santa Maria.

Des del segle XI i ja manifestament documentat per als XII i XIII d.C,. les estructures excavades al terra o la roca natural van donant pas a les bastides en superfície amb cimentacions i paraments muraris de fusta, però cada vegada més generalitzat de pedra[606]. Les estructures en superfície de la residència-granja de Santa Maria de Veciana[607] i el *domicilium* senyorial d'Olèrdola manifesta aquesta tendència cap a la "petrificació" de la casa. Procés que per altra banda es documenta a tota Catalunya, la Península Ibèrica i l'Europa Occidental. "La Torre" de Sant Marc d'Argençola s'apropa tanmateix a un model que tendeix cap a aquesta "petrificació": ho trobem a les fases primerenques, estructures que progressivament es van monumentalitzant. Les petites cases de "La Torre" es van fent més grans, menjant-se les fases precedents i desenvolupant, ja per a cronologies de la Baixa Edat Mitjana, estructures de pedra més extenses i possiblement amb doble altura[608]. Podem parlar d'una substitució del material arquitectònic als segles XI-XII d.C.? Amb moltes precisions la resposta seria positiva. Aquest plantejament al que gradualment estem arribant els arqueòlegs pot explicar la gairebé total absència de restes arquitectòniques a Siurana de cronologies islàmiques. L'argument és senzill (mancant rigoroses excavacions arqueològiques): els edificis i els seus materials són, progressivament, reemplaçats.

Aquesta tendència a la "petrificació" que va suposar l'abandonament de la cabana com espai residencial no va afectar només a l'elit dominant. Al llarg dels segles X-XI i ja consolidat als XII-XIII d.C., les comunitats rurals van desenvolupar assentaments amb estructures residencials bàsicament bastides en pedra[609]. A l'exemple de la casa-granja de Santa Maria de Veciana[610] i podem citar dos casos paradigmàtics dels que tenim molta informació. Es tracta del anomenat Sector 01 d'Olèrdola i del poblat de la Quadra de la Cogullada. En l'anàlisi de les estructures en superfície documentades entre el Llobregat i el Gaià, el cas d'Olèrdola és especialment rellevant per la complexa seqüencialització de fases successives que es poden datar entre el IX i el XI d.C. El poblat de la Quadra de la Cogullada neix al s. XI i, encara que no disposem d'informació en extensió del jaciment, l'anomenada com Casa de la Sitja exemplifica les tipologies d'estratègies residencials que es desenvolupen a l'Alta Edat Mitjana.

[605] Evidentment l'argument de J.J.Menchon és simple: tenen que ser posteriors al segle XII ja que abans Siruana era un *hisn* islàmic. Així doncs en realitat J.J. Menchon no les data, més bé li dona una adscripció cronológica-cristiana per derivació dels fets històrics.
[606] Exemples de l'Europa occidental a FOSSIER 1984, 219-222.
[607] ARBÓS 2003, 231-233.
[608] NADAL, PASCUAL 2004, 217 i ss.; NADAL et alii 2005, 161 i ss.
[609] GUIDI-SÁNCHEZ 2010b.
[610] ARBÓS 2003, 225 i ss.

Aquests exemples, propers geogràficament de la nostra àrea objecto d'estudi, exemplifiquen models arquitectònics i materials que ara com ara no han pogut documentar-se a Siurana en època islàmica. No obstant això creiem que encara que no s'hagin localitzat, aquests van deure existir. A continuació analitzarem amb detall aquests dos jaciments amb la voluntat d'exposar els trets principals d'aquest progressiu abandó de les tècniques i els patrons materials i ideològics vinculats a les estructures excavades i el desenvolupament de la tendència cap a la "petrificació" i cada vegada més complexitat de les residències bastides més enllà de l'any 1000[611]. Creiem que aquests processos són els que van patir els grans enclavaments documentats a la nostra àrea d'estudi: l'Espluga de Francolí, Montblanc, Vimbodí, el propi monestir de Poblet, Prades, Siurana, etc. Altres nuclis poblacionals més reduïts com són Vilanova de Prades, la Farena, Capafonts, Rojals, Mont-ral, la Mussara, la Febró, etc, també van deure seguir aquest esquema: el progressiu ús de la pedra en les seves construccions -religioses, residencials, productives i militars- en la segona meitat del segle XII i la consolidació d'aquest sistema en el XIII i en centúries posteriors.

Identificació dels principals espais i estructures arquitectòniques de la fortificació de Siurana, segona meitat del segle XII – principis del segle XIII.

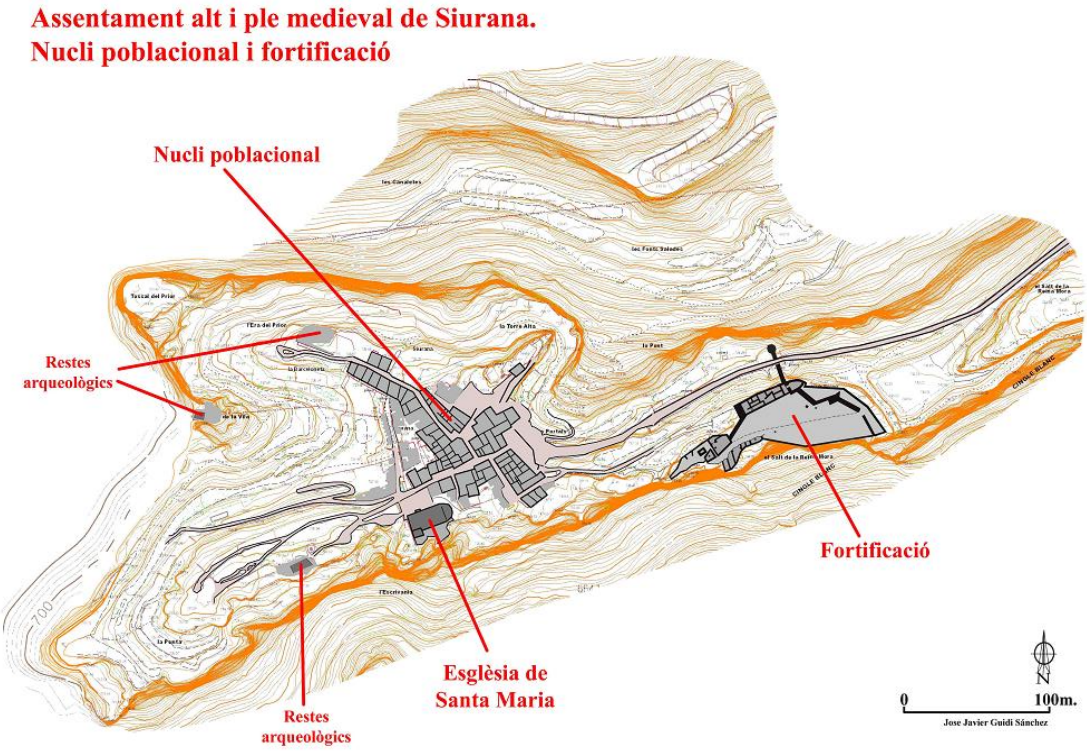

[611] No volem fixar a l'any 1000 cap transformació rellevant en l'evolució de la *domus ruralis* del nostre territori. No obstant això com veurem més endavant hi ha una tendència a partir del s. XI d.C. en l'evolució d'aquestes residències cap una major solidesa i sofisticació dels hàbitats. Contextualitzacions històriques: BONASSIE 1975, 1979, 1993.

Siurana de Prades.

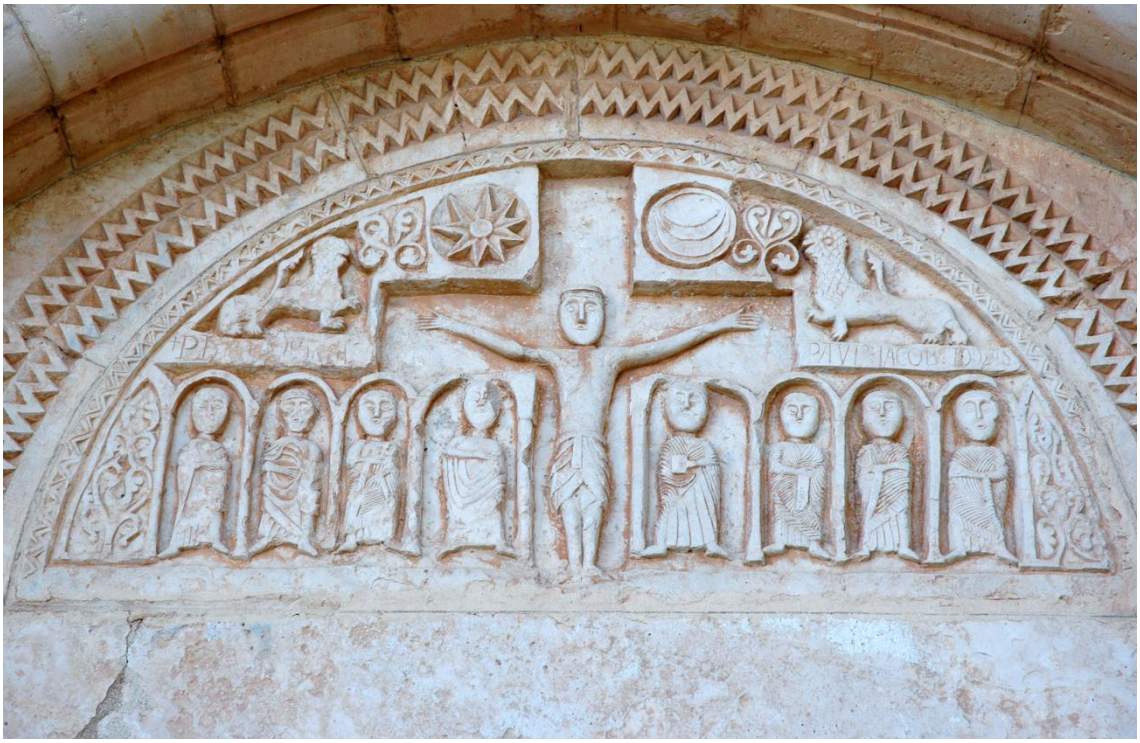

Timpà de Santa Maria de Siurana.

5.2.2. De la Prades islàmica a la cristiana: l'ascens d'un nucli poblacional.

Com hem apuntat, la presa de Siurana no va significar el seu primerenc decaïment, però sí l'ascens del poder polític, administratiu, demogràfic i en conseqüència social, econòmic i religiós de Prades. De nou l'orografia i la situació en relació al relleu i les vies de comunicació resulten rellevants. Ja hem apuntat a l'hora de situar i descriure l'assentament islàmic com Prades és al centre de l'altiplà del cim de les muntanyes, a 950 m d'altitud. D'altra banda està perfectament comunicada amb camins directes amb tots els pobles de la rodalia. De les seves antigues fortificacions resten només alguns fragments de muralla, basaments de torres i dos notables portals adovellats. Del castell de Prades solament resta el record (era ja totalment arruïnat i feia la funció de corral el 1929), a part alguns vestigis de la seva església, romànica, que era d'una nau amb absis rodó i finestra central esqueixada. És interessant l'església parroquial de Santa Maria, amb una gran nau, de transició del romànic —al qual pertany la porta lateral— al gòtic, amb elements renaixentiste a la façana principal. L'absis és sisavat i té els angles reforçats per contraforts. Davant la porta lateral que s'obre vora el portal de la muralla hi ha una creu de terme, possiblement del segle XIII.

Els edificis són de pedra vermella, la dita pedra esmoladora. Això ha fet que Prades sigui coneguda com la Vila Vermella. Als voltants s'han edificat modernament un bon nombre de xalets. El nucli vell de la vila de Prades ha estat declarat conjunt historico-artístic. Al començament del segle XX fou enderrocada la capella de Sant Antoni, vora la qual segons la tradició s'havia alçat el poble primitiu[612]. Al terme s'han trobat uns abrics neolítics a la cova del Cisterer i al pla de la Guàrdia; també puntes de fletxa de coure i fragments de grans vasos del calcolític final al coll de les Forques (on també s'han fet prospeccions que demostren la presència de poblament en els primers temps del període ibèric) i restes de pintura rupestre molt esquematitzada als Castellots. Al Mas del Dineral, vora el barranc, es trobaren 11 sepulcres de lloses, cinc o sis als Rossinyols i d'altres d'aïllats als Segalassos i al Mas de Regiment. Sembla que hom pot documentar una ocupació continuada des del neolític fins als nostres dies. En aquest sentit volem reiterar la possibilitat que aquestes coves poguessin ser parcialment ocupades o poblades en cronologias islàmiques i medievals, si ben els testimoniatges són molt fragmentaris. No obstant aquest fet, no podem desprendre'ns d'aquests indicis.

Se suposa que els àrabs hi edificaren un castell, que hauria estat especialment fortificat cap al 1090 a causa de l'avanç de Ramon Berenguer III pel Gaià i el Penedès. En un principi Prades hauria estat inclosa en la carta de poblament de Siurana de l'any 1153. La carta de poblament atorgada per Ramon Berenguer IV a Prades és de l'any 1159 i cedia als habitants del territori el lloc de *Pratis* per a construir les cases i les terres per al conreu, amb la lliure utilització i possessió dels prats i boscos de tota la muntanya de Siurana. Cap al 1170 els sarraïns que havien restat a les muntanyes de Prades i Siurana es revoltaren i foren expulsats del territori per Ramon Berenguer IV. L'any 1193 s'hi refugià Alfons I fugint de la pesta. Alfons I, que volia la vila lligada a la corona, en nomenà batlle Pere de Déu, tot i cedir-la després a la seva muller Maria en esponsalici. La butlla del papa Celestí III del 1194 cita la seva església parroquial, que dóna com a dependent de la pabordia.

[612] No tenim dades arqueològiques fiables per poder afirmar aquesta idea generalitzada.

Prades es localitza al centre de les Muntanyes de Prades, en un altiplà, a ímit amb la Conca de Barberà, l'Alt Camp i e Priorat[613]. Hem plantejat que l'origen de Prades és islàmic. Durant tota l'edat mitjana Prades va tenir una importànica cabdal dins les Muntanyes de Prades: era una de les principals viles del comtat de Prades junt a Falset. La cita més antiga de la vila de Prades data de l'any 1159, quan el comte Ramon Berenguer IV, una vegada conquerida Siurana, va concedir una carta de població als habitants del territori. La vila va estar sota domini reial des de la seva conquesta al segle XII fins la constitució del comtat de Prades de l'any 1324 per part del monarca Jaume II, tenint el seu moment de màxim desenvolupament entre els segles XIII-XIV.

L'any 1200 ja tenim constància documental del mercat de la vila. Als segles posteriors es van portar a terme fins a quatre fires de bestiar a l'any. Al segle XIV es tenen evidències d'una comunitat jueva (presència d'un call) i l'any 1290 es va establir l'ordre mendicant de la Mercé. La vila de Prades va ser la capital de la batllia reial de les Muntanyes (1159-1324) de Prades i més tard del comtat del mateix nom[614] (a partir de l'any 1324). La batllia de Prades, successora en bona part de l'antic valiat de Siurana, comprenia els llocs i viles de Prades, Siurana, Capafonts, la Febró, Ulldemolins, Albarca, Vilanova de Prades, Cornudella de Montsant, Arbolí, l'Aleixar, Vilaplana, Maspujols, Mont-ral, Samuntà, la Riba, Cabrera, Farena i la Mussara. El batlle de les Muntanyes de Prades residia habitualment en el castell de la vila de Prades. L'any 1324 el rei Jaume II creà e comtat de Prades per al seu fill Ramon Berenguer, ue el permutà al seu germà Perepel comtat d'Empúries l'any 1341. L'ambit geogràfic del comtat es corresponia amb els límits de l'antiga batllia reial de les Muntanyes de Prades i tenia annex els dominis de la baronia d'Entença. Una vila d'aquesta baronia, Falset, fou la capital efectiva del comtat de Prades en época Baix Medieval. Totes aquestes dades històriques subratllen la rellevància de la vila al llarg de l'edat mitjana.

La senyoria comtal incloïa, a més de l'extensa baronia d'Entença, Prades, Cornudella, Ulldemolins, l'Aleixar, Capafonts, Albarca, Vilanova de Prades, Vilaplana, Arbolí, la Mussara, Farena, Samuntà i Plana, la Riba, la Febró, Siurana, Maspujols, el Mas d'Angles i Mont-ral i drets damunt altres localitats pertanyents a Poblet i Escaladei. El comtat de Prades tenia junt amb la baronia d'Entença, que li era inalienable, uns 1157 km^2, amb terres situades al Baix Camp, el Priorat i l'Alt Camp bàsicament[615]. Com hem reiterat (considerem fonamental subratllar el concepte de la creixent rellevància a tots els nivells) Prades es va convertir l'el principal nucli pobacional de l'interior del sistema muntanyenc. Les dades històriques així ho confirmen. A continuació ens centrarem en l'estudi de la morfologia urbana d'aquesta població. En l'espectacular creixement i en com en el traçat actual encara avui podem reconèixer espais i estructures medievals.

[613] Mapa: 33-17 (445). Situació: 31TCF317753. Per arribar des de Reus cal agafar la carretera C-242, un cop passat el poble d'Albarca cal prendre a mà dreta un trencall que mena a la vila.
[614] Encara que Falset exercí a capitalitat efectiva.
[615] En el cens de 1365-70 assolí 160 focs, tot i que la Pesta Negra havia provocat una notable emigració i una gran inestabilitat. El 1414, pel matrimoni de la comtessa Joana, el comtat s'uní amb el ducat de Cardona i després amb els d'Empúries-Sogorb i, finalment, el 1663, pel casament de la pubilla Caterina d'Aragó amb Juan de la Cerda, amb el ducat de Medinaceli, fet que implicà la castellanització total dels titulars i el trasllat de l'arxiu a Sevilla. Cal recordar que a la mort del rei Martí I el comte Joan de Prades fou un dels aspirants a la corona catalana. Els pobles del comtat es reunien en el Consell General de la Terra, possiblement molt paral·lel a la Comuna del Camp.

L'urbanisme de la vila de Prades és hereu de la morfologia que prengué aquesta població durant la plena edat mitjana. El nucli antic de Prades es a desenvolupar en relació a diversos centres o pols d'atracció. S'han pogut identificar quatre d'aquests pols o nuclis originaris de l'urbanisme medieval de la vila de Prades:

1-El primer nucli és l'església parroquial, situada a l'est de la població.
2-El segon nucli és el castell, situat a nord-est.
3-El tercer nucli se situa a la plaça al costat de l'església, on es realitzava el mercat.
4-El quart nucli era el pont i el riu de Prades, a l'extrem nord de la vila, principal recurs hidríc de l'assentament.

La forma de la vila de Prades és bàsicament triangular, adaptada al relleu amb l'església i la plaça a un extrem, el Castell, el pont i el riu als altres. La vila tenia quatre portals o entrades:

1)El de l'est; situat al costat de l'església i de la plaça. És el portal més gran.
2)El portal del nord, que anava en direcció a la Conca de Barberà, situat en front al pont. Conservat en l'actualitat.
3)El portal de l'oest, que es devia situar sota el castell i segurament formaria part de les estructures d'aquesta fortalessa. Aquest portal conduia a un camí que portava cap al Priorat.
4)El portal del sud portava cap al Camp de Tarragona.

Els carrers i les places s'organitzen en funció dels diversos centres vilatans que hem esmentat anteriorment. El carrer de Sant Martí i el carrer Baixada del Castell permetien de comunicar l'església i la plaça amb la fortificació. El carrer de Sant Antoni unia la plaça amb el portal del pont. Finalment, l'actual carrer Costa i Castell unia el portal del Pont amb el castell, tot resseguint les muralles per la banda nord-oest. Aquests elements configuraven la xarxa viària de la vila de Prades medieval. Al costat d'aquests camins-carrers trobem e carrer de l'Aigua, que segurament s'obria al portal de migdia. A més d'aquestes vies més importants cal esmentar altres carres o passatges secundaris. Destaquen el carrer Alt del Castell, a la banda occidental de la població i el passatge del Castell, ambdós en paral·lel al carrer Baixa del Castell. També cal esmentar el Carrer Nou, porxat, que uneix el carrer de Sant Martí i el carrer de Sant Antoni, a més de l'actual Carrer Major, paral·lel al de Sant Martí. Finament tenim el carrer del Forn, situat a l'extrem sud-estde la població, prop a la plaça. Tot l'espai de la vila de Prades estava protegit per un recinte emmurallat. En l'actualitat es conserven restes de la muralla medieval als portals de llevant (al costat de l'església) on es documenta una gran portalada acabada amb un arc de mig punt fet amb dovelles ben escairades. Damunt la portalada es documenta un matacà monumental. El portal del nord, situat al costat del pont, és d'origen medieval. Al costat d'aquest portales conserven restes de la muralla. A més, es documenten fragments de muralla a l'angle sud-est, al sector occidental –per tant, prop del castell- a sector del nord-oest –entre el portal de pont i el castell-.

El castell se situava a l'extrem nord-oest de la vila. En l'actualitat el seu estat és ruinós i no resten estructures arquitectòniques monumentals. Manquen estudis arquitectònics de les restes del castell i no s'ha portat a terme cap intervenció o seguiment arqueològic que ens permeti definir-lo amb precisió. Durant l'època moderna el castell va fou abandonat i es va transformar en un espai de caràcter rural: es van edificar corrals i

hàbitats de pedra. Aquestes estructures dificulten més encara l'anàlisi de la fortificació. La capella del castell, Sant Miquel, és l'estructura arquitectònica que millor coneixem de tot l'edifici castral. Aquesta capella es pot visitar a l'actualitat ja que ha sigut restaurada.

Cal destacar un edifici situat a l'extrem nord de la vila de Prades. Es tracta d'una casa d'origen medieval amb funció de corral en l'actualitat. Les estructures que encara avui en dia són visibles estan formades per parets fetes amb carreus ben escairats. L'edifici, com les altres construccions que es documenten al poble, es datat per Jordi Bolòs al segle XII (segona meitat) o principis del XIII. Aquestes estructures són similars a la casa medieval de Mas d'en Batlle de Baseia (Alt Empordà). Segons J. Bolòs la vila de Prades és un bon exemple d'una forma d'organització urbanística típica d'època medieval, centrada en el castell, l'església i la plaça del mercat.

La parròquia de Santa Maria, i les capelles de San Miguel del castell i la rural de Santa Magdalena constitueixen les tres edificacions relativament ben conegudes conseqüents a la implantació de la nova xarxa religiosa o eclesiàstica posterior a la conquesta del territori de mitjan el segle XII d. de C. Aquests edificis religiosos il·lustren el control religiós i la implantació i consolidació del cristianisme sobre els territoris islàmics. La construcció d'aquests emblemàtics edificis simbolitzen el canvi i la transformació, però en el cas de Prades exemplifica la continuiad del poblament, és a dir, igual que va haver-hi una important comunitat islàmica, aquesta tindria la seva continuïtat ocupacional simbolitzada en la construcció d'aquests edificis. Es canviava de religió, però la població no desapareixia[616].

La capella de Sant Miquel del castell de Prades està situada en el núci antic de la vila de Prades, en l'espai nord-oest de la població just a l'indret on hi havia hagut el castell (ara desaparegut)[617]. Les restes de l'església són visibles des de l'actual carrer del Castell i s'hi accedeix per aquest carrer, a través dun antic corral construït davant l'església i d'un esvoranc fet a l'absis. La capella de Sant Miquel devia ésser bastida juntament amb el castell en una data indeterminada a la segona meitat del segle XII. El castell l'any 1554 ja es trobava en mal estat de conservació i sabem que l'any 1774 es va vendre en diverses parts. L'església va ser repartida entre diversos propietaris i es van bastir habitatges de caràcter rural i un conjunt de corrals. En l'actualitat la part de llevant de l'església, que no és afectada per cap habitatge. És de propietat municipal i ha patit una restauració completa. L'any 1994 es va netejar l'embigat i la teulada i es consolidà l'aparell. Les obres de restauració es van dur a terme per iniciativa de l'ajuntament de Prades i van tenir el suport econòmic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

En relació a la capella del castell de la vila de Prades resten pocs vestigis visibles del temple. Tenim l'absis conservat en gran part, amb la volta enrunada i un tram de fins a set metes de a nau i una antiga capea lateral a l'extrem de llevant del mur nord. Al centre de l'absis es localitza una finestra de doble esqueixaa amb arc de mig punt i al costat nord una petita fornícula. L'estructura de l'absis presenta un gran esvoranc al sector sud que permet el pas a l'interior de l'edifici. Aquesta obertura també permet el pas a l'interior de l'edifici; també permet veure el sistema constructiu dels murs, a

[616] Plantejament similar al que proposem per altres nuclis poblacionals del Penedès alt i ple medieval, GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.
[617] Mapa: 33-17 (445). Situació: 31TCF317753.

l'exterior de pedra treballada i amb el nucli de maçoneria i morter de calç. També es conserva una petita capella lateral a l'extrem nord de l'estructura arquitectònica. La capella es defineix com una estructura relativament sòlida i de dimensions monumentals. Es pot afirmar que és una de les capelles castrals de dimensions proporcionament més grans de l'àrea de Tarragona. Les característiques constructives de les restes arquitectòniques es defineixen per l'ús d'un aparell constructiu format per murs de carreus molt ben escairats –ben treballats i regulars- d'una gran amplada (1,50 metres). Es tracta d'un sistema constructiu propi de la segona meitat del segle XII però de que tenim exemples datats a la primera meitat del segle XIII. No obstant això a partir de la documentació textual i el propi context històric s'ha datat l'obra original de la capella al tercer quart del segle XII. Sabem que l'edifici medieval estava cobert a una volta de canó i capçada a llevant per l'absis semicircular.

La pedra emprada en la construcció de la capella de Sant Miquel de Prades és la típica arenisca rogenca de la serralada de Prades. Al costat nord de l'església hi ha oberta una antiga capella de planta rectangular, coberta amb volta de canó i que presenta una finestra, una petita port d'accés i una obertura efectuda a gruix dels murs fets tardanament. El mur sud de la nau fou mutilat per les obertures d'accés a un habitatge construït al sector de ponent de la nau del temple. La porta del nou edifici insinua el brancal de la porta primitiva d'accés a l'església. L'altra obertura original d'aquest mur és una petita finestra molt alta i amb orma d'espitllera, d'arc de mig punt, situada molt a prop de l'absis i d'un petit contrafort.

La primera vegada que es documenta la parròquia de Santa Maria de Prades és la carta de poblament de Ramon Berenguer IV de l'any 1159. En aquest text es permeteix la construcció de la vila i de l'església. El temple de *Pratis* apareix ja bastida l'any 1194, esmentada a la butlla del papa Celestí III, al llistat d'esglésies de l'arxidiòcesi de Tarragona. Sabem que els anys 1279 i 1280 el rector de Prades va lliruar 100 sous per la dècima papal. Aquest fet subratlla la seva rellevància. L'edifici actual és majoritariament gòtic i renaixentista. L'església va patir un incendi l'any 1837. I destruccions l'any 1936. Al cementiri es documenta una estela funerària datada al segle XII. Es tracta d'una estela de cap discoïdal i peu recte. En una cara es localiza una creu grega en relleu i en l'altra un escut (motiu heràldic).

A finals del segle XIII es documenta Santa Magdalena de Prades, una capella. L'any 1298 el canonge Andreu d'Albarca la va cedir als mercedaris e Tarragona. El document va referència a unes terres a Vianova de Prades adscrites a aquest temple, per el manteniment d'una xantria. Sabem que en aquesta capella es va establir una comanda de l'ordre de la Mercè a partir de l'any 1290.

En referència a la fortificació de Prades, actualmente està desapareguda, situada al nord-oest del clos murallat de la vila de Prades. En l'actualitat es documenten restes de l'atiga església del castell. A principis del segle XX encara eran visibles estructures arquitectòniques del primer nivell de la torre del castell i fragments de murs del recinte interior. S'ha plantejat que l'origen de la fortificació és islàmic. En un document de l'any 1287 el batlle reial de la batllia de les Muntanyes de Prades va donar als vigilants del castell dos cafisos de forment que valien 80 sous i es gastà 66 sous per les obres que es feren al castell aquell mateix any.

La vila i castell de Prades foren de domini reial des de la seva conquesta al segle XII fins a la constitució del comtat de Prades l'any 1324 per part del rei Jaume II. El marc geogràfic del comtat de Prades corresponia als antics límits de la batllia de les Muntanyes de Prades, que es constituí després de la conquesta de Siurana i tenia anexos als dominis de la baronia d'Entença. Serà una vila de la baronia d'Entença, Falset, la que esdevindrà capital del comtat. La batllia de les Muntanyes de Prades comprenia els llocs i viles de Prades, Siuraa, Capafots, la Febró, Ulldemolins, Albarca, Vilanova de Prades, Maspujols, Mont-ral, Samntà, la Riba, Cabrera, Farena i la Mussara. Durant la segona meitat del segle XII i el XIII Prades va exercir de capital en tots els sentits de l'espai geogràfic corresponent a les Muntanyes de Prades més especificamente a l'interior del relleu muntanyenc. Durant aquestes cronologies va mantenir una rellevància similar a la qual todaviá conservava Siurana segons la nostra hipòtesi de treball. No obstant això a partir del segle XIII, i de forma manifestament explícita durant els segles XIV i XV Prades es va convertir en la més rellevant de les poblacions del sistema muntanyenc, mentre que Siurana ja havia perdut tot el seu poder específic herència de la dominació islàmica precedent[618].

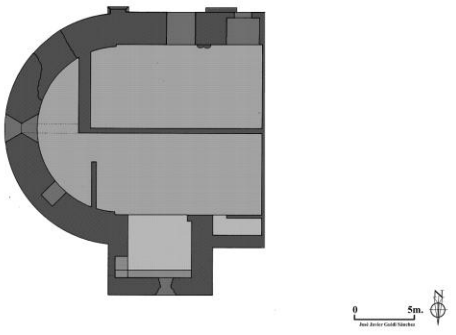

A

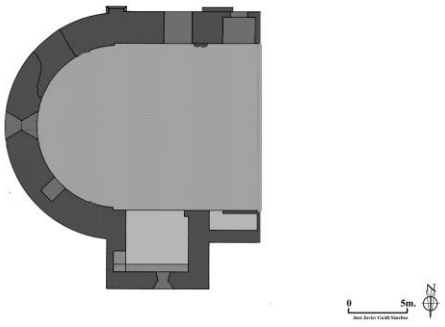

B

A)Restes arquitectònics de la capella de Sant Miquel del castell de Prades. Autor: José Javier Guidi Sánchez.B) Hipòtesi restitutiva de la capçelera de la capella de Sant Miquel del castell de Prades. Dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

[618] A l'agost del 1651 el governador castellà de Tarragona, amb el suport dels pobles de la comarca, atacà Prades; ocupada la vila, en foren enderrocades les muralles.El 1718 el seu castell estava totalment enderrocat i l'audiència de Barcelona ordenava que, per a impossibilitar-ne la defensa, s'obrissin les portes de la muralla fins a fer-les de 30 a 40 pams d'amplada. Fins entrats els anys trenta persistiren en les muntanyes de l'entorn grups armats i actius en defensa dels drets del rei arxiduc Carles III. Al llarg del segle XVIII Prades anà perdent el seu paper de capital comarcal ben comunicada amb el seu districte.

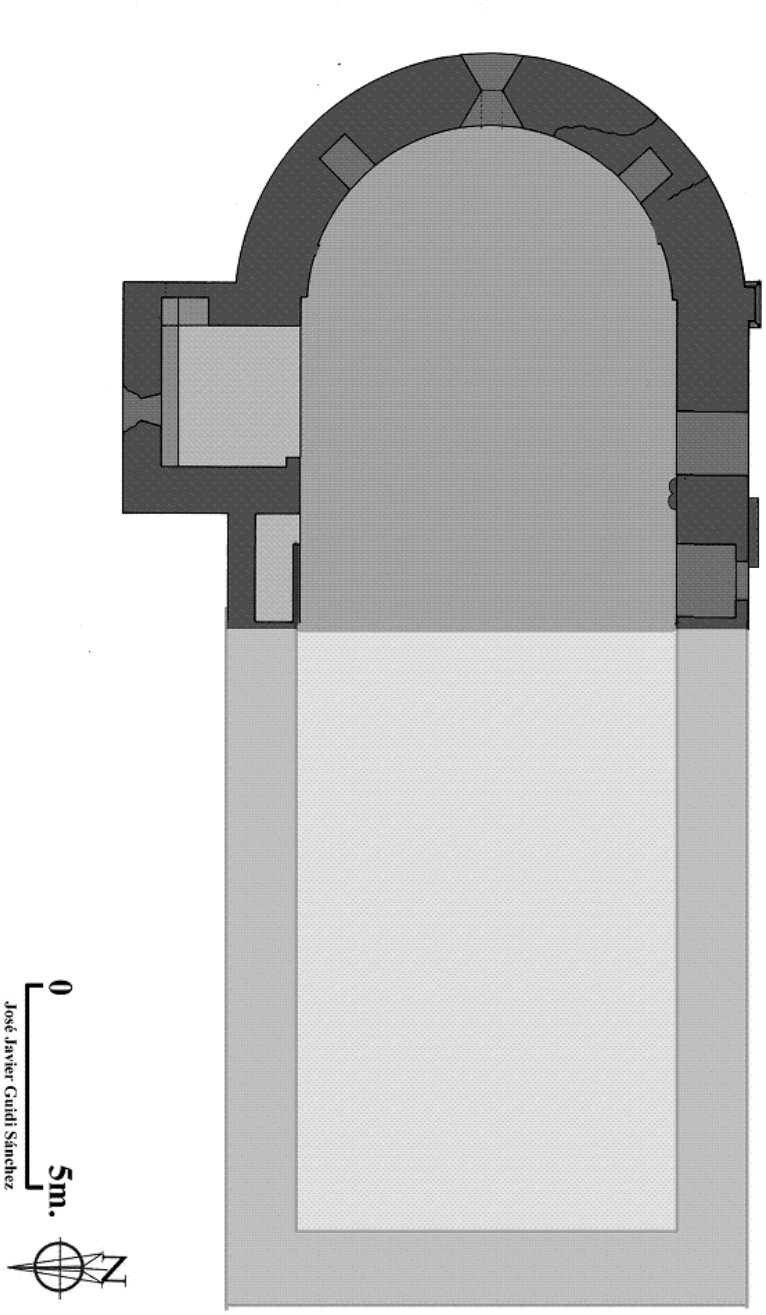

Hipòtesi restitutiva de la capella de Sant Miquel del castell de Prades, finals del segle XII. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

Castell de Prades.

Capella del castell de Prades.

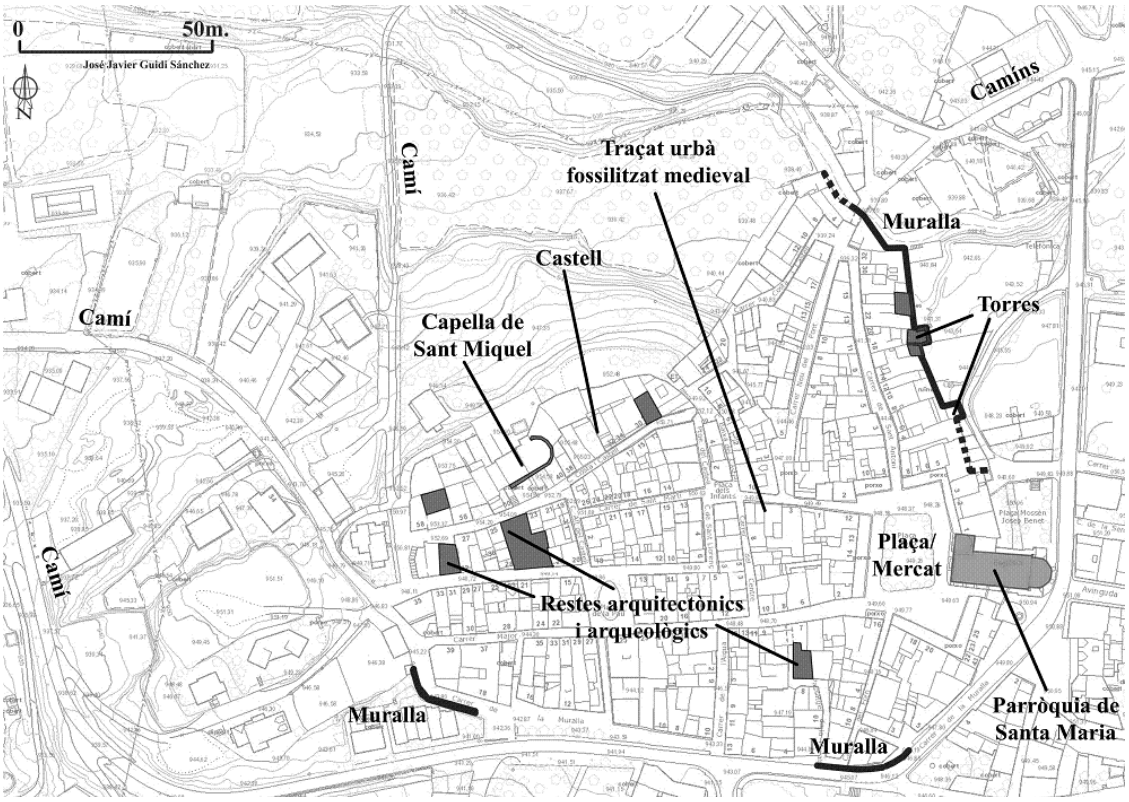

Principals estructures arquitectòniques i jaciments arqueològics medievals de Prades. Base: Institut Cartogràfic Català; dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

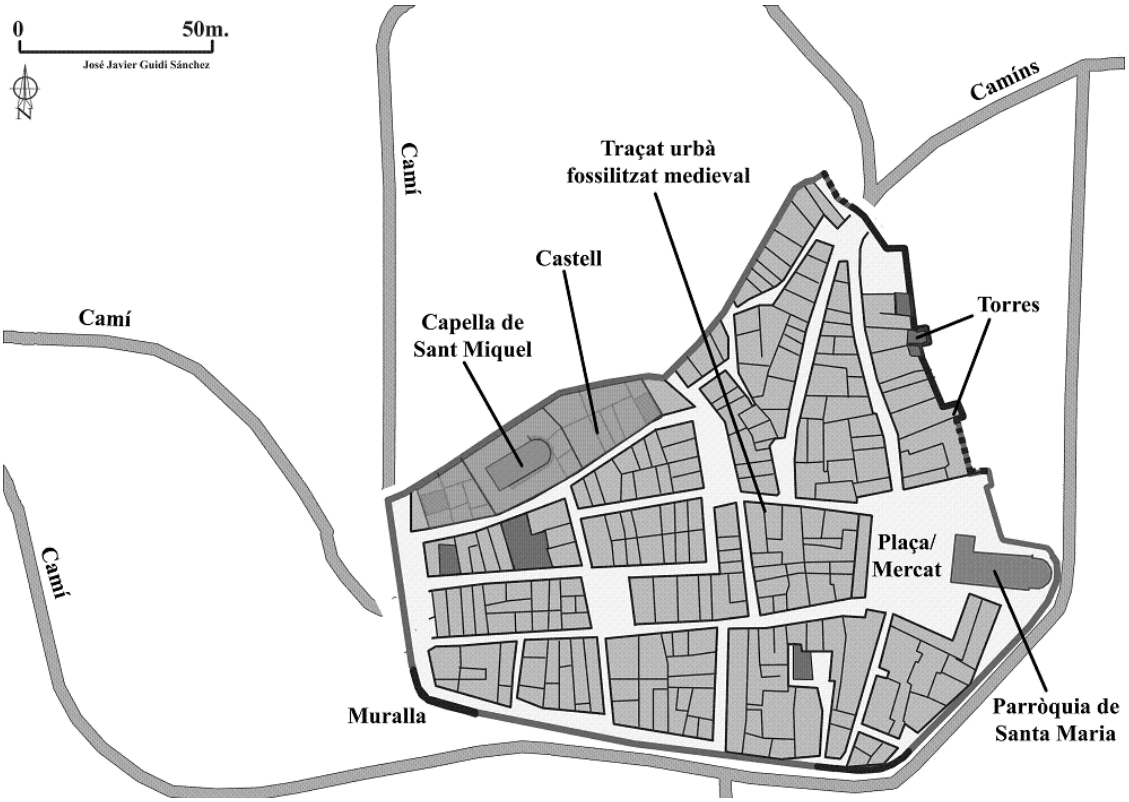

Trets principals de l'urbanisme medieval de Prades. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

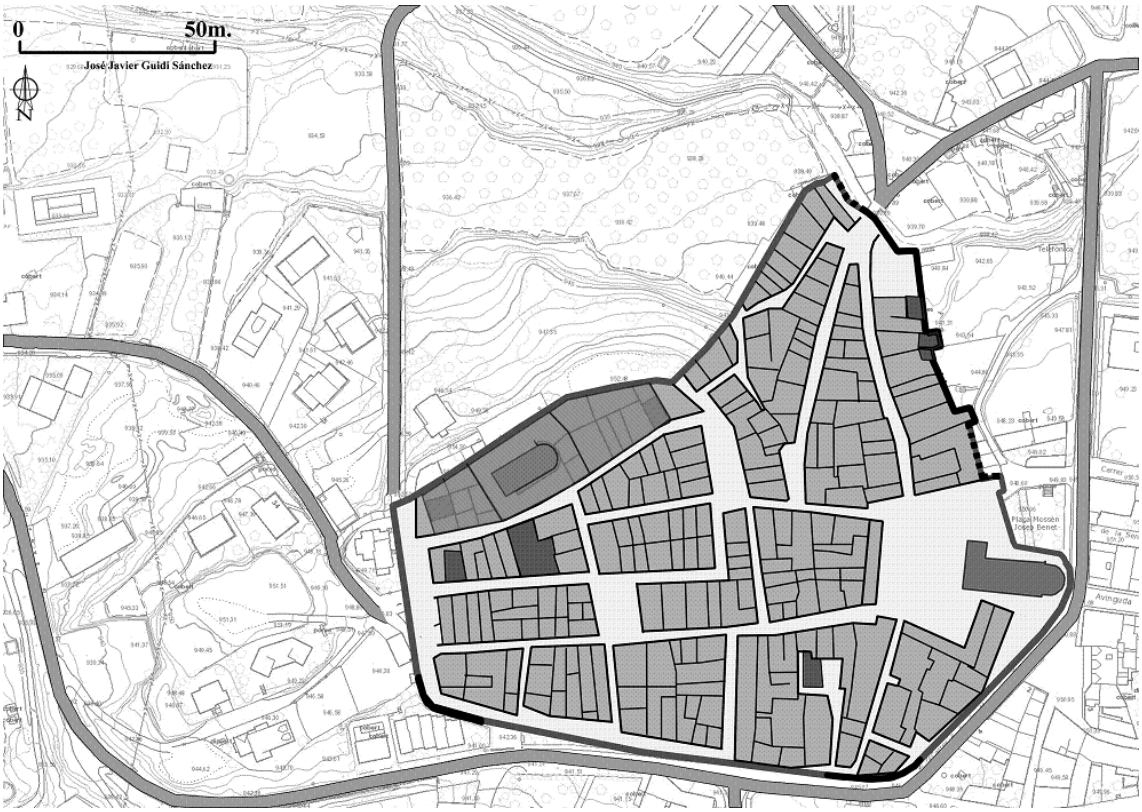

Hipòtesi restitutiva de l'urbanisme de Prades a l'edat mitjana i la xarxa de camins sobre la base de la cartografia de l'Institut Cartogràfic Català, dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

Prades.

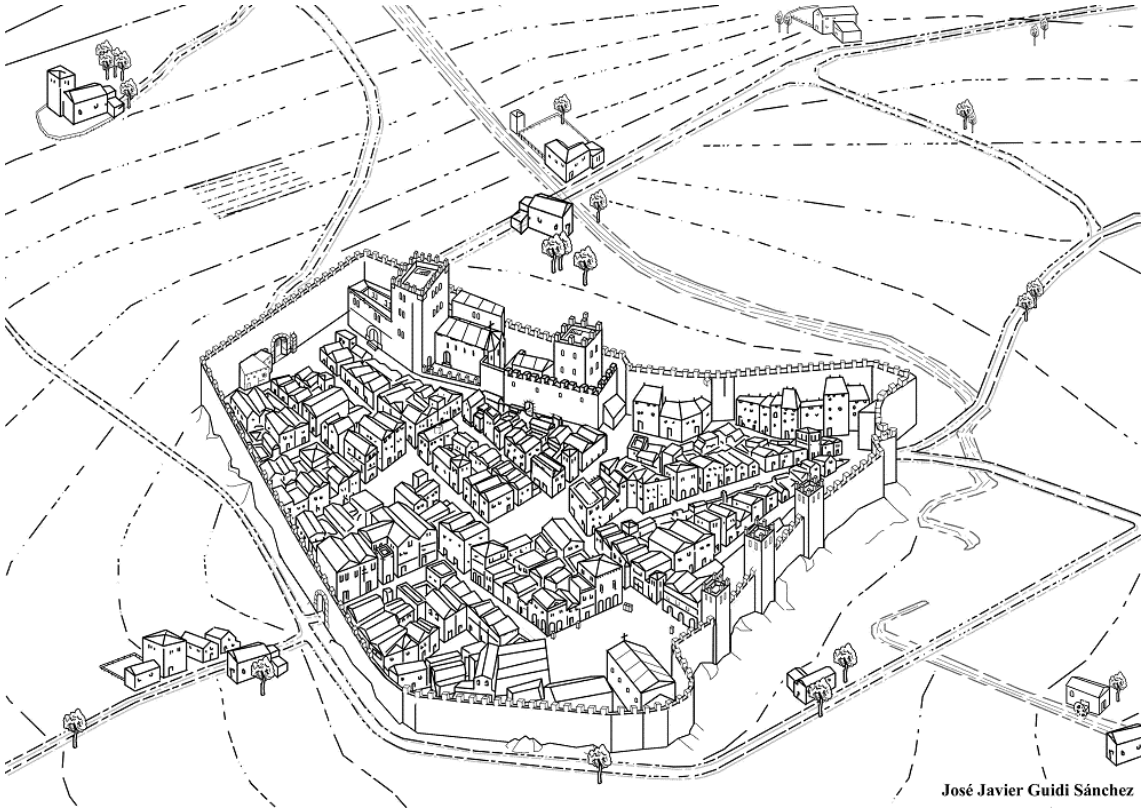

Hipòtesi restitutiva de la Prades medieval. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

5.2.2.1. Vilanova de Prades: la formació d'una vila nova a l'interior.

Sabem que el terme de Vilanova de Prades no ser repoblat fins despres de l'any 1163. En aquest any el rei Alfons I va concedir Vilanova a Pere de Savallà perque repoblés el lloc i bastis una fortalesa. L'església parroquial es va edificar poc temps despres i l'any 1175. En l'any de 1175 el rei Alfons I va atorgar una carta de franqueses als habitants, tant presents com futurs. No obstant això la primera referència explícita de Sant Salvador de Vilanova de Prades la trobem a la butlla papal de Celestí III de l'any 1194, en que la Seu Metropolitana de Tarragona confirmava els seus privilegis, béns i possessions. La butlla ens aporta més informació: l'església depenia de la pabordia de la catedral. A finals del segle XV era el cambrer de l seu qui tenia el dret de col·lació, com successor del paborde una vegada suprimida la dignitat de la pabordia l'any 1410.

De la primitiva església del segle XII resten fragmentaris espais arquitectònics, molt modificats per reformes posteriors, especialmente la construcció començada l'any 1773 i acabada l'any 1783. L'església moderna aprofita fragments de murs romànics construïts amb carreus ben tallats i polits. Així doncs no podem definir com era l'edifici, ja que aquest va ser desmuntat de forma extensiva en la construcció de la nova església, si bé aquesta reaprofitin en alguns punts els murs medievals i segurament en la fonamentació. Seria necessària una intervenció arqueològica a l'interior i els espais annexos al temple per conèixer com es definia el complex medieval.

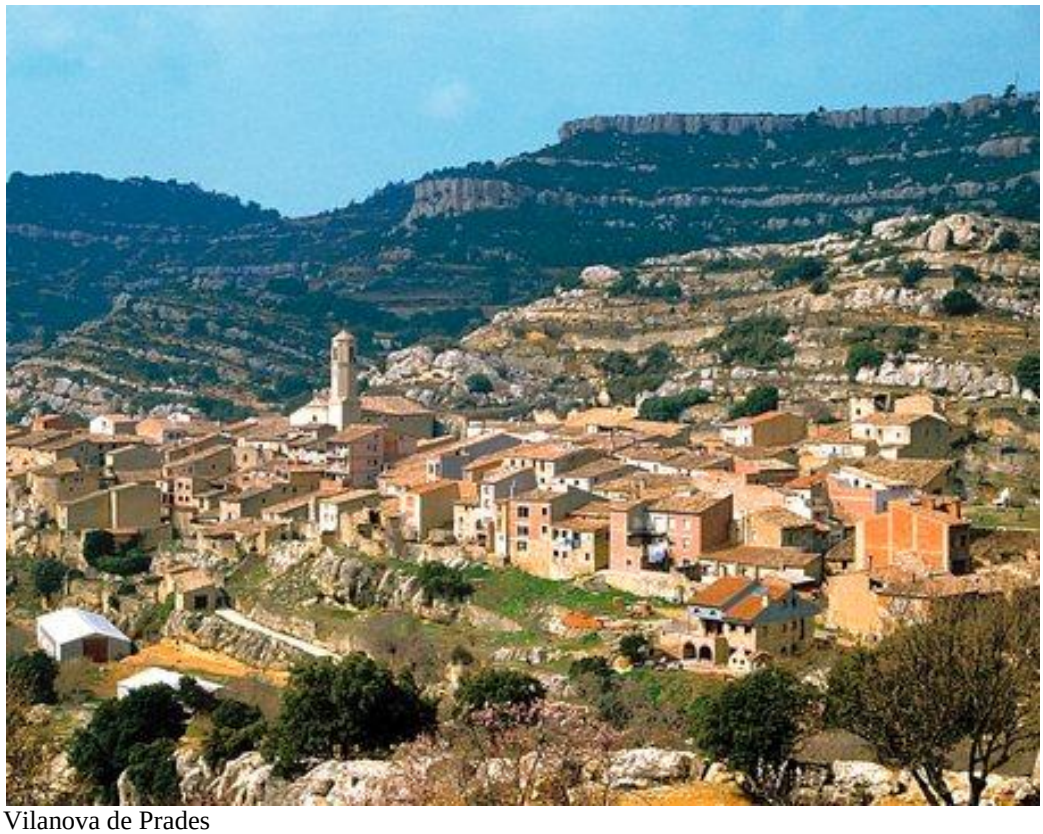

Vilanova de Prades

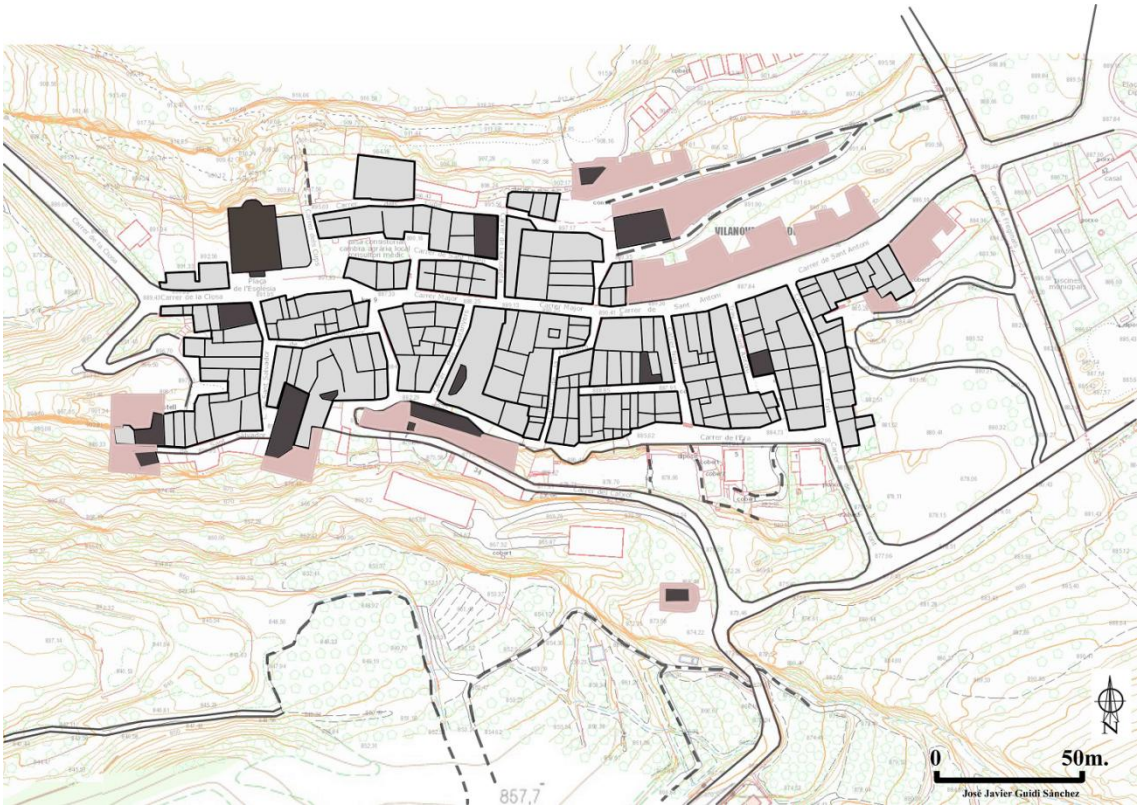

Hipòtesi restitutiva de Vilanova de Planes a l'edat mitjana. Mapa base: Institut Cartogràfic Català; dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

5.2.3.1 L'Albiol.

En el capítol dedicat al poblament islàmic hem plantejat l'existència d'una o diverses torres (i un possible castell o fortificació) en època islàmica (segles IX-XII d.C.) així com d'un petit assentament poblacional també musulmà (íntimament vinculat a aquesta fortificació)[619]. Seguint aquesta línia de treball, basant-nos en la documentació textual i en les restes arqueològiques, plantegem una manifesta i explícita continuïtat d'aquest espai poblacional amb funcions residencials i militars. Segons la nostra hipòtesi de treball l'Albiol constituïa una base poblacional rellevant en la vessant sud del sistema muntanyenc. Per aquesta raó en època islàmica va haver de dotar-se de torres o fortificacions per al control i defensa del territori. D'altra banda la tan primerenca cita de l'espai feudal com "*locus*" ens fa plantejar una població pre-existent que va haver de residir en les rodalies de la fortificació, gestionada, controlada i defensada per aquestes fortificacions. Seria un cas anàleg al de Castellfollit al nord del sistema muntanyenc, al de la mateixa Siurana a l'oest o fins i tot Prades a l'inerior de l'espai objecte d'estudi dins la serralada. Per al cas de l'Albiol comptem amb suficients dades com per aproximar-nos a la seva fisonomia en època medieval.

La fortificació està situada al cim d'un turó sobre el poble d'Albiol, en un dels constraforts de les Muntanyes de Prades. En aquest castell hi ha una molt bona panoràmica del Camp de Tarragona[620]. Com hem plantejat en apartats anteriors, l'Albiol és d'origen islàmic. La conquesta i repoblament del terme de l'Albiol esdevingué pocs anys abans de la caiguda de Siurana (1153-1154). La primera referència textual al castell (*castrum* o *castro*) de l'Albiol està datada el 20 de juny de 1158. Evidentment aquesta primerenca cita de la fortificació de l'Albiol ens està indicant gairebé de forma explícita la pre-existència d'estructures del tipus torre o castell[621].Al documenet s'esmenta com l'arquebisbe de Tarragona Bernat Tort i el princeps de la ciutat Robert Borde donaren el lloc de l'Albiol a Joan de Martorell perquè hi construís una fortalesa i la poseís en feu de l'església de Tarragona. El 25 de juny de 1158 el comte Ramon Berenguer IV va ratificar aquesta donació. Segons el document del comte de ratificació de la possessió del feu Joan de Martorell era ardiaca del capítol de la catedral de Tarragona. El 6 d'octubre de l'any 1164 l'arquebisbe de Tarragona Hug de Cervelló i el paborde de la iutat van confirmar a Joan de Martorell en feu i lloc de l'Albiol. És fonamental resaltar com es confirmava el castell (*castrum* o *castro*) però també l'assentament humà o villatge, el lloc (*locus*).

L'any 1187 el rei Alons I va confirmar la jurisdicció de la mitra (l'arquebisbat) del castell, lloc i terme de l'Albiol. Es va concedir les aigües, herbes i prats del lloc a l'arquebisbe Berenguer de Vilademuls. L'arquebisbe va fer donació a la seva vegada a Guerau d'Avinyó, el qual va commutà el seu cognom pel d'Albiol. Segons un document datat el 23 d'agost de 1194 estava en possessió Guerau d'Albiol (abans d'Avinyó) el castell i altres honors en feu per l'església. La reina Sança va mantenir un plet amb l'arquebisbe de Tarragona una vegada va quedà vídua del rei Alfons I. La reina

[619] Esquema similar al documentat al Penedès durant el procés de conquesta feudal, GUIDI 2010b.
[620] Mapa: 33-14 (445). Situació: 31TCF399688. Per arribar al castell hi ha que agafar la carrertera C-240 que va en direcció Reus-Alcover i que surt fins Albiol. Des de les darreres cases de la part de dalt del poble srt un corriol que mena, en pocs minuts, fins al castell. S'ha documentat un antic camí que surt de la carretera a uns centenars de metres del poble.
[621] Com hem plantejat en el capítol dedicat al poblament islàmic.

reclamava uns drets que tenia, per raó del seu matrimoni, sobre l'Albiol, la Riba i Mont-roig del Camp. El plet es va resoldre el 8 d'abril de l'any 1198. L'Albiol i la Riba van romandre sota jurisdicció de l'arquebisbe. Mont-roig va restar per la reina Sança fins la seva mort, moment en que va tornà a l'arquebisbat de Tarragona. El castell va patir algunes reformes de monumentalització durant la guerra civil del segle XV i enderocat després de la Guerra dels Segadors. Dalmau d'Albiol, descendent de Guerau i la seva muller Berenguera vengueren l'any 1209 les seves possessions i els drets a l'Albiol al paborde de Tarragona Ramon de Santllorenç. La senyoria de l'Albiol a partir de l'any 1209 va ser propietat de la pabordia fins la seva extinció l'any 1412.

Les restes arquitectòniques i arqueològiques actualment visibles de la fortificació de l'Albiol són formades per una gran torre de planta rectangular, dos edificis annexos (possiblement també torres) i per un recinte ampli que inclou diverses bestorres i torres de flanqueig. Segons J. Bolós es poden definir de tres etapes o fases constructives diferents. L'edifici més antic (per J. Bolós), una torre mestra de planta rectangular situada al punt més alt del planell. Té una orientació de NE SW amb uns sis metres de llarg i una amplada de gairebé tres metres. Només 4,5 metres del mur més llarg es conserva parcialment. Els murs de l'estructura tenen un gruix de 100 centímetres però a partir del primer pis fan vint centímetres menys. En l'actualitat es conserva l'edifici fins una alçada de 5,5 metres. Aquesta alçada conservada es reparteix entre el nivell de peu pla i el pis superior. Possiblement l'estructura tenia fins a tres pisos. A l'interior de la torre hi ha diversos forats o traus que travessen el mur d'un costat a l'altre. Les parets estan ormades per carreus poc o molt poc escairats, de mides diverses -15 cm. d'alt per 30 cm. de llarg, o 30cm. per 45 cm. Aquests carreus mal escairats estan lligats o units per morter de calç. A la part alta, l'aparell constructiu és cada vegada més irregular, format per pedres més petites. Segons el plantejament de J. Bolós aquesta part superior de l'edifici és un afegit posterior ja que possiblement s'havia mig ensorrat l'edifici original. En direcció cap al nord de la torre principal, a uns 12,5 metres, es documenta una construcció que per les seves característiques J.Bolós ha identificat com una torre. La planta de l'edifici és rectangular, amb un interior de 4,35 metres de llarg per 3,50 metres d'ample. El gruix dels seus murs és de 110 centímetres. Només es conserva amb una alçada de 2,50 metres a l'interior i ins a 4 metres d'alt a l'exterior. Els murs estan realitzats amb carreus més treballats i més grans que els de la torre principal; la seva mitjana és de 30 centímetres d'alt i 45 d'ample. Es conserva només l'espai inferior de peu pla de l'edifici. Es va localitzar a l'angle oest de la construcció un únic permòdol que segurament correspon al trespol del primer pis. D'acord amb el gruix de les parets aquesta espècie de torre podia haver estat encara molt més alta. A una distància de 10 metres cap a l'est de la torre principal es documenta una nau coberta amb una volta apuntada. L'edifici d'una nau tenia planta rectangular, amb uns 7 metres de llarg per 4,5 d'amplada. En l'actualitat resta mig colgada sota la bardissa. A partir de les característiques del seu aparell constructiu J. Bolòs va plantejar sense especificar la datació d'aquest edifici en un moment posterior a les altres dues torres.

El planell o plataforma del turó està voltant per la muralla. Les mides del planell emmurallat és de 70 metres de llarg per 55 metres d'ample aproximadament. Segons les característiques constructives es pot afirmar que forma part d'una ùnica fase d'edificació. Al llarg de la muralla es localitzen quatre bestorres quadrangulars i una torre circular. El gruix de la muralla es d'uns 110 centímetres. Dimensions que es mantenen amb regularitat a tot el recinte. L'altura de la muralla variaria d'un lloc a un altre. Estava realitzada amb pedres no gaire grans de formes oc o molt irregulars,

col·locades en filades. Una característica és que als caires les pedres estaven més ben reballades. S'han localitzat diverses espitlleres com les del mur sud-oest, precisament on es situava el portal d'accés i la part menys conservada en l'actualitat. Al mig del pany de la muralla nord-est es situava una torre de planta circular amb n diàmetre de 2,4 metres i amb un gruix de parets de 90 centímetres. En l'actualitat gairebé només resten els fonaments de la torre. A la cantonada de l'extrem nord del mur es situava una bestorre d'una amplada interior de 24 metres. Els murs laterals sobresurten cap a l'interior de la línea marcada de la muralla. En la banda nord-oest del recinte hi havia una torre similar. Altres dues bestorres quadrades se situven al mur sud-oest i al angle meridional del clos de la muralla.

Segons J.Bolòs podem distinguir tres o quatre moments constructius diferents. En el primer moment es va bastir la torre mestra i potser un petit annex al cim del turó. Aquesta primera fase seria el segle XII. En el segle XIII tindria lloc la segona fase, amb la construcció de l'edifici-nau i les muralles. Al segle XV es reforma el gran edifici-nau i les muralles. A la banda sud-est del recinte fortificat, situat sota la muralla, es situa el portal d'accés, d'on surt el camí que porta fins el poble.

Hipòtesi restitutiva de les principals estructures arquitectòniques i espais arqueològics de l'Albiol en reació al marc natural. Segle XII.

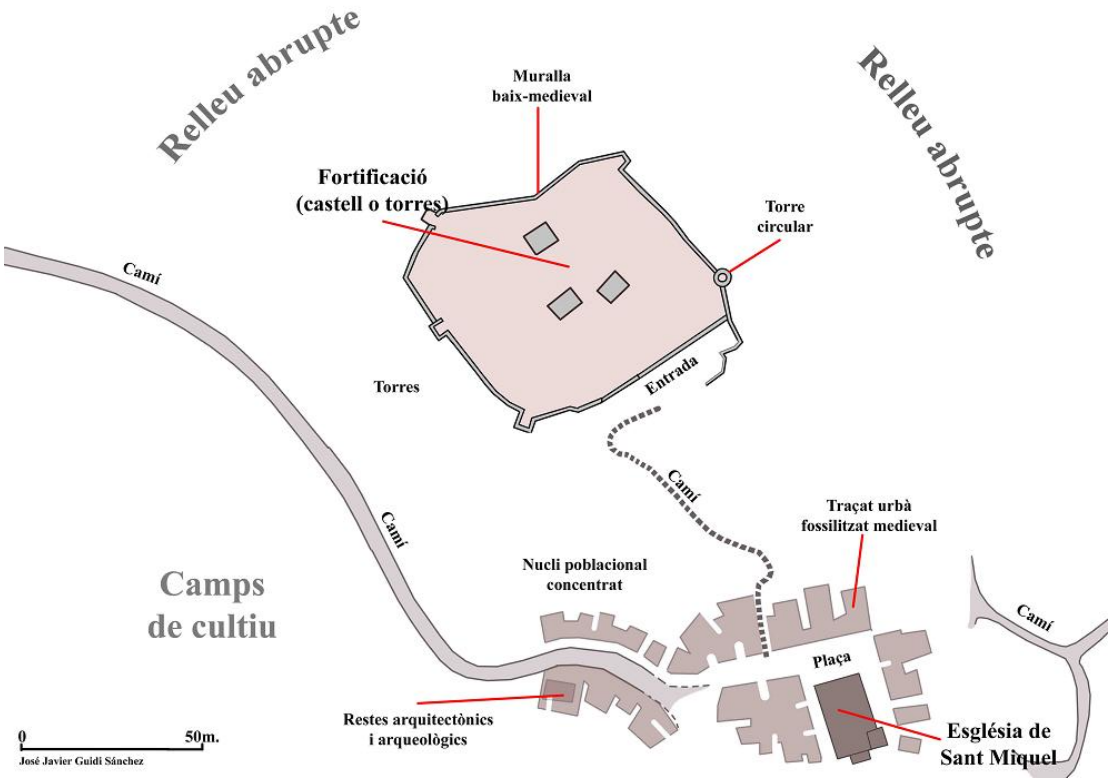

Caracterització dels principals trets urbanístics de l'Albiol baix-medieval.
Autor: José Javier Guidi Sánchez.

Fortificació de l'Albiol.

Restes de l'interior de la fortificació de l'Albiol.

Restes arquitectònics de la fortificació de l'Albiol.

5.2.3.2. Capafonts.

La primera referència documental de Capafonts data de l'any 1159, quan el comte Ramon Berenguer IV va atorgar als habitants de Prades la seva carta de població. Segons aquest document el terme de Prades afrontava a migdia amb el terme de Capafonts. La primera referència a Santa Maria de Capafonts data de l'any 1279, quan el rector de *Capafonz* pagà 24 sous i 10 diners en concepte de dècima papal i l'any següent 19 sous i 4 diners. L'actual església es va començar a bastir l'any 1800 i s'acabà l'any 1820. En l'actualitat l'església de Capafonts està sota la advocació específica de l'Assumpció de Santa Maria. No tenim dades arqueològiques per poder treballar. Així mateix manquen les dades que es puguin desprendre dels textos medievals. No obstant això la carta de població de Siurana sí és indicativa. En aquest sentit volem plantejar que si es va realitzar la referència geogràfica de Capafonts com un espai "límit" en relació al territori de la pròpia Siurana, aquesta va deure començar a existir coetàneament o que existia un poblament precedent. Les troballes visigodes (datades als segles VII-VIII d.C.) documentades en les proximitats d'aquesta petita població ens inclinen a plantejar un poblament dispers en aquesta àrea als segles post-clàssics, no obstant això, va romandre aquest poblament al marge de les estructures polítiques i militars islàmiques? en aquest sentit hauríem de parlar d'una població mossàrab o "de frontera". No obstant això és possible que aquesta població dispersa, donada la proximitat amb Siurana, sí estigués subjecta o relativament controlada als esquemes de dominació musulmana d'al-Andalus durant els segles IX-XII d.C. A favor d'una ocupació precedent a la conquesta feudal tenim la constitució de la capella rural de la Mare de Déu de Barrulles. Creiem que l'existència relativament primerenca de capelles rurals és indicativa de la presència d'un poblament que era heretat de cronologies anteriors o a la necessitat de donar cobertura religiosa i gestionar espais rurals que començaven a ser presos pels conqueridors feudals cristians. Sigui com sigui és indicativa la presència d'aquesta capella, símbol de la consolidació de la nova xarxa eclesiàstica de la segona meitat del segle XII[622].

La parròquia de Santa Maria de Capafonts i la capella de la Mare de Déu de Barrulles constitueixen dues dels exemples en aquesta àrea del territori estudiat de la formació, desenvolupament i consolidació de la xarxa eclesiàstica o parroquial de caràcter feudal de la segona meitat del segle XII d.C. Com en altres casos ben documentats de les Muntanyes de Prades o del sud de la Conca de Barberà, la parròquia de Santa Maria de Capafonts i la capella de la Mare de Déu simbolitzen la transformació del territori islàmic o "de frontera" en un territori plenament cristià (o cristianitzat) així com de la implantació del sistema feudal imposat militarment després de la conquesta pel comtat de Barcelona i la recentment restaurada Seu Metropolitana de Tarragona. En relació a la capella de la Mare de Déu de Barrulles. Aquesta capella es situa a uns 2 km del poble de Capafonts en direcció nord-est. Té el seu origen al segle XII si bé la primera notícia data de l'any 1225. L'ermita actual va ser reconstruïda sobre les ruïnes de l'antiga l'any 1956. Només es conserva una part de les parets exteriors i la pica primitiva.

[622] Com reconeixem a altres espais parroquials del Penedès per als segles X-XI d.C., GUIDI 2010b.

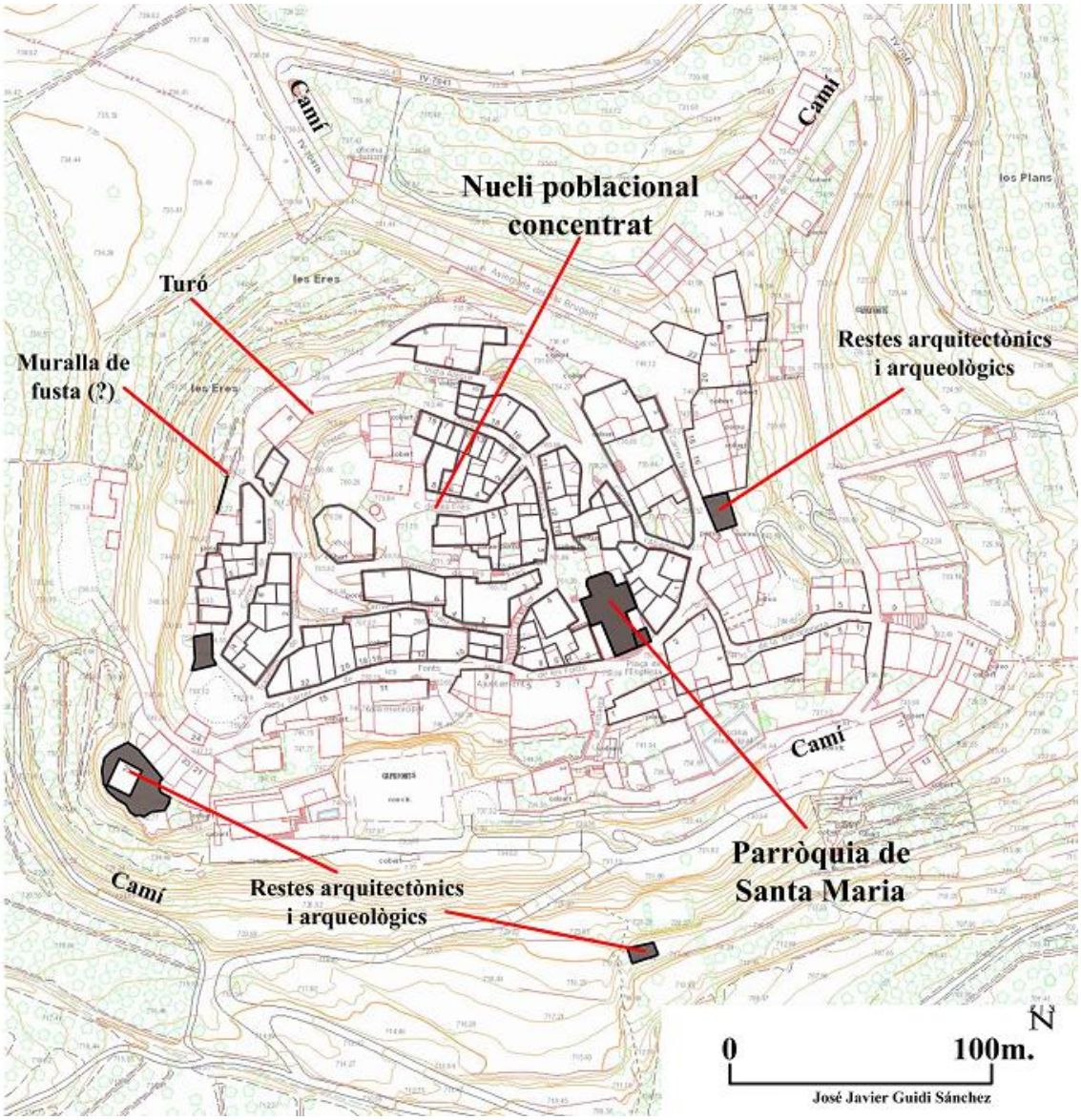

Hipòtesi restitutiva del nucli poblacional de Capafonts a l'edat mitjana. Sobre la base de l'Institut Cartogràfic Català.

Capafonts.

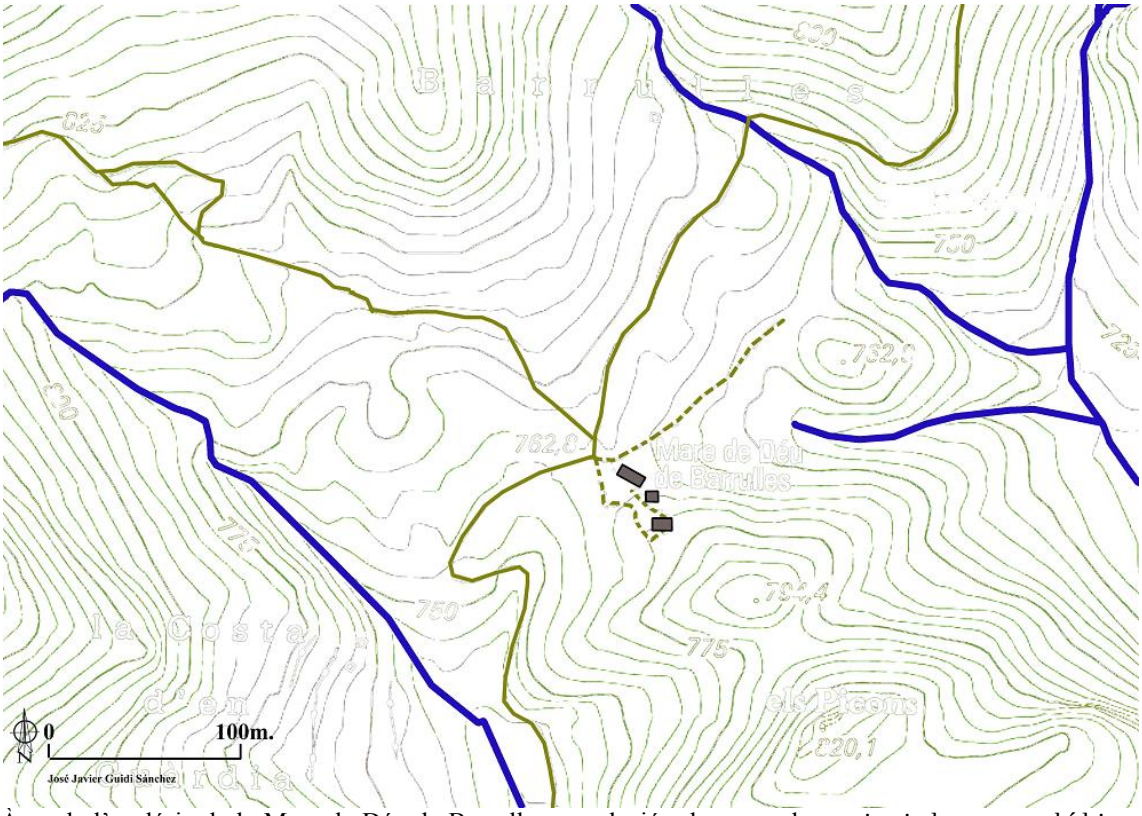

Àrea de l'església de la Mare de Déu de Barrulles en relació a la xarxa de camins i els recursos hídrics. Base de l'Institut Cartogràfic Català.

5.2.3.3. La Febró.

El lloc (*locus*) de Febró formava part del terme de Siurana, per aquesta raó es va beneficiar de la carta de poblament de l'any 1153. La primera referència de La Febró data de l'any 1163. En aquest any Berenguer i la seva muller Amable bescanviaren amb Arnau de Roma un camp que havien comprat a Bernat Calvet per na parellada de terra que era a la Febró. La primera referència del temple de Sant Esteve es data l'any 1280, quan el rector de *Labrefecz* va donar 18 sous i 6 diners a la dècima papal. A finals del segle XV era sufragània de la parròquia de Capafonts. Segons el nostre plantejament és possible que sigués sufragània abans. L'edifici actual és del segle XIX. Al cementiri de la Febró s'ha documentat una estela funerària. Aquesta estela té 55 cm, un diàmetre de disc de 30 cm i un gruix de 21 cm. A les dues cares el localitza una decoració cruciforme en ambdues cares. La peça s'ha de datar al segle XII. Recentment un estudi de D.Bramon planteja una visió nova en relació a l'origen (almenys etimològic) d'aquesta població.

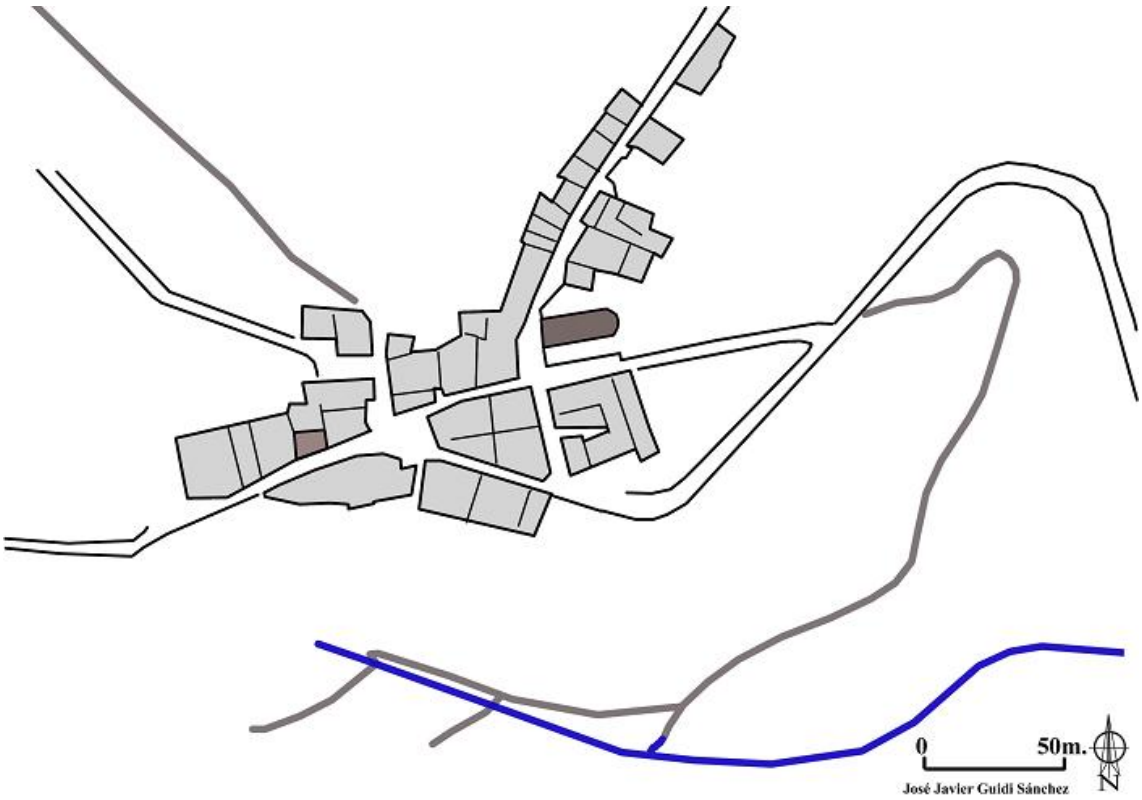

Hipòtesi restitutiva del nucli poblacional de la Febró en época medieval. Dibuix: J.Javier Guidi Sánchez.

5.2.3.4. Vilaplana.

El significat de Vilaplana no exigeix massa consideracions. És evident que el seu origen ho hem de trobar en suma dels vocables "Vila" (assentament o nucli poblacional) i "plana" (ubicació en el pla, és a dir, en un espai geogràfic allunyat dels cims muntanyencs o almenys situat en algun tipus d'espai lliure dels relleus abruptes). Així doncs no es pot plantejar un antecedent islàmic i sí una fundació *ex novo* dels conqueridors cristians de la segona meitat del segle XII. La total absència de testimoniatges arqueològics o troballes precedents semblen conformar aquesta hipòtesi. De nou cal hipotetitzar amb la possibilitat que aquesta nova fundació feudal donés cobertura a la necessitat d'aglutinar a una població dispersa[623]. En aquest cas aquesta població l'hauria constituït comunitats humanes pre-existents a la conquesta (és a dir, musulmanes) i als nouvinguts (conqueridors militars i els denominats "repobladors" del nord o de la mateixa ciutat de Tarragona). Seguint aquest esquema creiem que podria tractar-se d'una fundació feudal similar a la qual es constitueixo a Vilanova de Prades.

5.2.3.5. La Mussara.

El terme Mussara deriva directament d'un d'origen islàmic, *Almuzara*. En aquesta dada etimològica creiem que hem de situar l'origen poblacional o plantejar almenys la

[623] Creiem que es tractaria d'un fenomen similar al que documentem al Garraf, el Baix Penedès i el Camp de Tarragona per a cronologies altmedievals, GUIDI 2010a.

presència de comunitats humanes (disperses segurament), en l'espai geogràfic muntanyenc que actualment denominem La Mussara abans i durant el procés de conquesta militar i feudal del territori a la segona meitat del segle XII d.C.[624] El lloc de la Mussara es documenta des de l'any 1173. Es cita el lloc a la carta de població d'Alfons I en que confirma propietats a l'església de l'arquebisbe Guillem de Torroja. Es confirma els privilegis del bisbe Oleguer i del comte Ramon Berenguer III. L'any 1194 es cita per primera vegada la parròquia de Sant Salvador a una butlla del papa Celestí III. Entre els anys 1279 i 1289 el rector de l'Almuzara contribueix a pagar les dècimes papals. L'edifi actual de la parròquia de Sant Salvador de la Mussara està en estat ruinós i es fruit de nombroses reformes al llarg del temps. La construcció de l'església de la segona meitat del segle XII de nou és significativa; un exponent de la implantació, desenvolupament i consolidació ja al segle XIII d.C. de la xarxa parroquial eclesiàstica al territori. No podem oblidar que aquesta xarxa parroquial anava íntimament lligada a la militar o política, no obstant això en aquest espai no s'ha documentat cap torre, castell o fortalesa ni en època islàmica ni cristiana.

Valorant les condicions d'aquest espai muntanyenc, l'abundància de recursos i la necessitat de protegir el front sud del vessant del sistema muntanyenc de Prades, creiem que sí és possible que en algun lloc pogués haver-se erigit alguna torre o fortalesa islàmica, o que aquest espai tenia algun tipus d'estatut jurídic concret (alquería, rafal, etc[625]). No obstant això, i com ja hem posat de manifest, la total absència de dades arqueològquics, arquitectònics o textuals ens impedeixen formular plantejaments més concrets i exhaustius. Sí reconeixem una directa i voluntària intervenció dels poders eclesiàstics i laics en la re-estructuració del territori[626]. Així es desprèn de la cita documentada en la butlla del papa Celestí III, la carta de població i la confirmació de propietats del rei Alfons I a l'arquebisbe metropolità de Tarragona Guillem de Torroja. Aquesta intervenció no podia ser fruit de la casualitat o una anomalia. Darrere d'aquests fets creiem reconèixer la voluntat per part de les elits (religioses i civils) de la ciutat de Tarragona de re-estructurar el territori amb l'objectiu de gestionar-ho i controlar-ho. Lluny de tenir una visió d'aquest espai geogràfic com a "marginal" hem de començar a plantejar el creixent interès que va despertar en l'aristocràcia urbana de Tarragona. Un argument que de nou ve a confirmar la nostra teoria que va ser la consolidació de la Seu Metropolitana de Tarragona l'agent històric que va motivar les transformacions al territori objecte del nostre estudi.

---

[624] El domini islàmic a Tarragona ha estat fins a l'actualitat quasi ignorat per l'historiografia per la manca d'indicis arqueològics i al desconeixement de les fonts textuals. Alguns historiadors han apuntat que la ciutat no va restar completament deshabitada, lluny del tòpic que s'ha creat amb la consideració com enclau fronterer i, per tant, terra de ningú. No obstant això ni les fonts documentals ni les actuacions arqueològiques han permés fins el moment constatar una presència plenament urbana entre els segles VIII-XI d.C.. No podem dir el mateix del territori del Camp de Tarragona on sembla que es van establir comunitats rurals, segons les poques mencions documentals amb les que comptem. Així també es manifesta a alguns topònims com Alcover, l'Aleixar, les Borges del Camp, Bràfim, Selma, la Mussara o la Pobla de Mafumet.

[625] Per exemple l'historiador X.Ballestín ha plantejat que Cambrils era al segle XII una alqueria de Tortosa. Segons X.Ballestin Cambrils seria una derivació de "Qamrìla", una alqueria de Tortosa al segle XII. Es tractaría d'un topònim berber que Ballestín va identificar amb una família d'erudits tortosins entre 1146 i 1158. Una alqueria és una petita comunitat rural d'unes poques cases, conformada per una o diverses famílies, que es dedicaven a explotar les terres dels voltants, així com a activades ramaderes.

[626] En relació al poder arquebisbal i comtal al territori: GUIDI 2011.

Vista aèrea de la Mussara. Institut Cartogràfic Català.

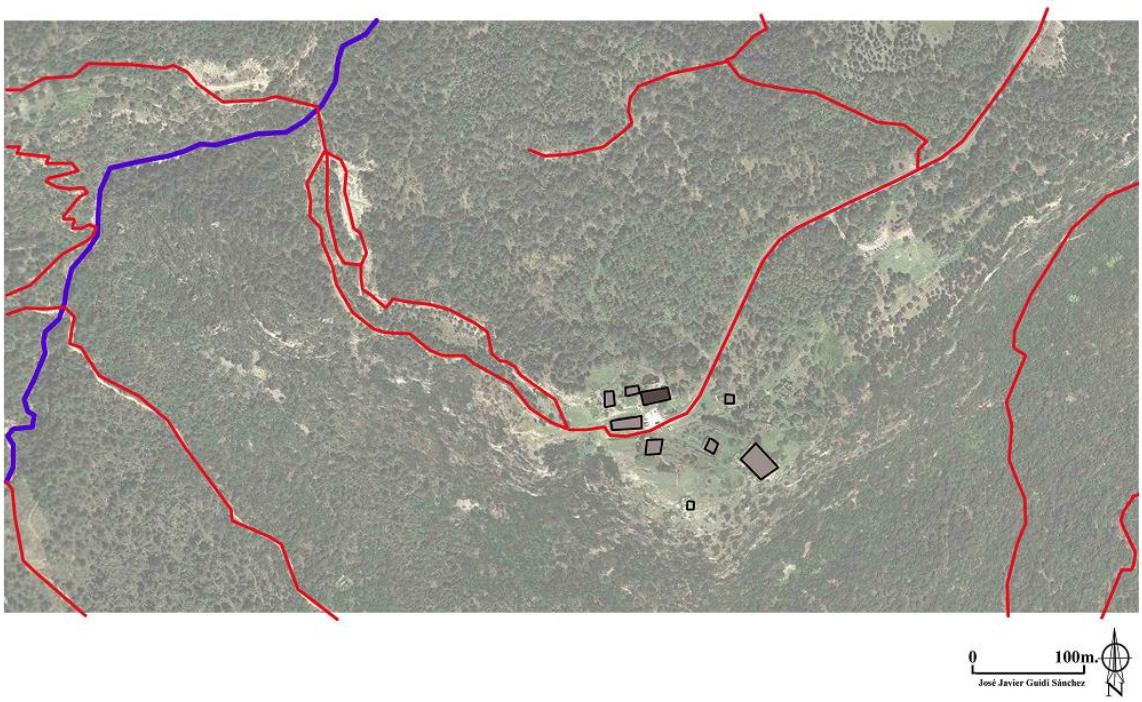

Vista aèrea de la Mussara i trets principals de la població en relació al paisatge. Base de l'Institut Cartogràfic Català.

5.2.3.6. Mont-ral.

El terme Mont-ral fa referència a un agent geofísic: el mont, l'elevació fisica, i a seva vinculació al poder reial (reial=ral). La primera cita de Mont-ral data de l'any 1194, de nou de la segona meitat del segle XII, moment en que té lloc les transformacions, readaptacions i ruptures conseqüents a la conquesta feudal del territori. El temple de Sant Pere de Mont-ral es situa a la part més alta del turó del poble de Mont-ral[627]. L'edifici religiós queda al costat del cementiri i aïllat de les cases més pròximes i alhora més antigues de l'antic nucli. La seva situació al vessant de migdia del turó, al costat d'un fort desnivell de terreny, ha fet necessària la construcció de dos contraforts per a assegurar la seva estabilitat. L'església de Sant Pere de Mont-ral va ser bastida arran de la conquesta d'aquesta àrea poc abans que os conquerit el castell i terme de Siurana. La primera referència documenta diu "Monte reial". Apareix citda a la butlla del papa Celestí III datada el 29 de novembre de l'any 1194, adreçada a l'església de Tarragon. Tenim documentat els anys 1279 i 1280 com el rector de Monteregali pagà 51 sous i 8 dineres a les dècimes papals. L'església de Mont-ral era al segle XV de col·lació de l'arquebisbe de Tarragona. Segons els plantejamenets historiogràfics tradicionals per als segles XII i XIII el temple de Sant Andreu de Farena era sufragània de Sant Pere de Mont-ral.

L'edifici de Sant Pere de Mont-ral era en el seu origen d'una sola nau, cobert amb una volta de canó lleugerament apuntada i capçada a llevant per un absis semicircular obert a la nau per dos plecs apuntats. L'estructura, molt simple, ha sigut objecte de numeroses reparcions i transformacions, com és el cas de l'obertura a migdia, al costat de la porta d'accés, de dues capelles laerals, i al sector nord d'na sagristia quadrada amb accés des del presbiteri, en un espai que conforma la base del campanar de planta quadrada acabat amb un prisma octogonal i na capella gòtica amb volta de creueria. En el tram de la nau on s'obren les capelles laterals i la base del campanar hi ha disposats tres arcs torals. A la façana de migdia se situa la porta romànica d'accés amb tres arquivoltes en gradació i una cornisa horitzontal en forma de guardapols. Tambe en aquest costat de la nau hi ha dos contraforts per ajudar a contrarestar l'ementa de la volta; foren bastits perquè es pensava que perillava l'estabilitat del volta i també per la proximitat del fort desnivell del terreny.

La coberta de l'edifici és de dues aigües cobrint totes les capelles que sobresurten del volum de la nau. El mur de ponent s'enlaira una mica per sobre d'auesta teulda i en el seu eix central s'obre una finestra de doble esqueixada i arc de mig punt. Tmbe l'absis té en e seu eix, lleugerament desviat cap al nord respecte a la nau, una finestra, en forma d'espitllera, actualment tapiada per l'interior de la nau. L'aparell de les parts romàniques de l'ediici és format per peces rectangulars de carreus ben escairats i treballats, disposts en filades horitzontals i amb amplades diferents. Els carreus estan lligats amb argamassa rústega, tant a l'interior com a l'exterior dels murs i a les voltes. L'obra original ha de datar-se al final del segle XII o al principis del XIII. La major part de reformes de la nau (com les capelles laterals del sector sud), la sagristia i el campanar són del segle XVIII, moment de creixement demogràfic i econòmic del poble de Mont-ral.

[627] Mapa: 33-17 (445). Situació:31TCF40826. S'accedeix l poble per la carretera local TV-7041 d'Alcover a Capaonts. Un trencall a mà esquerra condueix al petit nucli de Mont-ral, presidit per l'església de Sant Pere.

Traçat de Mont-Ral, base de l'Institut Cartogràfic Català. Fotografia aèria: Institut Cartogràfic Català; dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

5.2.3.7. La Farena.

En relació al nucli poblacional de la Farena tenim escasses dades arqueològiques i documentals, però si les suficients com per plantejar de nou la dicotomia o model basat en la presència d'una fortificació i un assentament residencial[628]. Es documenten estructures arquitectòniques reaprofitades fragmentaria i parcialment en els estables de Can Vilalta (una masia del poble) edificat al costat de l'església de Sant Andreu. Aquesta estructura és anomenda popularment com "El Castellot". Les restes més significatives són part de les muralles, les voltes d'època gòtica però reaprofitarien elements romànics i un conjunt de columnes antigues. La presència d'una parròquia, Sant Andreu (depenent de Mont-ral) il·lustra de nou el procés d'implantació d'una xarxa de temples relacionats entre si però dependents de la Seu Metropolitana de Tarragona. S'intueix que eclesiàsticament la Farena depenia de Mont-ral, no obstant això a nivell administratiu i militar la presència d'una fortificació en el primer espai i l'absència (o desconeixement) d'una en el segon genera una problemàtica a la qual ara com ara no podem donar resposta.

L'edifici de l'esglesia de Sant Andreu de Farena es situa al capdamunt de la petita població de Farena, en un petit promontori tocant al riu Brugent; enmig d'un eixamplament de la seva vall[629]. Les cases es disposen en forma de semicercle al voltant

[628] D'aquest castell no hi ha cap tipus de documentació.
[629] Mapa: 33-17 (445). Situació: 31TC399753. Es pot arribar per la carretera que surt de la Riba i seguint el curs del riu Brugent fins el poble.

de l'església i seguint la forma de l'antiga muralla o fossat medieval que protegia el poble. Aquesta església no apareix en la documentació medieval dels segles XII i XIII entre les propietats de l'arquebisbat de Tarragona. Això ha fet plantejar qe el temple sigués sufragani de Sant Pere de Mont-ral, fet que es confirma l'any 1772 en un document on el Pla de Vicaries. Sant Andreu de Farena va ser edificada a finals del segle XII; ha patit moltes transformacions al llarg del temps. El temple està format per una nau rectangular amb asimetries, de poca amplada i sense un absis diferenciat. L'edifici està orientat a llevant, cobert amb una volta de canó molt deformada i amb tres arcs orals apuntats de pedra ben treballada. Al mur de ponent s'alça un campanar de cadireta de dos ulls –refet- i al nor (tocant a la plaça de l'església) es localitzen dues portes contigües d'arc de mig punt amb dovelles ben treballades de grans dimensions. Una d'aquestes portes, la deponent, està tapiada i contè al seu interior, un armari. Al mig del mur del absis es desclou una petita finestra de doble esqueixada i arc de mig punt, remarcat per un arc de mig punt. Per mitjà d'arcs de mig punt s'han obert a cada cosat del presbiteri dos cossos fegitsa la nau. El cos del costat sud és una capella i el del sector nord la sagristia. S'han afegit dues capelles més a bada i banda del primer tram de volta tocant l'absis. Al darrer tram de nau hi ha un banc de maçoneria al voltant del mur con una bancada de suport del mur. L'aparell de tot l'edifici està fet amb carreus irrregulars seguint filades horitzaontals desiguals a les cantonades i el campanar fets amb pedres més grans ben escairades.

La presència d'estructures de caràcter fortificat en el denominat "El Castellot" i la seva pròpia ubicació en la part més alta d'una roca abrupta així com la presència de la parròquia de Sant Andreu i un nucli poblacional (la Farena) exemplifiquen les estratègies dels conqueridors feudals de control i gestió del territori. No tenim evidències a partir d'aquestes dades per plantejar un poblament precedent (de caràcter islàmic o mossàrab), però sí ens facilita a nivell micro-regional un altre exemple nítid de la continuïtat en època medieval cristiana de les estratègies d'ocupació dels espais del sistema de les Muntanyes de Prades. Finalment anotar un aspecte a tenir en compte. Com s'ha pogut observar en la masia "El Castellot" és possible que estructures de caràcter defensiu medievals estiguin actualment "amagades" en masies modernes o contemporànies. Seria necessari realitzar un estudi sistemàtic de totes aquestes construccions amb l'objectiu d'identificar aquestes estructures o plantejar l'absència d'aquestes[630].

[630] Les masies medievals i modernes amb un origen altmedieval són estudiades a GUIDI 2011.

Fotografia aèrea de la Farena. Base de l'Institut Cartogràfic Català.

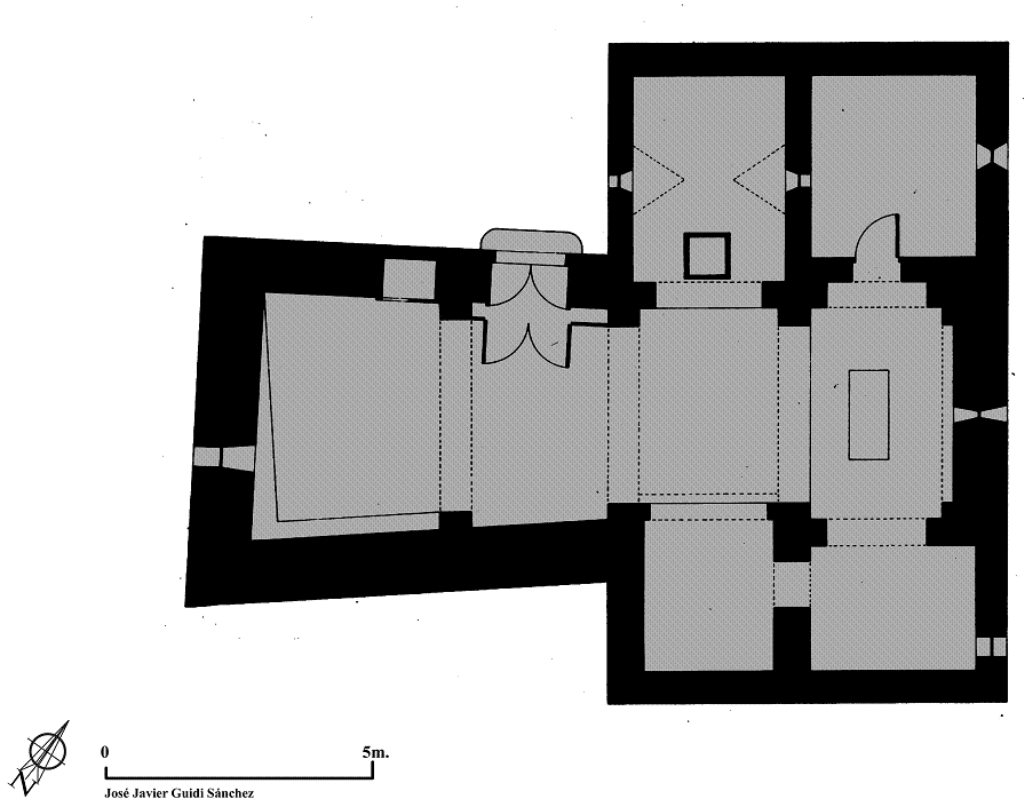

Parròquia de Sant Andreu de la Farena.

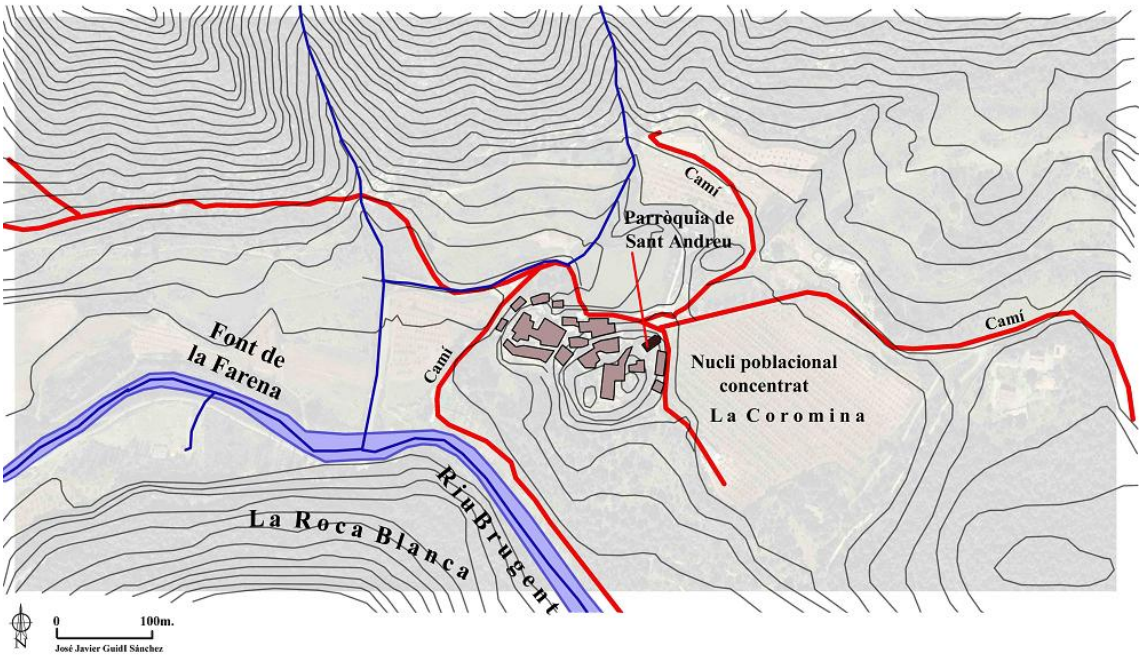

Hipòtesi del traçat urbà del nucli poblacional de la Farena al turó, presidit per la parròquia de Sant Andreu, en relació al seu marc natural, principals recursos hídrics i camins. Base de l'Institut Cartogràfic Català.

5.2.3.8. Arbolí.

La primera vegada que es documenta el lloc d'Arbolí data de l'any 1171. Albert de Castellvell, senyor de Siurana, va donar la Vall de Porrera al monastir de Sant Vicenç de Pedrabona, situat al Garraf. Arbolí apareix com un dels límits dels territoris donats per part de Albert Castellvell. En el cas d'Arbolí tenim abans documentada la presència d'una parròquia que la del mateix nucli poblacional. Aquest fet resulta significatiu respecte a la rellevància que va arribar a tenir la implantació, desenvolupament i consolidació de la xarxa parroquial o eclesiàstica al territori recentment conquistat[631]. A la islamització del territori cal contraposar un procés de cristianització que va ocupar la segona meitat del segle XII d. dC. *grosso modo* i que es va consolidar radicalment ja al segle XIII. Com hem apuntat en nombroses ocasions, la documentació medieval d'aquestes cronologies és molt parcial i fragmentària. És per aquesta raó que el fet que se citi la parròquia d'Arbolí abans que el propi assentament no significa que l'església va ser edificada abans de la concentració poblacional. Tot el contrari: la construcció de la parròquia implicava la pre-existència d'un nucli poblacional prou rellevant com per a la construcció del temple. L'església de Sant Andreu d'Arbolí va ser sufragània de la parròquia de Siurana segons es documenta l'any 1154. L'església d'*Erbolion* o d'*Erbulio* es documenta a les décimes papals dels anys 1279 i 1280. Tenim documentades les rendes de l'any 1279 en que es cita que el rector d'Arbolí pagà 18 sous i 5 diners i l'any següent en que no arriba a la taxa mínima. L'actual edifici està datat al segle XVIII (a la façana consta l'any 1788).

[631] GUIDI 2010a; GUIDI 2011b.

Una dada indicativa és el que ens ofereix la toponímia del lloc. *Erbolion* o d'*Erbulio* (l'original denominació de l'Arbolí actual) no té –clarament- un origen islàmic. Creiem que els antecedents romans, visigots o carolingis van ser els que van definir el nom de l'espai poblacional. No creiem que el terme *Erbolion* o d'*Erbulio* faci referència a un personatge específic (un possible cabdill o senyor rural), sinó que el terme fa referència explícita als recursos i la massa forestal de boscos d'aquest espai geogràfic: Erbolion-Arbre (en el sentit de bosc)-Arbolí. Recordem que al llarg de tota la història, i com hem anat veient en diferents capítols, els recursos forestals (els boscos) de les Muntanyes de Prades constitueixen gran part de la base econòmica de la població.

5.2.4. El sud de la Conca de Barberà i les transformacions de la segona meitat del segle XII.

Com hem apuntat en diverses ocasions l'espai geogràfic en el qual s'emmarca el present estudi, el Parc Natural de les Muntanyes de Prades i el Bosc de Poblet, no pot descontextualitzar-se respecte a altres àrees annexes. És per això que en el present capítol, sense pretendre entrar en els detalls, oferim una panoràmica general íntimament relacionada amb el marc geogràfic objecte d'estudi, incidint sobretot en aquelles troballes, fets històrics ben contrastats, anàlisis i interpretacions que puguin afavorir una caracterització de les profundes transformacions que van tenir lloc en la segona meitat del segle XII. Evidentment aquest treball d'estudi, identificació i anàlisi quedaria fora dels marges formals de la proposta d'investigació, doncs estem parlant d'espais geogràfics que queden fora del Parc Natural de les Muntanyes de Prades i el Bosc de Poblet. No obstant això considerem fonamental referenciar-los per argumentar i sustentar hipòtesi i plantejaments en relació al poblament alt medieval.

És el cas de Vallclara, on documentem el castell i la Vila (Nova) de Vallclara i la parròquia de Sant Joan Baptista de Vallclara. A Montblanc es documenta a l'edat mitjana la Vila (Nova) de Montblanc amb les seves muralles, les esglésies de Sant Miquel, la Mare de Déu de la Serra i en altres espais del terme municipal Sant Salvador de Rojals, Sant Pere del Pinetell, Sant Jaume de la Guàridia i Prenafeta. Especialment rellevant és Prenafeta, on documentem una fortificació amb un possible origen altmedieval i la parròquia de Sant Salvador juntament amb el poblat medieval que hem referenciat en capítols anteriors. A Cornudella de Montsant es documenta la necròpoli de la Prada de la Guineu, la parròquia de Sant Vicenç de l'Albarca i un conjunt d'habitatges sota el castell baix medieval de l'Albarca, d'origens islàmics.

A l'Alforja, d'origens islàmics com indica l'etimologia del nom de la població, es documenten el castell i la parròquia de Sant Miquel. Aquesta església apareix documentada per primera vegada en la butlla del papa Anastasi IV de l'any 1154. En un primer moment el temple estava consagrat a Santa Maria. Així es manifesta a un document de Ramon Berenguer IV en el que fa donació a Ramon de Ganegot del lloc de Santa Maria de l'Alforja. L'any 1194 es documenta novament el temple a una butlla papal, aquesta vegada de Celestí III. Els anys 1279 i 1280 el rector d'Alforgia o d'Alfurgia satisféu 150 sous. El darrer testimoni documental que esmenta Santa Maria com titular de la parròquia data de l'any 1212. L'any 1254 es parla ja de Sant Miquel d'Alforja, amb el canvi de titularitat definitiu. L'edifici actual és del segle XVII.

A l'Aleixar, com l'Albarca, es planteja l'origen musulmà. Es localitza la parròquia de Sant Marti i una fortalesa. És esmentat l'any 1158, quan apareix entre les afrontacions del terme de l'Alforja. És possible que es pugi relacionar amb una notícia del *Liber Feudorum* Maior segons la qual l'any 1184 el rei Alfons I va fer donació de tres parellades de terra a l'Aleixar a un personatge anomenat Ferran de l'Aleixar. El castell de l'Aleixar es documenta l'any 1342 directament, formant part del comtat de Prades. Del terme de l'Aleixar depenia Maspujols i Vilaplana (hipotèticament). L'any 1391 el rei va vendre a l'arquebisbe de Tarragona tots els drets que tenia sobre l'Aleixar, Vilaplana i altres llocs. No tenim dades arqueològiques o arquitectòniques del castell. Més dades tenim de l'anomenada popularment com "Torre Regina". Es tracta d'una torre de defensa que va evolucionar fins transformar-se en una masia, documentada des de l'any 1233. La torre-masia fortificada està situada a la riba esquerra de la vila de l'Aleixar, al peu del camí de l'Alforja, just abans d'arribar al límit municipal de l'Alforja.

Especialment rellevant gràcies a les dades de la documentació textual és l'actual terme municipal de la Riba, on es documenta un molí inmediatament després de la conquesta militar cristiana de la regió. La seva primera referència està datada l'any 1159 en un document del comte Ramon Berenguer IV en el qual cedeix a Guillem de Vilagrassa i la seva esposa Poculul·la i als seus fills un molí situat a la Riba. La Riba formava part del terme del castell de Siurana. La primera referència al castell data de l'any 1176 en un document emés pel rei Alfons I en que codedeix en feu els castells de Montblanc i la Riba Guerau de Jorba i el seu fill Guillem d'Alcarràs. En el testament de Guillem d'Alcarràs (1178) apareix citat el castell que heredava la seva muller Elisenda. L'any 1187 Guerau de Jorba i la seva muller Saurina empenyoraren ambdós castells al rei Alfons I per la quantitat de 1300 moratabins. L'any 1196 Bernat d'Avinyó (prevere) va permutar al seu germà Guillem un honor que tenia al territori de Siurana, més concretament a la Riba. El predomini senyorial fou causa de diversos plets entre els comtes-reis i l'arquebisbe de Tarragona a finals del segle XII L'any 1196 el castell i terme de la Riba passà en domini a l'arquebisbe de Tarragona, Ramon de Castellçol; en canvi la reina vídua Sança de Castella es va quedar amb els drets sobre el terme de Mont-roig. A partir de l'any 1185 el castell i terme de la Riba va passar a formar part dels dominis dels vescomtes de Cardona. També coneixem la consolidació de la xarxa parroquial o eclesiàstia simbolitzada en la construcció de l'església de Sant Nicolau de la Riba.

A l'actual terme de Picamoixons es documenta una fortalesa inmediatament després de la conquesta comtal del territori. Tenim poques dades sobre el castell de Picamoixons, conegut al segle XII com Rocabruna. Sabem que l'arquebisbe Guillem de Torroja i el comte-rei Alfons I donaren aquest territori a Pere de Vilagrassa i la seva muller per que edifiquessin una fortalessa i establissin una població segons un document datat el 16 de desembre de l'any 1171. S'ha plantejat que part d'aquesta fortificació seria la coneguda com torre de Cabré, situada al nord-oest de la població actual de Picamoixons. La partida i poble de Picamoixons estaria sota la jurisdicció del castell de Valls. També tenim coneixement de la consolidació de la xarxa parroquial amb la construcció i manteniment de l'església de Sant Salvador de Picamoixons.

Com veiem la conquesta del territori islàmic a mitjan segle XII va implicar una profunda transformació del territori. Les diferents poblacions que queden fora de l'àrea objecte d'estudi del present treball són indicatives i expliciten aquestes transformacions.

Són el casos de les poblacions de Vallclara (Vila, castell i parròquia), de Montblanc (Vila, Castell i parròquies) amb el núcli poblacional de Rojals, Cornudella de Montsant (Vila, castell, parròquia i restes arqueològiques), l'Alforja (Vila, castell i parròquia), l'Aleixar (Vila, castell i parròquia), la Riba (molí, castell i vilatge o nucli poblacional), Picamoixons (amb el castell de Rocabruna, parròquia i un vilatge o població datat ja l'any 1171). Segons els nostres plantejaments el territori geogràfic comprès per les actualment denominades Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà formaven part d'un espai inequívocament unit (polític, administratiu, militar, social, econòmic i ideològic) a la fortalesa i assentament de Siurana. Siurana exercia de capital a nivell micro-regional d'aquest espai després de la conquesta de la Tortosa islàmica per part dels exèrcits feudals i cristians liderats pel comtat de Barcelona. Una xarxa de fortificacions (castells i torres) "blindaven", controlaven i defensaven el nostre espai objecto d'estudi de la presència feudal cristiana[632]. Per poder desarticular el poder islàmic els cristians van deure conquistar Siurana. És per això que la re estructuració, assimilació formal, plasmació material del poder feudal del comtat de Barcelona i la implantació d'una densa xarxa eclesiàstica o parroquial al territori va tenir lloc únicament després de la conquesta de Siurana. Una vegada conquistada Siurana, els nous dominadors van procedir a executar les mesures necessàries per assimilar el territori recentment conquistat.

Així doncs la clau que permetria l'assimilació formal i real del territori per part del comtat de Barcelona i la implantació de la xarxa eclesiàstica estava innequivocament vinculada a la conquesta de Siurana. La documentació textual, arqueològica i arqueològica confirma la nostra hipòtesi. La fundació de les denominades tradicionalment com a "Viles Noves", la implantació, desenvolupament i consolidació d'un sistema de parròquies i capelles que formaven part d'una xarxa eclesiàstica o religiosa depenent de la ciutat de Tarragona, així com la continuïtat i manteniment de la xarxa de fortificacions heretades del món islàmic (castells i torres) són els trets principals que defineixen les profundes transformacions que van tenir lloc durant la segona meitat del segle XII, una vegada es va haver conquistat Siurana i el territori va ser assimilat pel comtat de Barcelona. La fundació del rellevant monestir de Poblet és significativa. Si bé van existir problemes inicials per a la seva fundació, durant la segona meitat del segle XII aquesta va quedar fixada, desenvolupant-se i consolidant-se a tots els nivells durant el XIII[633].

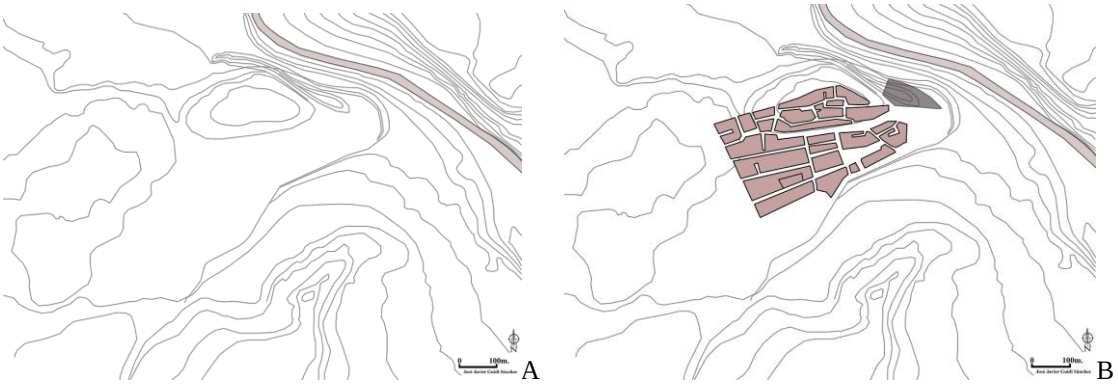

A)Marc natural on es va bastir la Vila de l'Espluga de Francolí a la segona meitat del segle XII. B) Hipòtesi esquemàtica del traçat urbà del nucli primitiu de l'Espluga de Francolí.

[632] GUIDI 2010a.
[633] Coneixem casos anàlegs a la regió del Penedès: GUIDI 2010a; GUIDI 2010b.

Hipòtesi esquemàtica del traçat urbà medieval del nucli primitiu de l'Espluga de Francolí.

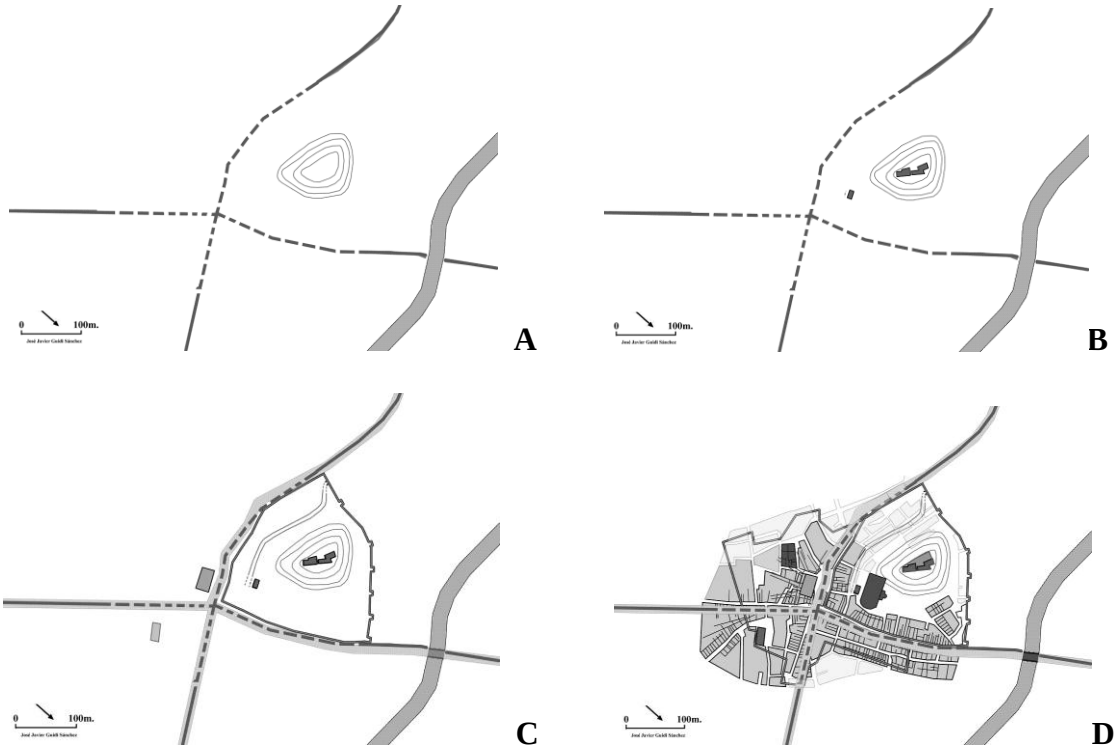

A)Marc natural on es va bastir la Vila Nova de Montblanc. B)Primeres construccions: el castell al cim del turó. C)Primera muralla medieval de Montblanc. D) Desenvolupament urbanístic de Montblanc als segles baixmedievals.

Montblanc als segles XIV-XV: la consolidació d'un nucli poblacional al sud de la Conca de Barberà.

5.2.5. Característiques de les estratègies i formes d'hàbitat.

A un espai com les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà l'accés preferent als materials disponibles a l'entorn immediat va íntimament lligat a solucions autoconstructives (sense que intervinguin artesans especialitzats) al llarg de tot el període històric (segles V-XII d.C), fins l'arribada de tallers decoratius i els arquitectes del romànic a la xarxa parroquial i la construcció del monestir de Poblet. És en aquest context en el qual el "valor" dels materials es pot configurar com a factor decisiu en la ubicació d'un determinat jaciment alhora que testimoni de les diferències econòmiques o del recursos d'un individu o família dintre d'una comunitat[634]. Sense un poder públic o privat que organitzi i gestioni els recursos econòmics no existeixen grans infraestructures (llevat de les parròquies, torres, castells i *domicilia* dels senyors feudals[635]). Les famílies que habiten les cabanes i cases com el vilatge de Castellfollit, per exemple, no segueixen patrons definits identificables amb una determinada

[634] Plantejaments que vam exposar: GUIDI 2010a, 97-124.; 2010b.

[635] Construccions que tendeixen a aparèixer progressivament a patir de l'any 1000, si bé tenim documentats torres i castells abans d'aquesta data.

ideologia o imposició política o cultural (pot ser visigòtic o islàmic). La roca natural és, per definició, un element més (tècnica, material i constructivament) de l'hàbitat. Pensem en les coves i balmes naturals que han estat objecte d'ocupacions al llarg d'aquestes centúries, descatant la Cova Major de l'Espluga de Francolí o les balmes de Montblanc on s'han documentat materials visigots. Moltes d'aquestes coves no han estat objecte d'estudis monogràfics però s'ha pogut reconèixer elements com piletes o rebaixos i retalls que indiquen una ocupació complexa de definir. Un exemple es el conjunt de Coves de la Vall d'Olèrdola, que es defineix com una sèrie de coves amb banquetes esculpides a la roca, forats, sitges, etc.; i en especial un habitacle excavat en la roca, a prop de les muralles, que va desaparèixer durant la construcció d'una zona de aparcaments[636]. Un altre exemple el trobem a la Cova de la Caseta d'en Segura (Castellet i la Gornal), on a la roca es pot apreciar un conjunt de petits forats que servien d'allotjament als puntals que sostenien les estructures de fusta[637] on s'estructuraven dos nínxols cavernosos en els quals una cèl·lula familiar podria residir. La cabana, la casa i l'aglutinació poblacional en vilatges responen per igual a aquest esquema, si bé l'evolució de la *domus ruralis* privilegiarà la casa en detriment de la cabana a partir del s. X d.C. D'altra banda a mesura que van apareixent en les fonts escrites els *seniores* i *vicarii*, una elit o aristocràcia de caràcter feudal vinculats a la conquesta per part del comtat de Barcelona, es consoliden pautes constructives cada vegada més sòlides i complexes[638] com mostra la fisonomia dels nuclis poblacionals de l'Espluga de Francolí, Montblanc, Siurana, Prades, Vilanova de Prades, Capafonts, la Farena, Montral, etc, o inclús el mateix monestir de Poblet durant la segona meitat del segle XII i principios el XIII.

Els materials documentats en la construcció d'aquests habitatges són la pedra, la tapia i la maçoneria. L'ús de l'arquitectura en pedra no s'abandona en la tardoantiguitat, si bé és en època carolíngia quan es van començar a documentar assentaments realitzats en aquest material en Badazais, Castella, el país de Caux o entre els saxons. En primer lloc l'ocupació majoritària de la pedra extreta de pedreres locals, còdols o reutilització de material arquitectònic d'edificis preexistents no necessàriament arruïnats com succeeix a la torre i el vilatge de Castellfollit[639], a la Roca de Miravet o l'Albiol. L'ús de tapia ho s'ha de localitzar tant en la reocupació d'espais preexistents com és l'ocupació tardana de la vil·la de Cubelles, semblant a l'expoli i reocuació de l'assentament de Castellfollit, on es compartimenten les estades en una ocupació que hem de datar en època visigòtica[640] o en la torre de Sant Pere de Riudebitlles (La Muntanyeta), on es van documentar les restes d'una torre de planta quadrangular amb sòcol de pedres i on els alçats es constituïen en tapia; un sistema semblant a l'utilitzat a la Torre del Moro de Castellfollit i possiblement a Siurana.

L'ús de terra argilenca compactada barrejada amb pedra, palla i sustentada per pals de fusta es va utilitzar també en l'ocupació de coves com hàbitats, com la Cova de la Vila de l'Espluga de Francolí, les coves de la Muntanya de Cantacorbs o el coll d'en Segol, o les cobertes de les cases del vilatge de Castellfollit. Exemples significatius els trobem a

[636] El conjunt de Coves de la Vall va mantenir una ocupació que va des de l'època protohistòrica a la medieval, amb menor incidència d'època romana.
[637] Mentre que per sota d'aquest sector de la pendent, en un front de l'aflorament rocós, es va documentar una cova de terra inclinat en el qual hi ha una sitja datada entre els segles VIII i X. VALENTI, FRONZA 1997, 172 i ss.
[638] És el cas d'Olèrdola on tenim una gran quantitat d'informació textual, BATET 2004, 49 i ss.
[639] ARBÓS 2003, 225 i ss.
[640] CAIXAL et alii 1994, 103-140; CAIXAL et alii 1998; CHAVARRÍA 2001a, 67.

la Cova de la Caseta d'en Segura (Castellet i la Gornal). En la constitució del model "mixt" que observem en "La Torre" de Sant Marc d'Argençola, en les compartimentacions de diverses cases de la Quadra de la Cogullada i en les escasses restes documentades a Olèrdola (com en el denominat Sector 03) la tapia constituïa l'element constructiu més difós, encara que complementari del petri. Les estructures documentades en 1952 potsclàssiques a la vil·la romana del Vinyet (Sitges) es defineixen com murs de 60 cm d'amplada bastits en morter i pedres treballades[641]. A l'estructura septentrional del castell de la Quadra de la Cogullada[642] els murs tenen 70 cm. d'amplada mitja constituït per blocs de dimensions mitjanes, lleugerament desbastats, disposats en fileres irregulars i lligats amb morter de calç blanca i sorra[643]. Al mateix jaciment hi trobem l'anomenada Casa de la Sitja amb murs de 80-90 centímetres d'amplada, constituïts en parament de pedra seca amb peces de grans dimensions i formes irregulars lligats amb argila[644]. En el pla tècnic hem de destacar la localització en aquesta residència camperola d'un contrafort de secció triangular bastit amb pedra seca[645]. El morter de calç es documenta a les èpoques tardoantiga i altmedieval. A l'extens jaciment de La Solana, amb una seqüència ocupacional del s. V fins a finals del VII d.C., com a mínim hi documentem nombrosos restes de morter de calç. Així al Sector 10 es van documentar dues estructures molt malmeses, definides per les seves parets de pedra lligades amb morter de calç. Al Sector 12, a la Fase V, es va documentar morter de calç malgrat que aquest material no s'hagi documentat en relació a les estructures dels murs[646]. De forma fragmentària podem reconèixer aquestes característiques tècniques i constructives en el poblat, fortificació i cases disperses de Castellfollit, en els assentaments o nuclis poblacionals de Siurana, Prades i Vilanova de Prades, i intuïm la presència d'aquests en espais com la Cova de la Vila de l'Espluga de Francolí i en diverses evidències molt escasses en altres espais de menor rellevància política i econòmica del territori.

La consolidació dels assentaments a partir del s. X d.C., a mesura que l'expansió dels comtats cristians es fixa progressivament, va íntimament lligada a la difusió i consolidació d'un sistema econòmic i social plenament feudal[647]. Els assentaments dispersos caracteritzats per la seva constitució en estructures excavades en superfície van donant lloc, progressivament, a estructures bastides en pedra concentrats en torn a una torre o castell, com són els casos de Siurana, Prades, l'Espluga de Francoli, Montblanc, etc.. No obstant això reiterem que es continua fent ús d'un sistema "mixt" de construcció, com hem vist en capítols precedents. Entenem per triomf del feudalisme la consolidació d'un sistema socioeconòmic complex capaç de concentrar en un espai geogràfic determinat elits polítiques i militars, articulació parroquial, i sobretot concentració de població, energia i recursos econòmics suficients com per constituir

[641] FERRER 1946, 191-195.
[642] MIQUEL, VILA 2005, 65 i ss.
[643] Segons els seus excavadors d'aquests es trobaven relativament ben conservats els corresponents als costats septentrional i oriental, mentre que el que tancava l'espai per el costat oest es trobava força arrasat i pràcticament només conservava una filada.
[644] Els murs de les parets nord, oest i sud es conservaven fins a una altura de 40 a 80 centímetres, mentre que la "est" estava arrasada quasi per complet, si bé es va poder documentar el traçat de l'estructura.
[645] Com hem apuntat anteriorment Aquest contrafort (i la possibilitat que hi haguessin altres) fa plantejar l'existència d'un segon pis de reduïdes dimensions, si bé aquest element va ajudar a salvar el desnivell existent entre el pla del camí i la terrassa ocupada per el poblat i la nostra residència.
[646] BARRASETAS 2007.
[647] MARTÍ 1992, 28-35; BATET 1993, 263-274; 1996, amb abundants exemples. Veure també: GUIDI-SÁNCHEZ 2010a, 97-124.; 2010b.

autèntics nuclis[648]; inserit en el fenomen del "incastellamento" en durant la segona meitat del segle XII[649].

Aquest fenomen que hem denominat com "trionf del feudalisme"[650] és una derivació del terme *incastellamento* que va definir Pierre Tourbert a principis de la dècada dels 90[651]. El terme *incastellamento* fa referència a l'acció de bastir un castell o transformar una estructura precedent en una fortificació. Concepte que durant aquesta darrera dècada s'ha anat configurant com un "procés complex"[652]. De fet, com indica J. A. Quirós Castillo, es tracta de quatre processos històrics separats que no sempre coincideixen entre sí[653]:

a)El *incastellamento* en sentit tradicional tal i com va formular P. Tourbert en la fortificació del poblament[654], com és el cas de Siurana, l'Espluga de Francolí o Montblanc.

b)La concentració de poblament en l'interior d'aquestes fortificacions, amb la formació de nous assentaments o mitjançant l'anexió d'altres ja existents que dona lloc a vilatges fortificats[655] com Prades o Vilanova de Prades.

c)La formació de territoris castrals vinculats a aquests centres com a resultat de la fragmentació política i jurisdiccional.

d)La reorganització dels espais i les estratègies productives (dins del nostre territori caldria destacar les granjes de Poblet).

Tots aquests els trobem al procés de reorganització de l'espai per part dels senyors feudals tant al sistema muntanyenc de Prades com al sud de la Conca de Barberà a la segona meitat del segle XII. Com indica clarament J. A. Quirós Castillo es tracta d'un conjunt de transformacions morfològiques que constitueixen un indicador per la comprensió del contingut i entitat de les formacions socials que van tenir lloc en torn a l'any 1000 en bona part de l'Europa Occidental. Al nostre cas vinculats a la re-estructuració dels conqueridors feudals del territori islàmic. En breus paraules: sense elits o aristocràcies no va produir-se el fenomen del *incastellamento*; sense elits no hi ha Olèrdola ni La Quadra de la Cogullada[656] al nord; i sense elits no hi ha Prades, Poblet, Monblanc, l'Espluga de Francolí, l'Albiol o Vilanova de Prades. Aquestes elits les tenim ben documentades textualment i en molts casos coneixem les seves accions. El

[648] En relació al feudalisme és fonamental el clàssic de BARBERO, VIGIL 1978.
[649] MARAZZI 1995, 190 i ss.
[650] A la nostra àrea d'estudi aquesta implantació d'un sistema feudal d'explotació del territori deriva directament de la conquesta militar i l'assimilació formal de la segona meitat del segle XII.
[651] TOUBERT 1990; 2004, 21-35. L'estudi de Pierre Tourbert es va centrar en la regió del Lazio (al centre de la Península Itàlica) a partir de la documentació textual dels monestirs de Farfa i Subiaco essencialment. Tourbert va suggerir que la construcció de castells es definia com un instrument que va permetre als senyors el control de forma racional del creixement econòmic i demogràfic dels segles IX i X d.C. A nivell social (encara que centrat en les elits): BARBERO, VIGIL 1978, especialment 228 i ss.
[652] En aquest sentit: MARAZZI 1995, 187-198.
[653] Encara que es tracti d'una síntesi, el treball de Quirós constitueix un bon resum de la problemàtica derivada el terme i concepte de l'incastellamento; QUIRÓS, BENGOETXEA 2006, 258 i ss.
[654] TOUBERT, BARCELÓ 1998; TOUBERT 2004, 21 i ss.
[655] Alguns exemples d'aquests tipus d'hàbitat a BOLOS 1993, 331 i ss.
[656] El bisbe Vives al 974 d.C. per exemple, i a partir de finals del s. XII (després d'un llarg silenci) altres membres de l'aristocràcia feudal, MIQUEL, VILA 2005, 69 i ss.

model explicatiu de P. Tourbert es va consolidar com un referent per l'historia social i del paisatge medieval. No obstant això, el seu model es basava en l'exemple italià i no és aplicable a altres territoris.

Anàleg al fenomen del *incastellamento*[657] trobem l'*ensagrerament*, encunyat per R. Martí[658], en el que les esglésies es converteixen en l'element aglutinador poblacional. En definitiva, el temple i espai religiós es constitueix com el instrument de concentració i atracció del poblament rural dispers. Aquest fenomen ha estat objecte d'estudis tant en l'àmbit de la documentació escrita (Bonnassie, Martí, Farias, Calafaou) com el de la morfologia urbana (Bolós). El nostre treball ha desenvolupat –amb limitacions- els plantejaments de J.Bolòs als seus treballs (veure bibliografia. L'establiment d'aquests espais va ser fruit de la convergència d'interessos comuns per part de l'aristocràcia política (militar), l'eclesiàstica i la població camperola. Els camperols, al inici d'aquest procés, s'apropaven a aquestes esglésies en la recerca de protecció enfront als poders senyorials laics[659], constituïen la base de la cristianització del territori i eren centres de captació i gestió tributaria del paisatge rural. Aquestes sagreres es defineixen com espais generalment ovalats o rectangulars delimitats per fosos, recintes o fortificacions. L'església es situa en una posició central amb una necròpoli, rectoria i el conjunt d'edificacions i habitatges camperols amb àmbits específics per l'emmagatzematge de productes i transformació agrícoles. En moltes d'aquestes esglésies, que han estat objecte d'excavacions arqueològiques, es documenten sitges tant en el seu interior com en espais propers.

En definitiva, a partir de l'any 1000 per a Catalunya i de la segona meitat del segle XII al nostre territori (sud de la Conca de Barberà i Serra de Prades) tant castells com esglésies es varen constituir com instruments bàsics per la reorganització del poblament i de les formes d'explotació agrícoles. El triomf del sistema econòmic i social feudal, amb el *incastellamento* i *ensagrerament* com paradigmes historiogràfics[660], va modificar substancialment, en el curs dels segles X-XII, el poblament preexistent constituït en la dispersió de la xarxa d'assentaments i vilatges heterogenis. L'expansió dels comptats feudals en detriment de la frontera islàmica va constituir el motor polític d'aquest procés. Les formes de poblament altmedievals entre les conques hidrogràfiques del Llobregat i el Gaià va donar lloc a un paisatge rural organitzat i jerarquitzat per les elits feudals diferent al que podem reconèixer per als segles postclàssics V-IX d.C., hereu del tardorromà. Ens trobem ara en un sistema plenament feudal a la Plena Edat Mitjana per la plana de la Conca de Barberà i el sistema muntanyenc de la Serra de Prades a partir de la segona meitat del segle XII[661].

[657] BATET 1995, 342-360; 1996.
[658] MARTÍ 1988, 153-182.
[659] GUIDI-SÁNCHEZ 2010a, 97-124.; 2010b.
[660] MARTÍ 1988, 153 i ss.
[661] Definit per BATET 1993, 263-274; BATET 1995, 342 i ss.; BATET 1996.

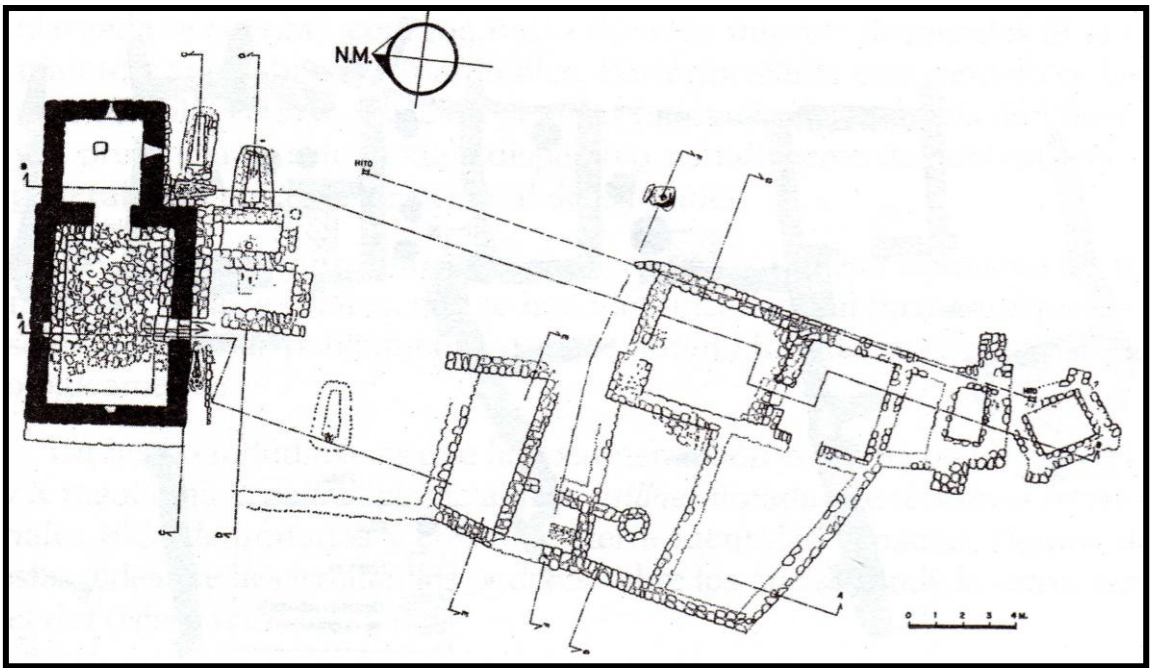

Vilatge de Caulders, Gerona, segons RIU 1990.

Estructures en negatiu i escales tallades a la roca a Can Castellví, Olèrdola.

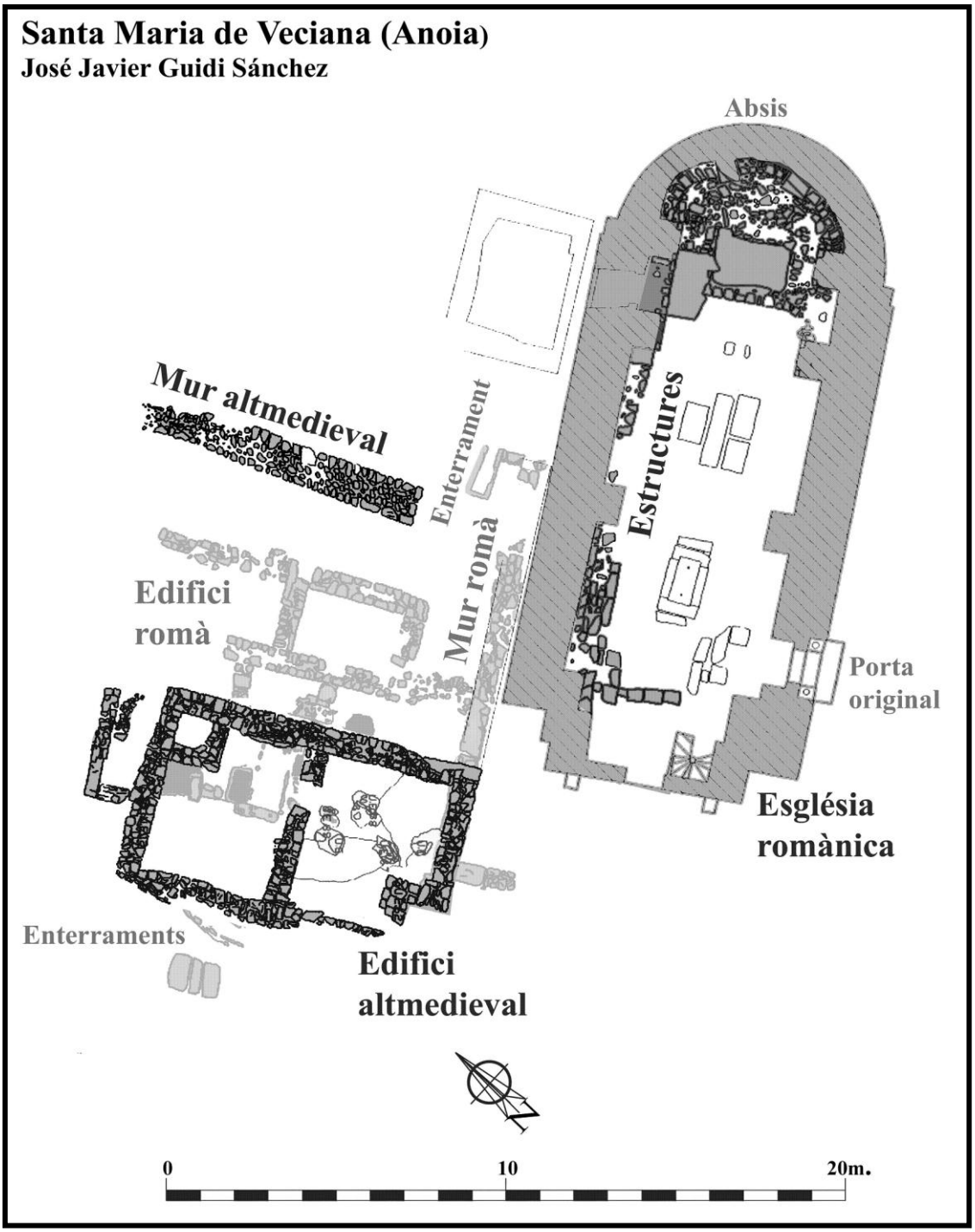

Restes arqueològics documentats a l'àrea de l'església de Sant Marc de Veciana. Destaquem les construccions altmedievals (gran mur i edifici). Segons J.J.Guidi.

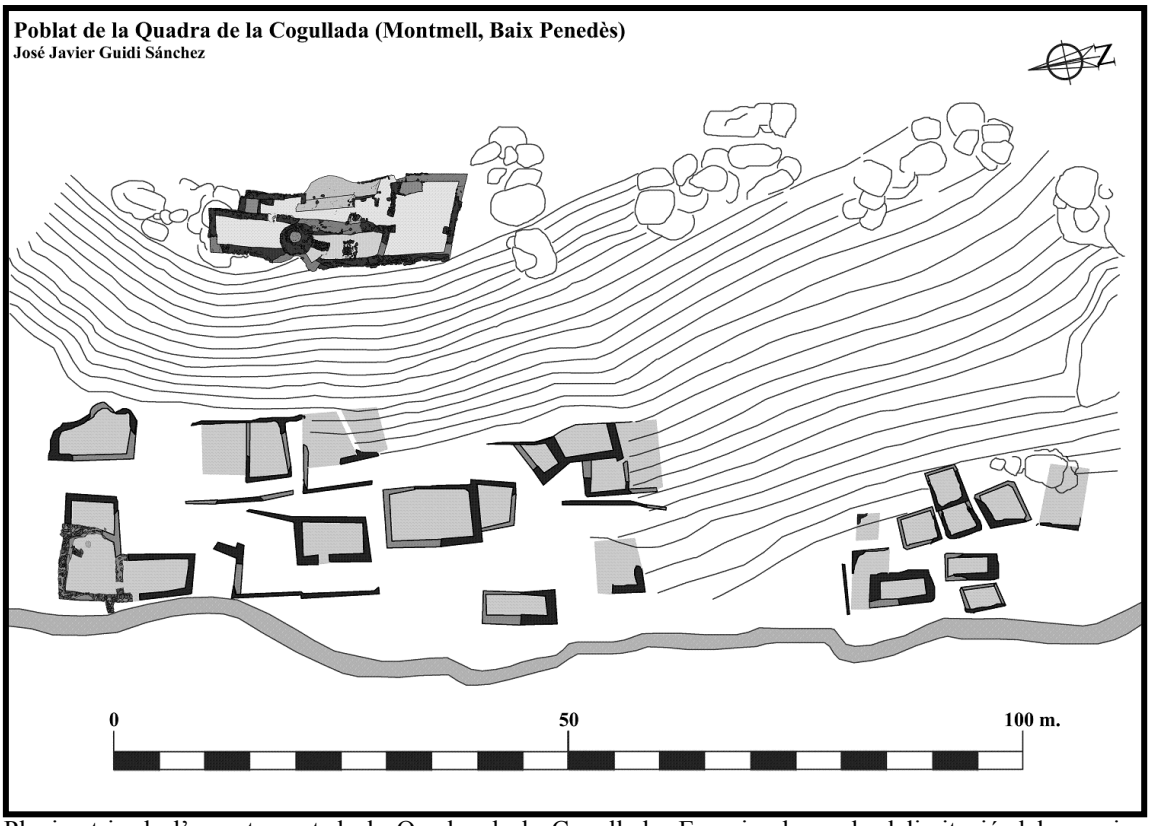

Planimetria de l'assentament de la Quadra de la Cogullada. En gris obscur la delimitació dels espais interns de les estructures arquitectòniques identificades. Segons J.J.Guidi.

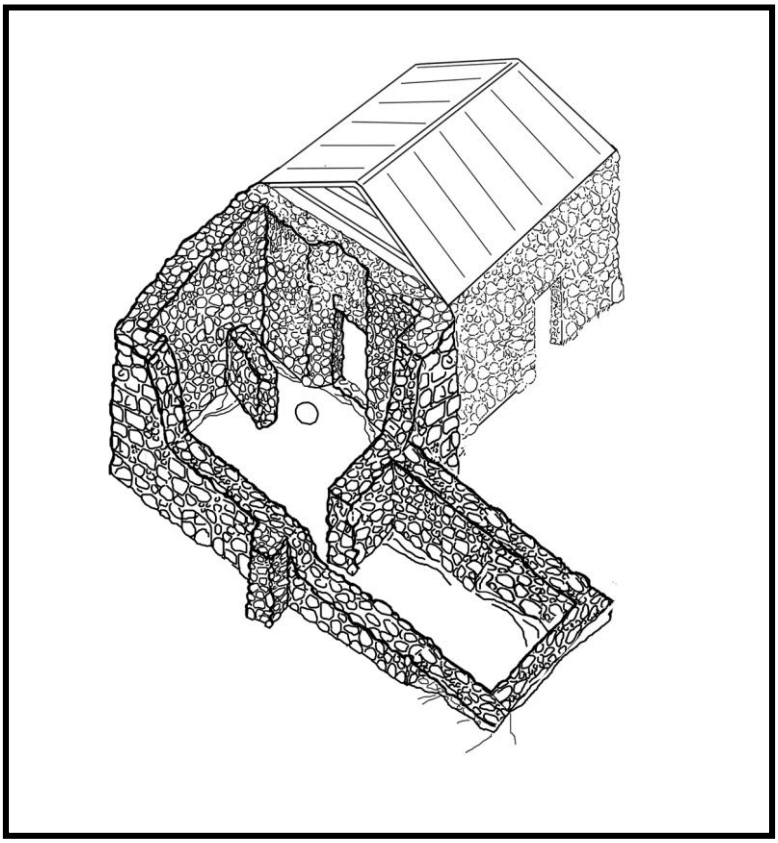

Restitució hipotètica de la Casa de la Sitja. Segons J.J.Guidi.

Sant Salvador de Rojals.

Sant Pere de Mont-Ral.

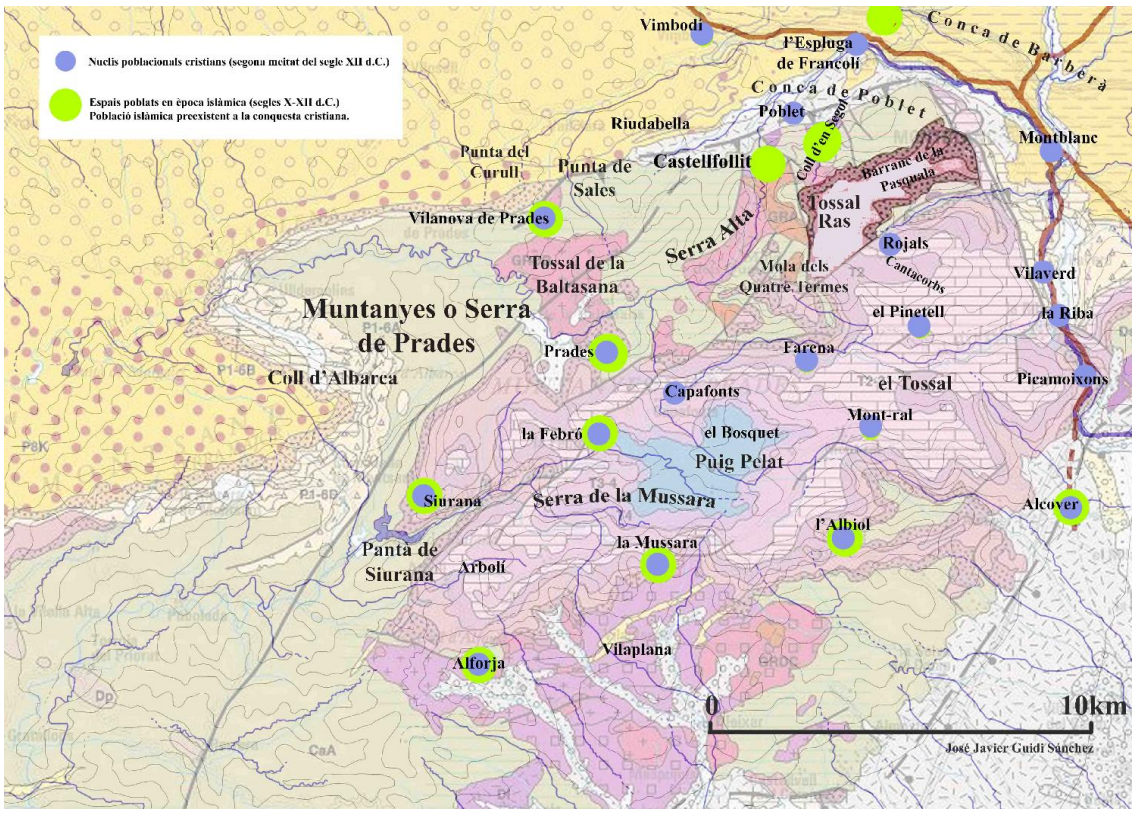

Nuclis poblacionals islàmics i cristians de mitjans del segle XII. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català; autor: José Javier Guidi Sánchez

.

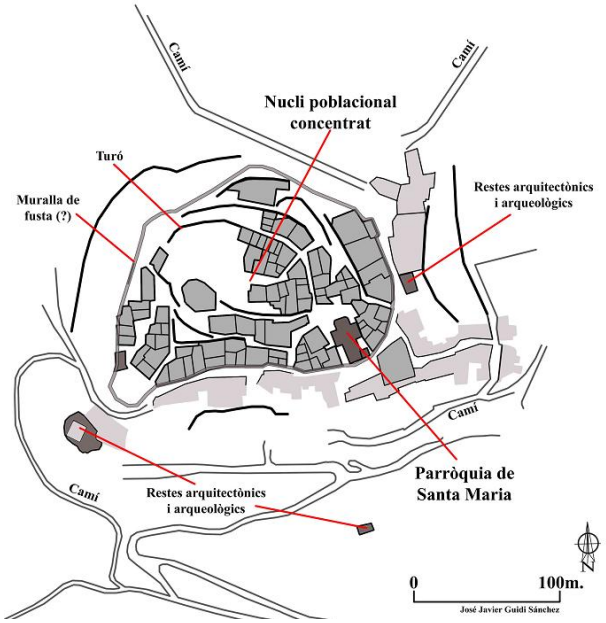

Hipòtesi restitutiva del nucli poblacional de Capafonts a l'edat mitjana.

6.El monestir de Poblet i la seva xarxa de granjes.

De tots els processos derivats de la conquesta del territori pels cristians del nord un dels més rellevants (per no dir el més rellevant) és la fundació del monestir de Poblet. En aquest darrer capítol del nostre treball de recerca hem cregut adient i necessari identificar els principals trets de ruptura, continuïtat i transformació del territori en la segona meitat del segle XII. En aquest marc conceptual forma part indispensable la caracterització de la fundació i desenvolupament de Poblet en aquestes cronologies així com subratllar que aquestes van quedar fixes en el paisatge a partir del XIII, moment en què el monestir queda fixat al territori com un dels nuclis poblacionals més rellevants (social, econòmica i ideològicament) al costat de les "Viles Noves" de l'Espluga de Francolí o Montblanc, en l'espai de la Conca de la vessant nord-oest dels Muntanyes de Prades.

6.1.La construcció i expansió del monestir de Poblet.

Segons A.Altisent la llegenda de l'ermità de Poblet es tracta d'un fet improbable. No obstant això aquest autor reflexiona amb el possible fet que "*...a les terres cedides pel comte a l'abat de Fontfreda, hi havia, o hi havia hagut, ermitans...*"[662]. Aquesta hipòtesi es manté amb Finestres, qui accepta la possibilitat d'un eremitori precedent. A.Altisent descriu els primers anys relacionats amb la fundació de Poblet: *"...l'any 1150 o el 1151, el comte estengué la carta de donaciñ adreçada a l'abat de Fontfreda. Poc després, potser a la primeria de 1151, l'abat Sanç degué enviar un petit grup de monjos a explorar el terreny i a començar a preparar el lloc d'habitaciñ provisional de la primera comunitat..."*[663]. El 18 d'agost de 1151 té lloc la donació del comte Ramon Berenguer IV a l'abat de Fontfreda en que es delimita el territori del monestir, amb la projecció de la seva edificaci[664]. Segons Finestres i Santacana la comunitat primigenia era formada per 12 monjos més l'abat[665].

A partir de la documentació escrita sabem que una comunitat monàstica va arribar a l'anomenat *hortus Populeti* entre els anys 1151 i 1152. Es tracta d'un periode just anterior a la caiguda i presa de la Siurna islàmica i de la consolidació militar cristiana a la nostra àrea objecte d'estudi. Lluny de la visió d'un espai abandonat, desèrtic o despoblat creiem que la pròpia denominació d'"*hortus*"[666] i les dades arqueològiques citades demostren que hi havia una población. Aquest contingent poblacional estava ben organitzada i articulada entorn d'assentaments o nuclis poblacionals, protegits, controlats i gestionats per fortaleses (del tipus torre o castell) i que existia ja en el pla un

---

662 ALTISENT 1974: 52.
663 ALTISENT 1974: 27.
664 *"...A partir d'aquesta data i, segons alguns investigadors, abans del 30 de novembre del 1152, arribà a l'hortus Populeti la comunitat cistercenca fundadora completa, enviada de Fontfreda, amb el seu abat...",* ALTISENT 1974: 29.
665 El Capítol General de l'Ordre, l'any 1134, deia, en referència a la creació de nous monestirs: "*Duodecim monachi, cum abbato tredecim ad Caenobia nova transmitantur".*
666 A.Altisent estableix les bases conceptuals que permeteixen definir aquest territori "*...el fet que els documents primitius donin al lloc el nom "d'hort de Poblet" mostra que, en les terres donades pel comte, n'hi havia de regadiu, en estat de conreu; molt probablement eren trossos que limiten amb el riuet de Pruners, que llavors devia dur molta més aigua que ara...",* ALTISENT 1974: 30.

alt desenvolupament de l'explotació dels recursos naturals i l'agricultura[667], com seria la fortificació i el vilatge de Castellfollit.

L'erudit J. Finestres va estudiar la llegenda de l'ermità que va arrivar a Poblet[668]. De nou i de forma anàloga al cas de Siurana, preferim prescindir aquí de l'element llegendari per analitzar els esdeveniments sobre la base de les dades arqueològiques o la documentació textual de l'època. Recordem que segons l'estudi sistemàtic de A.Altisent la llegenda de l'ermità Poblet es tracta d'un fet improbable[669], fet que posteriorment rebutjarà també McCrank al seu estudi sobre la conquesta del territori[670].

Prescindint de les ornamentacions dels relats mitològics i llegendaris sí que tenim una dada per poder parlar de la presència d'eremitoris. Es tracta de la carta de població de l'any 1151 emesa per el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV als hablitants de Vimbodí: *"...Abet affrontationes prenominatum locum, de oriente in termino de Spulga et sic descendit per serra de Geminels usque ad rivu de Milans, et vadit usque ad terminum de Ermitas, et sic vadit per ipsa parelada que vocant de Escoba et per valde de fonte Codoz, qui est totum de terminum Avinbudi; de meridie in Ermitas; de occiduo in termine Avinaixa..."*[671]. Com veiem es fa esment de l'existència d'un espai eremític ("*ad terminum de Ermitas*") o de la resència d'un temple rural (una ermita, "*Ermitas*").

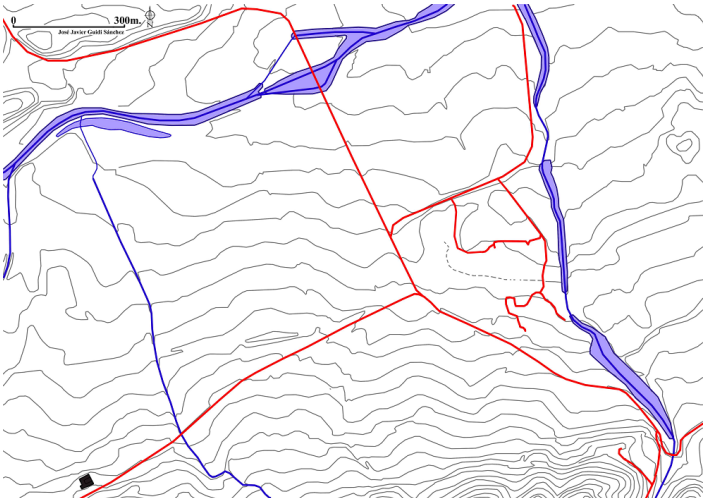

Situació de la Granja Mitjana i xarxa de camins en el context del seu marc geogràfic de la Conca de Poblet amb els principals agents del relleu i xarxa hídrica. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

[667] Santacana és un dels exemles d'aquesta visió catastrofista abans de l'arrivada de la comunitat monàstica: *"...el territorio donde se asentaba Poblet, muy recientemente liberado, era yermo e inculto casi del todo...",* SANTACANA 1974: 30.

[668] "...[l'ermità Poblet se'n va a] [...] *un lugar solitario en medio de una intrincada maleza en un termino, y partida, que los Moros llamavan Lardeta (y que hoy llamamos Granja mitjana) [...] haviendo allí fabricado una pobre hermita [...] el Rey Arabe [...] concedió todo aquel territorio, ò distrito de Lardeta con Donación autentica, que aunque el Instrumento (que se conserva en nuestro Archivo caj. I ligarza de núm. I.) està en Idioma Arabigo, se deja comprehender su contenido por una traduccion en lengua castellana..."*FINESTRES 1753-1765: 59.

[669] ALTISENT 1974: 52.

[670] MCKRANC 1998: 118. *"...The charter in question reads as translated from the supposed Latin version of a non-extant Arabic original. [...] This obviously controversial charter with its problematic date and diplomatic form is entwined with other local legends pertaining to the foundation of the famous Cistercian monastery of Santa Maria de Poblet..."* MCKRANC 1998: 120.

[671] ALTISENT 1993. Doc. 143.

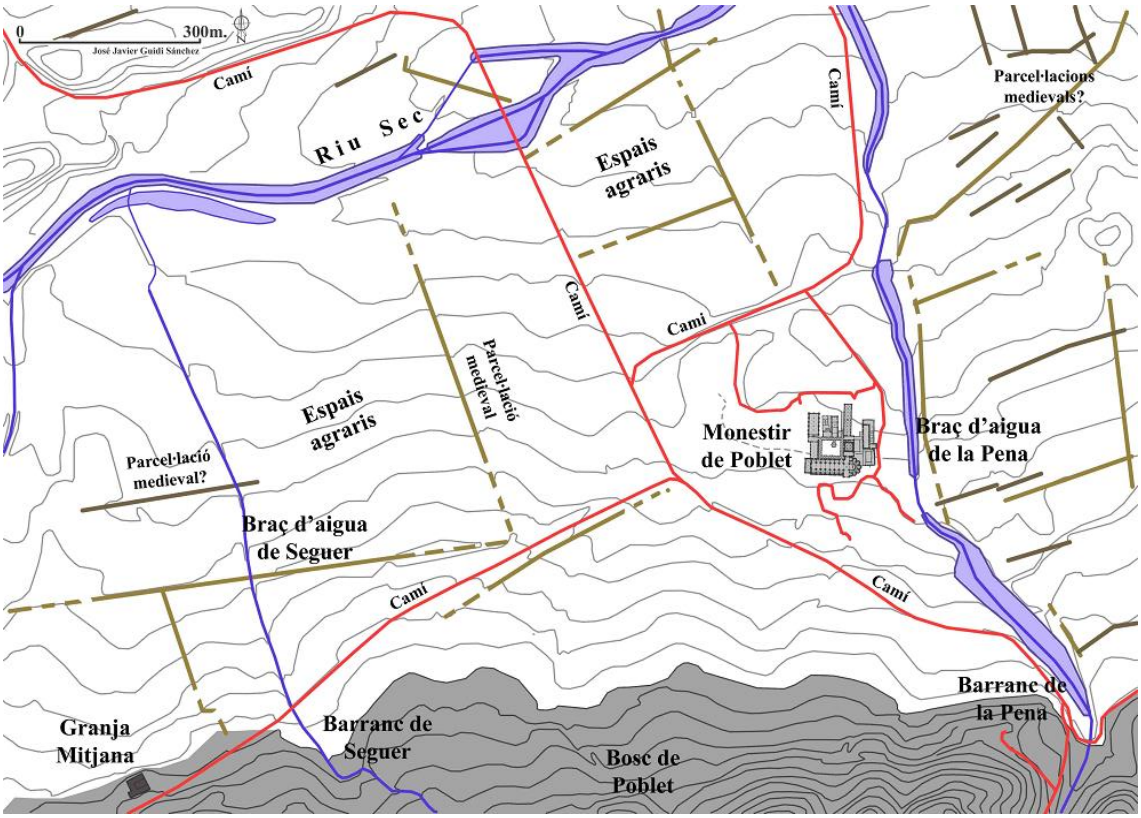

Identificació i localització de parcel·lacions amb un possible origen medieval i situació del monestir de Poblet, la Granja Mitjana i xarxa de camins en el context del seu marc geogràfic de la Conca de Poblet amb els principals agents del relleu i xarxa hídrica. Fase III (segle XIII). Autor: José Javier Guidi Sánchez.

Ens interesa especialment les construccións del moment de gènesi i el seu posterior desenvolupament del monestir de Poblet. Hom sap que pateix diverses fases constructives al llarg dels segles medievals i moderns. En aquest capítol ens centrarem en les construccions que podem datar al segle XII, el moment de conquesta i re-estructuració del territorio i la seva consolidació baix-medieval. Aquestes construccions del segle XII són[672]:

a-L'església major.
b-Joc de Pilota. Nau de la infermeria.
c-Capella de Sant Esteve o de la infermeria.
d-Claustre de Sant Esteve (?). Inici de la seva construcció.

[672] MARTÍNEZ 1995: 557 i 558.

e-Calefactor.
f-Refector dels monjos (des del 1303 també hi menjaven els conversos).
g-Porta d'entrada al claustre.
h-Ala sud del claustre.
i-Celler i magatzem. De dimensions i forma desconeguda, aquesta estructura va patir una reforma al segle XIII.

La documentació textual ens facilita un marc interpretatiu per poder establir la seqüència de construccions del monestir de Poblet durant la segona meitat del segle XII. La data més antiga que cita la construcció del monestir és de 1163, que fa esment al donatiu de la terra (el solar) necesària per l'edificació del complexe. Aquest text diu "*ad edificadam domum petrinam in monasterio Populeti* "[673]. A.Altisent afegeix en relació a l'espai on es va començar a bastir el monestir que "*...el lloc que escolliren els monjos per edificar el cenobi [...] fou el que en aquell moment degueren considerar més ben assortit d'aigua...*"[674]. Segons la historiografia tradicional el monestir seria erigit sobre una vil·la romana amb una certa continuïtat en època visigoda (segles V-VIII d. de C.) i mossàrab (segles VIII-XI d. de C.). Aquest concepte de continuïtat ocupacional del solar del monestir en èpoques precedents[675] perpetuat fins a l'actualitat. Diferents estudis i excavacions arqueològiques confirmen que no va haver-hi un assentament precedent al dels monjos del segle XII d.C. No obstant això aquestes excavacions arqueològiques van ser molt limitades, en conseqüència cal esperar futures intervencions que ens permetin continuar o no amb aquest argument.

En aquestes cronologies l'ordre monàstica es veu afavorida pel poder regi, que permet engrandir el primitiu monestir. Tanmateix s'ha hipotetitzat que en aquest document es fa referència a l'anomenada actualment com sala del "Joc de Pilota", una estructura en forma de nau de dimensions monumentals que serviria primer d'església i dormitori i que posteriorment canviaria la seva funcionalitat a una infermeria i el "menjador de carn"[676]. L'any 1166 es data la llicència que dóna Ramon de Cervera per "trencar i arrencar pedra" per al monestir. L'any 1179 és la data del primer document que fa esment a la construcció de l'església major. Anselme Dimier apuna que l'any 1190 ja estaria acabada la gran església tret la coberta de l'atri o galilea. Sabem que els donatius per la seva construcció no cessen aquest any, raó per la qual s'ha plantejat que la construcció estaria consagrada però no acabada. Sabem que l'any 1180 ja existi la capella de Sant Esteve. No obstant això s'ha plantejat que segurament seria anterior. Poblet va rebre un donatiu del seu antic abat, en aquells moments bisbe d'Osca, Esteve de Santmartí. El document diu que aquesta capella s'havia de bastir junt a la infermeria ("*ad construendam ecclesiam infirmorum*"). Aquesta capella de Sant Esteve es recolça directament a l'edifici anomenat "Joc de Pilota".

El primitiu celler, del que coneixem la situació però del que no resten construccions d'aquesta època, es va bastir en aquesta segona meitat del segle XII. En paral·lel a la construcció de l'església major. En la segona meitat del segle XII s'engeja la construcció del claustre i un conjunt de construccions annexes. A finals del XII ja estarien bastits l'airós refetor, l'ala sud del claustre major, la porta romànica amb

[673] MARTÍNEZ 1995: 557.
[674] TORCAL 2007: 5.
[675] TORCAL 2007: 6. Arqueològicament no hi ha ni restes romans ni visigòtics. És una afirmació falsa, hi ha, però descontextualitzats.
[676] MARTÍNEZ 1995: 557.

arquivoltes d'entrada al claustre i al monestir, la petita sala del calfador i el templet del lavabo[677]. El claustre de Sant Esteve amb els finestrals de punt rodó i columnetes rodones geminades, com es documenten al claustre monumental posterior, també es data en aquesta segona meitat del segle XII. Es tracta d'un conjunt d'edificacions "d'estil protogòtic"[678], típicament borgonyó, que exportaren els monjos blancs arreu de l'Europa Occidental al ritme de les seves fundacions; en definitiva un estil de transició entre el romànic i el gòtic, similars a les estructures arquitectòniques de la catedral de Tarragona. A les solucions romàniques conegudes s'afegeix la volta de creueria, en la qual les arestes surten en forma de palmera de les mènsules o dels capitells de les columnes. L'arc apuntat o ogival es generalitza. Aquests elements fan que Poblet estigui emparentada amb els monestirs cistercencs medievals[679].

Entre finals del segle XII i principis del XIII van tindre lloc el regnat de Pere I i l'abadiat d'Arnau Amalric. En aquest període foren construïts l'ala sud del claustre major, la més antiga, i el templet del lavabo, davant el refector, per motius funcionals: els monjos s'hi rentaven les mans abans d'entrar a dinar. La volta de canó del claustre d'aquesta ala fou més tard substituïda per una altra de creueria, per tal d'igualar la seva coberta amb la de les altres tres, mentre que al lavabo ja es construí des del principi. Aquesta dada arquitectònica és indicativa, els monjos van tenir en compte en la construcció des del principi dos factors determinants. En primer lloc el control i la gestió de l'aigua, és a dir, dels recursos hídrics. En segon lloc (no per això menys rellevant) els recursos que oferia tant la conca com el sistema muntanyenc. Durant la segona meitat del segle XII i principis del XIII la construcció del monestir va estar sustentada materialment per la rellevància que tenien les granges com la Granja Mitjana i Riudabella, com il·lustra el fet que la primera notícia qu faci referència a la gestió de l'aigua a Poblet estigues relacionda amb la segona d'aquestes granjes l'any 1220: *"..Don Guillem de Montoliu dió à Poblet 300 sueldos para acabar de construir los Canales de Riudabella..."*[680].

Els canals i sistemes hidràulics naturals que sorgien de la Font de Nerola en direcció a Riudabella havien de ser controlats i gestionats a finals del XII i principis del XIII. Així doncs hem de definir la Font de Nerola com el principal sortidor que proporcionava aigua al monestir de Poblet, però també a les granges de la Granja Mitjana i Riudabella. Utilitzant un símil d'anatomia es podria dir que les artèries i les venes de l'incipient organisme monàstic eren els canals que portaven l'aigua i que l'aigua era la sang que injectava vida al territori del monestir. Novament el factor natural és un dels més rellevants, per no dir el més rellevant, a l'hora d'instal·lar, desenvolupar i consolidar un nucli ocupacional com és el de Poblet i la seva xarxa de granges.

La toponímia i la documentació medieval de Poblet ens facilita una visió de conjunt en la qual el control i la gestió dels recursos hídrics és la base sobre la qual tindran lloc el desenvolupament d'un conjunt d'activitats econòmiques i d'explotació del mitjà natural. Així doncs creiem que és necessari estructurar les fases de projecció i execució de la construcció i desenvolupament del monestir en la segona meitat del segle XII i principis del XIII sobre la base d'aquesta doble necessitat i objectiu: en primer lloc el control i

[677] El lavabo en forma de templet de Poblet és semblant al de Santes Creus però de proporcions molt més grans.
[678] MARTÍNEZ 1995: 557.
[679] MARTÍNEZ 1995: 558.
[680] FINESTRES 1753-1765: 225.

gestió de l'aigua i en segon lloc l'explotació dels recursos naturals i la producció agrícola. Examinem ara el dossier toponímic i les dades que tenim per definir aquesta xarxa hidràulica "base", sobre la qual es constituiria l'esquema Poblet-Granges-territori. La Mina Fonda, molt propera de la Font de Nerola i l'assentament abandonat de la vall de Castellfollit d'origen islàmica, es situava en un espai de control privilegiat relacionat amb les activitats d'extracció de minerals, explotació dels boscos i dels recursos forestals. La toponimia del lloc és extraordinariament significativa: Barranc de l'Argentada, Barranc de l'Argentera, Barranc de les Fargues, Comellar de les Fargues, etc. El rellleu (una xarxa de barrancs) possibilitava l'accés als recursos i l'activitat minera (com es reflecteix amb els termes "Argentada" i l'adscripció a "fargues".

Segons el nostre plantejament a l'assentament islàmic de Castellfollit se li hauria d'atribuir funcions de control i gestió d'aquest espai en època islàmica. La ruptura després de la conquesta feudal del territori vindria donada per l'abandó de l'assentament musulmà i la instal·lació i desenvolupament del monestir de Poblet amb la seva xarxa de granges. No obstant això a aquesta "ruptura" cal afegir una total continuïtat en el sentit que si bé les formes i estratègies d'hàbitat eren diferents (nucli poblacional extens islàmic - monestir cristià), des del punt de vista del control i gestió dels recursos són anàlegs. Una segona àrea rellevant quant a l'explotació minera és la localitzada entre la Farena i Rojals, on es localitza la baritina, el plom i el ferro. És en aquest espai on s'identifica el denominat Barranc de les Fargues. En el sector de la Conca s'aprecia una tercera àrea que després de la pacificació militar del territori va deure constituir un espai d'explotació minera de primer ordre. Es tracta de l'àrea entre Vimbodí i Poblet, on es localitzen mines de bari i fluor associats al plom i la plata. No obstant això tot sembla indicar que l'extracció de la planta va ser massiva en els Barrancs de l'Argentada i de l'Argentera[681]. Si bé se suposa que no hi ha pedreres explotades d'origen romà a la zona[682], sí sembla que les va haver-hi en època alt medieval i medieval cristiana. Així es desprèn del registre toponímic i de la presència de pedreres en: la Pedrera de l'Escorta, la Pedrera dels Aubins, el Pou de Gel i Antiga Carbonera. No obstant això l'extracció i ús de la pedra no ha pogut documentar-se de forma rigorosa associada a material arqueològic.

La Font de Nerola s'estructura en cinc basses, la Bassa Rodona, la Bassa del Molí i la Bassa de Sant Bernat, la Bassa de la Granja Mitjana i la Bassa de la Masia Soler. Les Basses Rodona, la Bassa del Molí i la Bassa de Sant Bernat estaven relacionades amb el monestir de Poblet; la Bassa de la Granja Mitjana amb la granja pobletana del mateix nom i la Bassa de la Masia Soler amb la masia homònima. Aquesta xarxa o sistema hídric es consolida a la fi del segle XII i principis del segle XIII, no obstant això creiem que a grans trets aquesta va deure existir (de forma natural) amb anterioritat. No seria anòmal que en època romana i islàmica[683] els recursos hídrics estructurats entorn de la Font de Nerola estiguessin en ús, sent controlats i gestionats pels pobladors de la Conca.

Hem de reconèixer trets de ruptura o de continuïtat en la gestió de recursos naturals, concretament els hídrics, entre el territori islàmic de la Conca de Poblet i l'assimilació formal per part del monestir en la segona meitat del segle XII? Segons la nostra hipòtesi va deure existir una comunitat humana precedent que ja explotava aquests recursos

[681] Extraordinàriament significativa i explícita és la documentació toponímica d'aquests barrancs.
[682] GUTIÉRREZ 2009.
[683] Majors problemes planteja el període visigot. Del que tenim molt poques dades arqueològiques i cap textual que ens faciliti un marc interpretatiu d'aquesta àrea.

hídrics en relació a l'activitat agricultura. D'aquí el terme "*Hortus*" a mitjan segle XII. D'altra banda els testimoniatges naturals són explícits: el ja citat sistema de la Font de Nerola, l'àrea de Tarantí i Pruners[684], al nord del Barranc de la Pena amb un sistema de evacació d'aigües que provenen de l'interior del sistema muntanyenc. Novament hem de centrar-nos a l'àrea de la vall de Castellfollit. Recordem que junt a la Font de Nerola s'ubica l'extens assentament islàmic o vilatge de Castellfollit, protegit, controlat i defensat per la fortificació del cim. En aquest espai s'ubica la Mina Girona i la Mina Fonda (potser ambdues denominacions fan referència a un mateix sistema de mines). A la Mina Fonda se li pot atribuir la funcionalitat de captació d'aigües del sistema de la Font Nerola. Per altra banda sabem l'aigua arrivaba fins al monestir de Poblet a partir de la Bassa del Molí des d'aquest espai. Com veiem la gestió i control d'aigües va deure constituir un dels elements de continuïtat ocupacional o poblacional al llarg dels segles alt medievals, els precedents dels quals fins i tot hem de situar-los en època romana. Les diferents formes i estratègies d'hàbitat i explotació agrícola del territori així com dels seus recursos naturals va deure articular-se entorn d'aquest control i gestió de l'aigua, tant pels rius, rierols i torrents naturals com de la presència de fonts, sortidors, basses i sistemes de canalització que re aprofitaven els elements naturals.

Evidentment detectem i identifiquem una transformació respecte a períodes precedents, però són encara més evidents els trets de continuïtat que els de ruptura. En aquest sentit creiem que els indicis relatius a la gestió i control d'aigües són una constant (un *leitmotiv*) que ens fa plantejar una continuïtat ocupacional poblacional entre els segles alt medievals i la implantació de la comunitat de Poblet,les seves granjes, la fundació de l'Espluga de Francolí o Vimbodí com nuclis poblacionals rellevants a la segona meitat del segle XII. Agustí Altisent va oferir un esquema històric en relació a les primeres construccions del monestir al segle XII; va identificar dues formes: una "perfeccionada" i una altra "de simple". La "perfeccionada" la identifiquem amb l'església major i el refetor. La volta de canó apuntada amb arcs torals que arrenquen de mènsules, sia diretament des del mur (refetor), sia amb columnes rodones adosades a aquest (església) és una de les característiques que defineixen la millor arquitectura del monestir al segle XII. En relació a la forma "simple", aquesta la trobem en una volta apuntada, sense arcs torals ni columnes i amb una simple cornisa, com es documenta a la sagristia antiga, la capella de Sant Esteve o la infermeria (aquests darrers sense cornisa). Ja al segle XIII trobarem elements similars en la capella de Santa Caterina[685]. Al segle XIII Poblet[686] desenvolupa el seu gran potencial monàstic, territorial i polític. S'ha plantejat l'existència d'una "crisi de pubertat" entre els anys 1298 i 1302. Malgrat aquesta crisi durant el segle XIII es desenvoluparà fins consolidar-se al segle XIV com un dels elements polítics, econòmics i ideològics més rellevants del territori. Les principals construccions del segle XIII (algunes modificades o transformades als segles posteriors o amb estructures annexes que no formen part del nostre objectiu d'estudi) són:

a-Atri o galilea de l'església major.
b-Sagristia.
c-Sala capitular.
d-Locutori dels monjos.

[684] En l'espai comprès entre Tarantí i Pruners, al costat de la Masia Noguers, es localitza una presa contemporània que dóna testimoniatge del control i gestió d'aigües en aquesta zona en l'actualitat i que podria ser una fossilització inter-temporal d'orígens medievals o fins i tot romans.
[685] MARTÍNEZ 1995: 562.
[686] MARTÍNEZ 1995: 560-563.

e-L'espai on hi havia unes dependències avui desaparegudes pertanyets a la cambra abacial.
f-Les dependencies de la cambra abacial del segle XIII que a a la segona meitat del segle XIV foren transformades i convertides en Cambres Reials.
g-El claustre de Sant Esteve o de la infermeria, modificat al segle XV.
h-El claustre del Locutori, començat al segle XIII però acabat al XIV.
i-El començament d'un claustre que mai fou acabat.
j-La sala de monjos, actualment primera sala de la biblioteca.
k-La sala dels novicis.
l-La cuina.
m-S'acaba la construcció del claustre amb els finestrals romànics. En realitat hi ha elements propis del segle XIV. Encara que el claustre no fos totalment acabat sí tenia la seva forma en planta ja definida i definitiva.
n-A principis del segle XIII s'acaba el templet del lavabo o brollador el claustre.
o-El locutori dels conversos.
p-El refetor de conversos. Després de l'any 1303 es transforma en celler.
q-El celler i magatzem del segle XII és arrassat. En el seu espai es construeix al segle XIII un altre (també desaparegut) cobert com el refetor dels conversos. A la planta superior hi havia el dormitori de conversos.

Al segle XIII es basteix els dormitoris (en planta superior) dels monjos. Ja al segle XIV es basteix la planta superior de la part oriental amb les sales dels arxius. Agustí Altisent va subratllar la rellevància capdal de l'arquitectura del segle XIII al monestir de Poblet. Durant aquesta centùria queda definida i delineada la planta del complexe monàstic que s'ha conservat. La documentació textual registra un conjunt de donacions per obres del monestir. No obstant això no s'especifica la destinació concreta d'aquestes donacions. Són els casos de les donacions de Pere de Bellvís el 1203 o de Guillem de Montoliu el 1220. S'ha plantejat que a partir d'aquest moment hi ha un seguit de donacions que semblen seguir un pla molt definit. L'any 1225 es realitza una donació per al refetor dels germans lles, i en un pergamí pobletà conservat al Arxiu Històric Nacional de Madrid datat l'any 1234 es consigna una donació per la construcció del dormitori[687]. El noble Ponç de Cabrera donà una quantitat de 500 morabatins per l'obra del dormitori major l'any 1243. Un altre pergamí del fons de Poblet a Madrid, datat l'any 1246 fa referència a una donació en espècie per tal que el seu valor fos esmerçat "en l'obra del capítol i del claustre de monjos". L'any següent, 1247, l'arquebisbe de Tarragona Pere d'Albalat cedí uns delmes i unes primícies al monestir per a bastir una sèrie d'estances que hi ha sota el dormitori major, el locutori (l'edifici que avançat el mateix segle es destinaria a la sala de monjos i en l'actualitat es la primera sala de la biblioteca) i la sala del noviciat (que posteriorment sera el graner de la casa)[688].

Guillem de Puigverd va realitzar una donació per al dormitori l'any 1248. Un any després, 1249, el mateix personatge va realitzar una donació per al dormitori i la sala del capítol. L'any 1244 consta una donació realitzada per la capella de l'hospital de pobres, consagrat a Santa Catalina[689] L'any 1298 Berenguer de Puigverd llega al monestir el castell de Puigverd per la construcció del dormitori i el claustre. Del mateix any es

[687] MARTÍNEZ 1995: 560.
[688] MARTÍNEZ 1995: 560 I 561.
[689] Aquesta capella va ser consagrada l'any 1250. Agustí Altisent va plantejar que aquesta capella corresponia al nou hospital de pobres. Aquest nou hospital, que substituia l'anterior, fou mandat edificar per ordre de l'abat Bernat de Granyera, MARTÍNEZ 1995: 561.

conserva una carta que parla de la reparació de la teulada del dormitori, argument que ha fet plantejar que l'edifici ja estigues construït en aquestes cronologies. No tindria sentit reparar la teulada si el cos de l'edifici no estigues ja bastit. En aquestes cronologies (1298-1300) només calia completar la coberta del claustre. La carta de visita de l'any 1300 parla del "claustro, cuius consummacionem precipimus effiaciter operam dari"[690]. Aquest document senyala com aquest any 1300 s'havia acabat el claustre. La cambra abacial i la cuina funcionaven des del 1299 segons les fonts documentals. A partir dels textos sabem que aquesta cambra es localitzava darrere la capella de Sant Esteve (el claustre corresponent era ja acabat al 1228). Aquesta cambra va desaparèixer en el moment de bastir les fortificacions en torn el monestir al segle XIV. L'edifici de la cambra abacial constava de dos pisos; el primer situat a un nivell més baix que la nau de la infermeria, en la qual recolza a ponent amb una coberta que descansa sobre cinc arcs torals de secció rectangular que arrenquen del mateix mur; el segon pis tenia una galeria de finestres de mig punt sobre columnes cilíndriques geminades. Aquesta obra va desaparèixer amb la construcció de les cambres reials amb una galeria gòtica. Aquestes rellevants reformes van tenir lloc durant l'abadiat de Guillem d'Agulló (1361-1393)[691].

Segons A. Altisent es reconeixen tres estils ben diferenciats pel que fa a les cobertes al segle XIII. En primer lloc les dues sales actuals de la biblioteca (sala de monjos, noviciat i graner) i el refetor de conversos (posteriorment celler)[692]. Es tracta d'una coberta d'impressionant bellesa en la seva austeritat i fou molt usada pels cistercencs. Les tres sales són dividides en dues naus amb volta de creueria, en la qual les arestes, de secció rectangular, surten en form de palmera de diverses columnes rodones (sala de monjos) o bé octogonals (noviciat i refetor de conversos). Dins del segon un estil, que pot ser considerat "de transició", tenim la cuina i l'atri de l'església o galilea, amb arcs torals de secció rectangular i volta de creueria, en la qual, però, les arestes o nervadures són bisellades, osa que fa més gràcil el conjunt. La cobertura del claustre i la sala capitular són plenament ogivals. Es tracta d'una estructura d'una simetria perfecta (característica rara al monestir), que ofereix nous elements de tal forma que l'estructura ogival descansa sobre quatre columnes octagonals amb capitells florals i dotze mènsules del mateix estil als murs. A les claus de volta, per contra, apareixen ja figuracions humanes. Les obertures són, en canvi, en certa maner arcaïtzants, de factura romànica. Aquestes característiques ja s'anunciaven amb solucions molt tosques a la nau lateral antiga i la girola de l'església major. El tercer tipus de cobertura és la que es documenta a l'espectacular dormitori dels monjos. Es tracta d'una coberta de ust a de dos vessants, semblant al dormitori de Santes Creus i monumentals construccions civils de Barcelona, València i l'Alguer. Aquesta gran coberta és suportada per dinou grans arcs torals d'arestes motllurades sobre grans mènsules ornamentades en forma de cistells de vímets la majoria o ocells mítics. S'ha plantejat que en aquestes figuracions que trobem a les mènsules del dormitori hi van treballar piapedrers musulmans[693].

En èpoques posteriors es van realitzar treballs d'ampliació i l'afegit de diverses construccions a Poblet. Fonamentals són el cimborri de l'abat Copons als egle XIV, el palau del rei Martí al XV, l'enorme mola de la sagristia nova del XVIII, el palau nou de

[690] MARTÍNEZ 1995: 561.
[691] MARTÍNEZ 1995: 561.
[692] ALTISENT 1993: 153-192.
[693] MARTÍNEZ 1995: 562.

l'abat al XVI-XVIII, les muralles i torres amb l'emblemàtica Porta Reial[694]. Finestres i Agustí Altisent van establir tres fases de desenvolupament en l'evolució territorial i econòmica del monestir de Poblet que considerem encara avui en dia vigent [695]:

a)1200-1229. Aquesta primera etapa es caracteritza per les dificultats econòmiques. Tot i això és un moment de moltes adquisicions de terres i propietats per part del monestir: el Vilosell, Bellcaire d'Urgell, Juncosa, els Torms i el Soleràs, Verdú i la partida de Corregó (Vimbodí). També li va ser donat al monestir de Poblet propietats a Vinaixa i els Omellons, a les Garrigues, Vallclara, la Conca de Barberà, Fuliola i la partida de Record a Verdú.

b)1230-1253. Aquesta segona fase d'expansió es defineix tradicionalment con més "calmada". Caracteritzada pel nombre de construccions i edificis bastits al mateix monestir. Segons els nostres plantejaments una vegada consolidada l'expansió territorial i econòmica es va poguer invertir directament en la monumentalització de les estructures materials del monestir. La seva rellevància econòmica es materialitzava així arquitectònicament. Així doncs i com plantejen Finestres i Altisent aquesta época no es caracteritza per l'ampliació de dominis i sí per la ampliació i monumentalització del monestir de Poblet. Encara que aquesta fase es caracteritza per l'inversió constructiva Poblet també adquireix propietats i drets a Bellcaire i Boldú, rep la donació de Montesquiu, que cedirà després al monestir de Vallbona a canvi de 400 moratabins.

c)1254-1298. Aquesta fase es caracteritza per ser un moment molt favorable a l'economia. Es compra els drets sobre les rentes de Montblanquet i més endavant sobre el astell –avui una partida de Torrelles-. Es saneja la importante senyoria de Verdú i els drets sobre Tarrés. Es compra a Montserrat la petita vila de Senan. Per tal d'obtenir numerari es desfà en anvi de les granges d'Avinganya i Utxesa, massa allunyanes de Poblet, on es comença ja a notar la manca de vocacions de germans llecs, com arreu d'Europa. El monestir de Poblet cedeix algunes parcel·les de les granges de Doldellops (Valls) als conreadors directes, com també part de les terres de les granges de Cérvoles i la Fumada. Segons Finestres i Agustí mancaven braços a Poblet per a esmerçarlos en el seu conreu, osa que s'esdevé a la granja de Viverol, on les terres són arrencades a quatre famílies de pagesos.

S'ha plantejat una "humanitat" per part de Poblet vers als seus vassalls[696]. En aquest domini són condonats als seus habitants els anomenats com *Mals Usos* els anys 1181 i el 1231. Als habitants de la Juncosa, els Torms i el Soleràs també es veuen lliures dels *Mals Usos* a partir de l'any 1225 a canvi d'una prestació dinerària o d'un tant per cent dels productes. L'abat Fontfreda l'any 1298 registra el preocupant estat financer del monestir de Poblet. Segons l'abat té moltes deutes. Segons els plantejaments tradicionals historiogràfics l'abat Guillem d'Estanyol (1288-1297) va dimitir per l'estat financer del monestir. Va ser elegit Gil de Roselló (1297-1302) per a reestablir les finances. Aquest abat va prohibir que la comunitat s'excedís dels 200 membres entre monjos i conversos. Prescribí un redreç de l'economia, tot assenyalant les quantitats a reservar per al pagament dels deutes cada any[697]. Tanmateix el nou abat establí certes mesures per a la conservació el bosc de Poblet i de l'albereda de Milmanda. Gil de

[694] MARTÍNEZ 1995: 562 I 563.
[695] ALTISENT 1993: 129-141; MARTÍNEZ 1995: 560.
[696] ALTISENT 1993.
[697] MARTÍNEZ 1995: 560

Roselló ordenà que les construccions es limitesin a la seva conservació i a l'acabament de les menor importància[698]. L'abat Gil de Roselló prescriví el control de les entrades que recaptava la casa de les seves possessions, consistents sobretot en blat i altres cereals i en vi. L'any 1302 la situació estaria ja normalitzada atès que l'abat visitador no establí novetats o mesures econòmiques[699].

6.1.1.Fons d'art romànic del Museu del Monestir de Poblet.

El Museu del monestir de Poblet fou fundat l'any 1978. Aquest museu recull un conjunt de peçes que podem inscriure dins el període dels segles XII-XIII.

1-Capitell. De procedència desconeguda. Ha sigut datat entre els segles X-XII. Les seves mides són de 24,5 x 27 centímetres. La rusticitat i la senzillesa de la factura daten el capitell a principis del segle XI. Cèsar Martinell va atribuir-la a un artesà provinent de Còrdova establert a Catalunya vers el segle X. La seva procedència és desconegua; "s'ignora fins a quin punt prové d'un laidari anterior a nucli d'artesans que integraren el primer taller de Poblet".

2-Capitell. La seva procedència és la capella de Sant Esteve o el locutori del monestir. Ha sigut datat al segle XIII. Les seves mides són de 32 x 26 centímetres. No consta el núm. d'inventari. La seva data d'ingrés als fons del museu és de l'any 1979. Es defineix com un capitell de pedra sorrenca –procedent de la Floresta o les Garrigues- decorat per les quatre cares amb aus fantàstiques, un tema figurat i elements fitomòrfics disposats simètricament. No es conserva en bon estat de conservació: es documenten mutilacions en l'estructura troncocònica i l'erosió de la pedra. S'ha plantejat que les aus siguin àligues que simbolitzarien el dimoni com raptor d'ànimes. Hi ha una certesa testimonial que el capitell procedeix d'un dels claustres secundaris, de la capella de Sant Esteve o del locutori.

3-Parella de capitells. Procedent del claustre de Sant Esteve o del locutori. Aquesta peça ha sigut datada al segle XIII. Té unes mides de 31,3 x 55 x 22,5 centímetres. Es tracta d'una parella de capitells elaborats en pedra sorrenca procedent de la Floresta o les Garrigues. Ambdues peces s'estructuren en orma de piràmide truncada i foren entallaes per les quatre cares amb ornamentació de tipus vegetal. S'ha relacionat amb el segon taller que treballà a Poblet. Existeixen similituts estilístiques entre aquesta peça i els capitells de la galeria meridional del claustre major de Poblet, el refetor i el templet de la font.

4-Capitell. De procedència desconeguda. Ha sigut datat al segle XIII. Les seves mides són de 32 x 23,5 centímetres. No consta el núm. d'inventari. La seva data d'ingrés és l'any 1979. Es defineix com un capitell de marbre blanc decorat amb temes vegetals que es repeteixen a les cares i als escaires. S'ha plantejat que sigui un capitell procedent d'alguna finestra biforada del recinte monacal de Poblet o d'una taula d'altar desconeguda. La peça no es pot situar en cap dels espais físics coneguts. Els elements estilístics i la talla fan plantejar que sigui del segon taller del monestir.

5-Capitell. De procedència desconegua. Datat al segle XIII amb unes dimensions de 32 x 27 centímetres. No consta al número d'inventari. La seva data d'ingrés és de l'any

[698] MARTÍNEZ 1995: 560
[699] MARTÍNEZ 1995: 560

1979. Es tracta d'una peça de pedra sorrenca estructurat en forma de piràmide troncada. El seu estat de conservació és bo. L'estructura i el repertori ornamental s'han de relacionar amb els capitells que es localitzen al claustre major i també amb els finestrals i la porta d'accés a la sala capitular.

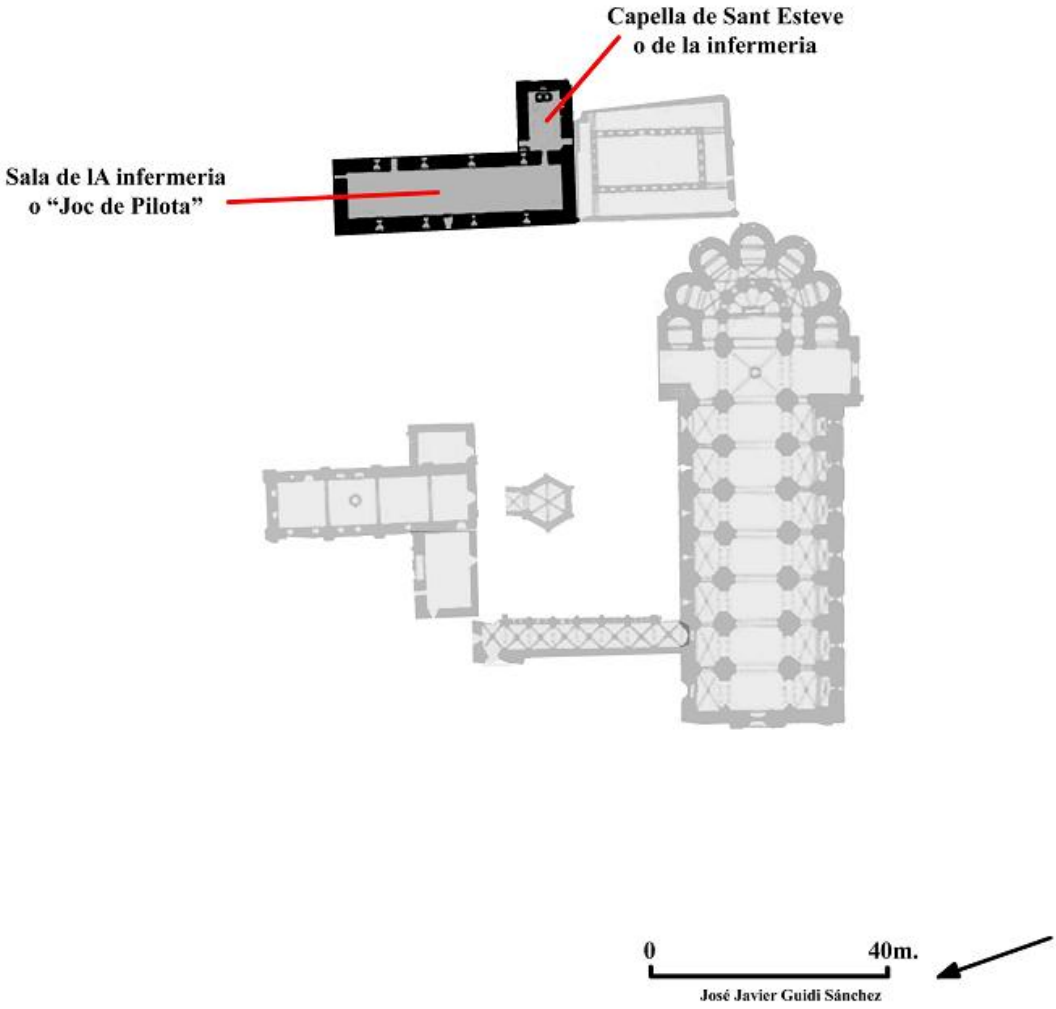

Construccions del monestir de Poblet: primeres construccions, mitjans del segle XII.

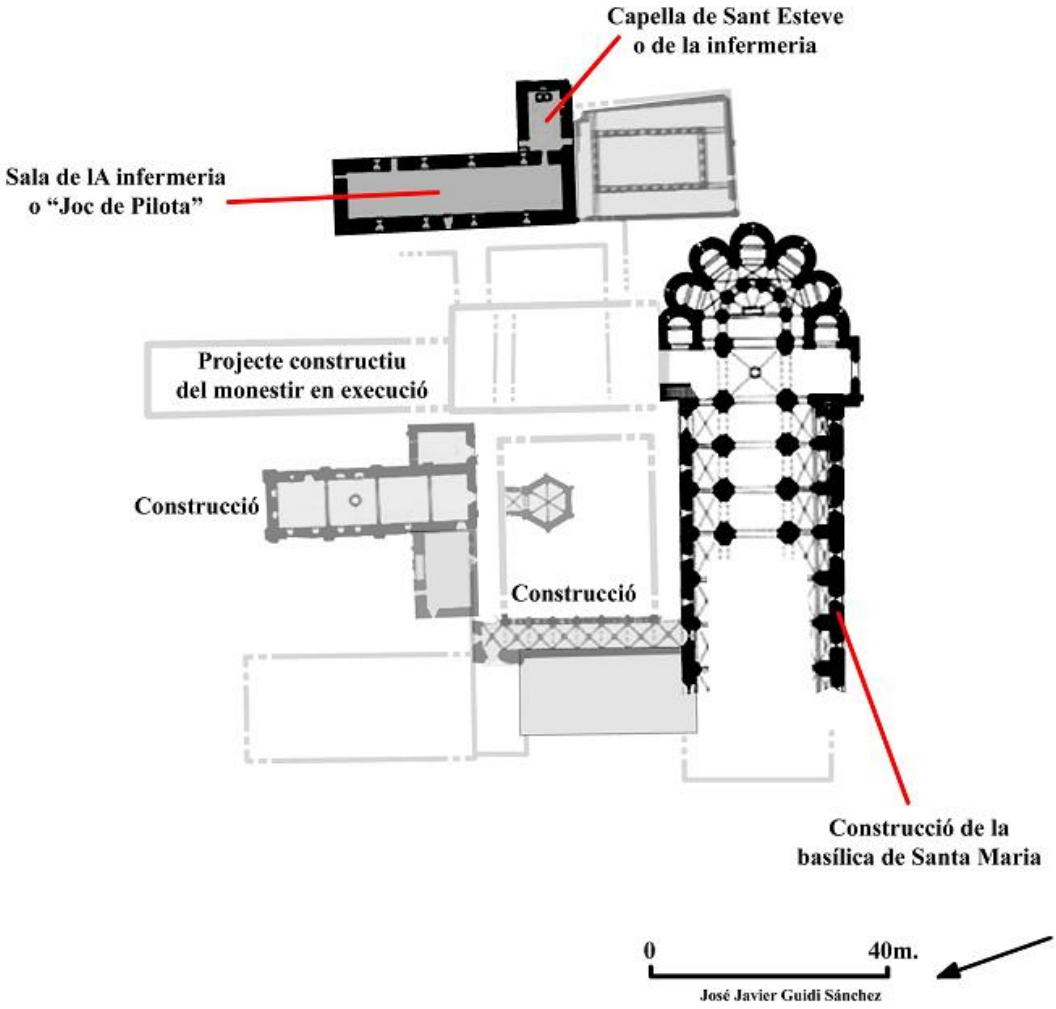

Construccions del monestir de Poblet: segona meitat del segle XII.

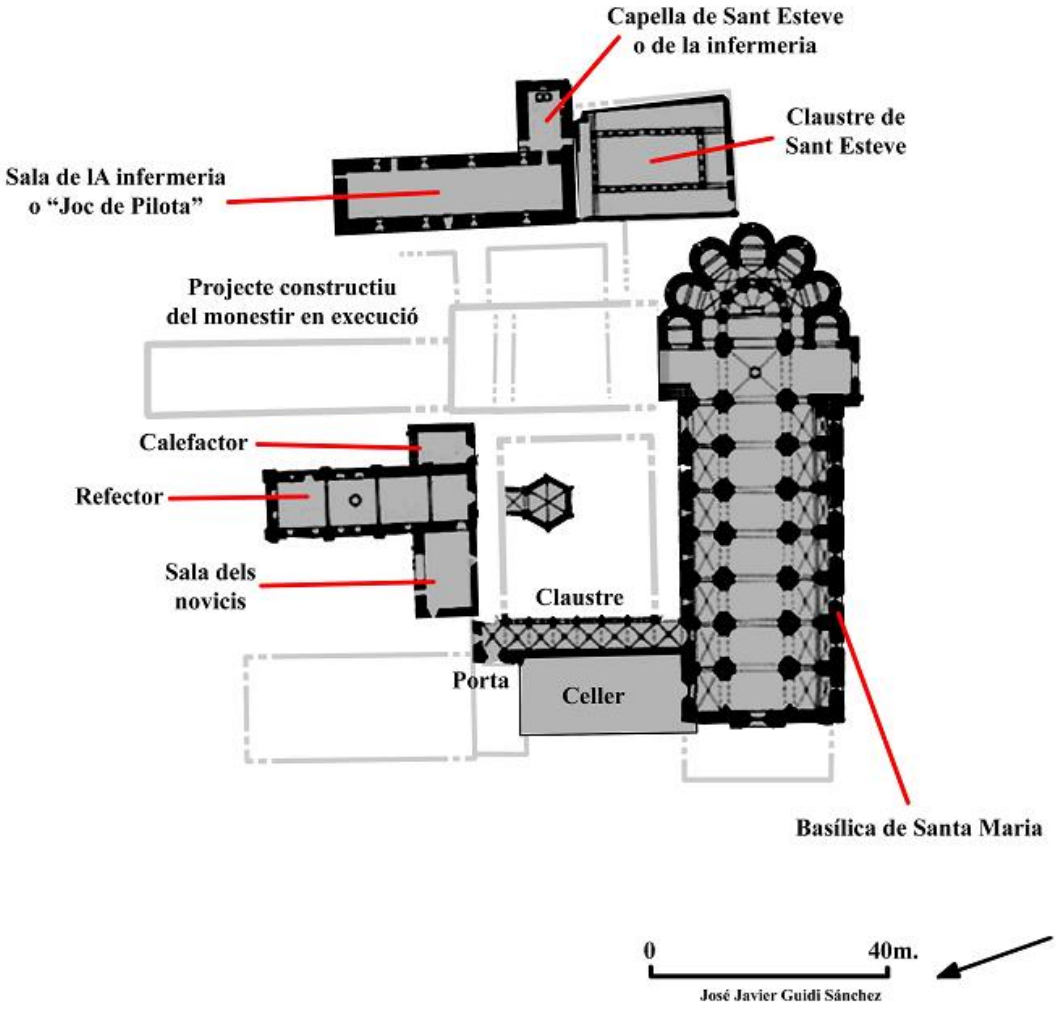

Construccions del monestir de Poblet: finals del segle XII.

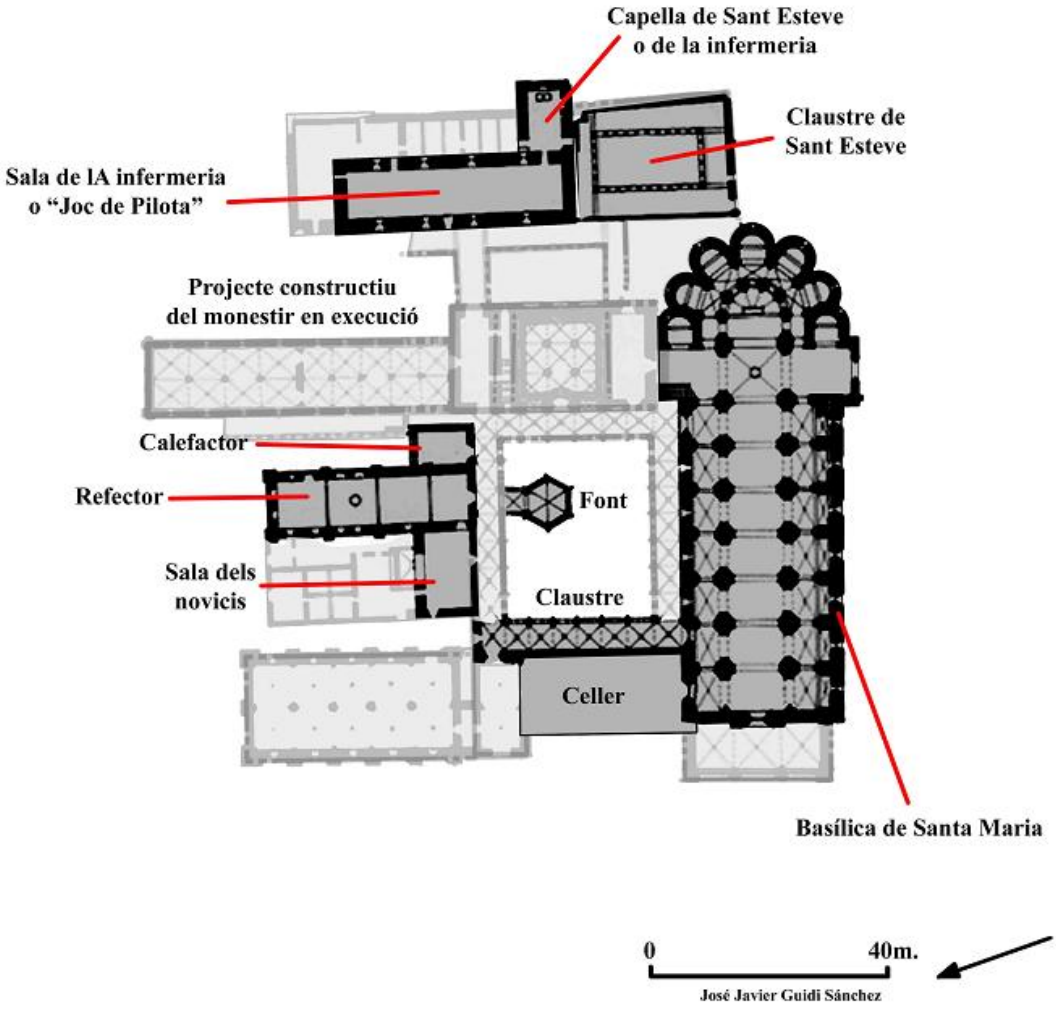

Construccions del monestir de Poblet: segle XIII.

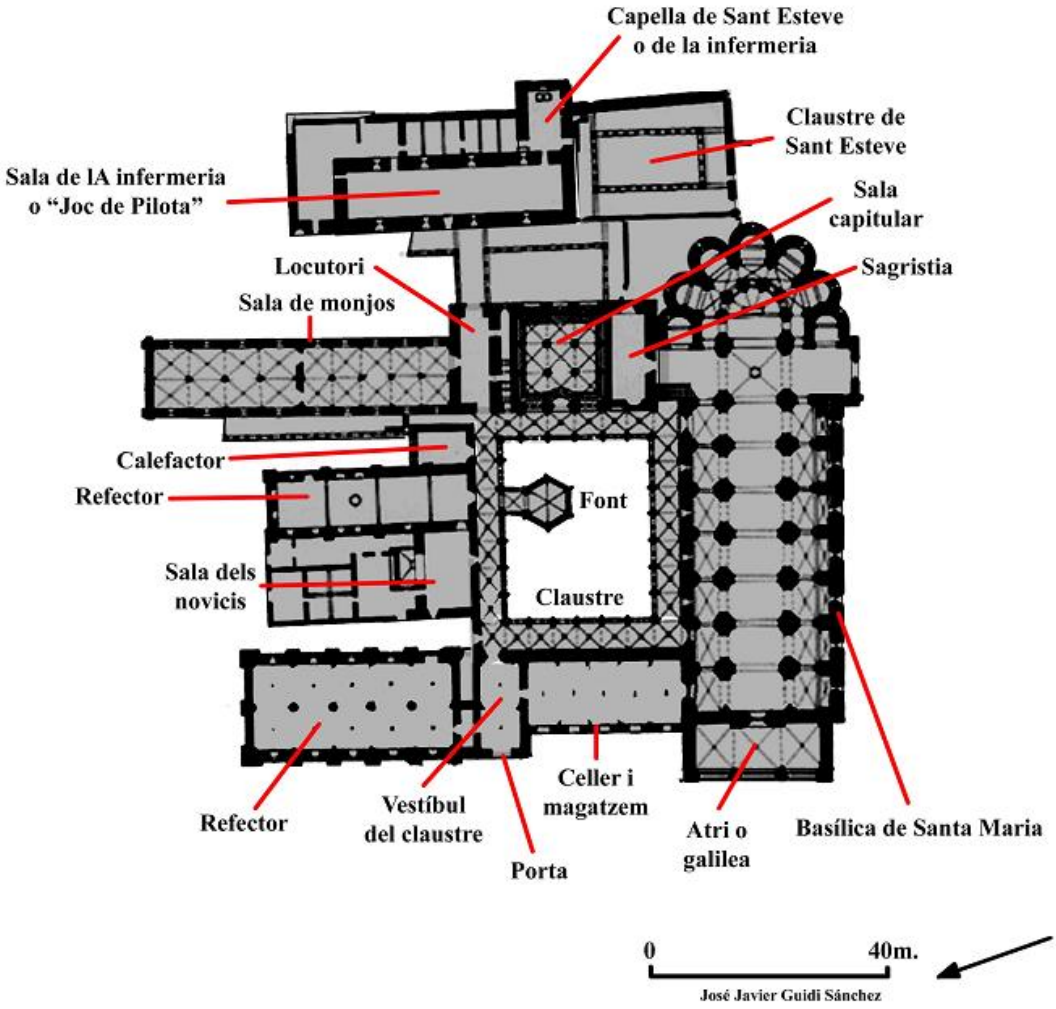

Construccions del monestir de Poblet: principis del segle XIV.

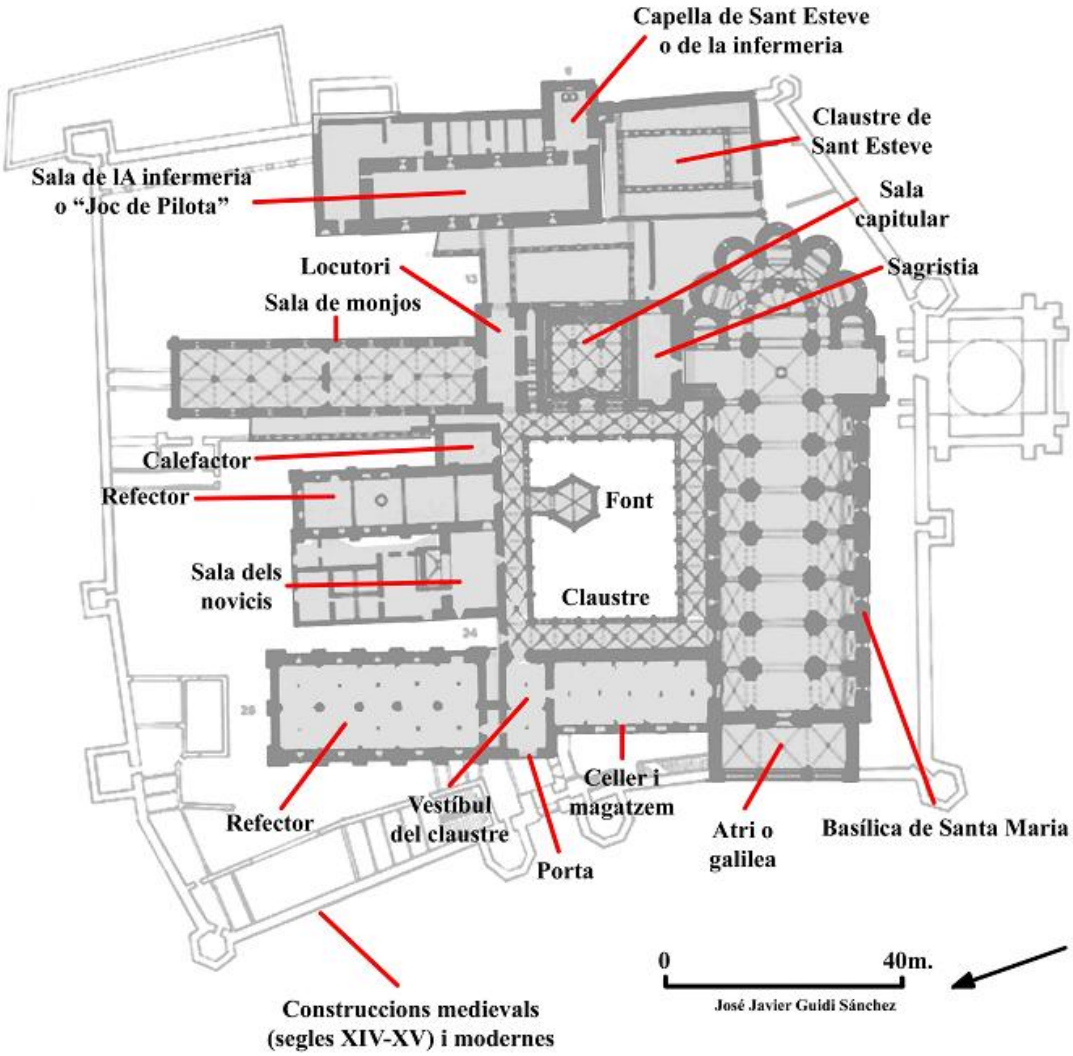

Construccions del monestir de Poblet: segles XIV-XV.

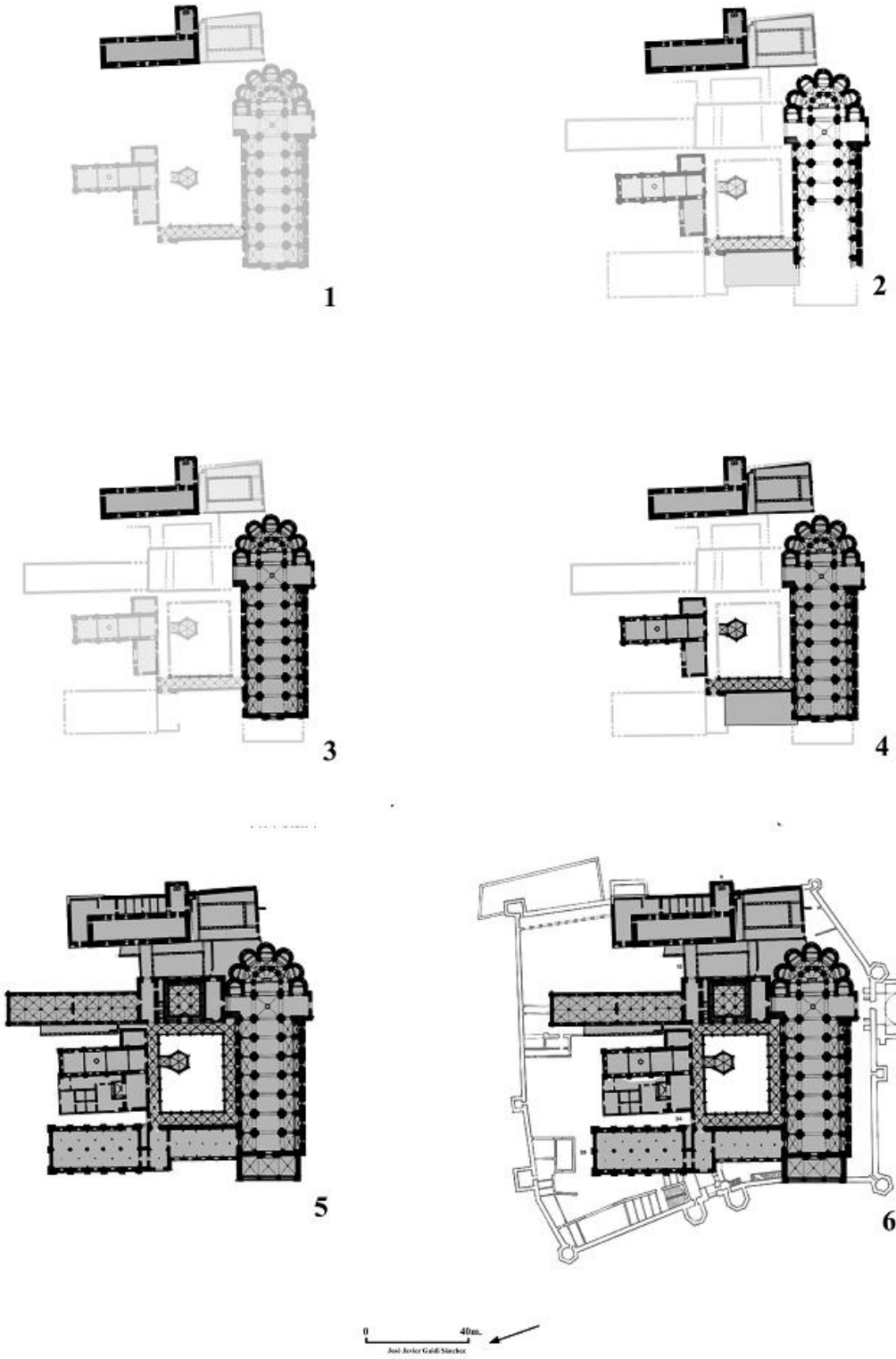

Evolució constructiva del monestir de Poblet.

6.2.El sistema o xarxa de granjes de Poblet.

Una granja del cister es defineix com una "unitat agrària, satèl·lit del monestir, dedicada a explotar el territori"[700]. En un principi la granja era dirigida i treballada per els conversos i progresivament per jornalers[33]. Naturalment aquestes tasques dutes a terme per conversos estaven planificades i directament dirigides per la comunitat del monestir. Com indica J.Bolos, inicialmente es va establir que les granjes no podien constituir-se a més d'una jornada del monestir o abadia principal, però no sempre es seguia aquesta regla[701]. En el cas del nostre objecte d'estudi sí es confirma aquesta norma: les granjes objecte del present estudi sí estaven a menys d'una jornada de camí de Poblet. Qué va motivar la posterior ruptura d'aquesta regla? La resposta és la necessitat i el procés d'expansió econòmica i territorial dels monestirs al segle XIII d.C., procés que reconeixem perfectament en el cas de Poblet i la seva xarxa de granges o establiments rurals[702]. Les granjes de Poblet que tenim documentades per a finales del segle XII i principis del XIII (les més primerenques cronològicament i més pròximes geogràficament al monestir) són[703]:

1- Granja de Castellfollit.
2- Granja del Codoç.
3- Granja de Milmanda.
4- Granja Mitjana.
5- Granja de la Pena.
6- Granja de Riudabella.
7- Granja del Titllar.

J.Bolos ha estudiat el procés de formació i consolidació de les granjes dels monestirs a l'edat mitjana[704]. La seva anàlisi resulta un punt de partida fonamental per poder definir les transformacions, continuïtats i ruptures en relació a la gestió i control del territori a la fi del segle XII, identificant els trets compartits o no respecte a períodes històrics precedents. Segons J.Bolós "solia haver una relació entre la situació de les granges i la producció que s'hi feia"[705]. Aquest esquema es pot aplicar a les granjes de Poblet que coneixem per a finals del segle XII i que ja estaven consolidades al segle XIII. J.Bolos descriu i subratlla el procés d'expansió de granjes: "Poblet, en un moment primerenc, arribà a tenir granges fins i tot a Estopanyà o a Avinganya"[706]. Aquestes altres granjes molt més llunyanes són: Granja de Doldellops (Valls, Alt Camp), Granja de Cérvoles (La Pobla de Cérvoles, Les Garrigues), Granja de la Fumada o de la Novella (La Pobla de Cérvoles, Les Garrigues), Granja del Viverol (La Llitera), Granja de Torredà (Castelló de Farfanya, La Noguera), Granja de Rocaverd (Bellclaire d'Urgell), Granja d'Estopanyà (Estopanyà, Ribagorça), Granja de la Torre Ferrran (Alcarràs, El Segrià), Granja d'Aspa (Aspa), Granja d'Avinganya (Seròs), Granja d'Utxesa (Torres de Segre), Granja de Barbens (Anglesola, Urgell).

[700] Breu síntesi de les granjes de Poblet: LISA 1995: 564 i 564.
[701] BOLÓS 2005: 49 I 50.
[702] BOLÓS 2005:49 I SS.
[703] LISA 1995: 564. ALTISENT 1993: 51 i ss.
[704] BOLÓS 2005.
[705] BOLÓS 2005: 49 I 50.
[706] Altre exemple significatiu és Santes Creus, que va tenir granjes a Xerta o Banyuls a Barcelona, BOLÓS 2005: 51.

Podem reconèixer les granjes d'explotació agrícola a la conca, les granjes d'explotació forestals i una amb més que probable explotació minera[707]. Aquestes darreres es situaven a els cims o promontoris del sistema muntanyenc on es localitzava la massa forestal i les mines. Recordem que aquestes granjes o establiments depenents del monestir no es podien allunyar dels 15 o 20 kilòmetres, però que progressivament es va trencar aquesta regla gràcies a l'expansió econòmica i territorial dels propis monestirs[708]. Aquest és el cas de Poblet[709]. Era un fet comú que la granja més rellevant es situés a l'espai més pròxim al monestir, formant part quasi de l'estructura arquitectònica del mateix centre monacal[710]. Si ens fixem en la situació de la Granja Mitjana, Riudabella o Milmanda, aquestes no compleixen aquesta norma, però sí estan situades en espais propers al centre arquitectònic del monestir de Poblet. El mateix J.Bolos explica aquest fet per el cas pobletà: "la Granja Mitjana també era a tocar del monestir (sis més eren dins el terme cedit el 1150"[711].

Ens interessa reconèixer com en paral·lel a la construcció del monestir de Poblet va ser constituint-se la xarxa de granges i establiments rurals que tenien l'objectiu de re-estructurar el territorio amb la funció d'explotar els recursos naturals, agrícoles i econòmics. Així, segons J.Bolos, la gran majoria de centres abacials bastits a la primera meitat del segle XII van tenir una dotzena de granjes[712]; aquesta dinàmica es reconeix a la fundació de Poblet a la segona meitat del segle XII.

Al llarg del present text, i sobretot en relació al poblament islàmic i cristià alt i ple medieval, hem incidit en la característica presència de fortificacions (castells i torres) al territori de les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà. Segons els nostres plantejaments aquesta dinàmica no va ser aliena a la pròpia constitució del monestir de Poblet. A la seva xarxa de granges reconeixem algunes que van ser construïdes o re-utilitzaven fortaleses pre-existents. Són els casos significatius de Milmanda i Riudabella. Segons J. Bolos "la granja de Milmanda, situada al nord de Poblet, era lleugerament encimbellada i fou fortificada"[713]. La segona granja, la de Riudabella, es possible que tingués un antecedent islàmic o feudal del tipus fortificació, l'anomenat "*castrum de Avella*" citat a la documentació textual del segle XI.

---

[707] Segons els estatuts de l'orde, les granges havien d'estar separades entre elles almenys uns 8 o 11 km., fet que no es correspon amb la realitat pobletana.

[708] L'any 1278 es va eliminar aquesta normativa. BOLÓS 2005:49

[709] Sabem que el monestir de la Grandselva tenia 17 granges a menys de 15 km, però una era a 140 km i es dedicava a la ramaderia. ALTISENT 1993: 53-69.

[710] La granja d'Aiguaimircia era, així mateix, molt a prop de l'abadia de Santes Creus. A Fountains n'hi havia tres al voltant del clos monàstic, vers el sud, l'oest i el nord. BOLÓS 2005: 51.

[711] BOLÓS 2005: 51.

[712] "La majoria dels monestirs creats a la primera meitat del segle xii aviat van tenir mitja dotzena de granges; aquest nombre després fou ampliat. Font-freda tenia cinc o sis granges el 1162 i Lines vint-i-cinc a la fi del segle xin. Al comtat anglès de Yorkshire hi havia 46 granges abans del 1200 i 72 el 1220. Les abadies amb més granges eren les situades al sud de la Gàl·lia, a Flandes i a Yorkshire. Les grans abadies de Borgonya arribaren a tenir una vintena de granges cadascuna d'elles. En conjunt, a la Borgonya hi havia més de 200 granges del Cister", BOLÓS 2005: 52.

[713] "La granja de Fontcalvi, de l'abadia de Fontfreda, esdevingué una fortificació amb vuit torres quadrades", BOLÓS 2005: 52.

No tenim cap tipus d'estructura arquitectònica, arqueològica o documentació textual[714] que ens permeti definir o caracteritzar com es caracteritzaven aquestes granges de Poblet. El nostre únic suport ho trobem en la cerca i localització de paral·lels arquitectònics contemporanis cronològicament[715]. Segons J.Bolós els edificis que estructuraven una granja estaven formats per petites residències on vivien els conversos o jornalers, un graner o magatzem[716], dependències secundàries (refector, calefactor, hospici) i evidentment un oratori i el dormitori[61]. De totes aquestes estructures la més rellevant i la que es conserva arqueològicament és el graner[717]. Naturalment l'heterogeneïtat de formes i funcions arquitectòniques d'una granja depenia gairebé únicament de les funcions d'explotació econòmica d'aquests establiments. Així doncs no serien iguals les granges de la Granja Mitjana, Riudabella o Milmanda, amb funcions d'explotació agrícola de la conca, que aquelles que se situaven en el sistema muntanyenc amb l'objectiu d'explotar els recursos forestals o miners com són el cas de les granges de la Pena o Castellfollit[718]. L'expansió econòmica i territorial del monestir de Poblet va ser significativa, com indica el fet que a les set granjes originals o de les cronologies més primerenques es van afegir Doldellops, Cérvoles[719], la Novella, Barbers, Rocaverd, Torredà, Torre de Ferran, Utxesa, Avinganya, Viverol, Estopanyà, etc.

Especialment rellevant per al nostre treball de recerca és establir si va haver-hi precedents poblacionals en cadascun dels nuclis que constitueix la xarxa de granges de Poblet. Les paraules de J.Bolós són significatives: els monjos "eren repobladors i homes dedicats a rompre noves terres, els estudis que s'han fet en relació amb alguns casos concrets han assenyalat que algunes vegades les granges es construïren en indrets poblats anteriorment i que molt sovint aprofitaven explotacions que ja existien des d'una època molt reculada"[720]. En les granges objecte del nostre estudi hem reconegut diferents indicis que mostren com en cadascuna d'elles va existir precedents o romans, visigots o alt medievals (islàmics o feudals cristians): Castellfollit, Codoç, Milmanda, Granja Mitjana, la Pena, Riudabella i el Titllar[721]. A continuació exposarem una síntesi d'aquestes granges.

1-Granja de Castellfollit[722]. La granja de Castellfollit s'ubica dins el Bosc de Poblet. A finals del segle XII ja hi hauria d'estar en funcionament aquesta granja. Tenim

[714] A Roystone també s'excavaren els edificis i s'hi trobà bàsicament l'existència de dues construccions. En d'altres excavacions de granges del Cister, com la de Dean Court (Di Cort), que pertanyia a l'abadia d'Abingdon, es trobà una casa del granger, graners, corts per a vaques, un colomar, peixeres, una ferreria i altres cases per als treballadors, Bolós 2005: 54.

[715] De totes maneres aquest no és l'objectiu del present treball de recerca.

[716] A Ancosa, granja de Santes Creus excavada els anys 1981-1983, s'hi trobaren dues naus allargades i una petita cambra central, Bolós 2005: 54.

[717] "El graner de Saint Leonard, de l'abadia de Beaulieu, feia 74 m de llarg per 20 d'ample. En moltes de les granges més antigues també hi havia cellers coberts d'una volta de pedra". Bolós 2005: 52.

[718] Segons J. Bolós hagué una tendència a l'especialització d'algunes granges, sobretot de les més allunyades de l'abadia, però en el cas de Poblet creiem que les granjes estudiades al nostre marc geogràfic ens fa planejar aquesta "dispersió" funcional en un territori molt pròxim. Bolós 2005: 52.

[719] A la granja de Cérvoles, el 1179, hi havia 24 parells de bous, 150 cabres, 47 ovelles i anyells, 1 somera, 2 mules i 3 eugues. S'hi produïa forment i ordi. BOLÓS 2005: 52.

[720] BOLÓS 2005: 54.

[721] LISA 1995: 565.

[722] ALTISENT 1993: 402 i 403; LISA 1995: 564.

documentació textual de forma directa a partir de l'any 1221[723]. Segons s'ha plantejat les terres de Castellfollit no rendien gaire. La mateixa granja necessitava manllevar diners al monestir de Poblet o a tercers. La raó d'aquesta situació no fou només la qualitat de les terres, sinó la disminució de vocacions i la manca de conversos a partir del segle XIII. Les granges cistercenques eren rendibles en la mesura que es podien explotar directament. A Castellfollit la mala situació econòmica continuà durant el segle següent. El personal fix es reduïa a un convers, el majoral, per a guardar el bosc. La granja de Castellfollit es fonamentava en tres pilars: els productes propis com el carbó, el cobrament del pasturatge dels ramats de Prades, Capafonts i Mont-ral; l'ús i cobrament del dret de talla del bosc de Castellfollit. La "precarietat econòmica" de la granja de Castellfollit va fer que sigues una de les poques exemptes de pagament de les taxes fixes al monestir, tot i que algun cop li foren imposades contribucion extraordinàries[724].

2-Granja del Codoç[725]. En l'actualitat la granja del Codoç es localitza a una partida del terme, al límit amb l'Espluga, on els vestigis e la capella consagrada a Sant Bernat permet siuar-la amb exactitut. El lloc fou cedit a Poblet l'any 1172 pel rei Alfons I. Hi va haver una pugna entre els senyors de l'Espluga Sobirana per aquesta propietat. En conseqüencia hi van haver greuges i atacs als monjos de Poblet. Aquests atacs es documenten l'any 1178, quan conrearen les seves terres. El monestir s'en possessionaà finalment i va fundar la granja. L'any 1246 Berenguer de Castellots, abat de Poblet, va concedir a Bernat de Salou, Pere de Salou, Bernat de Poblet, Pere de Poblet, Pere Franc, Guillem Lloret, Joan Piquer i Pere Tarragó la granja del Codoç. La concessió de la granja era perque conreessin les terres i residíssin. Alguns anys després el terme es va convertir en una quadra amb tres focs (1397). Finalment es va lligar amb Vimbodí. En aquest darrer moment d'existència el Codoç es definia com un simple propietat monacal en la que hi tenia tota la jurisdicció civil i criminal a més dels drets senyorials[726].

3-Granja de Milmanda[727]. El monumental edifici que es conserva a Milmanda es fruït de la reforma o reconstrucció realitzada per l'abat Copon a la primera meitat del segle XIV. La granja de Milmanda va ser una de les primeres donacions de Ramon Berenger IV per la fundació del monestir. Sabem que a finals del segle XII aquesta granja ja estava totalment constituïda. La granja de Milmanda s'organitzà en un espai que abans de la fundació del monestir. L'any 1148-1149 estava consignat a un castell. La seva primera cita com a granja es documenta l'any 1172, a una butlla del papa Alexandre III. No es coneix el moment en que va ser parcel·lada però abans de l'any 1415 l'abat Martínez de Mengucho (1413-1433) va ser cedida a conreadors que es desplaçaren a Poblet per retre-li homenatge. Per altra banda sabem que la granja fou cedida nomes en part i que va ser propietat del monestir fins l'exclaustració del segle XIX. Tenim escasses noticies en referència al castell de Milmanda. La primera cita documental és de l'any 1148 (o 1149) en què Guerau de Granyena i la seva muller Sança el donaren en castlania a Arnau de Montpaó i la seva muller Lloreta amb tots els seus termes, drets i la facultat de poblar-lo. L'any 1163 el castell va passar a en domini del Santa Maria de Poblet. L'any 1172 es sap que existia la granja del monestir de Milmanda, reaprofitant

[723] En l'actualitat el casal (modern) pertany a l'estat però ha estat cedit als monjos de Poblet per tenir un lloc de retir i estudi.
[724] LISA 1995: 564.
[725] ALTISENT 1993: 441 i 442; LISA 1995: 564.
[726] LISA 1995: 564.
[727] ALTISENT 1993: 398-401; LISA 1995: 564.

les estructures del castell. En conseqüència hem de plantejar que la granja dels monjos reocupava la forticació pre-existent. Es tractaría així doncs d'una granja fortificada. Com hem apuntat l'actual edifici fortificat és de la primera meitat del segle XIV[728].

4- La Granja Mitjana[729]. La granja Mitjana és la mès propera al monestir de Poblet. Està situada al costat de l'actual carretera de Poblet a Prades, en un indret on les restes arqueològiques permeten asseguar que la granja es assentda sobre una finca o vil·la de l'època romana. Segons la tradició recollida per diversos historiadors s'ha plantejat que aquesta granja es va bastir en una propietat donada per Ramon Berenguer IV i va ser la primera residènia de la comunitat fins que el monestir fou totalment bastit. Les fonts textuals ens indiquen com la jurisdicció sobre la granja va estar en entredit cap a l'any 1322, arran d'una rivalitat entre el veguer de Montblanc i el batlle de les Muntanyes de Prades sobre la jurisdicció del Bosc de Poblet. El rei Jaume II decidí que la jurisdicció sobre el Bosc de Poblet, amb la Granja Mitjana i altres possessions, fos del veguer de Montblanc. L'any 1392 el monarca Joan I per la necessitat de finançar la campanya de Sardenya, vengué la jurisdicció civil i criminal de la Granja Mitjana a Poblet, juntament amb altres jurisdiccions. En temps de l'abat Virgili es va construïr un pou i l'any 1822 es va arrendar una vinya[730].

5-Granja de la Pena[731]. Sabem de la seva existència al segle XII. Aquesta granja es va edificar a l'extrem meridional del munici de Vimbodí, a una altitud de 882 metres, dintre del gran Bosc de Poblet. La documentació textual no aporta molta informació respece aquesta granja. La primera cita directa data de l'any 1221, en relació amb diversos conflictes. L'any 1317 (al desembre) uns homes de Montblanc van encendre foc a les terres de la granja i mataren el majoral com represàlia per l'homicidi comès pels guardes del monestir de dos habitants de Montblanc. L'abat Ponç de Copons (1316-1348) va recórrer al rei, que va convocar un judici al maig de 1318 en què la vila de Montblanc fou sentenciada a pagar a Poblet una indemnització pels perjudicis causats a les terres de la granja de la Pena i en d'altres termes. L'any 1322 arran la rivalitat existent entre el veguer de Montblanc i el batlle de les Muntanyes de Prades sobre la jurisdicció del Bosc de Poblet. El rei Jaume II va fallà a favor del veguer de Montblanc. La granja de la Pena va estar vinculada al monestir fins a l'exclaustració[732].

6-Granja de Riudabella[733]. L'emplaçament de la granja de Riudabella es situa a ponent del monestir, a l'esquerra del barranc del Titllar. Les terres de la granja de Riudabella formaven part del lot que va donar Ramon Berenguer IV al monestir en el moment de la seva fundació. Es consigna com propietat de Poblet l'any 1172 a la butlla papal d'Alexandre III. No tenim moltes dades textuals sobre aquesta granja. Sabem que l'any 1349 la granja fou assaltada per Berenguer de Jorba co a esura de coacció sobre el monestir. L'origen del conflicte cal situar-lo a la disputa sobre certs drets sobre el bosc de Vallclara al terme de Riudabella. Posteriorment la granja és novament citada com integrant d'un conjunt de terres la jurisdicció de les quals el rei vengué a Poblet l'any

[728] LISA 1995: 564.
[729] ALTISENT 1993: 377 i 394; LISA 1995: 564.
[730] LISA 1995: 564.
[731] ALTISENT 1993: 255; LISA 1995: 564.
[732] LISA 1995: 564.
[733] ALTISENT 1993: 401-403; LISA 1995: 564.

1392 per afrontar la campanya de Sardenya. Tenim més informació documental sobre la granja per als segles XV-XVIII[734].

7-La granja del Titlar[735]. La granja del Titlar s'emplaça en ple Bosc de Poblet. Sobre les restes de la granja en l'actualitat hi ha un xalet forestal. Per la documentació textual sabem que ja existia al segle XII, però com succeeix amb les altres granjes no tenim testimonis arqueològics o arquitectònics. L'any 1322 va esclatar un conflicte entre el veguer de Montblanc i el batlle de les Muntanyes de Prades per la jurisdicció sobre el Bosc de Poblet. El rei Jaume II va aavorir al veguer de Montblanc, qui va reconeguer la jurisdicció del veguer de Montblanc sobre el Bosc de Poblet i la granja del Titllar. L'any 1392 Joan I va vendre tos els drets i la jurisdicció de la granja.

Identificació i localització de parcel·lacions amb un possible origen medieval i situació del monestir de Poblet, la Granja Mitjana i xarxa de camins en el context del seu marc geogràfic de la Conca de Poblet amb els principals agents del relleu i xarxa hídrica. Fase III (segle XIII). Autor: José Javier Guidi Sánchez.

[734] Aquestes dades ens informen d'un constant interés per part del monestir per mantenir i treure rendiment a aquesta propietat.
[735] LISA 1995: 565.

Riudabella.

Milmanda.

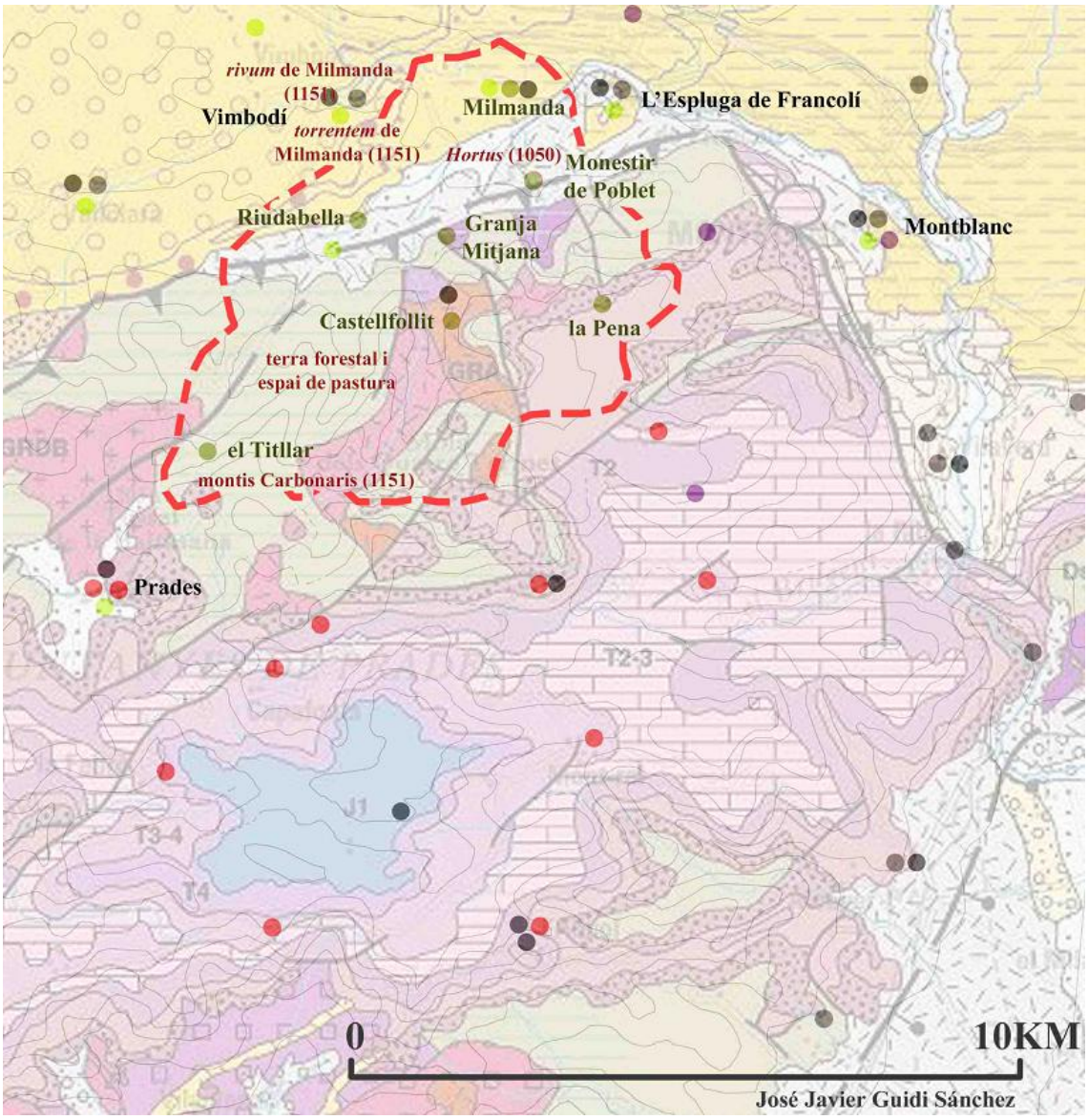

Xarxa de granjes de Poblet al seu domini o territor en relació als principals jacimients documentats. Segona meitat del segle XII i principis del XIII. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català.

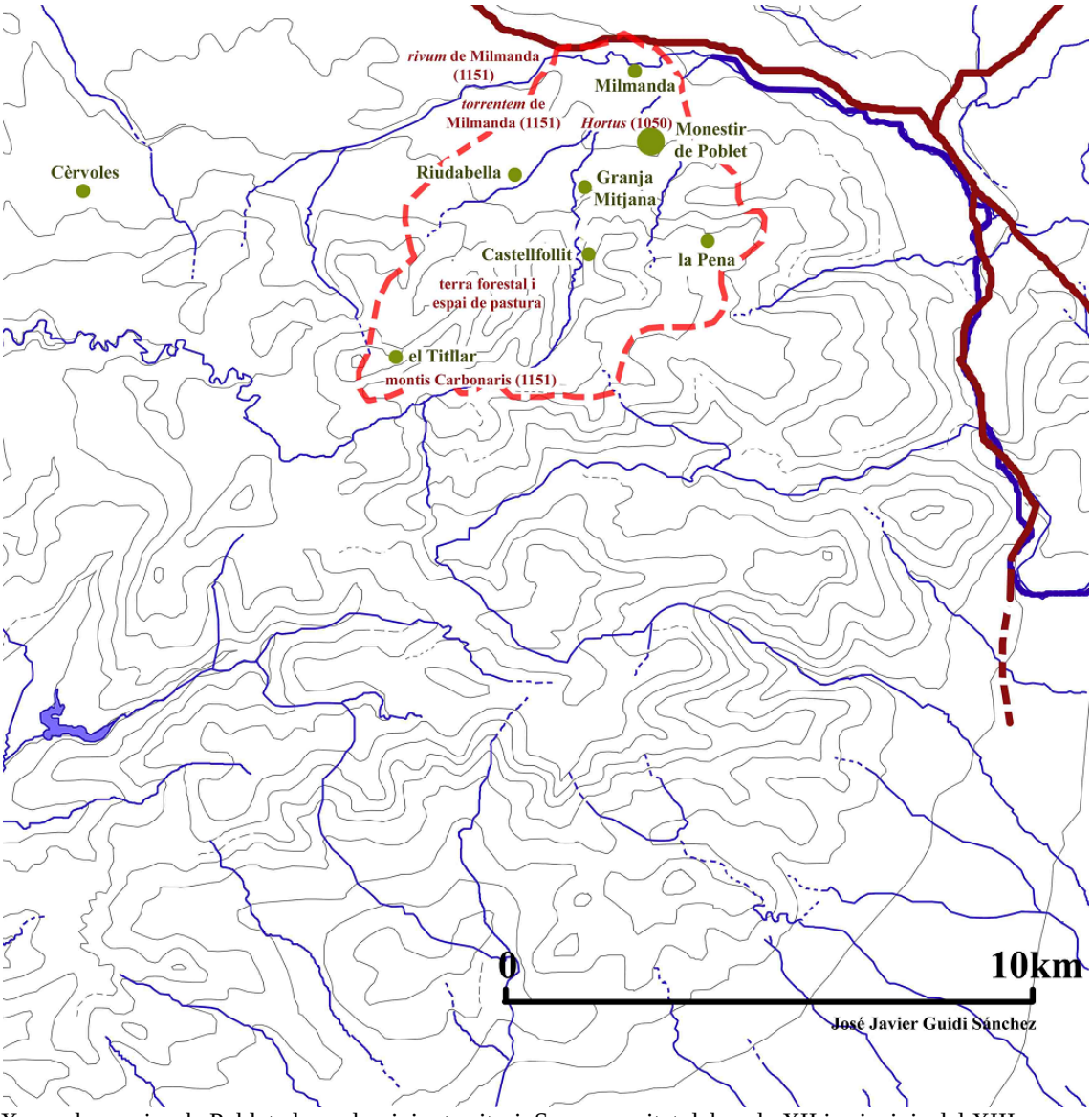

Xarxa de granjes de Poblet al seu domini o territori. Segona meitat del segle XII i principis del XIII.

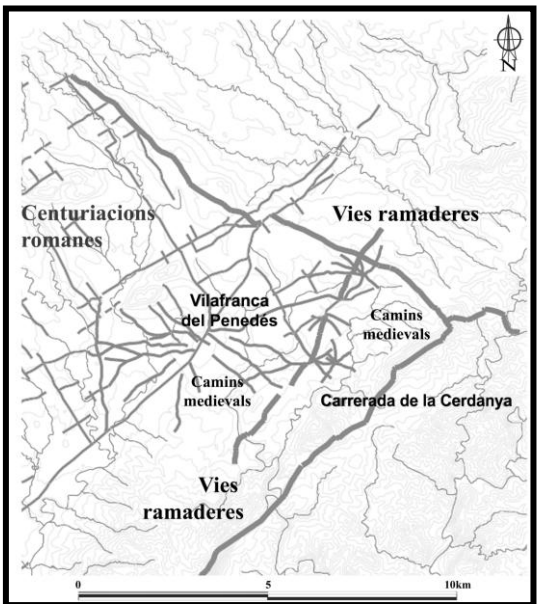

Camins, vies i centuriacions romanes i medievals a partir del sistemes radiocèntrics localitzats en torn a Vilafranca del Penedès en relació a les vies ramaderes i la Carrelada de la Cerdanya i les centuriacions romanes ortogonals. Segons Palet 2006.

6.3.El monestir de Poblet, la xarxa de granjes i la transformació del territori.

Segons J.Bolós "les transformacions empreses pels monjos en els indrets on s'instal·laven sovint foren molt notables… els espais propers als monestirs restessin molt transformats en pocs anys" [736]. Coneixem bé els processos de transformació del paisatge natural i les seves íntimes vinculacions amb les diferents formes i estratègies d'hàbitat per a altres monestirs i territoris de Catalunya, la Península Ibèrica i l'Europa Occidental[737]. Els factors principals que van desencadenar aquestes profundes transformacions en la conca de Poblet i la vessant nord de les Muntanyes de Prades van ser l'activitat de la població preexistent, reconvertits en treballadors o jornalers contractats, els propis monjos del monestir, el sistema de la xarxa de granges i el creixent desig d'augmentar la productivitat i les propietats per part del monestir, característiques que reconeixem al món cistercenc[32]. Ja hem definit les construccións de la segona meitat del segle XII i del segle XIII a Poblet, amb una extensió territorial d'unes 16 ha.[738]

Sabem que les conseqüències de la implantació del monestir de Poblet i la seva xarxa de granges va haver d'exercir un fort impacte en el mitjà natural, en l'espai físic, al territori. En primer lloc el monestir es va projectar a un espai privilegiat molt a prop del riu Pruners i un conjunt de mines-fonts d'aigua. En aquest punt hem de tornar al tema del control i la gestió dels recursos hídrics com a element fonamental per entendre la continuïtat poblacional i les diferents formes i estratègies d'explotació del territori en la segona meitat del segle XII. Recordem que el sistema hidràulic de la Font de Nerola (junt a l'assentament islàmic de Castellfollit) proporciona dos braços d'aigua a les granjes de Riudabella i la Granja Mitjana, també al mateix monestir de Poblet. Així doncs es documenten tres braços o artèries de recursos hídrics que parteix de la vall de Castellfollit que són aprofitades al monestir i les sues dues granjes més properes geogràficament[739]. Es va anivellar el terreny en un conjunt d'obres monumentals. Com ha apuntat J.Bolos al seu estudi sobre la colontització cisercenc medieval la construcció del monestir a l'anomenat "hortus" de Poblet indica l'existència d'un establiment humà precedent anterior a la conquesta feudal del territori; és a dir, islàmic o de població "de frontera"[740], teoria que hem defensat al llarg del nostre treball.

Ens interessa l'anàlisi general que planteja J.Bolós: "les motivacions econòmiques, que poden permetre d'entendre la distribiició dels seus béns. Tot i que no sigui d'una manera automàtica, molt sovint la distribució dels dominis d'un monestir no era pas casual. Abadies situades en terres agrícoles tenien dominis en terres muntanyoses, on podien

[736] BOLÓS 2005: 43.
[737] ALTISENT 1993: 35-50.
[738] Resulta significativa la magnitut de Poblet en comparació a Santes Creus, que tenia 6 ha. "A Anglaterra han estat estudiats i valorats d'una manera especial aquests closos monàstics. El recinte de l'abadia de Fountains, com molts d'altres, era travessat pel riu Skell. Feia 1.000 m per 400 m. La porteria era a l'est. A l'interior, hi havia un molí hidràulic, molt ben conservat, una casa on es treballava la llana, que ha estat excavada. També incloïa peixeres i horts. Els horts, molt sovint irrigats, tenien una gran importància. Al recinte de Rievaulx, amb una mida molt semblant, hi havia prats, camps closos, basses, cursos vells del riu, canals, molins" BOLÓS 2005: 43.
[739] Per altra banda la mina d'aigues que transita per la Granja Mitjana i el monestir té una resclosa . Una altra mina, la de Girona, capta l'aigua que prové de Nerola.
[740] Un cas anàleg ben documentat arqueològicament és sl monestir de Valldigna (País Valencià), on s'ha pogut documentar restes de parets i un pou datat en cronologies islàmiques; BOLÓS 2005: 44.

pasturar els ramats o en terres més baixes, on la producció de cereals era important"[741]. Precisament el cas de Poblet, la seva xarxa de granges i establiments rurals, la gestió i transformació del territori a l'àrea geogràfica que ocupa el nostre estudi (el sud de la Conca de Barberà i el sistema muntanyenc de la Serra de Prades) encaixen perfectament en aquest perfil. Mentre que el complex arquitectònic que integrava el monestir se situava en una excel·lent zona per al cultiu de la terra, en un espai hídric privilegiat i al costat d'una via de comunicació rellevant, diverses granges ocupaven la plana amb la funció d'extreure un rendiment econòmic a l'activitat agrícola[742]. Les propietats del monestir de Poblet també s'estenien pel sector de la Serra de Prades amb la funció d'extreure rendiment econòmic als recursos naturals: d'una banda els recursos propis de la massa forestal (fusta, carbó, etc), els recursos faunístics (la caça, una activitat moltes vegades infra-valorada per part d'historiadors i arqueòlegs) i en segon terme els recursos minerals (les mines on es podien extreure minerals preciosos o ferro, per exemple) o pedreres per obtenir material arquitectònic.

Mentre que el complex arquitectònic que integrava el monestir se situava en una excel·lent zona per al cultiu de la terra, en un espai hídric privilegiat i al costat d'una via de comunicació rellevant, diverses granges ocupaven la plana amb la funció d'extreure un rendiment econòmic a l'activitat agrícola. Les propietats del monestir de Poblet també s'estenien pel sector de la Serra de Prades amb la funció d'extreure rendiment als recursos naturals: d'una banda els recursos propis de la massa forestal (fusta, carbó, etc), els recursos faunístics (la caça, una activitat moltes vegades infra-valorada per part d'historiadors i arqueòlegs) i en segon terme els recursos minerals (les balmes on es podien extreure minerals preciosos o ferro, per exemple) o pedreres per obtenir material petri[743].

El cas de Poblet és relativament extraordinari: la monumental constitució de les seves edificacions, la seva extensió, la concentració o agrupació en un espai geogràfic determinat d'una xarxa ben organitzada de granges i establiments rurals, va deure constituir una transformació d'aquest paisatge en relació amb l'ocupació islàmica, accentuant així mateix els processos de transformació del paisatge natural (vegetal, faunístic, geològic, hídric, etc.). A continuació detallarem en què va poder manifestar-se aquest "impacte" colonitzador a partir del nostre coneixement del monestir i la seva xarxa de granges. En primer lloc assenyalar que segons la nostra opinió no es pot estudiar l'impacte del Cister a la nostra àrea d'estudi sense considerar que tant el nucli arquitectònic de Poblet com les seves granges formaven part d'un mateix mecanisme d'explotació de recursos econòmics i naturals.

[741] BOLÓS 2005: 46.
[742] ALTISENT 1993: 64-67.
[743] ALTISENT 1993: 67 i ss.

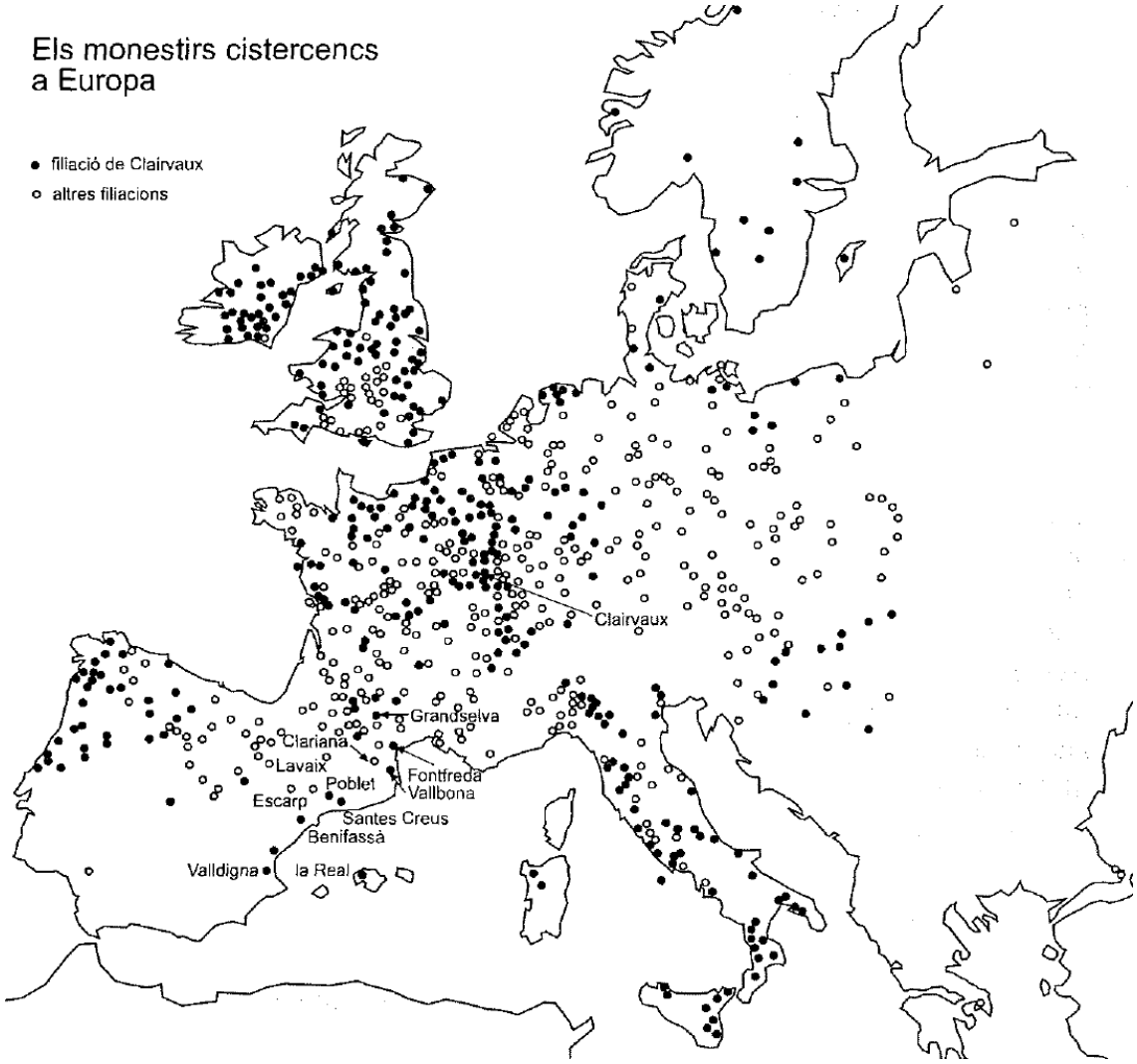

Monestirs cistercencs medievals a l'Europa Occidental. Segons J.Bolos .

Plànol de l'atermenament del bosc de Poblet realitzat l'any 1899.

la fotografia de 1907 es pot apreciar la construcció de la pista forestal fins a l'antiga granja de la Pena.

la fotografia de 1907 es poden veure els bancals acabats de construir per al viver i les restes de l'antiga granja de la Pena separades uns quants metres de l'única alzina que hi ha a la fotografia.

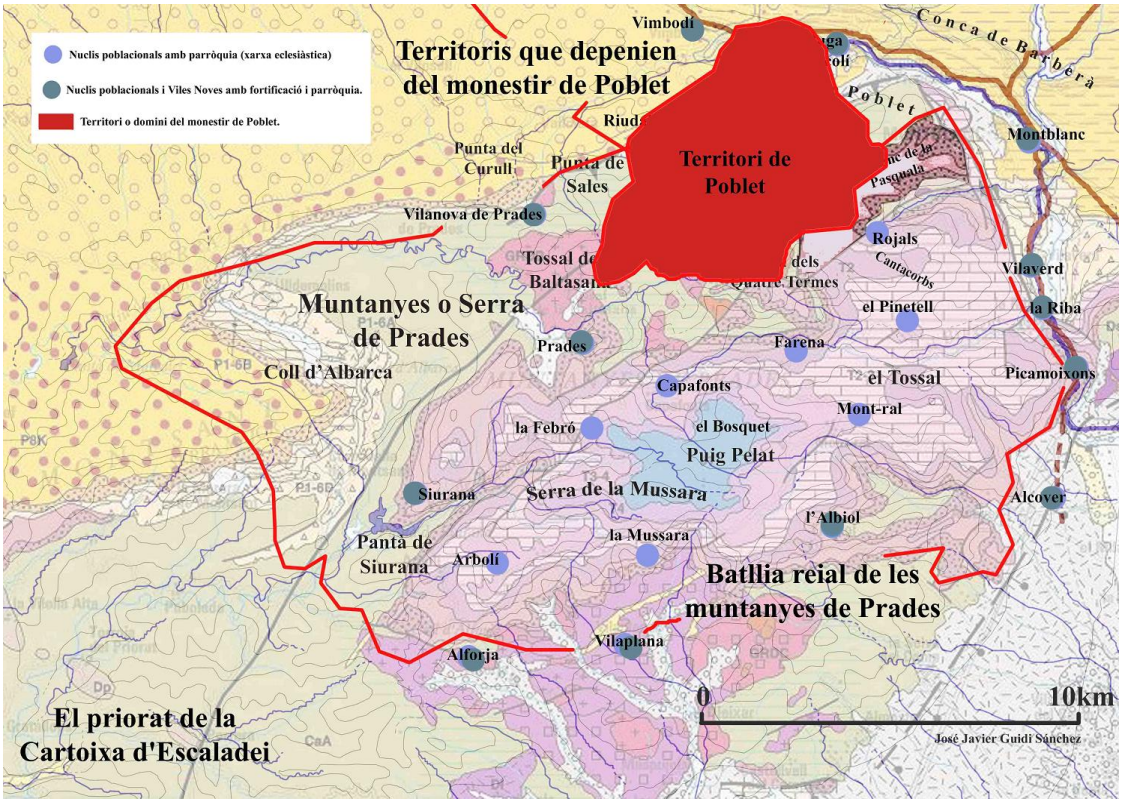

Territori o domini de Poblet. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català.

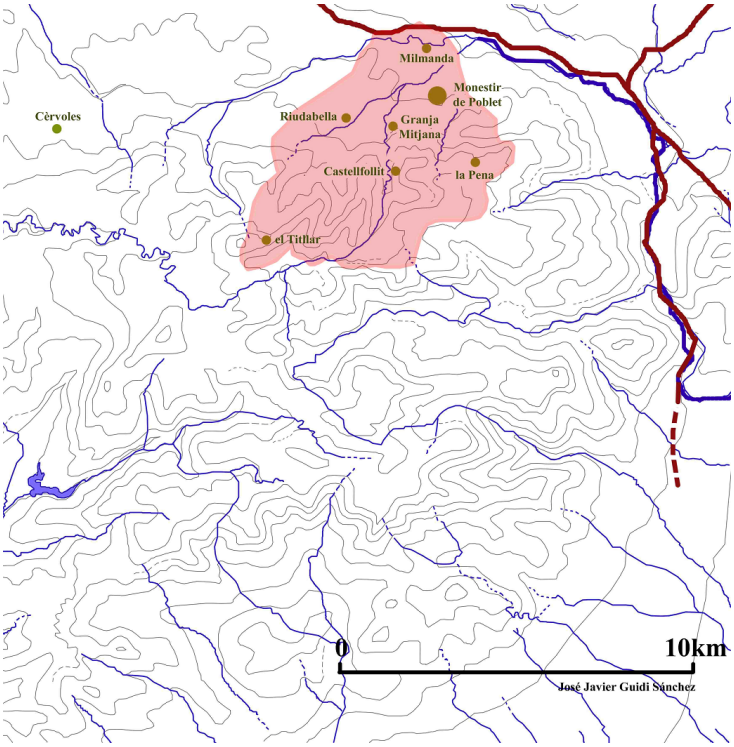

Territori o domini de Poblet amb situació de les granges d'explotació (agrícola, forestal i minera).

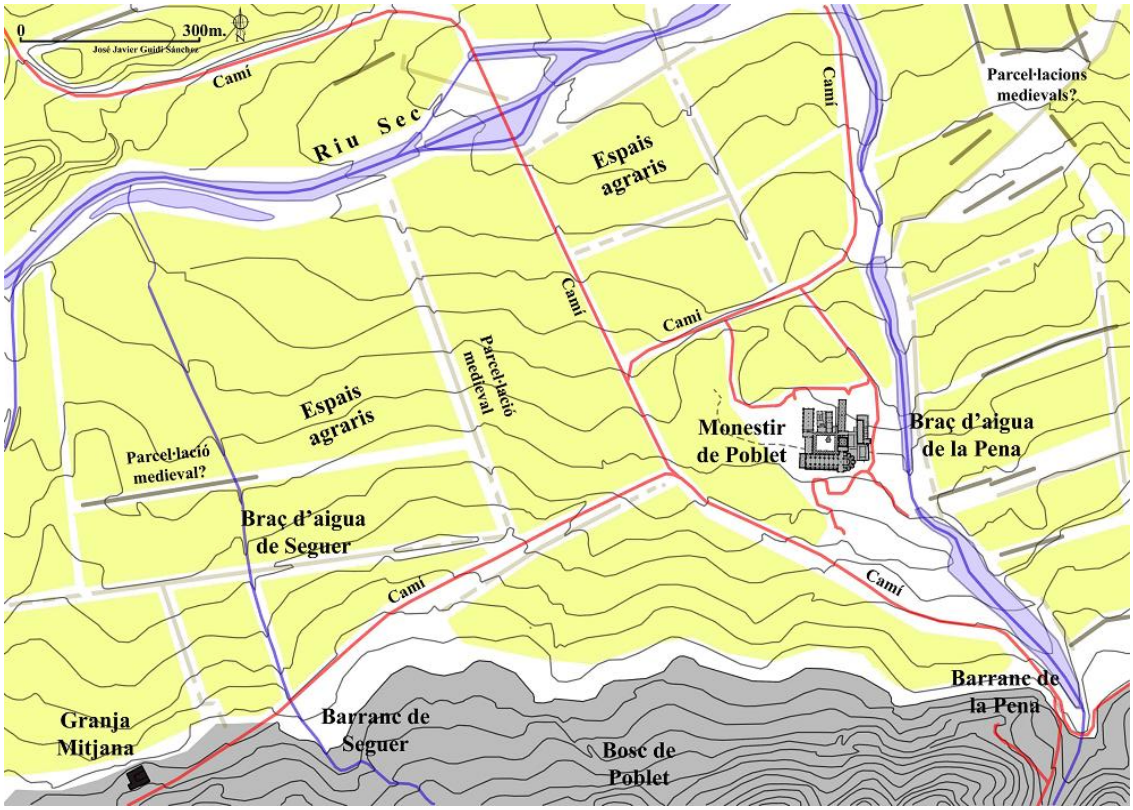

Identificació i localització de parcel·lacions amb un possible origen medieval i situació del monestir de Poblet, la Granja Mitjana i xarxa de camins en el context del seu marc geogràfic de la Conca de Poblet amb els principals agents del relleu i xarxa hídrica. Fase III (segle XIII). Autor: J.Javier Guidi Sánchez.

7. Conclusions.

1.Paisatge natural i precedents romans.

El conjunt orogràfic de la Serralada de Prades s'erigeix sobre les terres del la plana de la Conca de Barberà. Aquesta plana envolta les muntanyes en els seus límits nord i est. La màxima altitud que aconsegueix el sistema muntanyenc se situa al Tossal de la Baltasana, on s'arriba fins als 1203 m.s.n.m., sent aquest el punt més alt del Camp de Tarragona. Podem definir dues àrees en el sistema muntanyenc de Prades. La primera correspon a la franja oriental del massís, on es documenten un conjunt de serres individualitzades imbricades en una densa xarxa hidràulica de rierols i torrents. El segon sector es localitza en l'espai central, on es localitzen altiplans i relleus de perfils arrodonits que s'alcen a 1000 m.s.n.m., la localitat de Prades se situa en aquest espai.

Les Muntanyes de Prades es poden dividir en tres sectors o geozones. En primer lloc tenim el sector de modelat granític de la vall del barranc de Castellfollit situat al vessant nord del sistema muntanyós on es situa el Paratge Natural de Poblet. En segon terme es localitza l'àrea de la Mola de la Roquerola, ubicat al nord del nucli actual de Farena; aquesta zona esta vinculada amb l'extrem nord d'una geozona extensa de cingleres mesozoiques anomenada Pedra d'Alcover. En tercer lloc es documetna la geozona de la Riba, situada al sector de ponent i amb extensió fins a les Garrigues. Els estudis realitzats amb materials recollits a la Cova Major de l'Espluga de Francoli ens aporta dades sobre el paleo-paisatje, demostrant com en el passat el paisatge era molt més boscós, caracteritzat per la presència de roures, alzines i pins, amb una tendència histórica cap al retrocés de la massa forestal. En aquest marc geogràfic s'ha inscrit el nostre treball; en les demarcacions dels actuals Parc Natural de les Muntanyes de Prades (Prades, Siurana, Vilanova de Prades, l'Albiol, Capafonts, la Febró, Vilaplana, la Mussara, Mont-ral, la Farena i Arbolí), el Paratge Natural de Poblet i els municipis de Vimbodí i Poblet, l'Espluga de Francolí, Montblanc i la Riba.

Segons la nostra hipòtesi el territori objecto d'anàlisis formava part de l' ager tarraconensis, és a dir, del territorium de Tarraco (el territori de Tarragona) en època romana. Tarraco constituïa la capital provincial de la Tarraconensis i era el centre urbà més important del nord de la Península Ibèrica. Encara que les evidències manifesten que els romans van explotar les mines de la nostra zona d'estudi. Coneixem relativament bé les mines de la pista que discorreix del barranc de la Pena cap a Rojals. Un segon conjunt de mines el trobem a tocar el coll de la Mina, a la capçalera de la vall de l'Argentada on es van localitzar restes d'un possible establiment romà, a Castellfollit. És possible que també anessin explotades la mines de barita a Rojals, per damunt del llogret de Batra, així com les argiles localitzades prop de Rojals, per sota de Rojalons. Com veiem la pròpia toponímia dels espais naturals (barranc de l'Argentada, coll de la Mina...) indica la presència de materials miners de primer ordre. Sabem que aquestes mines han estat objecte d'explotacions humanes des de l'edat de bronze fins a l'actualitat, amb nombrosa documentació medieval, moderna i contemporània que testimonien la seva rellevància.

Creiem que seria anòmal que l'estàt romà no participés d'aquesta dinàmica estesa diacrònicament al llarg de la història d'explotació minera. Nostra hipòtesi planteja que el sistema muntanyenc de Prades deuria configurar-se com un *Saltus*, propietat de l'estat i de l'emperador, si ben els seus recursos podrien haver estat delegats a privats. Segurament la gestió d'aquest Saltus havia de realitzar-se directament des de la ciutat de Tarraco. Nombrosos operaris i esclaus havien de participar en l'extracció dels minerals. La pròpia toponímia (el Salt de la Reina Mora) pot ser una fossilització del terme romà (Salt=*Saltus*) transformat i alterat per l'element llegendari medieval. Així doncs enfront del paradigma historiogràfic tradicional mantingut fins a l'actualitat segons el qual les Muntanyes de Prades fan de "frontera natural" o límit del territori de la Tarragona romana (*Ager Tarraconensis*) nostra hipòtesi de treballs subratlla totalment el contrari: el sistema muntanyenc i una extensa part de la Conca de Barberà (almenys la que correspon a la nostra àrea d'estudi), estaven plenament integrats en el *Ager Tarraconensis*, constituyendo un *Saltus romanorum*.

La vil·la romana de Castellfollit podria haver constituït les infraestructures necessàries per a l'explotació de la vessant nord del sistema muntanyenc i d'explotació de l'àrea de l'actual Paratge Natural de Poblet. El sud de la Conca de Barberà i la plana oriental del

sistema muntanyenc es constituiria sobre la base del sistema de poblament romà del tipus vil·la. A partir de la documentació arqueològica i de les dinàmiques que coneixem bé per tota Hispània i la resta de la geografia de l'imperi, sabem que el territori, en el sector corresponent a la Conca de Poblet (Conca de Barberà), estava estructurat entorn d'un conjunt d'establiments rurals denominats *villae* (les vil·les). Hay que destacar la presència de la *mansio* de *Septimum Decimum* i de la Via que comunicaba Tarragona con Ilerda (Lérida), Caesaraugusta (Zaragoza) y el noroeste peninsular.

Les troballes arqueològiques en superfície han permès identificar vil·les en la Granja Mitjana, Riudabella, Milmanda i Castellfollit; emplaçaments on es donaven cobertura a les activitats pròpies de l'explotació agrícola. Les dades a partir dels quals podem extreure aquestes conclusions són extraordinàriament fragmentaris i parcials. Per exemple, en cap d'aquests quatre emplaçaments s'ha realitzat cap intervenció arqueològica. Les troballes, no obstant això (i malgrat haver-se produït en caràcter superficial) indiquen la presència d'establiments que podem datar entre el segle I i l'III d.C. *grosso modo*. Una excepció ho constitueix la vila de Plans d'en Jori, excavada en extensió i de la qual s'ha pogut identificar diferents estructures arquitectòniques amb funcionalitats productives. Especialment rellevant és la troballa en Riudabella d'un document epigràfic datat al segle II d.C.; un text jurídic de l'àmbit del dret privat. Este documento se ha relacionado con l'estada de l'emperador Adrià, durant l'hivern de l'any 122-123 d.C.. L'emperador va realitzar un conjunt d'operacions amb la finalitat de re-estructurar la gestió el territori de *Tarraco*. Es tractaria d'un conjunt de terres de caràcter estatal, imperial o senatorial (terreny públic romà). L'aplicació d'aquesta messura esta intimament vinculada a l'aplicació de la *lex Hadriana de rudibus agris*, un conjunt de lleis que es van aplicar a tot l'imperi. Malgrat que no s'ha localitzat la *mansio* de *Septimum Decimum* questa va haver de suposar un espai rellevant en època romana.

2.El període visigot, segles V- principis del VIII.

La història i el poblament de les Muntanyes de Prades en època visigoda no compta amb massa treballs de recerca monogràfics a excepció dels realitzats per A.Carreras Casanovas. D'altra banda tradicionalment les cronologies postclàssiques i altmedievals vénen arrossegant prejudicis i tòpics que s'han anat reproduint sistemàticament, extrapolant-se realitats històriques alienes a territoris o espais concrets com és el nostre.

No tenim dades per plantejar una ocupació postclàssica dels emplaçaments romans de la Granja Mitjana, Riudabella, Milmanda i Castellfollit, on hem de situar establiments rurals o vil·les productives romanes. Per altra banda tampoc tenim cap tipus d'informació de la *mansio*. Sin embargo las excavaciones realizadas en la villa de Plans d'en Jori indican de forma muy parcial una ocupación en época postclásica dificil de definir. Quines conclusions podem extreure d'aquesta gairebé total absència de material datat entre els segles V-VIII d.C.? El marc conceptual dels treballs d'A. Chavarría és significatiu i ens serveix per projectar un marc complex en relació a la xarxa de vil·les i establiments rurals en l'espai objecte d'estudi. Si tradicionalment la historiografia a apuntat a una ruptura respecte al passat romà, aquesta autora i les noves tendències en els últims anys han revaloritzat el terme "transformació" o fins i tot "continuïtat". Aquest no sembla ser el cas per al territori objecte d'estudi. Enfront d'una continuïtat o transformació de la xarxa o sistema de vil·les hem de plantejar, davant l'absència de testimonis arqueològics ferms, concrets i ben datats, un abandó generalitzat del pla. No

creiem que aquest quedés despoblat, però sí que durant els segles postclàssics la població escull altres punts geogràfics amb característiques diferents, per ser ocupats: les Muntanyes de Prades, o es concentra en torn de les grans vil·les que sí hagin perviscut, com és el cas de la vil·la de Pedrinyà (El Sarral, Conca de Barberà). Les restes arqueològiques de la cova de la Roca de Mirvet, el Tossal de les Venes, la Muntanya de Cantacorbs, Pla d'en Pau, els indicis de la vil·la de Plans d'en Jori i la necròpolis de les Forques constitueixen el gruix més rellevant del registre arqueològic de cronologies visigòtiques a la nostra àrea objecte d'estudi.

A partir de la documentació arqueològica existent ja hem formulat un plantejament a partir del qual les vil·les i establiments rurals romans serien progressivament abandonats entre els segles III i V d.C. Així doncs no hi hauria una continuïtat en sentit propi de la paraula, sinó una transformació tan radical que hauríem de parlar de ruptura pel que fa a les pautes de poblament en la Conca. Aquesta transformació es manifesta en l'absència de material visigot (i fins i tot altmedieval) en els espais on se situaven els antics establiments romans, articulats en la plana entorn de vies i camins així com de recursos hídrics. Així doncs les vil·les romanes són gradualment abandonades sense que detectem una continuïtat ocupacional durant els segles V-VIII. En conseqüència hem d'imaginar com durant el període visigot les infraestructures romanes serien o abandonades o desmuntades i els seus materials espoliats en la construcció d'altres infraestructures que no s'han documentat. C., a excepció dels petits indicis de Plans d'en Jori (Montblanc) i de la massa llunyana vil·la de Pedrinyà (El Sarral, Conca de Barberà). Durant el període visigot les infraestructures romanes serien o abandonades o desmuntades i els seus materials espoliats en la construcció d'altres infraestructures que no s'han documentat. El problema per poder definir el poblament dels segles V-VIII d.C. a la nostra àrea d'estudi és la falta d'excavacions arqueològiques.

Segons la nostra hipòtesi de treball les vil·les i establiments rurals romans serien progressivament abandonats entre els segles III i V d.C. Així doncs no hi hauria una continuïtat, sinó una transformació tan radical que hauríem de parlar de ruptura pel que fa a les pautes de poblament en la Conca als segles V-VIII d.C.. Aquesta transformació es manifesta en l'absència de material visigot (i fins i tot altmedievals) en els espais on se situaven els antics establiments romans, articulats en la plana entorn de vies i camins així com de recursos hídrics. Les vil·les romanes són gradualment abandonades sense que detectem una continuïtat ocupacional durant els segles V-VIII d.C. A la crisi demogràfica cal afegir la caiguda de l'aparell estatal romà, que la seva incidència va poder ser major a la nostra àrea d'estudi si tenim en compte el plantejament inicial que les muntanyes podien haver tingut l'estatus de *Saltus* romà de propietat estatal, així com les mines i la massa forestal (*Silva*). El testimoniatge epigràfic de Riudabella amb l'emperador Adriano com a protagonista no deixa de subratllar la presència d'un *fundus* o propietat imperial que després de la caiguda de l'aparell estatal deixava d'estar "tutoritzat" per Roma i *Tarraco*.

En aquest context sembla que les elits rurals ja no viuen en la plana i que s'han desplaçat cap al vessant oriental del sistema muntanyenc. Aquest procés d'abandó de la plana en favor de les muntanyes ho reconeixem en altres àrees de Catalunya com són la Conca d'Òdena (Anoia) o el Penedès històric (Alt i Baix Penedès i Garraf). Així doncs entre els segles III i V s'inicia el procés de transformació en les pautes de poblament que culminarà entre els VI-VII d.C., es passa així d'un Saltus i sistema de *villae* romanes a un saltus altmedieval. Aquest procés de "colonització" de les muntanyes no vol dir que

es deixi d'habitar en la Conca. Creiem que haurien d'haver-hi petits establiments rurals en la plana com manifestan les troballes de Pla d'en Palau. Els materials visigòtics d'aquest jaciment, datats al segle VII d.C., mostren funcionalitats diverses. La sivella forma part d'elit local mentre la pala i el destral de les comunitats rurals camperoles, relacionades ambdues amb el treball d'explotació agrícola en la plana. També és possible que les coves de la plana es poblessin, com succeeix amb la Cova Major de l'Espluga de Francolí.

Com hem vist en apartats anteriors gran part del dossier arqueològic relatiu als segles postclàssics s'ha localitzat en el vessant oriental de les muntanyes. Es tracta de peces, algunes d'elles, de gran rellevància. Al llarg de la història i intentant determinar els "leitmotivs" o temes que es repeteixen en l'ocupació d'aquest sector de la serra al llarg de la història amb l'objectiu de contextualitzar i aportar la màxima informació possible per a una visió més àmplia sobre el poblament humà en aquesta àrea d'estudi. El poblament del vessant oriental del sistema de la Serralada de Prades permetia d'una banda controlar l'antiga via romana encara en funcionament, el sistema "nuclear" de granges en la Conca de Barberà així com la població que residiria en el sistema de coves de l'Espluga de Francolí. A la seguretat de viure en aquest arc muntanyenc caldria afegir la gestió de recursos agrícoles i hídrics a l'àrea del Barranc de la Pascuala i Rojals, petits però molt productius espais d'explotació agrícoles per a les comunitats rurals. Les característiques de les troballes realitzades a la cova de la Roca de Miravet o coll de Sègol, el Tossal de les Venes i Cantacorbs són similars, però vinculades a èlits locals. Aquestes troballes s'han succeït en un espai molt concret del sector muntanyenc del sistema de Prades, en el vessant interior que en l'actualitat forma part de Montblanc però associadas al nucli històric de Rojals. Per altra banda les característiques dels emplaçaments on han tingut lloc aquestes troballes sempre està vinculada a l'ús o ocupació d'abrics naturals o coves, en sectors molt pròxims a mines, petits altiplans i valls susceptibles de ser conreats i una àmplia xarxa de recursos hídrics. Les característiques del sistema muntanyenc de Prades fan que el sector en el qual s'insereixen els espais del Tossal dels Venes i la muntanya de Cantacorbs siguin idonis pel poblament a partir de la pròpia xarxa hídrica, ja sigui per presència de fonts, torrents, rierols o rius. El coll del Sègol o Roca de Miravet reuneix altres característiques: una posició privilegiada de control, denfensa i gestió el territori. Molt lluny d'interpretar aquestes àrees com a marginals hem de fer l'esforç de contextualitzar-les degudament tant a partir del registre arqueològic com de les dinàmiques que ja coneixem relatives al període que discorre entre els segles V-VIII d.C. En relació al Tossal del coll d'en Sègol, on es va localitzar una de les sivelles visigodes, tenim indicis per plantejar una ocupació en època visigoda que va arribar fins al segle XII.

3.El període islàmic i de "frontera", segles VIII-primera meitat del XII.

A partir del segle VI d.C., les condicions de la nostra àrea d'estudi van deixar de ser apropiades per el desenvolupament de les activitats orientades a la comercialització basada en l'abundància d'excedents dirigida per una elit rural vinculada a *Tarraco* que al segle VIII d.C.; desapareix. La conquesta islàmica va consolidar el procés que venia produint-se de dispersió del poblament amb la desaparició de la ciutat de Tarragona com actor polític i gestionador d'un *territorium*. Aquest fet ha de posar-se en relació amb la voluntat de la població rural de no sotmetre's, des de la conquesta islàmica d'inicis del segle VIII d.C., ni al poder de Barcelona ni a la massa llunyana *Turtuxa* (Tortosa): s'havia instituït "la frontera". Creiem que per als segles VIII-IX d.C. la

definició de Chris Wickham de *peasant mode of production* (mode de producció camperola) subratlla la personalitat pròpia (i no marginal) d'una societat caracteritzada per l' (aparent) asuència d'elits o un estat capaç d'apropiar-se dels excedents d'un territori específic. El territori de Tarragona segons els nostres plantejaments obeeix a aquest esquema, menys rígid i molt més complex del que s'havia plantejat per a la Península Ibèrica fins fa poc. Segons la nostra hipòtesi durant els segles VIII-IX aquestes comunitats "de frontera", hereves directes del poblament visigot, van romandre relativament al marge de la dominació islàmica o comtal, no obstant això a partir del segle IX van ser totalment assimilades per part del poder islàmic.

Amb total seguretat el sistema muntanyenc de Prades i la seva àrea d'influència va passar a ser gestionat i controlat per la fortalesa i centre neuràlgic polític-militar de Siurana, depenent aquesta de la cada vegada més influent Tortosa (sobretot a partir del regnat del califa abd-al-Rahman). Els intents per part del comtat de Barcelona d'estendre's per la plana o les muntanyes van ser totalment inútils. Amb antelació el comtat cristià havia d'afermar una potent xarxa de fortaleses que anaven des del riu Llobregat fins al Gaià en un procés que es va dilatar fins a mitjan segle XII. En el poblament islàmic de les muntanyes de Prades reconeixem la tendència precedent d'època visigoda d'ocupar les altures. Amb la constitució de la frontera enfront dels poders cristians del nord, el poder musulmà potencia el poblament a l'interior del sistema muntanyenc. Si en època visigoda es va donar va privilegiar el vessant oriental de les muntanyes, durant els segles VIII-IX s'inicia un procés d'ocupació de l'interior i el nord, sud i occident de la serralada. Al segle X d.C. aquest procés està consolidat. En l'epicentre i com a capital del poder local es situa Siurana, que des del seu enclavament privilegiat es constitueix com una fortalesa i espai poblacional de primer ordre, punta de llança d'al-Andalus i Tortosa al territori. En la vessant nord, en l'entrada de la vall de Castellfollit, la torre-castell de Castellfollit; en el sud l'Albiol i en el nor-oest la Roca de Miravet, dues torres segurament secundades per altres estructures de control i de defensa. No podem descartar la presència de més torres de vigilància.

En paral·lel a la "fortificació" del ja de per si mateix inexpugnable sistema muntanyenc identifiquem un procés gradual d'abandó de les coves de l'interior a favor de la generació i desenvolupament de nuclis rurals residencials d'entitat. Significatiu és el nucli poblacional de Siurana, l'assentament (ja desaparegut) de Castellfollit, el naixement del nucli de Prades, la possible adscripció a població de Rojals, l'Albiol, la Mussara… la toponímia d'aquests enclavaments així com la troballa de necròpoli manifesten aquesta tendència. La presència d'una necròpoli col·lectiva és bastant indicativa de la presència d'un nucli poblacional islàmic. L'espai funerari és situa a l'urbanitzacio "Masies Catalans", a l'anomenada "Vila Urrutia", similar a la necròpoli de Prades. Molts més indicis tenim de Siurana, on s'han documentat enterraments, sitges, estructures arquitectòniques i la pròpia fossilització en el traçat urbà d'una xarxa de vials i cases de possibles orígens islàmics. D'altra banda els cronistes musulmans són explícits: Siuranade primer ordre del nord d'al-Andalus. Falten intervencions arqueològiques rigorosament científiques, però tots els indicis apunten al fet que Siurana ha de definir-se com el cap gestoria del territori, no solament de Prades, també del Camp de Tarragona fins a la conquesta feudal de principis del segle XII. Diverses troballes en la Conca així com l'arqueologia i l'anàlisi de la xarxa defensiva de la Serralada semblen indicar cada vegada amb més força el paper de predominança polític-militar de Siurana i la seva xarxa de torres-fortaleses i assentaments residencials.

Les coves de l'interior poblades en època visigoda són abandonades i es comença a aglutinar la població entorn d'aquests enclavaments, gairebé sempre protegits per fortaleses o torres. En l'arc de la Conca tenim menys dades per poder caracteritzar un fenomen similar, si ben tot sembla indicar que va prosseguir amb certa continuïtat la tendència heretada d'època visigoda.El sistema d'abrics naturals, coves i balmes que existeix i existia en tota la part baixa on se situaria el Castell medieval és susceptible a haver estat ocupada durant els segles altmedievals de dominació islàmica. Ja al segle XI es feia referència a aquest espai com *Spelunca,* indicatiu d'un poblament pre-feudal que no necesàriament hauria d'èsser islàmic. Les *Speluncae* o esplugues són denominacions comuns a llocs habitats al llrg del segle X d.C. Se ha planteado la existencia de una fortificación islámica donde se situaba el castillo feudal, pero no hay datos. Sabem que l'Espluga seguia la dinàmica general de la comarca. S'ha plantejat que l'àrea on s'erigiria el castell actualment desaparegut de l'Espluga podria haver albergat algun tipus d'estructura militar precedent a la conquista cristiana. No obstant això manquem de dades arqueològiques o documentals que poguessin corroborar aquesta hipòtesi.

Sabem que l'Espluga seguia la dinàmica general de la comarca. S'ha plantejat que l'àrea on s'erigiria el castell actualment desaparegut de l'Espluga podria haver albergat algun tipus d'estructura militar precedent a la conquista cristiana. No obstant això manquem de dades arqueològiques o documentals que poguessin corroborar aquesta hipòtesi. Les estratègies i formes de poblament islàmics a les Muntanyes de Prades continuarien fins a la conquesta de mitjan el segle XII. Aquest quadre poblacional estable es basava en les necessitats d'una banda d'explotar d'una banda el pla (explotació agrícola) i concentració poblacional, i d'altra banda el control i la defensa del territori (vies de comunicació, espais de primer ordre econòmics i espais poblacionals). Aquesta dicotomia entre el poblament en planicies i en cims, era fix i no estava subjecte a l'alternança entre l'un i l'altre. Hem de parlar així doncs d'una dicotomia íntimament relacionada, sense el poblament en la Conca de Barberà o les planicies de l'interior del sistema muntanyenc no existirien les fortificacions (torres i castells) dels cims de les muntanyes.

La transició de l'Antiguitat Tardana a l'Alta Edat Mitjana constitueix un període que fins fa un par de dècades era obscur i confús, no tan sols a nivell territorial i català, també peninsular. A les interpretacions històriques en revisions constats hi trobem un repertori arqueològic reduït i moltes vegades indefinit. Les nostres hipòtesis apunten al fet que després de la desintegració del sistema d'explotació del *Saltus* i les vil·les romanes, les noves fórmules d'ocupació del vessant oriental del sistema muntanyenc de Prades, es va produir un "col·lapse" polític conseqüent al procés de conquesta islàmic del segle VIII d.C. La població no va desaparèixer però sí es va veure condicionada per la desaparició de Tarragona com a ciutat i eix polític del territori. No obstant això des del segle IX d. de C. Tortosa pren el rellevi amb delegació militar a Siurana. Siurana es converteix en el nou eix local i en tot l'arc del sistema de Prades es constitueix una xarxa de torres-fortaleses sempre associats a nuclis poblacionals d'entitat. Un d'aquests espais, tal vegada el més significatiu arqueològicament, és el ja desaparegut de Castellfollit, que reuneix tots els elements d'aquesta nova tendència alt-medieval d'ocupació humana del territori.

Serà aquest sistema de poblament islàmic, basat en la dicotomia fortificació-assentament, la base sobre la qual es constituirà el nou règim feudal després de la conquesta per part del comtat de Barcelona. Efectivament identifiquem una ruptura entre el període visigot i l'islàmic, no obstant això entre l'islàmic i la conquesta del segle

XII no creiem que va haver-hi ruptura, més aviat continuïtat, i aquesta continuïtat es manifesta, en la potencialització dels principals nuclis poblacions i en la monumentalització del sistema de fortificacions.

4.El sistema derivat de la conquesta cristiana de mitjan el segle XII i l'origen del paisatge humà actual.

Existeixen nombroses monografies i estudis monogràfics sobre distintis aspectos de l'edat mitjana a la Serralada de Prades i el sud de la Conca de Barberà. Ens hem centrat en definir les transformacions produïdes conseqüents al canvi del valiat islàmic de Siurana a la formació de diferents territoris micro-regionals feudals i cristians: la formació de l'espai feudal de castells, viles, parròquies i el monestir de Poblet. Es tracta d'un procés de transformació molt complex i radical però segons els nostres plantejaments va mantenir o va donar continuïtat a trets de poblament heretats del sistema islàmic precedent. A l'hora d'estudiar aquesta segona meitat del segle XIII hem fixat la nostra atenció en les poblacions actuals, intentant traçar un quadre o marc explicatiu que permeti establir l'origen d'aquestes. Tenint en compte la rellevància històrica i material del monestir de Poblet hem dedicat gran atenció a aquest agent, no obstant això considerem que donada la seva transcendència al territori aquest mereixeria un treball monogràfic apart. Hem intentat, així doncs, aproximar-nos de forma global a una realitat complexa com és la transformació del territori sota dominació islàmica al cristià feudal, incidint en els trets de continuïtat poblacionals i com aquests van significar l'origen dels nuclis actuals: Prades, Siurana, Vilanova de Prades, l'Albiol, Capafonts, la Febró, Vilaplana, la Mussara, Mont-ral, la Farena i Arbolí.

Els intents d'ocupació feudal cristians del territori objecte del nostre estudi s'inicien a mitjan segle IX, moment en que el poder estatat islàmic dirigit des de Tortosa i encapçalada per Siurana. Aquestes, ciutat i castell, exercien una hegemonia total a la Serralada de Prades i el Camp de Tarragona. Una data significativa és el dia 31 de juliol de 945, quan el comte Sunyer i la seva muller Riquilda donen al monestir de Santa Cecilia de Montserrat unes terres a la Conca de Barberà en que es cita explicitament l'existència de l'església de Sant Pere d'Ambigats i un un conjunt de terres de cultiu ja en actiu a mitjans del segle IX d.C. Els atacs d'al-Mansur dels anys 982 o 985 van impedir segurament l'ocupació per part del comtat de l'espai de la Conca. Tenim documentat com abans de l'any 1017 el bisbe Borrell i Sala de Santa Perpètua assignaven el terme o territori a la fortificació de Montclar. Aquesta fortificació es constituia com la posició militar més avançada del comtat de Barcelona en relació a les terres objecte del nostre estudi, que romanien o formaven part del territori islàmic de Tortosa, encapçalades política i administrativament per la fortalesa de Siurana i la seva xarxa de castells i torres (Roca de Miravet, Castellfollit, l'Albiol, etc). Serà a partir del segle XI quan el context polític, social i els interessos del comtat de Barcelona, en ple procés d'expansió, convergeixin fins a l'objectiu de la restauració de la ciutat i la Seu Metropolitana de Tarragona. La primera repartició i empresa de conquesta de la ciutat i el camp de Tarragona es signa l'any 1050 entre Ramón Berenguer I i Berenguer de Narbona. A Tarragona se la dota d'un territori definit adscrit a la ciutat, dins el qual considerem que formava part les Muntanyes de Prades i el sud de la Conca de Barberà. Ciutat i territorio medieval, com durant el periode romà, tornaven a estar lligats.

La Conca de Barberà va romandre sense documentació textual que pugui definir el seu estatus fins a finals del segle XI. La fortificació de Maldà es constitueix en aquestes cronologies com una de les puntes de llança del vescomptat de Cardona, època en la

qual mor Ramon Folc I. El desembre de l'any 1079 els comtes de Barcelona Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II donen a Ponç Hug de Cervera "l'honor erma", el lloc de l'Espluga de Francolí, amb es seus termes territorials, muntanyes i colls, plans i valls, dret d'ús i monopoli dels recursos hídrics (aigües i fonts), el dret de fer ús de les pedres i pedreres, etc. En aquest document es fa esment de dret a realitzar un mercat amb les seves tresves. També es s'apunta la construcció i manteniment de molins per part de Ponç Hug. Es tracta, sense cap dubte, d'un document fonamental per pogue afirmar que a finals del segle XI la Conca era cristiana i la Serralada de Prades islámica. La frontera estava més viva que mai.

La importància cabdal de la restauració de la seu de Tarragona durant la primera meitat del segle XII d.C. constituïa la fi de gairebé cinc segles de silenci polític al territori. A partir d'aquest moment tot el poder ideològic i simbòlic que concentrava la seu de la ciutat prenia forma en la pròpia restitució d'aquesta. Les aspiracions del comte Ramon Berenguer III i del bisbe Oleguer eren ratificades des de Roma i el projecte restaurador prenia forma definitiva i amb la conquesta de Tortosa i Lleida l'any 1148 es donava la situación favorable per la conquesta de la Serralada islámica. El 17 de febrer de l'any 1146 va tenir lloc el primer intent de conquesta del castell i el nucli poblacional de la potent Siurana musulmana. Berenguer Arnau va rebre tant el castell com la vila (l'assentament o nucli poblacional), reservant una cinquena part per a l'Ordre del Temple; un acte simbòlic. La donació aquesta cinquena part a l'Ordre del Temple és indicativa de la conflictivitat inherent a aquests territoris encara no conquistats. No sabem si Berenguer Arnau va intentar dur a terme la conquesta, però sí que aquesta no es va produir. El cas és que els sistemes muntanyencs de Prades i de Montsant romanien en aquestes cronologies com a espais geo-estratègics de primer ordre per part del regne de Taifa de Tortosa. El comtat de Barcelona no havia pogut exercir una pressió militar prou potent com per desarticular el sistema de fortificacions i defenses musulmanes. Recordem que el món islàmic medieval és, entre altres coses, una xarxa de ciutats ben organitzades.

Coneixem els fets de forma fragmentària i parcial. Sabem com es va conquerir Siurana però no altres fortificacions com l'Albiol, Castellfollit o la Roca de Miravet. No obstant això hem de suposar que si l'any 1153/1154 s'estava efectuant el definitiu intent de conquesta per part de les tropes cristianes, el desmantellament de la xarxa de fortificacions (torres i castells) musulmans de Castellfollit, la Roca de Miravet i l'Albiol (possiblement Prades i alguna que s'escapa del nostre coneixement) va haver de tenir lloc entre els anys 1149/1149 i 1153/1154. Després de la conquesta de Siurana, inicialment aquesta va mantenir la seva rellevància al territori, però com hem vist en la seqüència d'esdeveniments posteriors i en la reestructuració del territori per part dels nous dominadors (el comtat de Barcelona i l'església), a poc a poc Siurana aniria perdent el protagonisme polític, militar, administratiu i conseqüentment el poblacional, social, econòmic i ideològic. Aquest és pot ser l'aspecte de ruptura més pronunciat de la política o les dinàmiques de gestió del territori per part dels conqueridors cristians. Aquest aspecte va intimament lligat a l'ascens i la rellevància que va arribar a aconseguir Prades en aquestes mateixes cronologies. L'any 1287 es va refer el castell de Siurana, no obstant això al segle XIII el aquesta estructura fortificada havia perdut bona part del seu valor com a plaça militar i es va transformat en presó reial. La constitució i consolidació de la nova xarxa parroquial i eclesiàstica al territori de seguida va tenir les seves conseqüències a Siurana amb la construcció de la parròquia de Santa Maria i la capella de Sant Joan. No es conserva cap reste arquitectònic de la capella de Sant Joan

de la fortificació de Siurana però la monumentalitat de Santa Maria manifesta el potent procés dels conqueridors per cristianitzar el territori.

La presa de Siurana no va significar el seu primerenc decaïment, però sí l'ascens de poder polític, administratiu, demogràfic i en conseqüència social, econòmic i religiós de Prades. La seva situació en relació al relleu (gestió econòmic del territorio) i ls vies de comunicació radiocèntrices resultaven fonamentals en la seva ascensió d'estatus. Ja hem apuntat a l'hora de situar i descriure l'assentament islàmic com Prades és al centre de l'altiplà del cim de les muntanyes, a 950 m d'altitud, perfectament comunicada amb camins directes amb tots els pobles de la rodalia. De les seves antigues fortificacions resten només alguns trossos de muralla, basaments de torres i dos notables portals adovellats. En un principi Prades s'havia inclòs en la carta de poblament de Siurana de l'any 1153; no obstant això a la carta de poblament atorgada per Ramon Berenguer IV de l'any 1159 es cedia als habitants el lloc de *Pratis* els privilegis per construir les cases i les terres per al conreu, amb la lliure utilització i possessió dels prats i boscos de tota la muntanya de Siurana. La vila va estar sota domini reial des de la seva conquesta al segle XII ins la constitució del comtat de Prades de l'any 1324 per part del monarca Jaume II. L'any 1200 ja tenim constància documental del mercat de la vila i als segles posteriors es van portar a terme fins a quatre fires de bestiar a l'any. Al segle XIV es tenen evidències d'una comunitat jueva (presència d'un call)i l'any 1290 es va establir l'ordre mendicant de la Mercé. La vila de Prades va ser la capital de la batllia reial de les Muntanyes (1159-1324) de Prades i més tard del comtat del mateix nom.

El terme de Vilanova de Prades no ser repoblat fins l'any 1163, quan el monarca Alfons I va concedir Vilanova a Pere de Savallà perque repoblés el lloc i bastis una fortalesa. L'església parroquial es va edificar poc temps després, l'any 1175. En l'any de 1175 el rei Alfons I va atorgar una carta de franqueses als habitants, tant presents com futurs. No obstant aixó la primera referència explícita de Sant Salvador de Vilanova de Prades la trobem a la butlla papal de Celestí III de l'any 1194, moment en que la Seu Metropolitana de Tarragona confirmava els seus privilegis, béns i possessions en aquesta parroquia i el territori. Segons la documentació textual l'església depenia de la pabordia de la catedral.

La primera referència al castell (*castrum* o *castro*) de l'Albiol està datada el 20 de juny de 1158. Al documenet s'esmenta com l'arquebisbe de Tarragona, Bernat Tort, i el princeps de la ciutat, Robert Bordet o d'Aguiló, donren el lloc de l'Albiol Joan de Martorell perquè hi construís una fortalesa i la poseís en feu de l'església de Tarragona. La toponimia i la possibilitat de la pre-existència d'estructures del tipus torre o castell d'origen islàmic en aquest espai són raonables. El 25 de juny de 1158 el comte Ramon Berenguer IV va ratificar aquesta donació.Segons la nostra hipòtesi de treball l'Albiol constituïa una base poblacional rellevant en la vessant sud del sistema muntanyenc. Per aquesta raó en època islàmica va haver de dotar-se de torres o fortificacions rellevants per al control i defensa del territori. D'altra banda la tan primerenca cita del lloc feudal com "*locus*" ens fa plantejar una població pre-existent que va haver de residir en les rodalies de la fortificació, gestionada, controlada i defensada per aquestes fortificacions. Les restes arquitectòniques i arqueològiques de la fortificació són monumentals. Estaven formades per una gran torre de planta rectangular i dos edificis annexos (possiblement també torres).

Les poblacions actuals que considerem que van tenir el seu origen en època islàmica o en la profunda modificació produïda a la regió després de la conquesta cristiana són Capafonts, la Febró, Vilaplana, la Mussara, Mont-ral, la Farena i Arbolí. La primera referència documental de Capafonts data de l'any 1159, quan el comte Ramon Berenguer IV va atorgar als habitants de Prades la seva carta de població l'any 1159, però fins l'any 1279 no es fa referencia a Santa Maria de Capafonts. Les troballes arqueològiques visigodes (datades entre els segles VII-VIII d.C.) fan plantejar una petita comunitat humana que amb la conquesta islámica va quedar subjecta als esquemes de dominació musulmana d'al-Andalus (segles IX-XII d.C.). A favor d'una ocupació precedent a la conquesta feudal tenim la constitució de la capella rural de la Mare de Déu de Barrulles. Creiem que l'existència relativament primerenca de capelles rurals és indicativa de la presència d'un poblament que era heretat de cronologies anteriors o a la necessitat de donar cobertura religiosa i gestionar espais rurals que començaven a ser presos pels conqueridors feudals cristians. Sigui com sigui és indicativa la presència d'aquesta capella, símbol de la consolidació de la nova xarxa eclesiàstica de la segona meitat del segle XII. Sabem que el lloc (*locus*) de la Febró formava part del terme de Siurana ja que es va beneficiar de la carta de poblament de l'any 1153. Posteriorment, l'any 1163 es documenta una venda de camps. No obstant això el temple de Sant Esteve no es data fins l'any 1280. En el cas de Vilaplana no es pot plantejar un antecedent islàmic i sí una fundació *ex novo* dels conqueridors cristians de la segona meitat del segle XII. La total absència de testimoniatges arqueològics i la toponimia sembla conformar aquesta hipòtesi. No obstant això al hipotetitzar amb la possibilitat que aquesta nova fundació feudal donés cobertura a la necessitat d'aglutinar a una població dispersa.

El terme Mussara deriva directament d'un d'origen islàmic, *Almuzara*. En aquesta dada toponímica creiem que hem de situar l'origen poblacional o plantejar almenys la presència de comunitats humanes en l'espai geogràfic muntanyenc que actualment denominem La Mussara abans i durant el procés de conquesta militar i feudal del territori a la segona meitat del segle XII d.C. El lloc de la Mussara es documenta des de l'any 1173, citac a la carta de población d'Alfons I en que confirma propietats a l'església de l'arquebisbe Guillem de Torroja; directament vinculat a l'arquebisbat de Tarragona. Valorant les condicions d'aquest espai muntanyenc, l'abundància de recursos i la necessitat de protegir el front sud del vessant del sistema muntanyenc de Prades, creiem que sí és possible que en algun lloc pogués haver-se erigit alguna torre o fortaleza islàmica, o que aquest espai tenia algun tipus d'estatut jurídic concret (alquería, rafal, etc). No obstant això, i com ja hem posat de manifest, la total absència de dades arqueològquics, arquitectònics o textuals ens impedeixen formular plantejaments més concrets i exhaustius. El terme Mont-ral es citat per primera vegada a la butlla del papa Celestí III datada el 29 de novembre de l'any 1194, adreçada a l'església de Tarragona. Novament trobem la vinculació de la gestió del territorio amb l'arquebisbat de Tarragona ciutat. Hi ha indicis per plantejar l'existència d'una fortificació a la Farena, es tracta d'estructures arquitectòniques reaprofitades fragmentaria i parcialment en els estables de Can Vilalta; una masia del poble de Farena edificat al costat de l'església de Sant Andreu. Aquesta estructura és anomenda popularment com "El Castellot", el topònim del Castellot. Les restes més significatives són part de les muralles, les voltes d'època gòtica però reaprofitarien elements romànics i un conjunt de columnes antigues. La presència d'una parròquia, Sant Andreu (depenent de Mont-ral) així mateix il·lustra de nou el procés d'implantació d'una xarxa de temples relacionats entre sí però dependents de la Seu Metropolitana de Tarragona.

La primera vegada que es documenta el lloc d'Arbolí data de l'any 1171. En el cas d'Arbolí tenim abans documentada la presencia d'una parròquia que la del mateix nucli poblacional. Aquest fet resulta significatiu respecte a la rellevància que va arribar a tenir la implantació, desenvolupament i consolidació de la xarxa parroquial o eclesiàstica al territori recentment conquerit. La construcció de la parròquia implicava la pre-existència d'un nucli poblacional prou rellevant com per a la construcció del temple. L'església de Sant Andreu d'Arbolí va ser sufragània de la parròquia de Siurana segons es documenta l'any 1154; més endavant l'església d'*Erbolion* o d'*Erbulio* es documenta a les décimes papals dels anys 1279 i 1280. Una dada indicativa és el que ens ofereix la toponímia del lloc; *Erbolion* o d'*Erbulio* no té –clarament- un origen islàmic. D'altra banda creiem que els antecedents visigots o romans s'allunyen massa cronològicament en el temps (estem parlant de més de quatre segles). En conseqüència creiem que l'assentament d'Arbolí va ser fundat *ex novo*, i que en aquesta fundació va deure total o gairebé totalment nova, si ben si va poder concentrar població pre-existent al territori d'origen islàmic.

De l'examen de la documentació arqueològica i textual històrica es pot extreure que és entre els segles X-XII d.C. quan tenen origen o es consoliden tots els nuclis poblacionals actuals de l'interior de la Serralada de Prades: Prades, Siurana, Vilanova de Prades, l'Albiol, Capafonts, la Febró, Vilaplana, la Mussara, Mont-ral, la Farena i Arbolí. Un cas anòmal ho constitueix l'assentament de Castellfollit, que va sofrir una total ruptura entre el període islàmic i la conquesta cristiana, ja que no apareix documentat en cap text i no hi ha evidències arqueològiques que manifestin la seva continuïtat. Si havíem detectat certa ruptura entre el poblament romà al visigot o entre el visigot a l'islàmic, creiem que en la conquesta i assimilació entre l'islàmic i el cristià en la segona meitat del segle XII va constituir una continuïtat poblacional. Evidentment alguns nuclis es van beneficiar de les polítiques de les noves elits cristianes, com és el cas de Prades; unes altres van anar progressivament perdent poder, el cas de Siurana. No obstant això, en línies generals, a l'interior de l'àrea objecto d'estudi, es van mantenir i potencialitzar els principals trets poblacionals.

Les transformacions que van tenir lloc al territori a la fi del segle XII i durant tot el XIII van originar els trets principals que defineixen el territori als restants segles medievals (XIV-XV) i en època moderna (XVI-XVIII). Plantejem en forma d'epíleg del nostre treball de recerca aquests trets, no obstant això aquests escapen l'objecte de la nostra investigació. Seria necessari en el futur plantejar treballs de recerca que analitzin de forma diacrònica la consolidació dels nous sistemes de gestió (política, social, econòmica i ideològica) al territori, així com l'evolució, formes i estratègies del poblament en les cronologies plenament medievals (segles XIII-XV) i modernes (XVI-XVIII).

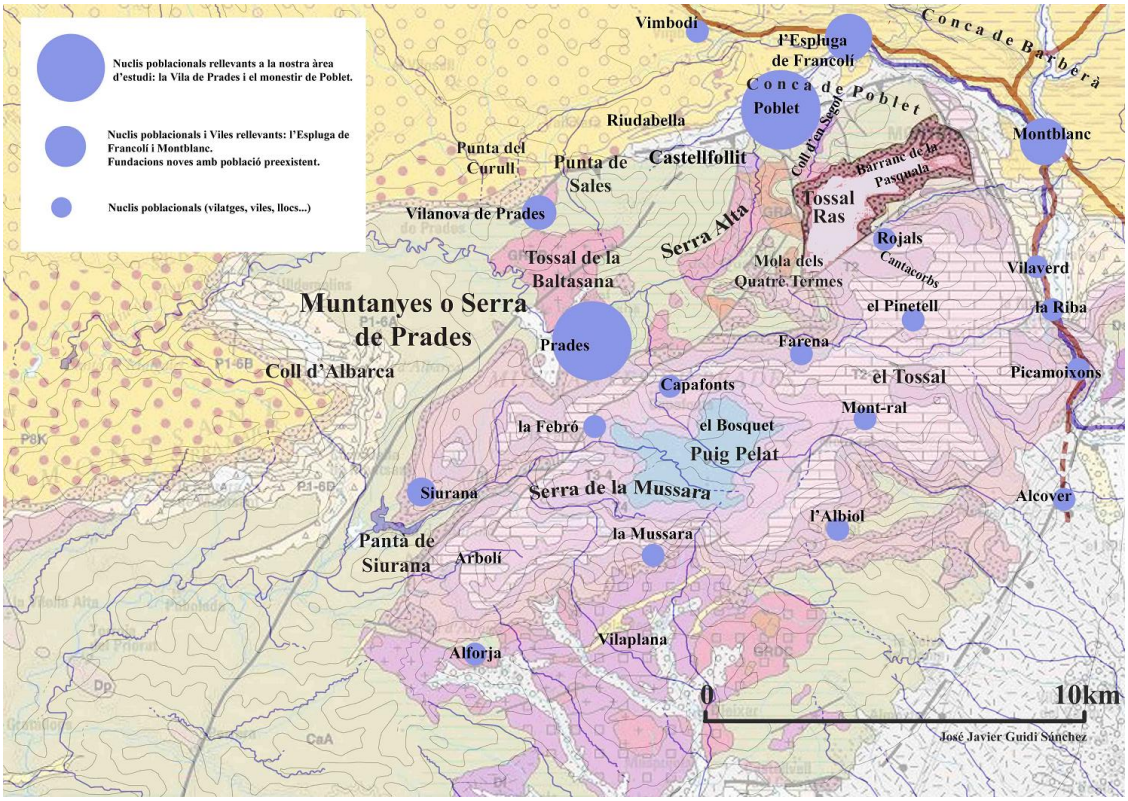

Nuclis poblacionals de la segona meitat del segle XII. Base: nivell geològic de l'Institut Cartogràfic Català; autor: José Javier Guidi Sánchez.

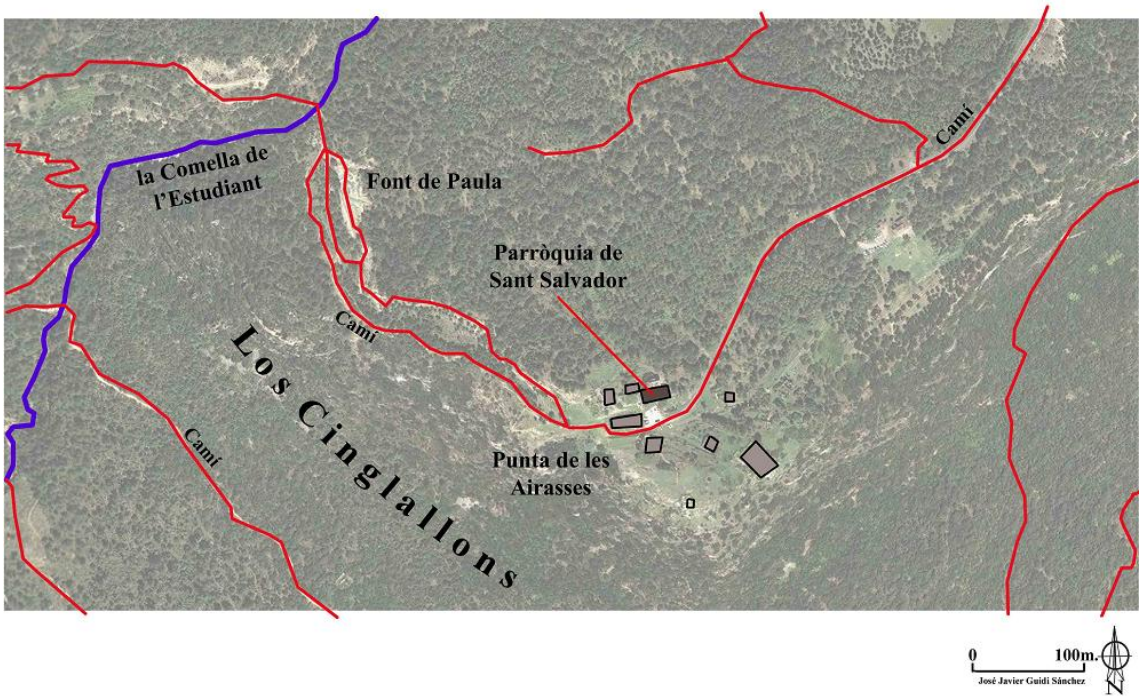

Nucli poblacional de la Mussara, parròquia de Sant Salvador en relació als principals elements del paisatge. Fotografia aèria: Institut Cartogràfic Català; dibuix: José Javier Guidi Sánchez.

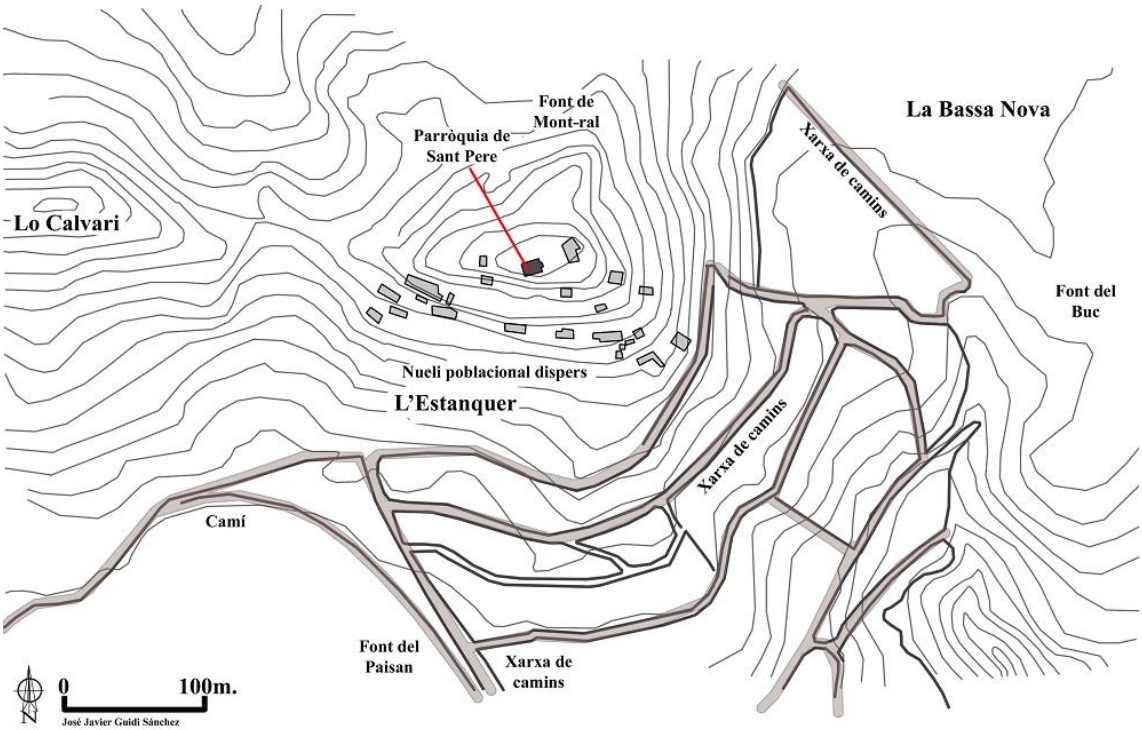

Restitució hipotètica del traçat medieval de Mont-ral. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

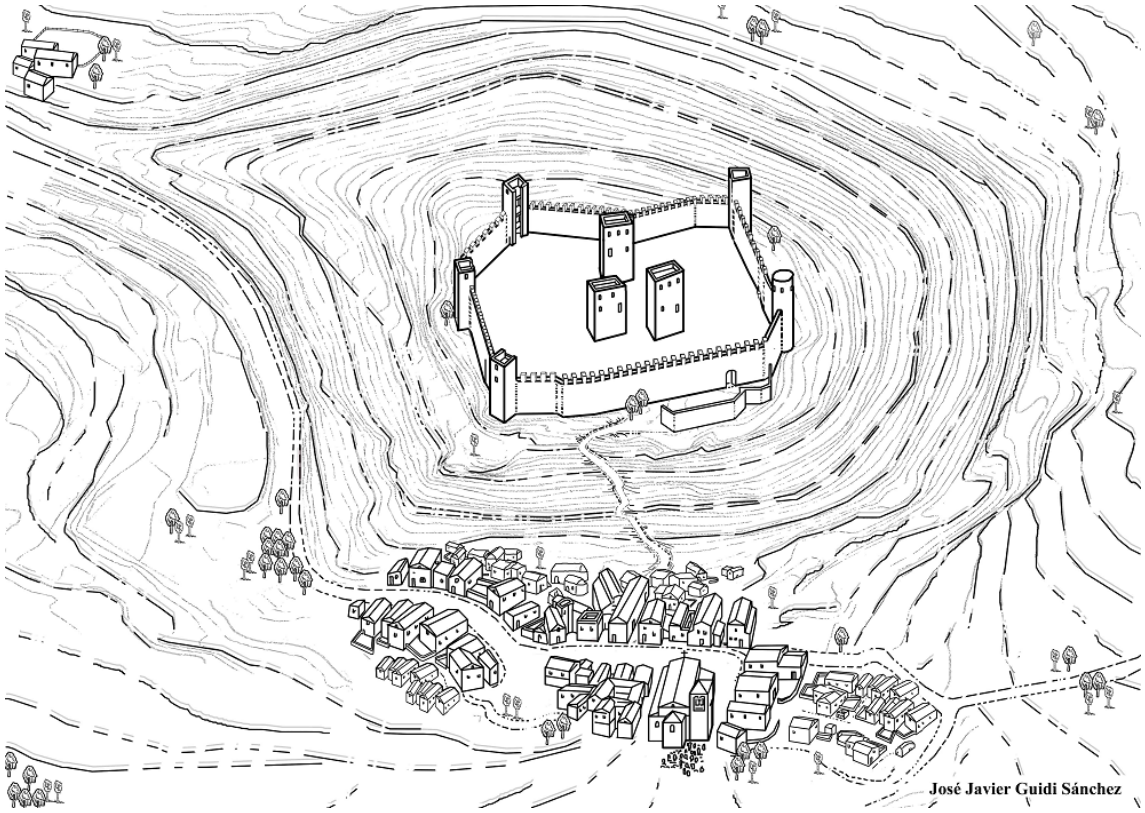

Hipòtesi de restitució de l'Albiol a l'edat mitjana. Autor: José Javier Guidi Sánchez.

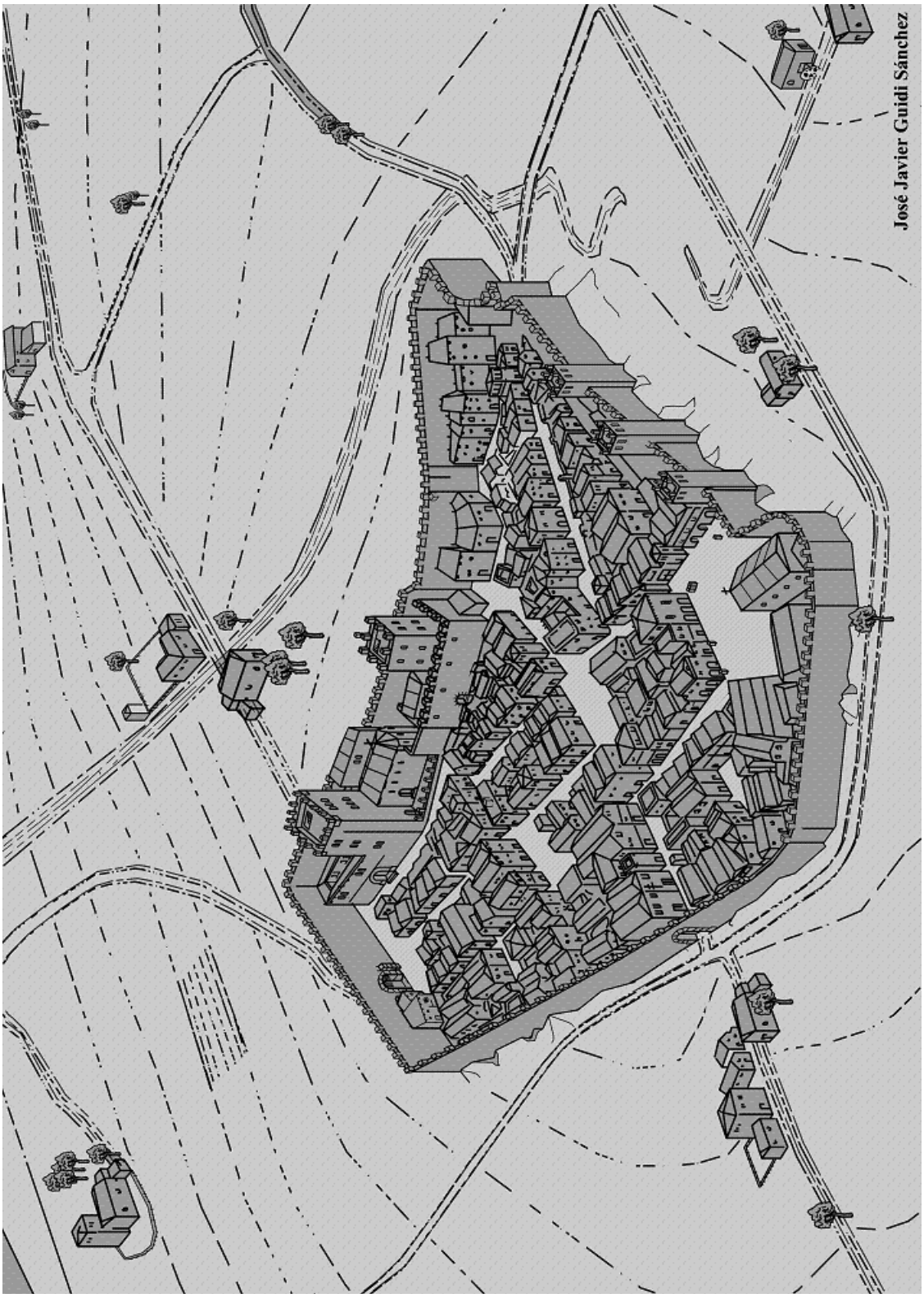

Hipòtesi restitutiva de la Prades medieval.
Autor: José Javier Guidi Sánchez.

9. Bibliografía.

ABADAL 1926-1952----------R. d'Abadal, *Catalunya carolingia II, Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona, 1926-1952

ACIÉN ALMANSA 1998a----------M. Acién Almansa, "El final de los elementos feudales en al-Andalus: fracaso del "incastellamento" e imposición de la sociedad islámica", a M. BARCELÓ i P. TOUBERT, *"L'incastellamento": Actas de las reuniones de Girona* (26-27 de noviem1992) y de Roma (5-7 de mayo de 1994), Roma, CSIC, 1998, pp. 291-305.

ACIÉN ALMANSA 1998b----------M. Acién Almansa, "Els rebels del Tagr", a *L'Islam i Catalunya*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya i Institut Català de la Mediterrània, 1998, pp. 71-77.

ACIÉN ALMANSA 1999----------M. Acién Almansa, "Poblamiento indígena en al-Andalus e indicios del primer poblamiento andalusí", *al-Qantara*, XX, 1999.

ADELL I GISBERT 1987----------Adell i Gisbert, Joan-Albert (1987), L'arquitectura romànica, Els Llibres de la Frontera, Barcelona.

ADSERIAS, MORER, RIGO 1999----------Adserias, M., Morer, J., Rigo, A., (1999), "La vil·la dels Plans d'en Jori (Montblanc, Conca de Barberà)", Tàrraco 99, Aqueologia d'una capital provincial romana, Documents d'Arqueologia Clàssica núm. 3, pp. 199-206.

Adserias, Morer, Rigo 1999----------Adserias, M., Morer, J., Navajas, M.C. et alii, (1997), "Memòria de la intervenció arqueològica realitzada a Plans d'en Jori, Montblanc, Conca de Barberà", Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Direcció General de Patrimoni Cultural, Àrea de Coneixement i Recerca, Centre d'Informació i Documentació del Patrimoni Cultural. Barcelona.

ADSERIAS, MUÑOZ, SARDÀ 1989A----------M. Adserias, A. Muñoz, M. Sardà, "Carta Arqueològica de la comarca de la Conca de Barberà", Servei Arqueològic de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, Inèdit, 1989.

ADSERIAS, MUÑOZ, SARDÀ 1989B----------M. Adserias, A. Muñoz, M. Sardà, "Enterraments medievals en el Tossal de les Forques (Vimbodí, Conca de Barberà)", Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, núm. 9, 1989: 135-149.

ADSERIAS, MUÑOZ, SARDÀ 1989C----------M. Adserias, A. Muñoz, M. Sardà, "El Tossal de les Forques, Vimbodí (Conca de Barberà)", Bulletí Arqueològic, època V, núm. 12, 1989: 240.

ALFÖLDY 1991----------Alföldy, G.; *Tarraco*, "Forum", núm. 8, (Tarragona), 1991

ALLUÉ, OLLÉ, OTIÑA, VALLVERDÚ, VERGÈS 2010----------Allué, E.; Ollé, A.; Otiña, P.; Vallverdú, J.; Vergès, J.M. (2010); "Estudi arqueobotanic d'una sitja del segle iv aC a la placa de Sant Andreu (la Selva del Camp, Tarragona)", *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natual*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Tarragona, pp.173-180.

ALTISENT 1974----------Altisent, Agustí (1974). *Història de Poblet*. Abadia de Poblet.

ALTISENT 1993----------Altisent, Agustí (1993). *Diplomatari de Santa Maria de Poblet I*. (960-1177). Abadia de Poblet, Barcelona.

ÁLVAREZ PÉREZ, DAZA BRUNET 2010----------Álvarez Pérez, A.; Daza Brunet, R. (2010); "La base geològica. Trets generals del Quaternari i la seva relació amb els assentaments d'època romana", *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natual*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Tarragona, pp. 155-162.

ARACIL 1978----------J. Aracil, *Introducción a la dinámica de sistemas*, Alianza Universidad, 205. Alianza Editorial, Madrid, 1978.

ARBÓS 2003 ----------E. Arbós, "Excavacions arqueològiques a l'església de Santa Maria de Veciana", *Tribuna d'Arqueologia 1999-2000*, 2003, pp. 225-237.

ARCE 2005----------J. Arce, *Bárbaros y romanos en Hispania, 400-507 A.D.*, Madrid, 2005.

ARCE, RIPOLL 2001----------J. Arce; G. Ripoll, "Transformación y final de las villas en Occidente (siglos IV-VIII). Problemas y perspectivas", *Arqueología y Territorio Medieval*, 8, 2001, pp.21-53

ARIAS 1987---------- Arias, G. (1987), Repertorios de caminos de la Hispania Romana. Cádiz.

AYMANÍ 1997----------G. Aymaní Domingo, "Les esglésies troglodítiques del Penedès", *Miscel·lània Penedesenca* XXII, 1997, pp. 45-56.

AYMANÍ 2001----------G. Aymaní Domingo, "Cavitats modificades per l'acció humana, una forma de trogoditisme", *Miscel·lània Penedesenca* XXVI, 2001, pp. 95-108.

AZKARATE 2002---------- A. Azkarate, "De la Tardoantigüedad al medievo cristiano. Una mirada a los estudios arqueológicos sobre el mundo funerario, a D. Vaquerizo (ed.) *Espacios y usos funerarios en el Occidente Romano*, Córdoba, 2002, vol. I, pp. 115-140

AZKARATE, QUIRÓS 2001----------A. Azkarate, J.A. Quirós, "Arquitectura doméstica altomedieval en la Península Ibérica. Reflexiones a partir de las excavaciones arqueológicas de la catedral de Santa María de Vitoria-Gasteiz" a *Archeologia Medievale XXVII*, 2001, pp. 26-60

AZKARATE, SOLAUN 2003---------- A. Azkarate; J.L. Solaun, "Después del Imperio Romano y antes del año mil: morfología urbana, técnicas constructivas y producciones cerámicas", *Arqueología de la Arquitectura*, 2, Vitoria-Gasteiz, 2003.

BAENA et alii 1997----------J. Baena; C. Blasco; F. Quesada (1997), *Los SIG y el análisis espacial en Arqueología*, UAM E diciones, Madrid.

BALAÑÀ 1997----------Balañà, P. (1997) , *L'Islam a Catalunya*. Rafael Dalmau Editor, Barcelona.

BALARI 1964----------Balari, J. (1964), *Orígenes Históricos de Cataluña*. Instituto Internacional de Cultura Románica, Sant Cugat del Vallès.

BALLESTEROS 2009---------- Ballesteros Ferrandis, A. (2009), "Restitució paleoambiental de l'entorn de la cova de la Font Major (l'Espluga de Francolí mitjançant la palinologia i els sistemes d'informació geogràfica", Aplec de Treballs, núm. 27, pp. 71-80.

BALLESTÍN NAVARRO 1999----------Ballestín Navarro, X. (1999), "Els textos a l'abast. El procés de conquesta", a M. Barceló (coord.), *Musulmans i Catalunya*, Barcelona, Empúries, pp. 41-43.

BANKS 1980----------Banks, Ph. (1980) *The topography of the city of Barcelona and its urban context in Eastern Catalonia from the third to the twelfth centuries.* Tesi doctoral. University of Nottingham,

BANKS 1990----------Banks, Ph. (1990), "Burgus, suburbium and villanova: the extramurial growth of Barcelona before A.D. 1200", *Història Urbana del Pla de Barcelona*, Barcelona, vol. II, pp. 107-133.

BARBERO, VIGIL 1991----------Barbero, A; Vigil M (1991).; *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*, Madrid.

BARCELÓ 1988---------- Barceló, M. (1988), "La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural", a M. Barceló, *Arqueología Medieval a las afueras del medievalismo*, Barcelona, pp. 195-274

BARCELÓ 1991---------- Barceló, M. (1991), "Assentaments berbers i àrabs a les regions del Nord-Est de l'al-Andalus: El cas de l'Alt Penedès (Barcelona)", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'occident Crétien.* Publicaciones de la Casa de Velázquez, Série Archéologie XV, Universidad de Zaragoza, Madrid.

BARCELÓ 1991----------Barceló, M. (1991); *Assentaments berbers i àrabs a les regions del Nord-Est de l'al-Andalus: El cas de l'Alt Penedès (Barcelona)*; "La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'occident Crétien" Publicaciones de la Casa de Velázquez, Série Archéologie XV. Universidad de Zaragoza, Madrid.

BARCELÓ 1992---------- Barceló, M. (1992), "Els establiments àrabs i berebers de l'Alt Penedès I els seus noms", a *Catalunya Romànica*, Barcelona, 1992, vol. XIX. pp. 25-28.

BARCELÓ 1995---------- Barceló, M. (1995) "Crear, disciplinar y dirigir el desorden. La renta feudal y el control del proceso de trabajo campesino: una propuesta sobre su articulación" a *Taller d'Història*, VI, 2, València, 1995, pp. 61-72

BARCELÓ 1998---------- Barceló, M. (1998) *Arquelogia medieval. En las afueras del "medievalismo"*, Barcelona. 1998.

BARCELÓ 1999---------- Barceló, M. (coord.) (1999), *Musulmans i Catalunya*. Ed. Empúries, Barcelona.

BARCELÓ, SIGAUT 2004---------- . Barceló; F. Sigaut, (2004), "The making of feudal agricultures?, en *The transformations of the Roman World*, 14, Leiden-Boston.

BARECHE 1982----------Bareche, E. (1982): *Mines de Catalunya, Vimbodí (I).* Mineralogistes de Catalunya, vol I, núm 13, p. 3-16.

BARECHE 1987----------Bareche, E. (1987): *L'Urani a la mina Atrevida*.

BARRAL 1991---------- Barral, X. (1991), *L'Art pre-romànic a Catalunya, segles IX-X*, Barcelona.

BARRAL 1994----------Barral, X. (1994); *Els mosaics de paviment medievals a*

Catalunya, Edicions 62, Barcelona.

BARRASETAS 2003---------- Barrasetas Dunjó, E. (2003), "El jaciment de La Solana (Cubelles-El Garraf)", *Territoris antics a la Meditrrània i a la Cossetània oriental*, El Vendrell, Barcelona, pp. 383-392

BARRASETAS 2003----------Barrasetas, E. (2003); *El jaciment de La Solana (Cubelles-El Garraf*); "Territoris Antics a la Meditrrània i a la Cossetània oriental". (El Vendrell, Barcelona); pp. 383-392.

BARRASETAS 2007---------- Barrasetas Dunjó, E. (coord.) (2007), *La Solana. Memòria de l'excavació arqueològica al jaciment. Cubelles, el Garraf,* Excavacions Arqueològiques a Catalunya, Barcelona.

BARRASETAS 2007----------Barrasetas, E. (coord.) (2007). *La Solana. Memòria de l'excavació arqueològica al jaciment. Cubelles, el Garraf*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya. (Barcelona), 2007.

BARRASETAS et alii. 1992---------- Barrasetas, E.; Martí, A.; Palet, J.M., (1992), "Les ocupacions d'època romana i medieval de l'Aiguacuit (Terrassa)", *Tribuna d'Arqueologia 1990-1991*, Barcelona, pp. 115-122.

BATET 1993---------- Batet, C. (1993), "L'expansió territorial del comtat de Barcelona als segles X i XI*", III Congrés d'història de Barcelona, I*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona,pp. 263-274.

BATET 1995 ---------- Batet, C. (1995) "La Marca encastellada? Castells i poblament a la Marca del comtat de Barcelona", *Afers*, 21, pp. 342-360.

BATET 1995----------Batet, C. (1995); La Marca encastellada? Castells i poblament a la Marca del comtat de Barcelona. *Afers*, 21, pp. 342-360.

BATET 1996 ----------Batet, C. (1996) *Castells termenats i estratègies d'expansió comptal. La marca de Barcelona als segles X-XI,* Sant Sadurní d'Anoia.

BATET 1996----------Batet, C. (1996).; *Castells termenats i estratègies d'expansió comptal. La marca de Barcelona als segles x-xi*. (Sant Sadurní d'Anoia),

BATET 2004 ---------- Batet, C. (2004) *El castell termenat d'Olèrdola*, Barcelona.

BATET 2005----------Batet, C. (2005); *El castell termenat d'Olèrdola*. (Barcelona), 2005.

BATISTA et alii 1990---------- R. Batista, N. Molist y J. Rovira, "El conjunt monumental d'Olèrdola: les darreres campanyes d'excavacions (1983-1989)" *Tribuna d'Arqueologia, 1989-199*0, 1990, pp. 87-99.

BATISTA et alii. 1991 ---------- R. Batista; N. Molist; J. Rovira, (1991), "El conjunt monumental d'Olèrdola: les darreres campanyes d'excavacions (1983-1989)", *Tribuna d'Arqueologia (1989-1990)*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.

BAZZANA, HUBERT 2000---------- A. Bazzana, E. Hubert (dir.) (2000) *Castrum 6. Maisons et espaces domestiques dans le monde Méditerranéen au Moyen Âge*, Roma, Madrid.

BENET I CLARÀ 1981----------Benet i Clarà, A. (1981). "La donació de Sant Pere d'Ambigats, primer document sobre Barberà. Aplec de Treballs, nº 3. Conca de Barberà.

BENET I CLARÀ 1984----------Benet i Clarà, A. (1984), *La Conca de Barberà, terme d'un municipi romà?,* "Miscel·lània d'Estudis Solivellencs", 2, (Solivella, 1984), pp. 61-66.

BENET I CLARÀ 1988 ---------- Benet i Clarà, A. (1988), "La repoblació del Penedès a l'Alta Edat Mitjana", *XXIX Assamblea Intercomarcal d'Estudiosos (Sitges, 1984)*, Sitges, pp. 229-233.

BENET I CLARÀ 1988----------Benet i Clarà, A. (1988); *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arquelogia, Història i Ciencies Naturals, Sallent.

BERESFORD, HURST 1990---------- M. Beresford, J. Hurts (1990), *Wharram Percy. Desert Medieval Village,* London.

BERGES 1974. ----------Berges, M.P.; *Columnas romanas y cruces visigóticas en la plaza de Rovellat de Tarragona*, "Miscel·lánea arqueológica. LXXV aniversario de los cursos de Ampurias", vol. I, pp. 153-167, (Barcelona), 1974.

BERTRAND 1978a---------- Bertrand, G. (1978), "Le paysage entre la nature et la societé", *Revue Geographique des Prénées et du Sud Ouest, 49*, 1978, pp. 239-258.

BERTRAND 1978b---------- Bertrand, (1978), "L'Archéologie du paysage" dans la perspective de l'écologie historique", *Actes du colloque Archéologie du paysage*. París. Mai 1977. Caesardunum, 13, 1978, pp. 132-138.

BERTRAND 1997---------- Bertrand, B. (1997), "Pour une histoire écologique de la France rurale", *Histoire de la France rurale, I,* 1997, pp. 34-113.

BOFARULL I MASCARÓ 1988----------Bofarull i Mascaró, P. (1988); *Los condes de Barcelona vindicados*, 2 vols. Impremta de J. Liveres i Montmany, Barcelona 1836 (ed. Fascímil Barcelona.

BOLÓS 2005----------Bolós, J. (2005), "La implantació del Cister al territori: la formació del patrimoni i la transformació del paisatge", *Actes del Primer Curs-Simposi sobre el Monaquisme Cistercenc. El Cister: Poder i Espiritualitat*, Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, Santes Creus 2005, pp. 35-69.

BOLÓS 1993----------Bolòs, J. (1993); "Poblament i societat. Transformacions en el tipus d'hàbitat a Catalunya a l'edat mitjana". *IV CAME*. Tomo II; pp. 331-337.

BOLOS 1995---------- Bolos, J. (1995), "Castell i villatge de Castellfollit", Catalunya Romànica, Vol. XXI, El Tarragonés, el Baix Camp, l'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

BOLÓS 2003---------- Bolós, M. (2003) "El paisatge del passat (ss. IV-VI DC) i actual de la comarca del Baix Penedès", *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 239-248.

BOLÒS, PAGÈS 1982---------- Bolòs, J., Pagès, M. (1982), "Les sepultures excavades a la roca", a M. RIU i S. CLARAMUNT (dirs.), *Necròpolis i sepultures medievals de*

Catalunya, col·l. Acta Mediaevalia, núm. 3, Barcelona, Publicacions i Edicions UB, Annex 1, pp. 78-80.

BOLÓS, RAMOS, MENCHON 1995----------Bolós, J.; Ramos i Martinez, M.-Ll.; Menchon, J.J. (1995); Història del Castell del Rei, Catalunya Romànica, Vol. XXI, El Tarragonés, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà, Barcelona , pp. 181-182.

BONASSIE 1975----------Bonassie, P. (1975); *La Catalogne du milieu du x á la fin du xi siécle. Croissance et mutations d'une societé.* Tolouse.
BONASSIE 1993----------Bonassie, P. (1993); *Del esclavismo al feudalismo en Europa Occidental*. Barcelona.

BONET DONATO 1996----------Bonet Donato, M. (1996; Aproximació a la societat i economia de Tarragona a la plena Edat Mitjana, Tarragona.

BONET ESTRADÉ 1980----------Bonet Estradé, M. (1980): *Geografia Física de l'Espluga de Francolí*. Arrels, núm 1, p. 179-188.

BOSCH et alii 2000---------- Bosch, J.M. et alii, (2000) "Olèrdola. El procés d'urbanització feudal: un possible exemple de continuïtat d'un lloc antic (segles VIII-IX)", *Catalunya a l'època carolíngia: Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), pp. 95-99.

BOUCHARLAT 1988---------- Boucharlat, E. (Coord.), (1988) *Châteaux de Terre: de la motte à la maison-forte. Histoire et archéologie médiévales dans la Région Rhône-Alpes*, Décines-Charpieu.

BOURIN, DURAND 1994---------- Bourin,M.; Durand, A. (1994) "Église paroissiale, cimentière et castrum en bas Languedoc", a M. Fixot, E. Zadora-Rio, *L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales*, Paris, pp. 98-106

BRADFORD 1957---------- Bradford, J.S.P. (1957) *Ancient Landscape. Studies in Field Archaeology*. Londres.

BRAMON 2000----------Bramon, D. (2000), *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Barcelona, 2000.

BRAMON 2009----------Bramon, D. (2009) "La musulmanització d'Hispània: un procés migratori d'homes i d'idees al segle VIII" a SANTESMASES OLLÉ, J. [director]. *Processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*. Actes del VII Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de parla catalana.

BROCCOLI 1986---------- Broccoli, U. (1986) *Archeologia e Medioevo*, Roma.

BROCCOLI 1996----------Broccoli, U. (1996); *Archeologia e Medioevo*. Roma.

BROGIOLO 1996---------- Brogiolo, G.P., (1996)"Prospettive per l'archeologia dell'architettura", *Archeologia dell'Architettura 1,* pp 11-15.

BROGIOLO, CHAVARRIA 1994---------- Brogiolo, G.P.; Chavarría, A. (Ed.) (1994) "Edilizia residenziale tra V e VIII secolo", *4º Seminario sul Tardoantico e l'Altomedioevo in Italia Settentrionale (Mont Barro-Galbiate, 2-4 setembre 1993)*. Padova.

BURÉS, GURT, MARQUÈS, TUSET 1989----------URÉS, L; GURT, J.M; MARQUÈS, A.M; TUSET, F. (1989) ; *Cadastre d'època romana a les ciutats de Tarraco, Ilerda i Iesso*, dins "Tribuna d'Arqueologia 1988-1989", Barcelona, 1989

BURJACHS 2004---------- Burjachs, F. (2004) "Paisatges i climes medievals de la façana mediterrània ibèrica nord-occidental", *Actes del Congrés. Castells medievals a la Mediterrània nord-occidental*. Museu Etnològic del Montseny. Arbúcies, 2004. pp. 231-246.

BUTZER 1989---------- Butzer, K. W. (1989)*Arqueología: una ecología del hombre*. Ediciones Bellaterra, Barcelona.

CABALLERO 1988---------- Caballero Zoreda, L. (1988), "Atalayas musulmanas en la provincia de Soria", *Arevacon*, núm. 14, pp. 9-15.

CABAÑERO 1996----------Cabañero Subiza, B. (1996), *Los castillos catalanes del siglo X, circunstancias históricas y cuestiones arquitectónicas*, Zaragoza.

CALVET, 1976---------- Calvet, F. (1976): *Notas geomorfológicas sobre un sector de contacto Depresión Central Catalana - Cordillera Prelitoral (Alrrededores de l'Espluga de Francolí)*. Acta Geológica Hispanica, any XI, núm 2, p. 25-32.

CAMPMANY 2008----------Campmany, J. (2008), "El Garraf entre dos imperis. Conquesta franca i reculada sarraïna (900-970), V Trobada d'Estudiosos del Garraf", pp. 147-155.

CAPDEVILA 1965---------- Capdevila, S. (1965); Sobre la invasió àrab i reconquesta de Tarragona, Boletín arqueológico, LXIV-LXV Tarragona, 1964-1965, pp. 29-63.

CAPDEVILA, 1935---------- Capdevila, S. (1935); La Seu de Tarragona. Notes sobre la construció el tresor, els artistes, els capitulars, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1935.

CARABASA, Ll., LLARÀS 1995---------- Carabasa, Ll.; Llaràs, C. (1995); "Capitells, decoració arquitectònica i escultura del Fons del Museu Diocesà de Tarragona", Catalunya Romànica, Vol. XXI, El Tarragonés, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà, Barcelona 1995, pp. 204-209.

CARAFÍ I MORERA, MAURI I MARTÍ 1984----------Carafi i Morera, E.; Mauri i Martí, A., (1984), *El castell de Gelida*. Associació d'Amics del Castell de Gelida, Gelida.

CARBONELL 1975---------- Carbonell, E. (1975); *L'art romànic a Catalunya. Segle XIII. De Santa Maria de Ripoll a Santa Maria de Poblet*, 2 vols. Edicions 62, Barcelona, 1974-1975

CARLE 1982---------- Carle, M. E., (1982), "La casa en la edad media castellana", *Cuadernos de Historia de España*.

CARR 2002---------- Carr, K.E. (2002), *Vandals to visigoths. Rural settlement patterns in Early Medieval Spain*, The University of Michigan Press, Michigan.

CARRERAS 1992-1996---------- Carreras i Verdaguer, C. (1996) *Geografia general dels Països Catalans*, Enciclopèdia de Catalunya, Barcelona, 1992-1996.

CARRERAS CASANOAS 1981---------- Carreras Casanovas, A. (1981) "La torre de guaita de Castellfollit (Serra de Prades). Notes arqueològiques i planimetria", Bulletí

Arqueològic, Reial Societat Arqueològica Tarraconense, Època V, núm. 3, Tarragon 1981: 65-99.

CARRERAS CASANOVAS 1984---------- Carreras Casanovas, (1984) "Les cistes de Nerola. Enterraments medievals", El Francolí, núm. 18; L'Espluga del Francolí, 1984: 6-8.

CARRERAS CASANOVAS 2000---------- Carreras Casanovas, A. (2000) , Història de l'Espluga de Francolí. L'Edat Mitjana, Vol. 3, L'Espluga de Francolí.

CARRERAS CASANOVAS 2002---------- Carreras Casanovas, A. (2002). Història de l'Espluga de Francolí. Antics pobladors. Ed. Pagès Editors. L'Espluga de Francolí.

CARRERAS CASANOVAS 2006 ---------- Carreras Casanovas, A. (2006), "A propòsit del poblament de la Conca de Barberà abans del domini comtal (segles V-X)", Aplecs de Treballs (Montblanc), 24, 2006: 41-72.

CARRERAS CASANOVAS 2011---------- Carreras i Casanovas, A. (2011), Història de la Conca de Barberà. Les arrels del passat., ed. Cossetània, Tarragona.

CARRILLO MURCIA 1951---------- Carrillo Murcia, P. (1951), "La via romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta", Seminario de Arte Aragonés III, Zaragoza, pp. 31-45.

CARTANYÀ MARTÍ, PUIG ROURA 2004---------- Cartanyà Martí, J.; Puig Roura, J. (2004), *Geozones o espais d'interès geològic del Paratge Natural de Poblet*, Centre d'Història Natural de la Conca de Barberà, Generalitat de Catalunya, Departament de Medi Ambient i Habitatge, Paratge Natural d'Interés Nacional de Poblet.

Catàleg de paisatge del Camp de Tarragona, Unitat de Paisatge 5: Muntanyes de Prades, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Observatori del Pisatge,

CHAPELOT 1980---------- Chapelot, J. (1980); Le fond de cabane dans l'habitat rural Ouest-Européen: État des Questions. *Archéologie Médiévale,* X:; pp. 5-57.

CHAPELOT, FOSSIER 1980---------- Chapelot, J., Fossier, R. (1980); *Le village et la maison au Moyen Age*. Hachette.

CHAVARRIA 1998---------- Chavarria, A. (1998); Els establiments rurals del llevant de la Tarraconensis durant l'antiguitat tardana: transformacions arquitectòniques i funcionals. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIX; pp. 9-30.

CHAVARRIA 2001---------- Chavarria, A. (2001); Poblamiento rural en el territorium de Tarraco durante la antigüedad tardía. *Arqueología y territorio medieval*, 8, pp. 55-76.

CHAVARRIA 2006---------- Chavarría, A. (2006); Villas en Hispania durante la Antigüedad tardía. En: *Villas tardoantiguas en el Mediterráneo Occidental. Anejos de Archivo Español de Arqueología*, XXXIX; 2006, pp. 17-35.

CHEVALLIER 2000---------- Chevallier, R. (2000) *Lecture du temps dans l'espace. Topographie archéologique et historique*. Picard. París.

CLARKE 1977 ---------- Clarke, D.V. (1997), *Models in Archaeology*. Methuen. Londres.

COLLINS 1989---------- Collins, R., (1989) The Arab Conquest of Spain, 710–797; Oxford Blackwell.

COMBA 1980---------- Comba, R. (1980), "Cultura materiale e storia sociale delle dimore rurali", *Archeologia Medievale.* Per una storia delle Dimore rurali, pp. 9-20.

CORTIELLA 1984---------- ortiella, F. (1984), *Una ciutat catalana a darreries de la baixa edat mitjana: Tarragona*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona.

CRIADO, BALLESTEROS 2002---------- Criado, F.; Ballesteros, P. (2002), "La arqueología rural: contribución al estudio de la génesis y evolución del paisaje tradicional", a *I Congreso de Ingeniería civil, territorio y medio ambiente*, vol. 1, pp. 461-479

D'ANDREA, NICCOLUCCI 2000 ---------- Andrea, D.; Niccolucci, F. (Coord.), *Atti del I Workshop Nazionale di Archeologia Computazionale.* Firenze, 2000

DALMASES; JOSÉ 1985---------- Dalmases, N., José, A. (1985); *L'època del Cister. Segle XIII*, "Història de l'art català2, vol. II, Edicions 62, Barcelona.

DD.AA 1997---------- DD.AA. (1997), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Dmintia et Via Augusta.* Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme. París, 1997

DD.AA. (1999)---------- DD.AA. (1999), *Del Romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterània entre els segles IV i X*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

DD.AA. 1960---------- DD.AA. (1960), *Glosarium Mediae Latinitatis Cataloniae. Voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100*. Universidad de Barcelona. Escuela de Filología de Barcelona del CSIC. Barcelona.

DD.AA. 1971---------- DD.AA. (1971), *Els castell catalans*. Dalmau editors. Barcelona, 1971

DD.AA. 1982---------- DD.AA. (1982), *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona.

DD.AA. 1992---------- DD.AA. (1992), *Catalunya Romànica*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

DD.AA. 1993----------DD.AA. (1993), *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Barcelona.

DD.AA. 1996---------- DD.AA. (1996), *L'homme et la nature au Moyen Age*. Editions Errance, París.

DD.AA. 1997---------- DD.AA. (1997), *Ceràmica medieval catalana*. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona. Quaderns científics i tècnics, 9. Diputació de Barcelona. Barcelona.

DD.AA. 1997---------- DD.AA. (1997), *Contextos ceràmics d'època romana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X).* Arqueomediterrànea, 2.

DD.AA. 1997----------DD.AA. (1997), *Techniques et économie antiques et médiévales. Le temps de l'innovation.* Editions Errance, París,

DD.AA. 2003---------- DD.AA. (2003), *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetànica oriental*. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 2003

DD.AA. 2003----------DD.AA. (2003), *Eines i instrumental metàl·lic medieval (s. V-XV dC). Museu* Arqueològic de l'Esquerda. Roda de Ter.

DD.AA. 2004---------- DD.AA. (2004), *Actes del Congrés. Castells medievals a la Mediterrània nordoccidental.* Museu Etnològic del Montseny. Arbúcies.

DEMIANS 1987---------- Demians, G. (1987), "Le villaje et l'habitat rural" a X. Barral i Altet, *Le paysage monumental de la France autor de l'An Mil*, Paris, pp. 82-102

ENRICH et alii 1995---------- Enrich, J., Enrich J., Pedraza, Ll. (1995), "Vilaclara de Castellfollit de Boix (Bages): un assentament rural de l'antiguitat tardana", a *Tribuna d'Arqueologia*, núm. 1993-1994, pp. 95-106.

ENRICH, PEDRAZA 1993---------- J. Enrich i Hoja y L. Pedraza, "Vilaclara de Castellfoit de Boix (Bages, Barcelona). Un asentamiento rural de la antigüedad tardía", a *Actas del IV Congreso de Arqueología Medieval Española. II.* Alicante, 1993, pp. 317-324.

ESPAÑOL 1991---------- Español, F. (1991); *L'arquitectura religiosa romànica a la conca de Barberà i Segarra tarragonina*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc.

ESTEBAN et alii 1993---------- A.Esteban, S. Riera, M. Miret y X. Miret, (1993) "Transformacions del paisatge i ramaderia a la costa catalana del Penedès i Garraf (Barcelona) a l'alta edat mitjana", *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, tomo III, pp. 647-655.

FÀBREGA 1995---------- Fàbrega, A. (1995), *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1000*, vol. I. Capitulum Almae Sedis Barchinonensis Archivum, Barcelona, 1995

FACI 1991---------- Faci, F.J. (1991); *Algunas observaciones sobre la restauración de Tarragona*, "Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent, Diputació de Tarragona, pp. 469-485, Tarragona, 1991

FARIAS 1995a---------- Farias, V. (1995) "Alous i dominis", *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1995, Vol. 2, pp. 102-116.

FARIAS 1995b---------- Farias, V. (1995), "Els inicis de l'Església catalana", *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans.* Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995, Vol. 2, pp. 154-171.

FELIP 2008---------- Felip i Sánchez, J. (2008), "Troballa de les restes de l'antiga església romànica de Santa Maria de Montblanc", Aplec de Treballs, núm. 26, pp.115-124.

FIGUERES 1992---------- Figueres, J. (1992); *La restauració de la seu de Tarragona*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

FIGUEROLA, GAVALDÀ 2007---------- Figuerola, J.; Gavaldà, J.C. (2007); Antecedents. La Catedral de Tarragona, Tarragona, 2007.

FIGUEROLA, GAVALDÀ 2007---------- Figuerola, J.; Gavaldà, J.C. (2007); Deu anys de treballs de restauració. La Catedral de Tarragona, Tarragona, 2007.

FINESTRES i MONSALVO 1765---------- Finestres i Montsalvo, J. (1753-1765). *Historia de el Real Monasterio de Poblet : ilustrada con dissertaciones curiosas sobre la antiguedad de su fundacion, catalogo de abades y memorias chronologicas de sus goviernos, con las de Papas, Reyes y Abades Generales del Cister tocantes a Poblet. Quatre volums.* Publicat per Joseph Barber, Cervera.

FLÓREZ 1769---------- Flórez, E. (1769); *España Sagrada. Antigúedades Tarraconenses*, vol. XXIV, Madrid.

FLÓREZ 1859---------- Flórez, E. (1859) *España Sagrada. La santa iglesia de Tarragona*, vol. XXV, Madrid.

FOLCH 2003----------Folch, C. (2003), "Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nord-est de Catalunya", *Quaderns de la Selva*, núm. 15, 2003, pp. 139-154.

FOLCH 2005a----------Folch, C. (2005) , "El poblament al nord-est de Catalunya durant la transició a l'edat mitjana (segles V-XI dC)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLVI, p. 56-57.

FOLCH 2005b----------Folch, C. (2005), "La cerámica de la Alta Edad Media en Catalunya (siglos VIII-IX dC): el estado de la cuestión", *Arqueología y Territorio Medieval*, núm. 12 (2), Universitat de Jaén, 2005, pp. 237-254.

FONT i GAROLERA, 1993----------Font i Garolera, J. (1993), *Infraestructures viàries i organització del territori : contribució al coneixement del procés de formació de la xarxa viària catalana*. Tesis doctorals microfilmades. Universitat de Barcelona. Barcelona.

FONT I RIUS 1966---------- Font i Rius, J. M. (1966); *Entorn de la restauració cristiana de Tarragona. Esquema de la seva ordenació jurídica inicial.* Boletín Arqueológico LXVI, pp. 83-105

FONT I RIUS 1983 ---------- Font i Rius, J. M. (1983); *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 2 vols. CSIC, Barcelona – Madrid, 1969-1983

FOSSIER 1984 ---------- Fossier, R. (1984), *La infancia de Europa, aspectos económicos y sociales, 1/El hombre y su espacio,* col. Nueva Clio, la historia y sus problemas, Barcelona, 1984.

FOSSIER 1996----------Fossier, R. (1996), *La sociedad medieval*, Barcelona.

FRANCOVICH, GINATEMPO 2000----------Francovich, R., Ginatempo, M. (ed.), (2000), *Castelli. Storia e Archeologia del potere nella Toscana medievale,* vol. I, Firenze.

FRANCOVICH, HODGES 2003----------Francovich, R., Hodges, R. (2003), *Villa to village, The transformations of the Roman contryside in Italy, c. 400-1000*, Londres.

FRANCOVICH, PATTERSON 1999----------Francovich, R., Patterson, H. (1999), *Extracting Meaning from Ploughsoil Assemblages*, Oxbow Books, Oxford.

FREEDMAN 1993----------P. H. Freedman, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*. Eumo Editorial. Vic, 1993

GARCÍA BIOSCA 1998----------García Biosca, J.H. (1998) "La creació d'una frontera: al-Tagr al-A'là", a *L'Islam i Catalunya,* Barcelona, Museu d'Història de Catalunya i Institut Català de la Mediterrània, pp. 57-63.

GARCÍA CAMINO 1998----------García Camino, I. (1998), "La vivienda medieval: perspectivas de investigación desde la arqueología", *La Vida Cotidiana en la Edad Media, VIII Semana de Estudios Medievales de Nájera (4-8 de agosto de 1997),* José Ignacio de la Iglesia Duarte (coord.), pp. 77-110.

GARCÍA CAMINO 2002----------García Camino, I. (2002), *Arqueología y poblamiento en Bizkaia, siglos VI-XII, La configuración de la sociedad feudal*, Bilbao, 2002

GARCÍA DE CORTÁZAR 1988----------García de Cortázar, J.A. (1988), *La sociedad rural en la España Medieval*, Madrid.

GARCIA MORENO 1991----------García Moreno, L. (1991), "El hábitat rural disperso en la Península Ibérica durante la Antiguedad Tardía (siglos V-VII)", *Antiguedad y Cristianismo*, VIII, pp. 265-273.

GIBERT 2004 ---------- Gibert, J.(2004); L'evolució del poblament tardoantic a la depressió penedesenca i els seus marges (segles v-vii). En: *III Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. De Constantí a Carlemany. El pas de l'antiguitat tardana al món medieval.* Mataró.

GIBERT 2005---------- Gibert, J. (2005); La integració a al-Andalus dels territoris a ponent del Llobregat. *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XVI.

GIBERT 2006---------- Gibert, J. (2006); Els inicis de l'edat mitjana (segles viii-ix) al Penedès i el Baix Llobregat: una aproximació arqueològica. *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XVII, pp. 65-84.

GIEM 1972---------- GIEM (1972), Tombes de Nerola, Montblanc, Inèdit.

GIRAL ROYO 2007----------Giral, Royo, F. (2007). "Breus notes sobre les monedes ibèriques de Milmanda (Vimbodí) conservades al Museu Comarcal de la Conca de Barberà". Aplec de Treballs, nº 25. Conca de Barberà.

GOROSTIPI, BERNI 2010---------- Gorostipi Pi, D.; Berni, P. (2010), *Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes (IRAT)*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Tarragona.

GORT 1990---------- Gort, E.; *La cambreria de la seu de Tarragona, segles XII i XIII*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1990

GORT 1998---------- Gort, E. (1998), De quan Siurana era Xibràna, Història, Notes núm. 4, Estiu 1998.

GRAHAM, VALOR 2007----------Graham, A., Valor, M. (eds.) (2007); *The Archaeology of Medieval Europe*. Volume 1: *Eighth to Twelfth Centuries AD*. Aarhus University Press. Aarhus.

GRANGEL NEBOT, ULLOA CHAMORRO 1996---------- Grangel Nebot, E.; Ulloa Chamorro, P. (1996), "Idum, mansio romana junto a la Vía Augusta (la Vilanova d'Alcolea, Castellón): Campaña de excavación arqueológica de 1992)", Quadernos de Prehistoria y Arqueología de Castellon, núm. 17, pp. 349-365.

GROSSE 1947---------- Grosse, R. (1947); *Las fuentes de la època visigoda y bizantina*, "Fontes hispaniae Antiquae", fasc. , Librería Bosch, Barcelona, 1947

GUAL VILÀ 2003---------- Gual Vilà, V. (2003). *Justícia i Terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (Armari II)*. Cossetània Edicions.

GUAL VILÀ 2007---------- Gual Vilà, V. (2007). *Poblet, Senyor Feudal. La documentació de l'armari III*. Cossetània Edicions.

GUIDI 2010a---------- Guidi Sánchez, J. J. (2010), "El poblamiento del Penedès altomedieval, siglos V-XI d.C. Una aproximación a la problemática residencial", VII Congreso sobre sistemas agrarios, organización social y poder local, Lledia, pp. 97-124.

GUIDI 2010b---------- Guidi Sánchez, J.J. (2010), "*Domus ruralis Penetense*. Estrategias y formas de hábitat en el tránsito de la antigüedad tardía a la alta edad media entre Barceona y Tarragona", Revista d'Arqueologia de Ponent, Lleida.

GUIDI 2012---------- Guidi Sánchez, J.J. (2012), "Granollers i el seu entorn entre els segles V-XI d.C.", *Ponències*, Granollers.

GUIDI, MAR 2010---------- Guidi Sánchez, J.J.; Mar Medina, R. (2010), "Formación y usos del espacio urbano tardoantiguo en Tarraco", I Congreso Inernacional de Espacios Urbanos, siglos VI-VIII d.C., Toledo, pp. 91-100.

GUIDI, VILLUENDAS 2009---------- Guidi Sánchez, J.J.; Villuendas Vázquez, A., (2009), "La judería de Tarragona. Límites y horizontes para su conocimiento", Congreso Internacional sobre Arqueología Judia en la Península Ibérica, Murcia.

GUIDI, VILLUENDAS 2012---------- Guidi Sánchez, J.J.; Villuendas Vázquez, A., (2012), *Història, formació i usos de l'espai urbà medieval a Tarragona, segles XII-XIII*, Tarragona.

GUITART I DURAN, PREVOSTI 2010a---------- Guitart i Duran, J.; Prevosti, M., (coord.) (2010), *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natual*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Tarragona.

GUITART I DURAN, PREVOSTI 2010b---------- Guitart i Duran, J.; Prevosti, M., (coord.) (2010), *Ager Tarraconensis 2. El poblament*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Tarragona.

GUITIÁN, LOIS 1996----------Guitian, L.; Lois, R. (Coord.) (1996), *Actividad humana y cambios recientes en el paisaje*. Xunta de Galicia, Santiago.

GUTIÉRREZ 1993---------- Gutiérrez, S. (1993); *De la civitas a la madina: destrucción y formación de la ciudad en el sureste de Al-Andalus. El debate arqueológico*, "IV Congrés d'Arqueologia Medieval Española. Societats en transició. Actes I. Ponències", Asociación Española de Arqueología Medieval-Diputación Provincial de Alicante, pp. 13-35, Alacant.

GUTIÉRREZ 1996----------Gutiérrez Lloret, S. (1996), *La Cora de Tudmir*, Madrid.

GUTIÉRREZ 2009---------- Gutiérrez, A. (2009*), Roman Quarries in the northeast of Hispania (Modern Catalonia)*, Tarragona.

GUTIÉRREZ GONZÁLEZ 1995----------Gutiérrez González, J.A. (1995), *Fortificaciones y feudalismo en el origen y formación del reino leonés*, Valladolid.

GUTIÉRREZ, CÁNOVAS 2009----------Gutiérrez Lloret, S., Cánovas Guillén, P., (2009), "Construyendo el siglo VII: arquitecturas y sistemas constructivos en El Tolmo de Minateda", *El siglo VII frenet al siglo VII, Arquitectura*, Visigodos y Omeyas 4, (Dir. CABALLERO, MATEOS i UTRERO), Madrid.

HAMERROW 2002----------Hamerrow, H. (2002), *Early Medieval Settlements. The Archaeology of rural communities in North-West Europe 400-900*, Oxford.

HARRIS 1975----------Harris, E.C. (1975); "The Stratigraphic Sequence: a questions of time", *World Archaeology*, 11, pp. 111-117.

HERNÀNDEZ 2003a----------Hernàndez, F. X. (2003), "Dels ibers als carolingis", a *Història militar de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, Barcelona

HERNÀNDEZ 2003b----------Hernàndez, F. X. (2003), *Història militar de Catalunya*. Rafael Dalmau, Editor, Barcelona.

HERNÁNDEZ SANAHUJA 1892---------- Hernández Sanahuja, B. (1892); Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana. Editada, anotada y continuada hasta nuestros días por D. Emilio Morera Llauradó, Vol. I, Tarragona.

HODDER, ORTON 1976----------Hodder, I.; Orton, C., (1976), *Spatial Analysis in Archaeology*. Cambridge University Press, Cambdrige.

HURST, BERESFORD 1971----------Hurst, J.G., Beresford, M. W. (1971), *Desert Medieval Villages*, Londres.

HURTADO et alii 1995----------Hurtado, V., Mestre, J., Miserachs, T., (1995) , *Atles d'Història de Catalunya*. Edicions 62, Barcelona.

IGLÉSIES 1982----------Iglésies, J. (1982), "El poblament a les muntanyes de Prades", *Aplec de Treballs* núm. 4, pp. 117-140.

INSA MONTAVA 2003---------- Insa Montava, J. (2003), *La vida tradicional a les Muntanyes de Prades*, Valls.

JUAN VILLANUEVA 2009a---------- Juan Villanueva, J. (2009). "Una aproximació a l'hidraulisme històric del monestir de Poblet". (En premsa)

JUAN VILLANUEVA 2009b---------- Juan Villanueva, J. (2009): "*La indústria a la Conca Mitjana del Gaià. Segles X-XI*" (En premsa)

JUNYET 1983----------Junyet, E. (1983), *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

JUNYET 1987---------- Junyet, E. (1987); *Diplomatari de la Catedral de Vic. Segles IX – X*, Patronat d'estudis ausonencs, Vic, 1980-1987

JUNYET 1992---------- Junyet, E. (1992); *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i*

bisbe Oliva, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

KAGAY, VANN 1998---------- Kagay, D. J.; Vann, Th. M. (1998). *On the social origins of medieval institutions : essays in honor of Joseph F. O'Callaghan*. Col·lecció The Medieval Mediterranean, 19. Leiden.

KEAY 1981----------Keay, S., (1981), "The Conventus Tarraconensis in the Third Century A. D.: Crisis or Change?", en A. King y M. Henig (eds.), *The Roman West in the Third Century. Contributions from Archaeology and History*, BAR, IS, 109, Oxford.

LA ROCCA 1997----------La Rocca, C. (1997), "Segni di distinzione", a L. Paroli (ed.) *L'Italia centro-settentrionale in età longobarda*, Firenze, 1997, pp. 31-54

LA ROCCA 1998----------La Rocca, C. (1998) "Donare, distribuire, spezzare. Pratiche di conservacione della memoria e dello status in Italia tra VIII e IX secolo, Sepolture tra ive VIII secolo", *Atti del VII seminario sul Tardo Antico e l'altomedioevo in Italia centro settentrionale*, Mantova, pp. 77-87.

LABORDE 1974---------- Laborde, A. (1974); *Voyage pittoresque et històrique de l'Espagne*, vol. I, París, 1806 (reedició part de Catalunya, Barcelona, 1974

LIAÑO 1987---------- Liaño, E. (1987), *Elementos ornamentales de orígen islámico en el claustro de la catedral de Tarragona*, "Universitas Tarraconensis", IX, pp.141-149, Tarragona.

LISA 1995---------- Lisa i Casabayó, E. (1995), "Granjes de Santa Maria de Poblet", *Catalunya Romànica*, Barcelona, pp. 564-565.

LLORENS 1994---------- Llorens, J. (1994), "Un breu passeig per 6000 anys d'història minera a Catalunya", Reboll, núm. 7, Montblanc, pp. 31 i 32.

MACÍAS, MENCHÓN, MUÑOZ 1995---------- Macias, J.M.; Menchón J.; Muñoz, A. (1995), *"*D'arqueologia cistercenca. A propòsit del suposat visigotisme d'algunes peces del monestir de Poblet*.", Aplec de Treballs*, nº13. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà.

MAGÍ 2003----------Magí, M. (2003), "Dades sobre el poblament a la comarca de Garraf durant la Baixa Romanitat i els inicis de l'Alta Edat Mitjana", *XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, vol. II, Sitges, Grup d'Estudis Sitgetans, pp. 219-227.

MAR 1993---------- Mar, R. (ed.) (1993); *Els monuments provincials de Tarraco*, Universitat Rovira i Virgili (Documents d'Arquelogia Clàssica, 1), Tarragona, 1993.

MAR 2009a----------Mar, R. (2009), "De Kesse a Tarraco: L'assentament militar i la construcció d'una ciutat republicana", *Tarraco: Construcción y arquitectura de una capital provincial romana* Congreso en Homanaje a Theodor Hauschild, Tarragona, 2009, (en prensa).

MAR 2009b----------Mar, R. (2009), "Los orígenes de Barcino dentro del universo romano", *XI Congreso de Historia de Barcelona (1-3 diciembre de 2009)*, Barcelona (en prensa).

MAR, MIR, PIÑOL 1996---------- Mar, R.; Mir, H.; Piñol, Ll. (1996); "La formación de la topografía urbna de la Tarragona medieval: nuevas aportaciones", Atti

dell'Incontro di Studi Attività economiche e sviluppo urbano nei secoli XIV e XV, (Barcelona, 19-21 Octobre 1995), Archivo Storico dei Sannio, I, nos. 1-2, Nápoles, pp. 165-203.

MAR, PENSABENE 2004---------- Mar, R., Pensabene, P. (2004); Dos frisos marmóreos en la acrópolis de Tarraco, el Templo de Augusto y el complejo provincial de culto imperial, Simulacra Romae, *Roma y las capitales provinciales del Occidente Europeo. Estudios Arqueológicos*; Tarragona, 2004, pp. 73-86.

MARAZZI 1995----------Marazzi, F. (1995), "El incastellamento veinte años después: observaciones de la generación post-Toubertiana", a *Studia Historica. Historia Medieval*, 13, pp. 187-198

MARTÍ 1988----------Martí, R. (1988), "L'*ensagrerament*: l'adveniment de les sagreres feudals", *Faventia*, núm. 10. Universitat Autónoma de Barcelona, Barcelona, pp. 153-182.

MARTÍ 1992----------Martí, R. (1992), "La primera expansió comtal a ponent del Llobregat", a A. Pladevall i Font (dir.), *Catalunya romànica*, vol. XIX, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pp. 28-35.

MARTÍ 1993a----------Martí, R., (1993) "Territoria en transició al Pirineu medieval (segles V-X)", *III Curs d'Arqueologia d'Andorra.* Andorra, , pp. 37-83.

MARTÍ 1993b----------Martí, R. (1993), "Concreció territorial del comtat de Barcelona", *III Congrés d'història de Barcelona*, I. Ajuntament de Barcelona. Barcelona, pp. 247-253.

MARTÍ 1997----------Martí, R. (1997), "Ceràmica medieval i pagesos indocumentats a la vall del riu de Bitlles", a SERVEI DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL (coord.), *Ceràmica medieval catalana: Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona els dies 15 i 16 de decembre de 1994*, Diputació de Barcelona, Institut d'Edicions, col·l. Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental, núm. 9, pp. 273-291.

MARTÍ 1999----------Martí, R. (1999), "Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus", a Hélène DÉBAX (coord.), *Les societés meridionales à l'age féodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, Tolosa de Llenguadoc, CNRS Editions, pp. 63-70.

MARTÍ 2003----------Martí, R. (2003), "La defensa del territori durant la transició medieval", *Actes del Congrés. Castells medievals a la Mediterrània nord-occidental*. Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies, pp. 89-114.

MARTÍ 2006----------Martí, R. (2006), "Del *fundus* a la *parrochia*. Transformaciones del poblamiento rural en Cataluña durante la transición medieval", a Philippe SÉNAC (ed.), *De la Tarraconaise à la Marche Supérieure d'al-Andalus (IV-XI siècle): Les habitats ruraux*, Université Toulouse, p. 145-166.

MARTÍ I BONET 2010 ---------- Martí i Bonet, J.M. (2010); Tarragona seu metropolitana i primada. Dels primers documents papals fins la restauració definitiva de Tarragona com a seu metropolitana i primada; Pau, Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona (segles I-VIII), Actes del Congrés de Tarragona (19-21 de Juny de 2008), Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia, núm. 6, Tarragona, 2010, pp. 407-436.

MARTÍN VISO 2000----------Martín Viso, I. (2000), *Poblamiento y estructuras sociales en el Norte de la Península Ibérica, siglos VI-XIII*, Salamanca

MARTÍN VISO 2001----------Martín Viso, I. (2001) "Riflessioni sull'incastellamento nella Peninsola Iberica: la Castiglia dell'Ebro e la Trasierra di Madrid", *Archeologia Medievale*, XXVIII, pp. 83-107.

MARTÍN VISO 2002----------Martín Viso, I. (2002), *Fragmentos del Leviatán. La articulación política del espacio zamorano en la alta edad media*, Zamora

MARTÍN VISO 2002----------Martín Viso, I. (2002), "La comunidad y el monasterio: El Señorío de Santa María en el Valle de Valdeiglesias (siglos XII-XIV)", Historia Agraria, 28, Murcia, , pp. 139-154.

MARTÍN VISO 2002----------Martín Viso, I. (2002), "Espacio y poder en los territorios serranos de la región de Madrid (siglos X-XIII)", Arqueología y Territorio Medieval 9, pp. 53-84.

MARTÍN VISO 2009----------Martín Viso, I. (ed.) (2009), *¿Tiempos oscuros? Territorios y sociedad en el centro de la Península Ibérica (siglos VII-X)*, Salamanca

MARTÍN VISO, CASTELLANOS 2005----------Martín Viso, I, Castellanos, S. (2005), "Local articulation of central power in the North of the Iberian Peninsula (500-1000)", *Early Medieval Europe*, 13.1, pp. 1-42

MARTÍNEZ 1990----------Martínez (1990), "Arquitectura militar de ámbito rural de la Marca Media (al-Tagr al-awsat). Antecedentes y evolución", *Boletín de Arqueología Medieval*, núm. 4, pp. 141-142.

MARTÍNEZ 1995---------- Martínez Subias, Antoni (1995), "Santa Maria de Poblet", *Catalunya Romànica*, Barcelona, pp. 555-577.

MARTÍNEZ 2004---------- Martínez, A. (2004): "La explotación de la plata en el condado de las montañas de Prades (Tarragona) durante la Baja Edad Media"; *Minería y y metalurgia históricas en el Sudoeste europeo*.pp. 357-363.

MARTÍNEZ 2006---------- Martínez, A. (2006): "Las ordenanzas promulgadas en 1352 para explotar la plata en el Condado de las Montañas de Prades y Baronía de Entenza*"*. *Historia. Instituciones. Documentos*, 33, pp. 423-433.

MAYER, POBLET 1992----------M. Mayer, M.J. Poblet, "Una inscripció romana a Riudabella", Aplec de Treballs 10, 1992, pp. 143-150.

MAYER, RODÀ 2002---------- Mayer, M.; Rodà, I. (2002), "Darreres troballes i estat actual de la recerca epigràfica a Catalunya", *Tribuna d'Arqueologia* (1998-1999), pp. 277-286.

McCRANK 1988---------- McCrank, L. J. (1988); Restoration and reconquest in medieval Catalonia: the Church and Principality of Tarragona, 971-1177, UMI, Dissertation Information Service, 1988.

McCRANNK 1999---------- McCrank, L. J. (1999); Tarragona Medieval. Reconquista y Restauración, Bolletí Arqueològic de Tarragona, ép. V, fasc. 19-20, pp. 207-218.

MELGAREJO 1993---------- Melgarejo (1993): *Introducció a les mineralitzacions de la Serra de Prades*.

MENCHON 1995a---------- Menchon i Bes, J.J. (1995), "Arquitectura i arqueologia del castell de Siurana", *Catalunya Romànica. El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat, la Conca de Barberà*. Volum 21. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 386-389.

MENCHON 1995b---------- Menchon i Bes, J.J. (1995), "Les necròpolis de Siurana", *Catalunya Romànica. El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat, la Conca de Barberà*. Volum 21. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 394.

MENCHON 1996---------- Menchon i Bes, J.J. (1996), "Excavacions arqueològiques a la necròpoli medieval de Sant Francesc de Montblanc", Aplec de Treballs, núm. 14, pp.37-78.

MENCHON 1998---------- Menchon, J. (1998): "Necrópolis altomedievales y despoblación en la provincia de Tarragona, el caso de la Conca de Barberá". *Arqueología y territorio medieval Jaén*, núm. 5, pp. 5-29.

MENCHON 2006---------- Menchon, J. (2006), "Necrópolis y Husun, dos aspectos de la arqueologia de Tarragona anterior a la conquista feudal", Sautuola: Revista del Instituto de Prehistoria i Arqueología de Sutuola, pàgs. 331-348.

MIQUEL 1947---------- Miquel, F.X. (1947); *Liber feudorum maior*, edició a cura de.; 2 vols. CSIC, Barcelona, 1945-1947

MONTANARI 1979----------M. Montanari, *L'alimentazione contadina nell'alto Medioevo*. Liguori Editore, Napoli, 1979

MORERA 1904---------- Morera i Llauradó, E. (1904); *Memòria o descripción histórico-artística de la Santa Iglesia Catedral de Tarragona*, Establecimiento Tipográfico de F. Arís e Hijo, Tarragona, 1904

MORERA 1984---------- Morera i Llauradó, E. (1894); *Tarragona antigua y moderna. Descripción histórico arqueológica de todos los monumentos y edificios públicos civiles, eclesiásticos y militares y guia para su fácil visita, exame e inspección*, Establecimiento Tipográfico de F. Arís e Hijo, Tarragona.

MORERA 1954---------- Morera I Llauradó, E. (1954); *Tarragona cristiana*, vol. III, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona.

MORERA 1955---------- Morera I Llauradó, E. (1955); *Tarragona cristiana*, vol. IV, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1955

MORERA 1981 ---------- Morera i Llauradó, E.; *Tarragona Cristiana*, vol. I, Establecimiento Tipográfico de F. Arís e hijo, Tarragona, 1897 (reedicií fascímil: Institu d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona. 1981)

MORERA 1982----------Morera I Llauradó, E. (1982); *Tarragona* Cristiana, vol. II, Establecimeinto Tipogràfico de F. Arís e Hijo, Tarragona,1899 (reedició fascímil: Institu d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona.

OCAÑA 1998a----------Ocaña, M. (1998) *El món agrari i els cicles agrícoles a la Catalunya Vella (s.IX-XIII).* Documenta 1, Dep. d'Història Medieval, Universitat de Barcelona, Barcelona.

OCAÑA 1998b----------Ocaña, M. (1998), "Les fonts etnogràfiques i l'etnoarqueologia", *Experimentació arqueològica sobre conreus medievals a l'Esquerda, 1991-1994*, Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 83-84.

OLLICH 1990----------Ollich, I. (1990) "La fi d'un poblat medieval: Deserció o canvi d'asentament? El cas de L'Esquerda", *Cota Zero, dossier: L'arqueologia dels poblats medievals abandonats*. Vic., pp. 71-78.

OLLICH 1998----------Ollich, I. (Coord.) (1998), *Experimentació arqueològica sobre conreus medievals a l'Esquerda, 1991-1994*, Universitat de Barcelona, Barcelona.

OLLICH, ROCAFIGUERA 2001----------Ollich, I.; Rocafiguera, M. (2001), *L'Esquerda. 2500 anys d'història. 25 anys de recerca*, Fundació privada l'Esquerda, Roda de Ter.

OREJAS 1991----------Orejas, A. (1991)"Arqueología del paisaje: historia, problemas y perspectivas", *AEspA*, núm. 64, pp. 191-230.

ORENGO, PALET, 2010---------- Orengo, H.; Palet, J.M. (2010) ; "Les centuriacions de l'*ager Tarraconensis:* organitzacio i concepcions de l'espai", *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natual*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Tarragona, pp. 121-154.

PADRÓS 1956. ---------- Padrós Guiamet, J. (1956), LVII Excavaciones arqueológicas en el castillo de Ciurana 1945-1947, "Noticiario Arqueológico Hispánico," Madrid, III-IV, 1-3, Madrid, pp. 200-215.

PALET 2003----------Palet, J.M. (2003), "L'organització del paisatge agrari al Penedés i les centuriacions del territori de Tàrraco: estudi arqueomorfològic", *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental,* Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 211-229.

PALET 1997----------Palet, J. M. (1997), *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i altomedieval, segles II-I a.C. – X-XI d.C.,* Barcelona.

PALET 2006----------Palet, J. M. (2006) "Estructuras agrarias en el territorio de Tarraco (Tarragona): organización y dinámica del paisaje en época romana",*Territoris antics a la Mediterrànea i a la Cossetània oriental: actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès,* pp. 173-180.

PALLÍ 1985---------- Pallí, F. (1985), *La Via Augusta en Cataluña*. Bellaterra.

PALLISÉ 2006---------- Pallisé Clofent, J. (2006), *Els camins de l'aigua, fonts naturals i aigües al terme de Montblanc*, Col·lecció Petjades, núm. 7, Valls.

PALOL 1953---------- Palol P. (1953); *Tarraco hispanovisigoda*, Reial Societat d'Arqueologia Tarraconense, Tarragona.

PALOL 1950----------Palol P. de, (1950), "Fíbulas y broches de cinturón de época visigoda en Cataluña", *Archivo Español de Arqueología*, 78, pp. 73-97.

PALOL 1989 ----------Palol, P. De (1989), *El Bovalar, conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*, Barcelona, 1989.

PARENTI 1988----------Parenti, R. (1988), "Le tecniche di documentazione per una lettura stratigrafica dell'elevato", *Archeologia e restauri dei monumento*, Firenze, 1988, pp. 249-279.

PASTOR 1975----------Pastor de Togneri, R. (1975), *Del Islam al Cristianismo. En las fronteras de dos formaciones económico-sociales*, Barcelona.

PASTOR 1997----------Pastor i Batalla, I. (1997), "Els dominis occidentals del Castellvell de la Marca", *Miscel·lània Penedesenca* XXII, pp. 67-90.

PEDEMONTE 1929----------Pedemonte, B. (1929), *Notes per a la història de la Baronia de Castellvell de Rosanes, Martorell, Abrera, Castellví de Rosanes, Castellbisbal, Sant Andreu de la Barca i Sant Esteve Sesrovires*, Barcelona.

PERA, GURRI 1999----------Pera, J.; Gurri, E. (1999), "Ciutat d'Iluro", a *Del Romà al Romànic*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 90-91.

PÉREZ MARTÍNEZ, 2006---------- Pérez Martínez, M. (2006); "La *inventio* del culte a Santa Tecla en la Tarragona d'època medieval", Bulletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, L (2005-2006), PP. 21-58.

PEUQUET, MARBLE 1990----------Peuquet; D.J., Marble D.F., (Ed) (1990), *Introductory readings in Geographic Information Systems*, London.

PEYTREMANN 1995----------Peytremann, E. (1995), "Les structures d'habitat rural du haut Moyen Âge en France (Ve-Xe s.)", en LORREN CL. Y PERIN P. (eds.), *L'habitat rural du haut Moyen Âge*, Rouen, pp. 1-28.

PLADEVALL 1992---------- Pladevall, A. (1992); *Introducció del llibre Escrits dels bisbes catalans del primer mil·leni*, ed. Proa, pp. 7-35, Barcelona.

PLADEVALL 1989----------Pladevall, A. (1989), *Història de l'Església a Catalunya*, Editorial Claret, Barcelona.

PLADEVALL 1991---------- Pladevall, A. (1991); Maduresa de l'església dels comtats catalans: la restauració de la metropoli e Tarragona, Recull Ignasi Mallol i Casanovas (1892-1940), Tarragona, pp. 31-65.

PLADEVALL 1991---------- Pladevall, A.(1991); La metròpoli de Tarragona. Nou-cents de la seva restauració medieval. Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona.

PLADEVALL 1999---------- Pladevall, A. [director]. (1994-1999) *Catalunya Romànica. El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat, la Conca de Barberà*. Volum 21. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

PRESSOUYRE, BENOIT 1996---------- Pressoure, L.; Benoit, P. (1996). *L'Hydraulique monastique : milieux, réseaux, usages.* Rencontres à Royaumont. Créaphis, Paris.

PREVOSTI 1981a----------Prevosti, M. (1981), *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*, Mataró.

PREVOSTI 1981b----------Prevosti, M. (1981), *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*, Badalona.

PREVOSTI 2010---------- Prevosti, M. (2010); "La ciutat de *Tarraco*, entre nucli urba i territori", *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natual*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Tarragona, pp. 25-112.

PREVOSTI, PÈLACHS 2010---------- Prevosti, M.; Pèlachs, A. (2010); "El paisatge de l'*ager Tarraconensis*. *A. Pèlachs* i *M. Prevosti", Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natual*, Documenta 16, Institut Català d'Arqueologia Clàssica; Tarragona, pp. 113-120.

PUIG I CADAFALCH, FALGUERA, GODAY 1983---------- Puig i Cadafalch, J.; Falguera, A, Goday; J. (1983); *L'arquitectura romànica a Catalunya*, 3 vols., Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1909-1918 (2ª ed. Fascímil, IEC-Generalitat de Catalunya, Barcelona.

QUEROL, PIRIS, POBLET 1989---------- Querol i Foix, M.; Poblet i Romeu, M.; Piris Fernández, J. (1989), "Recerques sobre l'ordenació territorial de la Conca de Barberà en època romana", Aplecs de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, núm. 9, Montblanc, pp. 151-168

QUIRÓS, BENGOETXEA 2007----------Quirós Castillo J. A., Bengoetxea Rementeria, B. (2007), *Arqueología III, Arqueología Postclásica*, Madrid.

RAMÓN SARIÑENA 1989---------- Ramon Sariñena, E. (1989). "Un *Arybalos* procedent de la necròpolis de Milmada (Vimbodí)". Aplec de Treballs, Conca de Barberà.

RAMOS I MARTÍNEZ 1995---------- Ramos i Martínez, M.-Ll. (1995); El consell municipal, Catalunya Romànica, Vol. XXI, El Tarragonés, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà, Barcelona, p. 116.

RAMOS I MARTÍNEZ 1995---------- Ramos Martínez, M.-Ll. (1995); Els orígens del règim jurisdiccional del condomini a la ciutat, Catalunya Romànica, Vol. XXI, El Tarragonés, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà, Barcelona, pp. 115-116.

RAMOS MARTÍNEZ 1993---------- Ramos Martínez M.-Ll. (1993); *Sobre alguns conflictes socials a Tarragoona i comarques properes durant els primers anys de la dècada del 1280, a través de la documentació conservada a la Cancelleria reial*, "Quaderns d'Història Tarraconense", núm. XII, pp. 69-94, (Tarragona).

RAVENTÓS, BOSCH DE NOIA I CASANOVAS 1976---------- Raventós, J. Bosch de Noia i Casanovas, R. (1976) , *El Castell de Subirats*, Seix i Barral, Barcelona.

RECASENS I COMES 1966---------- Recasens i Comes, J.M. (1966); La ciutat de Tarragona (vol.2) Ed. Barcino.

RIBAS 1967---------- Ribas, M. (1967), "La torre romana de Les Gunyoles en Avinyonet", a *Ampurias*, vol. XXIX, pp. 275-281.

RIPOLL 1977---------- Ripoll, E. (1977) *Olèrdola. Història de la ciutat i guia del conjunt monumental i museu monogràfic*. Diputació Provincial de Barcelona, Barcelona.

RIPOLL 1998a---------- Ripoll, G. (1998) "Características generales del poblamiento y la arqueología funeraria visigoda de Hispania, a *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie I, Prehistoria y Arqueología, 2, pp. 389-418

RIPOLL 1998b----------Ripoll, G. (1998), "The arrival of the Visigoths in Hispania: population problems and the process of acculturation, a W. Pohl, H. Reimitz, *Strategies of Distinction. The construction of ethnic communities, 300-800*, Leiden, Boston, Köhl, pp. 153-185

RIPOLL, DE PALOL 1998---------- Ripoll, G., Palol, P. (1998), *Los godos en el Occidente Europeo. Ostrogodos y Visigodos en los siglos V-VIII*, Madrid.

RIPOLL, VELÁZQUEZ 1999---------- Ripoll, G., Velázquez, I. (1999), "Origen y desarrollo de las parrochiae en la Hispania de la Antigüedad Tardía", a Ph. Pergola (ed.) *Alle origini della parrochia rurale (IV-VIII sec)*, Città del Vaticano, pp. 101-165

RIU 1962----------Riu, M.(1962), "Probables huellas de los primeros castillos de la Cataluña carolingia", *San Jorge, 47*, Diputació de Barcelona, Barcelona, pp. 35 - 39.

RIU 1972---------- Riu, M. (1972) "El manso de La Creu de Pedra en Castellot, municipio de Guixers (provincia de Lérida", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, I, Madrid, pp. 183-196.
RIU 1975---------- Riu, M. (1975), *Excavaciones en el poblado medieval de Caulers (Mun. Caldes de Malavella, prov. Girona)*, Madrid.

RIU 1976---------- Riu, M. (1976), "El hábitat en Cataluña en la Alta Edad Media (siglos IX-XII)", *Atti del Colloquio Internazionale di Archeologia Medievale*, Palermo, pp. 284-290.
RIU 1978---------- Riu, M. (1978), "La feudalització del camp català", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, XXI, Barcelona, pp. 29-46.

RIU 1979---------- Riu, M. (1979), "Els primers eremitoris mossàrabs de Catalunya", *Fonaments*, núm. 1, Barcelona.

RIU 1982---------- Riu, M. (Dir.) (1982), *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya*. Acta Mediaevalia. Annex 1, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1982

RIU 1982---------- Riu, M.(1982), "Alguns constums funeraris de l'edat mitjana a Catalunya", Acta Medievalia, Annex 1, Barcelona, p.29 i ss.

RIU 1987---------- Riu, E. (1987); *L'arqueologia i la Tarragona feudal*, "Forum", núm. 7, (Tarragona).

RIU 1989---------- Riu, E. (1989), "Temples i espai feudal des de l'arqueologia", a Servei de Patrimoni Arquitectònic Lòcal (coord.), *Actuacions en el patrimoni edficat medieval i modern*, Diputació de Barcelona, Institut d'Edicions, col·l. Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental, núm. 3, p. 269.

RIU 1990---------- Riu, M. (1990), "Creació i desaparició d'alguns villatges fortificats a la Catalunya medieval", *Cota Zero, dossier: L'arqueologia dels poblats medievals abandonats*, Vic, pp. 57-67.

RIU 1993---------- Riu, M. (1993), "Algunos modelos de población dispersa y agrupada en la Cataluña medieval", *Boletín de Arqueología Medieval*, núm. 7, Madrid, pp. 89-93.

RIU 1995---------- Riu, E. (1995); Evolució urbana de Tarragona a l'Edat Mitjana, Catalunya Romànica, Vol. XXI, El Tarragonés, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà, Barcelona, pp. 116-119.

RIU 1995---------- Riu, E. (1995); L'ocupacio feudal (segles XI-XIII), Catalunya Romànica, Vol. XXI, El Tarragonés, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà, Barcelona, pp. 112-115.

RIU 1995---------- Riu, E. (1995); La reurbanització feudal de la ciutat, Catalunya Romànica, Vol. XXI, El Tarragonés, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà, Barcelona 1995, pp. 119-121.

RIU 1995---------- Riu, M. (1995), "Ramaderia i arqueologia a la Catalunya medieval", *Actes del III curs d'arqueologia d'Andorra. La vida als dos vessants del Pirineu*, Andorra, pp. 110-122.

RIU 1998a---------- Riu, M. (1998), "Problemas de metrología aplicados a la estructuración del suelo: medidas lineales y de superfície", *Experimentació arqueològica sobre conreus medievals a l'Esquerda, 1991-1994*, Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 70-76.

RIU 1998b---------- Riu, M.(1998) "Pesos, mides i mesures a la Catalunya medieval. Aportació al seu estudi", *Experimentació arqueològica sobre conreus medievals a l'Esquerda, 1991-1994*, Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 77-82.

RIU BARRERA 1987---------- Riu Barrera, E., (1987), *Arqueologia i la Tarragona feudal*, Forum 1, MNAT, Tarragona.

RIU BARRERA 1994---------- Riu Barrera, E. (1994) "Barcelona, de la ciutat romana a la capital comtal (segles VX)", *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola, Alacant*, Vol. III, pp. 23-29.

RIU BARRERA 2009 ---------- Riu Barrera, E. (2009), "Barcelona entre los siglos V-XII, de la desurbanización a la formación de una capital", *XI Congreso de Historia de Barcelona (1-3 de diciembre de 2009)*, Barcelona (en prensa).

RIU, VALDEPEÑAS 1994---------- Riu, M., Valdepeñas, P. (1994), "El espacio eclesiástico y la formación de las parroquias en la Cataluña de los siglos IX al XII" *L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales.* DAF, París, pp.57-67.

RIUS 1945---------- Rius, J. (1945), *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, Barcelona.

RIUS I SERRA 1946---------- Rius i Serra, J. (1946); *Rationes Decimarum Hispaniae (1279-1280)*, vol. I, CSIC, Barcelona, 1946

RIUS I SERRA 1991 ---------- Rius i Serra, J. (1991); *Temples i espai feudal des de l'arqueologia*, dins "Simposi sobre les actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segles X al XVIII) Barcelona, 5-7 d'octubre de 1989", Diputació de Barcelona, "Quadrens Científics i Tècnics", núm. 3, pp. 265-272, Barcelona,

ROIG 2005----------Roig, J.F. (2005), *El tram de via romana De Italia in Hispania / Ab Asturica Terracone entre Tarraco i Ilerda. Noves aportacions per al seu coneixement i aproximació del traçat*. Tarragona.

ROUCHE 1991 ---------- Rouche, M.(1991), "Alta Edad Media Occidental", *Historia de la vida privada*, tomo 2, Madrid.

RUNCINMAN 2008---------- Runcinman, S. (2008); *Historia de las cruzadas*, Madrid.

SABATÉ 1996---------- Sabaté, F. (1996), *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿Conquesta o repoblació?* Universitat de Lleida, Lleida.

SABATÉ 1997---------- Sabaté, F. (1997), *El territori de la Catalunya Medieval. Precepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*. Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona.

SALICRÚ 2001---------- Salicrú, R. (2001) "Propter vetustatem et Terremotum. Els terratrèmols de 1427-1428 i el castell de Castellví de Rosanes", a *Acta Historia et Archaeologica Mediaevalia, 22*, Universitat de Barcelona, Vol. II, pp. 565-600.

SALRACH 1987---------- Salrach, J.M. (1987) *Història de Catalunya. El Procés de feudalització. Segles III-XII.* Edicions 62, Barcelona.

SALRACH 1993---------- Salrach, J.M. (1993), "La vinya i els viticultors a la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*. Actes del III Col·loqui d'Història Agrària sobre mil anys de producció, comerç i comsum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans. Febrer 1990. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 117-145.

SALRACH 1995---------- Salrach, J.M. (Dir.) (1995), *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Vol. 2. La formació de la societat feudal. Segles VI-XII. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

SALRACH 1997 ---------- Salrach, J.M. (1997) "Mas prefeudal i mas feudal", a *Territori i societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació, I*. Universitat de Lleida, Lleida.

SALRACH 1999---------- Salrach, J.M. (1999), "La Catalunya de Gerbert entre dues èpoques: estructura del territori i dinàmica políticoeconòmica", *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del I mil·lenni,* Eumo Editorial, Vic, pp. 45-67.

SALRACH 2004---------- Salrach, J.M. (Coord) (2004), *Història Agrària dels Països Catalans*. Edat Mitjana, Barcelona.

SALVADOR SEGARRA 2000---------- Salvador Segarra, M. (2000), *Les comarques i els municipis de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència.

SANCHO 1999---------- Sancho, M. (1999), *Homes, fargues, ferro i foc. Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval: les fargues dels segles IX-XIII al sud del Pirineu català.* Ed. Marcombo Boixareu Editores, Barcelona.

SANMARTÍ 1984---------- Sanmartí, J. (1984), "Edificis sepulcrals dels Països Catalans, Aragó i Múrcia", *Fonaments, núm. 4*, pp. 134-137.

SANTACANA 1974 ---------- Santacana, J. (1974). *El Monasterio de Poblet (1151-1181)*. Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, Barcelona.

SCALES 1990---------- Scales, P.C. (1990)"La red militar en el Tagr al-a'la en los siglos X y XI: Análisis e índice topográfico", *Boletín de Arqueología Medieval*, núm. 4, pp. 7-134.

SÉNAC 1998---------- Sénac, P. (1998), "Les incursions musulmanes més enllà dels Pirineus (segles VIII i XI)", a *L'Islam i Catalunya*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya i Institut Català de la Mediterrània, pp. 51-55.

SÉNAC 2006---------- Sénac, P. (ed.) (2006), *De la Tarraconaise à la Marche Supérieure d'al-Andalus (IV-XI siècle): Les habitats ruraux*, Université Toulouse.

SERRA 1990 ---------- Serra, A. (1990), *La comunitat rural a la Catalunya Medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI)*, Vic.

SERRAT i CONGOST, PORTA i CASANELLAS 1985---------- Serrat i Congost, D.; Porta i Casanellas (coord.) (1985). *Història Natural dels Països Catalans, núm. 3. Recursos Geològics i Sòl.* Enciclopèdia Catalana.

SOCHAVA 1988---------- Sochava, V. (1988), *La ciencia de los geosistemas. Espacio, Tiempo y Forma*, 3, pp. 417-454.

SOTO 2010---------- Soto, P. (2010); *Anàlisi de la xarxa de comunicacions i del transport a la Catalunya romana: estudis de distribució i mobilitat*, Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, Barcelona.

TORCAL 2007---------- Torcal, Ll. (2007): "*L'aigua al Monestir de Poblet: passat, present i futur*. Ponència a les VIII Jornades d'Història de la Farmàcia.

TORCAL, MALLARACH 2008---------- Torcal, Ll.; Mallarach, J.M. (2008): "*El paisaje monástico de Poblet, un lugar donde la espiritualidad, la cultura y la naturaleza se armonizan*" a J.M. Mallarach (coord.). *Valores Culturales y Espirituales de los Paisages Protegidos. Volumen 2 de la serie Valores de los Paisages Terrestres y Marinos Protegidos*. UICN, GTZ y Obra Social de Caixa Catalunya. Sant Joan de les Fonts.

TOUBERT 1990---------- Toubert, P. (1990), *Castillos, señores y campesino en la Italia medieval*, Editorial Crítica, Barcelona.

TOUBERT 2004---------- Toubert, P. (2004), "L'incastellamento. Problèmes de définition et d'actualisation du concept", *Actes del Congrés. Castells medievals a la Mediterrània nord-occidental*, Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies, 2004, pp. 21-35.

TOUBERT, BARCELÓ 1998---------- Toubert, P., Barceló, M. (ed.) (1998), *L'Incastellamento. Actas de las reuniones de Girona (26-27 noviembre 1992) y de Roma (5-7 de mayo 1994)*, Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, Roma.

UDINA 1947---------- Udina, F. (1947), *El "Llibre Blanch" de Santas Creus (Cartulario del siglo XII).* CSIC. Barcelona.

UDINA 1951---------- Udina, F. (1951),*El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X*. Barcelona, 1951

VALENTI 2004---------- Valenti, M. (2004) *Insediamento altomedievale nelle campagne toscane. Paesaggi, popolamento e villaggi tra VI e X secolo*, Florencia.

VALENTI, FRONZA 1997---------- Valenti, M., Fronza, V. (1997), "Lo scavo di strutture in materiale deperibile. Griglie di riferimento per l'interpretazione di buche e di edifici", *I Congresso Nazionale di Archeologia Medievale (Pisa, 1997)*, Florencia, pp. 172-177.

VALENTI, FRONZA 1997---------- Valenti, M.; Fronza, V. (1997); Lo scavo di strutture in materiale deperibile. Griglie di riferimento per l'interpretazione di buche e di edifici. En: *I Congresso Nazionale di Archeologia Medievale (Pisa, 1997)*. Florencia, pp. 172-177.

VERNET 1978---------- Vernet, J. (1978); *La cultura hispanoárabe en Oriente i Occidente*, ed. Ariel, Barcelona, 1978

VIDAL I BARRAQUER 1931---------- Vidal i Barraquer, F. (1931); *Carta Pastoral del eminentísimo y reverendísimo señor cardenal, arzobispo de Tarragona, con motivo del XV Centenario de la definición dogmática de la maternidad divina de Maria y del VI de la consagración del templo Metropolitano y Primado*, Talleres Tipográficos Suc. De Torres Virgili, Tarragona.

VIDAL RULL 2000---------- Vidal Rull, R. (2000), "Conjunt visigòtic de la Plana d'en Pau. (L'Espluga de Francolí)". Aplec de Treballs, nº 18. Conca de Barberà. .

VIGIL-ESCALERA 2000---------- Vigil-Escalera, A.(2000) "Cabañas de época visigoda: evidencias arqueológicas del Sur de Madrid. Tipología, elementos de datación y discusión", *Archivo Español de Arqueología*, vol. 23, pp. 223-252.

VIGIL-ESCALERA 2003---------- Vigil-Escalera Guirado, A. (2003) "Arquitectura de tierra, piedra y madera en Madrid (sss. V-IX d.C.) Variables materiales, consideraciones sociales", *Arqueología de la Arquitectura*, 2, 2003, pp. 287-291.

VIGIL-ESCALERA 2007---------- Vigil-Escalera Guirado, A. (2007), "Granjas y aldeas tardoantiguas y altomedievales de la Meseta. Configuración espacial, socioeconómica y política de un territorio rural al norte de Toledo (ss. V-X d.C.), Archivo Español de Arqueología, Vol. 80, pp. 239-289.

VILADRICH, 1990---------- Viladrich, M. M. (1990); *La Catalunya Nova segons un manuscrit inèdit de la crònica del moro Rasis*, "Medievalia", vol. 9, pp.. 257-264, Barcelona.

VILASECA-PRUNERA 1966---------- Vilaseca-Prunera, A. (1966) "Sepulcros de losas, antiguos i alto medievales de las comarcas tarraconenses", Boletín Arqueológico, Vol. I, època IV, fasc. 93-96, 1966: 25-46.

VILLANUEVA 1851---------- Villanueva, J. (1851); *Viaje literario a las iglesias de España*, vols. XIX i XX, Madrid, 1851

VILLEGAS-ARISTIZÁBAL 2007 ---------- Villegas-Aristizábal, L. (2007); Norman and Ango-norman participation in the iberian Reconquista c. 1018-c. 1248, Tesis inédita, Universidad de Nottingham, 2007.

VIRELLA 1980---------- Virella i Bloda, J. (1980), "Habitacles troglodítics", *Miscel·lània Penedesenca*, pp. 259-279.

VIRGILI 1984---------- Virgili, A. (1984); *La qüestió de Tarraquna abans de la conquesta catalana*, "Quaderns d'Història Tarraconense", núm. IV, pp. 7-36.

VITALIS 1978---------- Vitalis, O. (ed. M. Chibnall) (1978), *Ecclesiastical History*, Oxford, 1978.

VIVES 1990---------- Vives i Balmaña, E. (1990), La població catalana medieval. Origen i evolució. Eumo editorial. Vic, 1990.

VIVES, GiBERT 1964. ---------- Vives i Miret, J.; Gibert, M.(1964): "*Restes pre-cistercenques a Poblet*" a *Analecta Monserratensia X* "Miscel·lània Homenatge a Anselm M. Albareda" II, pag.191-202.

WARD-PERKINS 2005---------- Ward-Perkins, B. (2005), *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford.

WICKHAM 2000---------- Wickham, Cr. (2000), "Le forme del feudalismo", a *Il feudalismo nell'Alto Medioevo, Settimane di studio del Centro italiano sull'Alto Medioevo, 8-12 aprile 1999, Spoleto*, pp. 15-46

WICKHAM 2005 ---------- Wickham, Cr. (2005), *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400-800*, Oxford University Press, Oxford.

WICKHAM, FRANCOVICH 1994---------- Wickham, Cr., Francovich, R. (1994), "Uno scavo archeologico ed il problema dello sviluppo della signoria territoriale", a *Archeologia Medievale*, XXI, pp. 7-30

ZADORA-RIO 2003a---------- Zadora-Rio, E. (ed.) (2003), Dossier: "L'habitat rural au Moyen Age", *Les nouvelles de l'archéologie*, 92, 2003, pp. 5-34

José Javier Guidi Sánchez

Tarragona- 2013

Generalitat de Catalunya
Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural

Paratge Natural
d'Interès Nacional
de Poblet